

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ

Валерија Б. Даветић

**ИЗАЗОВИ КОНСОЛИДАЦИЈЕ СУДСТВА
КАО НЕЗАВИСНЕ ГРАНЕ ВЛАСТИ У
СРБИЈИ НА ПОЧЕТКУ 21. ВЕКА**

докторска дисертација

Београд, 2023. године

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF LAW

Valerija B. Dabetić

**CHALLENGES OF THE CONSOLIDATION OF
JUDICIARY AS AN INDEPENDENT BRANCH
OF AUTHORITY IN SERBIA AT THE
BEGINNING OF THE 21ST CENTURY**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2023.

ПОДАЦИ О МЕНТОРУ И ЧЛАНОВИМА КОМИСИЈЕ

Ментор: др Саша Бован, редовни професор Правног факултета Универзитета у Београду

Чланови комисије:

- др Саша Бован, редовни професор Правног факултета Универзитета у Београду
- др Данило Вуковић, редовни професор Правног факултета Универзитета у Београду
- др Бојан Спаић, ванредни професор Правног факултета Универзитета у Београду
- др Наташа Симић, виша научна сарадница при Институту за психологију
- др Ана Вуковић, научна сарадница при Институту друштвених наука

Датум одбране докторске дисертације:

ЗАХВАЛНОСТ

Свако ко је писао докторску дисертацију, зна да иако ту пише њено или његово име, рад не би настао без многих добрих људи који су њој/њему пружали континуирану подршку. Стога, желим да се захвалим свом ментору, професору др Саше Бовану који ми је пружио прилику, подржавао сва моја стручна усавршавања и дао ми слободу да следим своју визију. Захвалност дугујем професору др Данилу Вуковићу који је усмеравао мој научни развој и без чије помоћи и конструктивних критика не бих данас била ту где јесам. Хвала вишој научној сарадници др Наташи Симић која се појавила у тренутку када ми је највише била потребна и под чијим будним оком се реализовао истраживачки процес. Хвала професору др Бојану Спаићу на свим стручним предлозима и идејама за унапређење рада. Научној сарадници др Ани Вуковић хвала на размени мишљења и корисним сугестијама приликом израде докторске дисертације.

Захвалност дугујем члановима своје Катедре, професорима, колегиницама и колегама који су ме подржавали на овом путу. Милошу Здравковићу за „путовање“ кроз историју филозофско-правне мисли и помоћ у припреми докторског испита, јер само он зна да учини да се осећате као да сте у друштву великана филозофије. Миодрагу Јовановићу за прилику да заједно обликујемо предмет Правна етика и за оно „приљежно“, јер је то био ветар у леђа. Ивани Крстић, мојој „генерацији“, зато што и даље верује, невероватно, али ипак не одустаје и зато што делимо исту визију. Хвала проф. др Оливеру Тошковићу, проф. у пензији др Будиславу Суши и Кристини Грујић за помоћ у обради података. Хвала проф. др Зорану Павловићу и проф. др Милану Шкулићу на помоћи у реализацији истраживања. Мојој Мари, Нолету, Боки и Ани, јер смо прави. Пери за свако оно „хоћеш штап или уловљену рибу?“, јер сам много научила и још увек учим од њега. Љили за савет, топлу реч и искрену подршку. Невени за свако оно „успећеш Вале, сигурна сам!“.

Ова дисертација је један скромни „покушај“ информисања, едуковања, али и алармирања стручне и опште јавности о препрекама конституисања судства као независне гране власти у Србији и разлозима због којих овај процес иде тешко и споро. Ипак, она не би настала да судије у Србији нису пристале да учествују у истраживању. Стога желим да се захвалим и својим радом укажем поштовање свим судијама које су показале храброст и спремност да својим (ван)институционалним делањем промене сопствени положај. Жао ми је што ми истраживачка етика не дозвољава да им се поименце свакоме захвалим, јер сам у обавези да чувам анонимност својих саговорника, али њихове личне животне приче и професионалне борбе мењале су овај рад, али и промениле мене као личност. Хвала им што су ми поклонили своје поверење и што су веровали у ову идеју довољно да са њима и заживи. Хвала и свим оним судијама које нису пристале да учествују у истраживању, јер ми је то помогло да разумем како у судству, а можда и у целој нашој земљи, има много парадокса и да паралелно постоје различити светови. Хвала судијама које су покушале и успеле. Можда још више хвала судијама које су покушале, нису успеле, али нису ни одустале, јер су ме оне посебно инспирисале да наставим даље.

Посебну захвалност дугујем судијским удружењима. Пре свега Друштву судија Србије које је широм отворило своја врата и са којим сам успешно и плодно сарађивала од свог првог радног дана. Судијама Драгани Бољевић, Снежани Бјелогрић и Нади Видић хвала на разговорима, на подршци и препознавању значаја сарадње науке и праксе. Судијама Омеру Хациомеровићу и Гордани Видојковић хвала на издвојеном времену за читање мојих радова и корисним коментарима за унапређење рада. Велико хвала судији Срђану Савићу који је међу првима прочитао ову дисертацију и дао вредне предлоге за побољшање текста. Велику захвалност дугујем Форуму судија, а посебно судијама Небојши Ђуричићу, Снежани Марјановић и Олги Тешовић који су ми помогли у реализацији истраживања. Хвала Удружењу судијских и тужилачких помоћника Србије, а посебно судији Јелени Гајић за све дане који су јој почињали слањем порука подсетника својим колегама да попуне упитник, јер да није било

њене упорности, сигурна сам да овај узорак не би био овако репрезентативан. Судији Дарку Прстићу, који је прочитао ову дисертацију, заиста разумео моју намеру и предложио важне измене текста. Центру за правосудна истраживања (ЦЕПРИС) захваљујем на подршци у реализацији истраживања. Хвала представницима удружења Правосудна база Југ који су ми помогли у дисеминацији упитника. Велико хвала судијама Снежани Гаротић, Ирени Крстић Милосављевић, Светлани Лазаревић, Гордани Вељовић, Јовани Бјелици, Душану Дакићу, Владимиру Миросавићу, Станоју Рајићу, Нади Фридрих, Наташи Филиповић, Ренати Павешковић. Хвала свим дивним судијама, председницима судова, секретарима судова и судијским помоћницима које сам упознала током истраживачког процеса.

Верујем да ова дисертација не би овако изгледала да није било стручних боравака у иностранству који су ми пружили могућност да разменим мишљења са еминентним стручњацима из моје области. Хвала проф. др Шерин Роуч Анлу (*Sharyn L. Roach Anleu*) и проф. др Ангели Мелвил (*Angela Melville*) са Универзитета Флиндерс (*Flinders University*) у Аустралији што су ми откривале „тајне“ емпиријских истраживања и тако поставиле основе за мој даљи рад. Проф. др Џефри Статону (*Jeffrey K. Staton*) са Емори Универзитета (*Emory University*) из Америке хвала на размени компаративних искустава који су ми помогли да разумем значај специфичних друштвених контекста. Хвала проф. др Томасу Гигериху (*Thomas Giegerich*), директору Европског института (*Europa-Institut Saarbrücken*) у Немачкој на смерницама које су дошле баш у правом тренутку. Проф. др Ани Сандерс (*Anne Sanders*) са Универзитета Белефелд (*Bielefeld*) у Немачкој, хвала на свим корисним сугестијама за побољшање рада. Коначно, захваљујем проф. др Марку Кмезићу са Универзитета Карл Франзенс (*Karl-Franzens-Universität Graz*) у Аустрији на подршци, стручним саветима и прилици да будем гостујући предавач.

Мојим пријатељима, бившим и садашњим студентима хвала на стрпљењу, подршци и што су пажљиво слушали све моје идеје за писање (или су ми барем тако изгледали).

Коначно, највећу захвалност дугујем својој породици. Хвала мом оцу Бориславу који је од детињства неговао моју љубав према науци. Хвала за сваки прочитан састав, па после чланак и сада докторску дисертацију. Хвала за свако оно „сува дреновина и можеш ти то боље“, јер перфекционизам за нас неке и није тако велика (и наследна) болест. Хвала мојој мајци Јасминки што је прва прочитала докторску дисертацију и за оно „пишеш лепше него тата“, јер то уме баш да охрабри. Хвала јој за исправљену сваку словну грешку, за сваки осмех и непресушну љубав. Хвала мом брату Вукашину, мом животном ослонцу, за сваку нову перспективу, за идеју када више нема идеја и за план којег се нико пре тога није сетио. Хвала мом деки Велимиру за свако буђење уз речи „нема одмора док траје обнова“, јер ко зна кад бих ја све ово завршила да сам некад села да се мало и одморим. И када ниси са нама, ја знам да си уз нас. Хвала мом супругу Срђану, непоправљивом оптимисти, чија љубав, подршка, стрпљење и помоћ није изостала ниједног тренутка. Хвала за сваки рецензиран чланак и за оно „па ти си стварно писац!“, јер сам временом и сама почела да верујем у то. Хвала му што ме је изабрао и што је о(п)стао. Хвала вам што сте моја инспирација, мој смисао и што стварно јесмо „сви за једног, један за све“. Овај и све своје будуће радове посвећујем вама.

*„Све су Дрине овог света криве;
никад се неће оне моћи свеколике ни потпуно исправити;
никад не смемо престати да их исправљамо.“*

Иво Андрић

*„Иштите и даће вам се,
тражите и наћи ћете,
куцајте и отвориће вам се.“*

Лука 11, 9

ПОДАЦИ О ДОКТОРСКОЈ ДИСЕРТАЦИЈИ

Наслов докторске дисертације:

ИЗАЗОВИ КОНСОЛИДАЦИЈЕ СУДСТВА КАО НЕЗАВИСНЕ ГРАНЕ ВЛАСТИ У СРБИЈИ НА ПОЧЕТКУ 21. ВЕКА

Сажетак:

Процес консолидације судске власти као независне гране власти веома је комплексан, одиграва се у неколико фаза и захтева испуњење мноштва услова. Пошто је опсег потенцијалних друштвених фактора који могу утицати на судство преопширан, предмет овог истраживања је утицај структуралних (егзогених) и актерских (ендогених) друштвених фактора на консолидацију судства као независне гране власти у савременој Србији. Кроз реконструкцију специфичног друштвеног контекста, рад има за главни циљ да: а) идентификује друштвене детерминанте (економске, политичке и културно–професионалне) и б) установи њихов међусобни однос и релативни интензитет утицаја на стварање независног судства. Под релативним интензитетом се подразумева поређење интензитета и значаја различитих друштвених фактора једних у односу на друге. Истраживање се ослања на теорију структурације Ентони Гиденса (*Anthony Giddens*) да су актери заправо креативни „агенти“ који имају способност да кроз праксу, својим делањем *производе* нове структуре, док са друге стране, они могу да прихвате да *репродукују* постојеће структуре тако што живе у оквирима затечених образаца и рутине. С тим у вези, покушали смо да откријемо да ли структурални фактори условљавају делање актера, као и да ли и на који начин актерски фактори заузврат репродукују структуралне факторе.

Иако је судијска делатност, као једна од најстаријих професија, одувек била предмет правног нормирања, тема многих научних и лаичких расправа и полемика, учева се дефицит у интегралном тј. интердисциплинарном приступу предметном феномену. Стога смо се определили да ову правну област истражимо комбиновањем различитих научних призма – правне и социолошке, ослањањем примарно на квалитативне и квантитативне социолошке методе – разговора, упитника и фокусиране групне дискусије. Тако да су полазне хипотезе проверене кроз обимно емпиријско истраживање – 620 упитника, 52 полуструктурирана интервјуа и 3 фокусиране групне дискусије, све са судијама из судова опште надлежности у Србији (основни суд, виши суд, и апелациони суд). Добијени резултати су потврдили основну истраживачку хипотезу да кумулативно дејство структуралних и актерских друштвених фактора отежава консолидацију судства као независне гране власти у савременој Србији. Према мишљењу испитаника, друштвено-економски и друштвено-политички фактори као структурални чиниоци допринели су да материјални положај, услови за рад судија и различите врсте политичких утицаја представљају можда највећи изазов унапређењу положаја судија у Србији. Такође, испитивани културни и професионални фактори као актерски фактори на различите начине отежавају консолидацију судства као независне гране власти у савременој Србији, те према мишљењу испитаника у великој мери не доприносе већем степену независности.

Кључне речи: Независно судство. – Демократска консолидација. – Економски фактори. – Политички фактори. – Културно-професионални фактори. – Србија.

Научна област: Право

Ужа научна област: Социологија права

INFORMATION REGARDING THE DOCTORAL DISSERTATION

Title of the doctoral dissertation:

CHALLENGES OF JUDICIAL CONSOLIDATION AS AN INDEPENDENT POWER IN
SERBIA AT THE BEGINNING OF THE 21ST CENTURY

Summary:

The process of consolidating of the judiciary as an independent branch of government is a very complex, takes place in several stages and requires the fulfillment of many conditions. Since the range of potential social factors that could influence on judiciary is too broad, the subject of this research is the influence of structural (exogenous) and actor (endogenous) social factors on the consolidation of the judiciary as an independent branch of government in contemporary Serbia. Through the reconstruction of the specific social context, the main goal of this thesis is a) to identify social determinants (economic, political and cultural-professional) and b) to establish their mutual relationship and relative intensity of influence on the creation of an independent judiciary. Relative intensity means a comparison of the intensity and importance of different social factors, one in relation to the other. The research relies on Anthony Giddens' theory of structuration that actors are actually creative "agents" who have the ability to produce new structures through their practice, while on the other hand, they can accept to reproduce existing structures by living in frameworks of found patterns and routines. In this regard, we tried to find out whether structural factors condition the action of actors, as well as whether and in what way actor factors in turn reproduce structural factors.

Although the judicial profession, as one of the oldest professions, has always been the subject of legal norms, the topic of many scientific and lay discussions and polemics, there is a deficit in the integral ie. interdisciplinary approach to this phenomenon. Therefore, we decided to analyze this legal area by combining different scientific prisms – legal and sociological, primary qualitative and quantitative sociological methods – conversations, questionnaires and focus group discussions. So the initial hypotheses were verified through extensive empirical research – 620 questionnaires, 52 semi-structured interviews and 3 focus group discussion with judges from courts of general jurisdiction in Serbia (primary court, higher court, and appellate court). The obtained results confirmed the main research hypothesis that the cumulative effect of structural and actor social factors burdened the consolidation of the judiciary as an independent branch of government in contemporary Serbia. According to the respondents, socio-economic and socio-political factors as structural factors have contributed to the fact that the material position, the working conditions in the court and different political influences represent perhaps the biggest challenge to the improvement of the position of judges in Serbia. Also, the examined cultural and professional factors as actor factors, in many ways make it difficult to consolidate the judiciary as an independent branch of government in contemporary Serbia, and according to the opinion of the respondents, they greatly hinder the independence of judiciary.

Key words: Independent Judiciary. – Democratic Consolidation. – Economic Factors. – Political Factors. – Cultural-Professional Factors. – Serbia.

Scientific field: Law

Scientific subfield: Sociology of Law

САДРЖАЈ

САДРЖАЈ	ix
СПИСАК НАЈВАЖНИЈИХ СКРАЋЕНИЦА И СКРАЋЕНИХ НАЗИВА.....	xii
УВОДНА РАЗМАТРАЊА	1
1. Увод.....	1
1.1. Предмет	1
1.2. Циљ	2
1.3. Метод.....	3
1.4. Хипотезе	3
1.5. Сажети опис структуре рада.....	3
1.6. Одређивање основних термина и појмова	6
2. Преглед ранијих истраживања.....	8
2.1. Домаћа истраживања.....	8
2.2. Страна истраживања	12
3. Значај и научна оправданост одабране теме	15
ДРУШТВЕНО - ИСТОРИЈСКИ КОНТЕКСТ	18
1.1. Одложена пост-социјалистичка трансформација – период од 2000. године	18
1.2. Деблокирана нормативна транзиција	19
1.3. Процес европских интеграција.....	21
1.4. Период реизбора (2008-2012)	24
1.5. Доношење уставних амандмана у сфери правосуђа	26
ТЕОРИЈСКИ ОКВИР.....	28
Независно судство.....	28
1.1. Појам судске власти	28
1.2. Проблем дефинисања независности судства у теорији	30
1.2.1. Уставно – правна димензија независности судства	35
1.2.2. Политичко – правна димензија независности судства	37
1.2.3. Правно – херменеутичка димензија независности судства.....	38
1.3. Облици судске независности.....	39
1.3.1. Институционална независност.....	40
1.3.2. Персонална независност	41
1.3.3. Функционална независност.....	43
1.4. Природа судске независности	44
1.4.1. Суштина судске независности	44
1.4.2. Гаранције судске независности.....	45
1.5. Циљеви судске независности	47
ДЕТЕРМИНИСТИЧКИ МОДЕЛ ЗА ИСТРАЖИВАЊЕ НЕЗАВИСНОСТИ СУДСТВА.....	51
1. Подривање независности судства: класификација фактора	51
1.1. Теорија структурације.....	51
2. Структурални фактори	52
2.1. Економски фактори	52
2.1.1. Материјални положај	54
2.1.1.1. Судски буџет	54
2.1.1.2. Висина плате као гаранција независности	55
2.1.1.3. Избор судија и начин напредовања	56
2.1.1.4. Опортунитетни трошак избора судијског позива.....	58
2.1.2. Услови рада.....	59
2.1.2.1. Техничка опремљеност просторија.....	59
2.1.2.2. Технолошка писменост судија	60
2.1.2.3. Сталност судијске функције као сигурност радног места	62
2.1.2.4. Квантитет и квалитет судског особља и предмета	62
2.2. Политички фактори	64
2.2.1. Непосредно институционално окружење	66
2.2.1.1. Учесници у судском спору	66
2.2.1.2. Судска власт.....	69

2.2.2. Шире институционално окружење	70
2.2.3.1. Однос између грана власти	70
2.2.3.1. Утицаји других грана власти на судску власт	72
2.2.3. Шире ванинституционално окружење	73
2.1.3.1. Политичка култура	73
2.1.4.2. Квалитет демократије	75
2.2.4.3. Социјална мрежа	76
2.2.4.4. Медији као механизам потенцијалних притисака на судство	77
3. Актерски фактори	78
3.1. Културни фактори	79
3.1.1. Судијска култура	79
3.1.1.1. Судијска култура као „ментални софтвер“ судија	79
3.1.1.2. Судијска култура као универзални одраз независности	81
3.1.1.3. Судијска култура, правна култура и култура у оквиру суда	83
3.1.2. Судијски активизам	84
3.1.2.1. Делатни потенцијал као нужно обележје професије	84
3.1.2.2. Респонзивни судија као модел идеалног судије	86
3.2. Професионални фактори	89
3.2.1. Професионални етос	89
3.2.1.1. Активан професионални интегритет	89
3.2.1.2. Однос личног и професионалног морала	90
3.2.2. Колективно делање судија као професије	92
3.2.2.1. Судије као део специфичне друштвене сфере	92
3.2.2.2. Поверење у судство као извор ширег друштвеног легитимитета	94
МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР	96
1. Општи методолошки оквир	96
1.1. Избор предмета истраживања	96
1.2. Тешкоће и проблеми	96
2. Спровођење истраживања	98
2.1. Припремне активности	98
2.3. Временски оквир истраживања	99
2.2. Узорак	100
2.2.1. Узорак за квалитативно истраживање	100
2.2.2. Планирани узорак за квантитативно истраживање	102
2.2.3. Структура коначног узорака за квантитативно истраживање	106
2.2.3. Структура узорака за фокусиране групне дискусије	107
2.4. Дистрибуирање упитника	107
3. План анализе	109
3.1. Анализа интервјуа	109
3.2. Анализа података добијених упитником	109
3.3. Комбиновани/мешовити метод анализе	109
СТРУКТУРНЕ И АКТЕРСКЕ ДЕТЕРМИНАНТЕ НЕЗАВИСНОСТИ СУДСТВА У САВРЕМЕНОЈ СРБИЈИ	111
1.1. Социо-демографски подаци	111
1.1.1. Резултати	111
1.1.2. Дискусија	114
1.2. Економски фактори – релативни интензитет утицаја	117
1.5.1. Резултати	118
1.5.2. Дискусија	122
1.5.2.1. Велики обим посла/број предмета	122
1.5.2.2. Сигурност радног места/сталност судијске функције	126
1.3. Политички фактори – релативни интензитет утицаја	128
1.5.1. Резултати	128
1.5.2. Дискусија	133
1.5.2.1. Постојећи законски оквир који регулише питања у области судства	133
1.5.2.2. Медијско извештавање	137

1.5.2.3. Атмосфера општег притиска на судије	139
1.5.2.4. (Ин)директни утицаји од стране хијерархијски виших судских инстанци.....	140
1.4. Актерски фактори - релативни интензитет утицаја	141
1.6.1. Резултати	141
1.6.2. Дискусија.....	146
1.6.2.1. Стручност, оспособљеност и достојност судије појединца.....	146
1.6.2.2. Професионално организовање судија.....	149
1.6.2.3. Однос суда са јавношћу	150
1.5. Међусобни однос друштвених фактора	152
1.5.1. Резултати	152
1.6.2. Дискусија.....	159
ЗАКЉУЧАК.....	164
ЛИТЕРАТУРА.....	169
Књиге и чланци:.....	169
Национални прописи у области судства:	184
Међународни прописи у области судства:.....	186
Интернет извори:	187
ПРИЛОЗИ I	191
1. Списак питања за упитник.....	191
2. Водич за интервју	199
3. Образац за писмену сагласност испитаника	201
4. Информације за учеснике у истраживању	202
5. Молба правосудним институцијама да узму учешће у истраживању	203
6. Потврда Правног факултета о намерама истраживача и оправданости истраживања	204
7. Коментари испитаника о спроведеном истраживању	205
ПРИЛОЗИ II	207
Биографија	207
Изјава о ауторству	208
Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада	209
Изјава о коришћењу	210

СПИСАК НАЈВАЖНИЈИХ СКРАЋЕНИЦА И СКРАЋЕНИХ НАЗИВА

- по азбучном реду -

АС – аритметичка средина

ВСС – Високи савет судства

ВСТВ – Високо судско и тужилачко веће

ГИК – Градска изборна комисија

ДВТ – Државно веће тужилаца

ДДС – Друштво судија Србије

ЕУ – Европска Унија

ИКТ – информационе и комуникационе технологије

ОУН – Организација Уједињених Нација

САД – Сједињене Америчке Државе

СРЈ – Социјалистичка Република Србија

СССР - Савез Совјетских Социјалистичких Република

СФРЈ – Социјалистичка Федеративна Република Југославија

РС – Република Србија

УН – Уједињене нације

- по абecedном реду -

ССЈЕ – Консултативно веће европских судија (*Consultative Council of European Judges*)

СЕРЕЈ – Европска комисија за делотворност правде (*European Commission for the Efficiency of Justice*)

ЕНСЈ – Европска мрежа Савета правосуђа (*European Networks of Councils for the Judiciary*)

ЕУРОFOUND – Европска фондација за побољшање услова живота и рада (*European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions*)

МЕДЕЛ – Европско удружење судија и тужилаца за слободу и демократије (*Magistrats Européens pour la Démocratie et les Libertés – European association of judges and public prosecutors*)

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

1. Увод

Предмет ове докторске дисертације је утицај друштвених фактора – структуралних као спољних (егзогених) и актерских као унутрашњих (ендогених) – на консолидацију судства као независне гране власти у Србији на почетку 21. века. Кроз реконструкцију специфичног друштвеног контекста, рад има за циљ да идентификује друштвене детерминанте (економске, политичке и културно–професионалне), установи њихов међусобни однос и релативни интензитет утицаја на конституисање независног судства у савременој Србији односно у периоду од 2000. године па све до данас. Полазне хипотезе ће бити проверене кроз теоријско и емпиријско (квалитативно и квантитативно) истраживање.

1.1. Предмет

Процес консолидације судске власти као независне гране власти веома је комплексан, одиграва се у неколико фаза и захтева остваривање више услова. Осим друштвено – историјског контекста, који је у случају Србије веома специфичан и значајан за разумевање тренутног положаја судија и статуса судства, предмет истраживања ове докторске дисертације је „саигра између човекове слободе делања и формативне снаге друштвених система“ (Репстад, 2019: 9). То значи да се кроз сложени детерминистички модел испитује дејство одређеног скупа друштвених фактора на консолидацију судске власти као независне гране власти. Како би се избегао еклектички приступ предметном феномену, јер је опсег потенцијалних друштвених фактора заиста опширан, за потребе овог рада под друштвеним факторима ће се подразумевати структурални и актерски фактори. **Структурални фактори (егзогени)** су даље подељени на: 1) *економске факторе*: а) материјални положај судија (судски буџет, висина плате, избор и начин напредовања, опортунитетни трошак избора судијског позива) и б) услове рада (техничка опремљеност просторија, сталност судијске функције, квантитет и квалитет судског особља и предмета) и 2) *друштвено-политичке факторе*: а) непосредно институционално окружење (учесници у судском спору, судска власт), б) шире институционално окружење (однос између грана власти, утицаји других грана власти на судску власт) и в) ванинституционално окружење (политичка култура, квалитет демократије, социјална мрежа, медији). **Актерски фактори (ендогени)** су операционализовани кроз дејство: 1) *културних фактора*: а) судијска култура („ментални софтвер” судија, судијска култура као универзални одраз независности) и б) судијски активизам (делатни потенцијал као нужно обележје професије, респонзивни судија као модел идеалног судије) и 2) *професионалних фактора*: а) професионални етос (активан професионални интегритет, однос личног и професионалног морала) и б) колективно делање (судије као део специфичне друштвене сфере, поверење у судство као извор ширег друштвеног легитимитета). Тежиште рада чине личне перспективе, мишљења и наративи судија као главних друштвених актера у процесу консолидације судства, који су анализирани у оквиру теорије структурације Ентони Гиденса (*Anthony Giddens*). Основна идеја ове теорије је да су актери заправо креативни „агенти“ који имају способност да кроз праксу, својим делањем *производе* нове структуре, док са друге стране, они могу да прихвате да *репродукују* постојеће структуре тако што живе у оквирима затечених образаца и рутина. Другим речима, структура и дејственост су интринзично повезани, кроз друштвене праксе које се шематски понављају кроз време и простор, како наглашава Гиденс. Потенцирајући „дуалност структура“, са идејом да друштвени актери „нису креатуре друштва, него његови *креатори*“, Гиденс заправо покушава да помири дихотомију структура и актера (Giddens, 2007: 686-687; Ricer, 2009: 270-271).

У раду се полази од идеје да је консолидација судства знатно отежана због кумулативног дејства ове две групе фактора. Верујемо да постоји повратна спрега односно да се поменути фактори међусобно преплићу, тако што структурални условљавају делање актера који заузврат репродукују и учвршћују структуралне факторе. С тим у вези желимо да испитамо да ли и у којој мери су судије свесне „динамичке и нестабилне равнотеже система поделе власти и положаја судства у том систему“ и да је “очување принципа независности судства борба (одговорност) за струку, у исто време борба за здраву државу, и у крајњој линији борба за демократију“ (Bovan, 2011: 788). Овај облик правне свести је посебно важан у неконсолидованим и младим демократијама, каква је Србија данас, где су политичке елите подељене или фрагментисане, те су као такве често у конфликту, слабо сарађују и врло тешко остварују вредносни консензус (Michael, Gunther, & Higley, 1992: 5; Lazić, 2016: 15). Пошто аутономија није и аутаркија, суд тешко може да штити уставна и законска начела ако се у друштвеним и политичким односима не етаблира као активан друштвени актер. То значи да је улога суда, између осталог, да разрешава односе „у правцу потврде и развитка улоге, слободе и права човека и грађанина“ (Ђорђевић, 1989: 796, 804). Другим речима, независност није исто што и изолација, јер познавање и разумевање друштвених односа може само да помогне бољем пресуђивању (Gavrilović & Milanović, 2014: 99). Ипак, у лимитираним демократијама политика често губи одлике преговарања, претвара се у сталну борбу чији су најчешћи узрок међусобно супротстављени интереси (Michael, Gunther, & Higley, 1992: 3, 5). Ова неизбежна тензија се пресликава и на однос са другим гранама власти, јер политичка елита, уосталом као и друге друштвене групе, жели да наметне „услове властите репродукције као доминантне услове друштвеног живота“ (Лазих, 2011: 110). Иако је ова напетост уједно пожељна и природна (Barak, 2006: 215), у тој игри неједнакости и покретљивости увек ће постојати отпори, који су често најјачи из извора који стоји на неком од положаја власти (Fuko, 1982: 84-86). Пошто је сваки друштвени напредак условљен сарадњом и заједничком акцијом, између осталог и у погледу унапређивања судства као општег добра, очекује се да друштвени, професионални и нормативни активизам судија у Србији буде на високом нивоу, тј. да постоји њихов тзв. притисак „одоздо“ (енгл. *bottom-up*) (Кмезић, 2017: 159). Да овакав ангажман судија није само добровољне природе, потврђују законски и етички прописи који налажу судијама да у свакој прилици одржавају поверење у своју независност и непристрасност. Осим обављања судијске функције, судије су дужне да обављају и друге послове којима ће подићи углед суда и унапредити услове рада, али и да подстичу друге судије на сличне активности (Jovanović, 2022: 51-56).

1.2. Циљ

Циљеви докторске тезе су: (1) **идентификовање друштвених фактора** који отежавају консолидацију судске власти као независне гране власти, (2) **установљавање међусобног односа ових фактора** и 3) **утврђивање њиховог релативног интензитета утицаја**. Под релативним интензитетом се подразумева поређење интензитета и значаја различитих друштвених фактора једних у односу на друге. Другим речима, емпиријско истраживање тежи да открије да ли структурални фактори условљавају делање актера, као и да ли и на који начин актерски фактори заузврат репродукују структуралне факторе. У том смислу овај рад ће покушати да одговори на основно питање – *Да ли и у којој мери је судство у Србији независна грана власти?* Као и на остала питања – *Колики утицај имају структурални и актерски фактори на консолидацију судства као независне гране власти? Да ли и на који начин кумулативни утицај структуралних фактора условљава односно ограничава делање судија као актера? Да ли је интензитет ових фактора преовлађујући и до те мере пресудан, да делање судија као актера не може да утиче на промену њиховог положаја? Или пак судије као актери нису довољно активни и истрајни у покушајима унапређења свог положаја?*

1.3. Метод

Ради стицања подробнијих и објективнијих сазнања, докторска дисертација је настала као резултат примене неколико научних метода карактеристичних за истраживања у друштвеним наукама. Предмет рада је захтевао интердисциплинарни приступ, што је даље наметнуло коришћење *социолошких метода*, конкретно квантитативних и квалитативних приступа. Стога тежиште рада чини емпиријско истраживање спроведено у четири фазе: а) квалитативно истраживање као експлоративно (полуструктурирани интервју са 30 судија из различитих судова опште надлежности у Србији), б) квантитативно истраживање (упитник који је дистрибуиран електронским путем и поштом свим судовима опште надлежности у Србији – основним, вишим и апелационим судовима, и који броји 620 валидно попуњених упитника), в) квалитативно истраживање у сврху провере и допуне добијених резултата (укупно 22 интервјуа са председницима судова и судијама основних, виших и апелационих судова) и ф) три фокусиране групне дискусије са судијама и судијским сарадницима из различитих судова опште надлежности. Приликом сређивања прикупљених података коришћена је *анализа садржаја* у циљу систематизације добијене искуствене грађе (Manić, 2017: 9-12). У теоријском делу рада је коришћен *нормативни метод* (анализа позитивних правних прописа националног и међународног законодавства) и *компаративни метод* (у циљу тражења аналогја и различитости са решењима из других правних система). Детерминистички модел, представљен у теоријском делу, операционализован је кроз постављена питања. Добијени резултати су анализирани најпре самостално, након чега су и упоређивани како би се установио њихов међусобни однос и релативни интензитет утицаја.

1.4. Хипотезе

Основна хипотеза овог рада гласи – *кумулятивно дејство структуралних и актерских друштвених фактора отежава консолидацију судства као независне гране власти у Србији на почетку 21. века.*

Основна хипотеза је даље операционализована кроз следеће полазне претпоставке:

1. *Економски фактори као структурални чиниоци допринели су да материјални положај и услови за рад судија отежавају консолидацију судства као независне гране власти у Србији.*
2. *Политички фактори као структурални чиниоци отежавају јачање судства као независне гране власти у Србији.*
3. *Културни и професионални фактори као актерски фактори отежавају консолидацију судства као независне гране власти у Србији.*
4. *Економски, политички, културни и професионални фактора у различитој мери утичу на консолидацију судства као независне гране власти у Србији.*

1.5. Сажети опис структуре рада

У *уводном делу* рада, било је речи о предмету рада тј. утицају структуралних (егзогених) и актерских (ендогених) друштвених фактора на консолидацију судске гране власти као независне у Србији на почетку 21. века. За циљ истраживања постављено је идентификовање друштвених фактора који утичу на немогућност судске власти да се консолидује као независна грана власти, као и установљавање њиховог међусобног односа и релативног интензитета утицаја. Кроз преглед основне и секундарних хипотеза, изложен је систем хипотеза, дат је сажет опис поглавља, као и преглед и анализа досадашњих домаћих и страних истраживања.

Други део рада посвећен је специфичном друштвеном контексту у коме је Србија, данас као полупериферијска земља, заједно са судством као носећим стубом владавине права, пролазила кроз различите процесе транзиције. Социолошко-правном анализом положаја судија и степена остварене независности у периоду од 2000. године као закаснеле тј. одложене трансформације, са посебним освртом на актуелни процес европских интеграција, представљена је институционална и ванинституционална борба судијских представника за установљавање и стварање независног, самосталног и сталног судства.

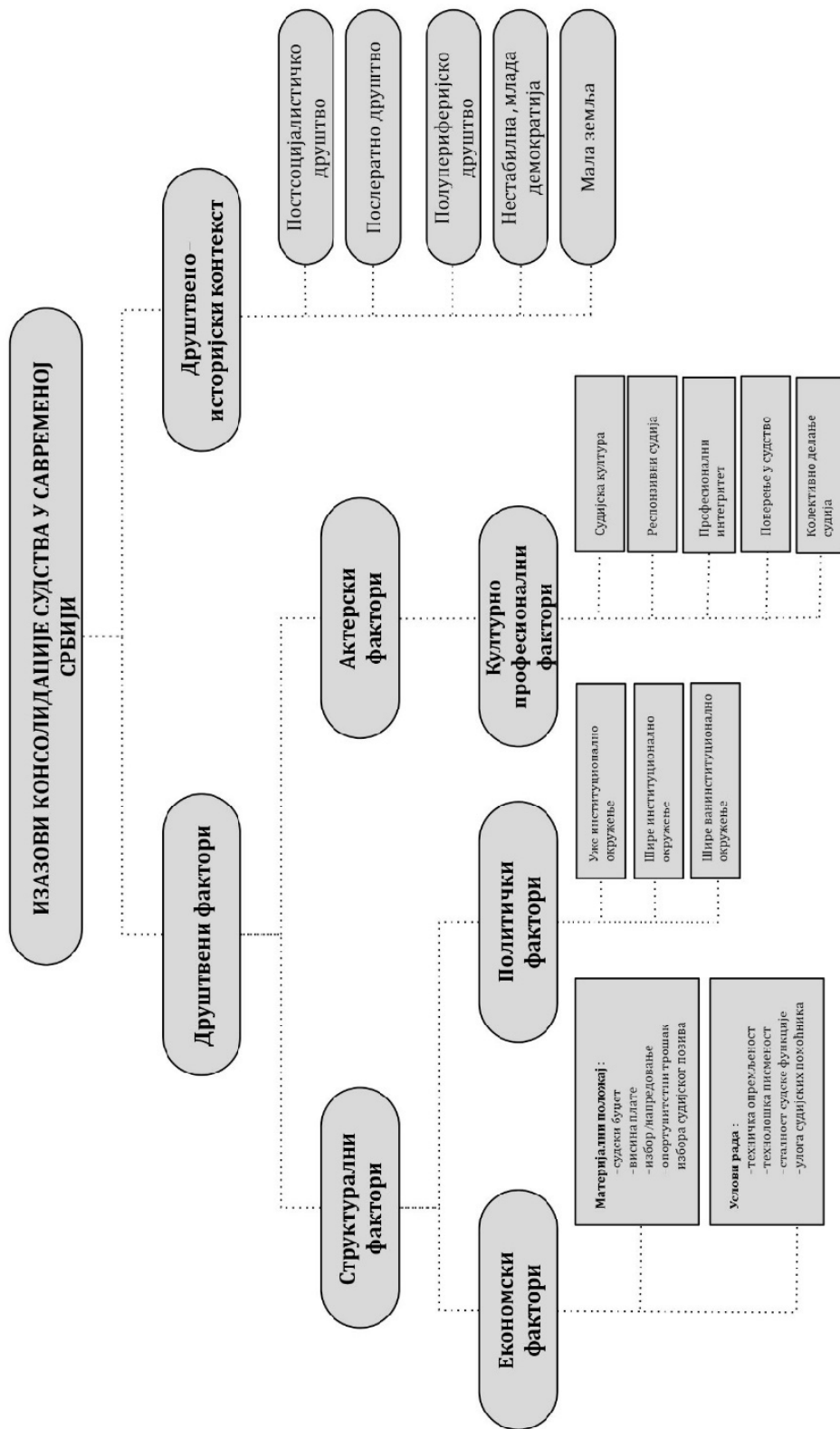
У оквиру *трећег, теоријског дела* пробаћемо да превазиђемо тешкоће око дефинисања појма „независно судство“. Оно што су до сада показала многа компаративна истраживања, јесте да независност судства никад није у потпуности остварена, али никад није ни потпуно ишчезла, већ јача и слаби зависно од различитих друштвених чинилаца (McNollgast, 2006: 123). Независност најчешће зависи од неког другог ентитета и зато независност судства мора бити посматрана у односу на неког другог или нешто друго – преостале гране власти, хијерархијски надређене судове, појединце, интересне групе и друго (Tiede, 2006: 130-131). Пошто не постоји општеприхваћена дефиниција судске независности, приклањамо се најширој подели на персоналну (*de facto* независност судије као појединца), институционалну (*de iure* независност суда као институције) и функционалну (независност судија у примени права) независност судства.

У *четвртом делу* рада анализира се комплексан детерминистички модел као скуп смерница за емпиријско истраживање великог обима. Овај модел је креиран са циљем да открије (не)постојање и релативни интензитет друштвених фактора који су имали пресудан утицај да се у особеном друштвеном контексту, судство у Србији суочава са различитим изазовима консолидације као независне гране власти. Пошто сматрамо да историјско наслеђе није једини и пресудан чинилац у стварању независног судства, испитујемо кумулативно дејство: а) *структуралних фактора* – *економских фактора* (материјални положај и услови рада) и *политичких фактора* (подела власти, постојање притисака, нормативно угрожавање независности судија, утицај медија) и са друге стране б) *актерских – културних фактора* (судијска култура, судијски активизам) и *професионалних фактора* (професионални етос, колективно делање судија).

Пети део посвећен је методолошким питањима на која смо наилазили током истраживачког процеса. Након образложења личних, друштвених и научних разлога за одабир наведене теме, суочили смо се са тешкоћама и препрекама у реализацији самог истраживања. Објаснили смо научну утемељеност овог мултиметодског истраживања и представили временски и просторни оквир у коме је спроведено теренско истраживање. Изложили смо и оправданост изабраног узорка и план анализе емпиријских налаза добијених: 1) *квантитативним начином истраживања* – упитник који се базира на 620 валидних одговора са судијама судова опште надлежности у Србији – основних, виших и апелационих судова и 2) *квалитативним начином истраживања* – 52 интервјуа спроведених „лицем у лице“ (франц. *tete-a-tete*) и три фокусиране групне дискусије са судијама из судова опште надлежности у Србији.

Шести део посвећен је анализи и дискусији о прикупљеним емпиријским подацима. Овај део подељен је у пет засебних целина. Свака целина је подељена на два дела – а) представљање резултата и б) дискусију о резултатима. Прво ће се коментарисати социо-демографски подаци и са тим повезане друштвене и професионалне импликације већег присуства жена у судству и донекле једнаке полне заступљености на руководећим судским положајима. Друга целина односи се на утицај друштвено-економских фактора као изазовима за независно обављање судијске функције. Трећи део бави се питањем друштвено-политичких фактора и евентуалних спољних утицаја на судије у оквиру ужег и ширег (ван)институционалног окружења. У четвртом делу анализирани су различите културне и професионалне варијабле које према мишљењима испитаника имају утицај на консолидацију судства као независне гране власти у Србији. Последњи сегмент рада анализира међусобни однос све три групе фактора и њихове позитивне и негативне импликације на положај судија у Србији. Дискусије су обogaћене компаративним искуствима других држава, и у оквиру сваког дела се истражује релативни интензитет најзначајних друштвених фактора из визуре испитаника.

Коначно, *седми део* рада чине закључна разматрања поводом истраживачких питања и хипотеза у којима је изнета и укупна анализа добијених резултата. Ово, као и свако друго истраживање има своја теоријска и методолошка ограничења, тако да се рад завршава предлозима за даља истраживања која ће помоћи да се постојећа сазнања продубе и прошире.

Слика број 1. Шематски приказ тј. „анатомија“ теоријске и методолошке структуре рада

1.6. Одређивање основних термина и појмова

Пре него што приступимо теоријској и методолошкој анализи предметног феномена, а ослањајући се на наслов рада, издвојићемо неколико термилолошких и појмовних разјашњења у погледу следећих радних концепата: 1) *изазови*, 2) *независно судство*, 3) *консолидација*, 4) *почетак 21. века* и 5) *Србија*. Ови појмови и друштвени феномени чине основни појмовни апарат, заправо предмет истраживања, с тим да ће даље у раду бити објашњени и други појмови и термини који су често заступљени.

1) Појам *изазов* се у српском језику користи да означи поступак којим се неко позива, подстиче на неку акцију и поступак или се изазива, чак и провоцира, да реагује. Изазов може бити и узрок то јест може проузроковати, побудити или оживети нешто у нечијој свести, а користи се и као позив за учествовање у одређеном такмичењу или као начин да нешто потврдимо или докажемо (Вујанић et al., 2011: 430-431). Најчешће коришћени синоними за ову реч су проблем, тренд, ризик, потенцијал, аспект, приоритет, циљ, дOMET, правац и други.¹ Изазов се можда највише замењује термином „проблем“ који се дефинише као нека потешкоћа, брига, недаћа, неугодна ситуација у којој је тешко одлучити како поступити, питање на које треба одговорити или задатак који треба решити.² Разлог зашто смо се баш одлучили за реч изазов, а не за реч проблем, крије се у различитом односу, перцепцији, уопште погледу на свет, оног који је изговара. Иако су и проблем и изазов оријентисани ка решењу, изазову се најчешће приступа са позитивним ставом и жељом за успехом, мотивисаношћу да се превазиђе одређена препрека или ситуација, док проблем код људи ствара осећај нелагоде, опреза, понекад и страха да се и уз велике напоре може тешко решити.³ У савременом друштву, а посебно у пословном дискурсу и корпоративној култури, крајње тенденциозно, слободно можемо рећи и императивно се употребљава реч изазов. Најчешће са циљем да означи прилику за раст, развој и успех, позив на додатни напор или могућност за подизање лествице циљева којима тежимо (Maslovar, 2019: 1). Стога ће и у овом раду *изазов* бити схваћен у развојном смислу као *прилика, могућност за унапређивање независности судства у Србији*.

2) Упркос мноштву дефиниција које се користе у научном дискурсу, непостојању једног, конзистентног схватања *независности судства* допринела је чињеница да се оно посматра и зависи од многих друштвених фактора (Burbank & Friedman, 2012: 16; Tiede, 2006: 130). Стога ће за потребе овог рада, она бити посматрана кроз две основне призме – институционалну и персоналну, као два основна стуба независности судства. Ове две врсте независности не могу једна без друге, оне су међусобно зависне или како се то често каже, оне чине две стране једног новчића. Пошто судска независност треба првенствено да буде схваћена као одговор, реакција на одређене проблеме и конкретне ситуације, а не као апстрактни појам (Bell, 2001: 50; Vobek, 2008: 1), ми смо појам независности даље операционализовали за потребе истраживања. Ова институционална независност (*de iure*) се у једном ширем смислу, може посматрати у односу на структурне факторе, као оне који долазе „споља“ (друштвено-економске и друштвено-политичке), док се персонална независност (*de facto*) углавном материјализује кроз дејство актерских фактора (културно-професионалних) као оних који делују „изнутра“. Оваква теоријска поставка лежи у основној хипотези рада да је за ојачање независности судства потребно унапређивати и једну и другу групу фактора – материјални положај и услове рада, треба смањити односно укинути недозвољене друштвено-

¹ Kontekst.io – slični izrazi i sinonimi u savremenom srpskom, hrvatskom i slovenskom <https://www.kontekst.io/srpski/izazovi>, приступљено 06. јануара 2023. године.

² „a difficulty; a matter about which it is difficult to decide what to do... a question to be answered or solved“. Више вид.: Cambridge Dictionary, Definition of the word problem, <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english-german/problem>, приступљено 06. јануара 2023. године;

³ Quora – What is the difference between a 'problem' and a 'challenge'?, <https://www.quora.com/What-is-the-difference-between-a-problem-and-a-challenge>, приступљено 06. јануара 2023. године

политичке утицаје на суд и судство, као структурне факторе, и једнако унапређивати теоријска и практична знања и вештине судија, промовисати активан лични и професионални интегритет и јачати свест о значају професионалног удруживања и транспарентног односа са јавношћу, као персоналне факторе.

3) Термин *консолидација* се дефинише као учвршћивање, сређивање, стабилизација односно као процес ојачавања, утврђивања, успостављања (Вујанић et al., 2011: 549).⁴ Реч консолидирати односно консолидовати (лат. *consolidare*) значи утврдити, утврђивати, учвршћивати, узврстити, обезбедити, осигурати, „ставити на здраве ноге“, сјединити у целину. У у медицинском дискурсу се овај термин користи и када треба залечити (рану) (Вујаклија, 1980: 455). У контексту судства као предметног феномена који истражујемо, а за потребе овог рада, *консолидација судства као независне гране власти* користиће се да означи *паралелно, истовремено јачање, учвршћивање институционалне и персоналне независности*, јер не можемо само да јачамо институционалну, а да занемаримо персоналну, или обрнуто.

4) Да бисмо одговорили на питања да ли, зашто и у којој мери је судство независно у одређеној земљи, нужно је одабрати један период у коме ће се оно анализирати. Питање независности судства је посебно комплексно, јер је оно између осталог и дубоко контекстуално зависно, што даље има за последицу да је „издвајање“ одређеног историјског периода за анализу такође врло тешко. Свесни ових потешкоћа, одлучили смо се да питање независности судства истражимо само у периоду *од почетка 21. века* тј. одложене пост-социјалистичке трансформације до данас из два основна разлога. Први је тзв. „демократски преврат“ који се десио 2000-те године у Србији када је након неколико деценија комунистичке и социјалистичке власти, промењен политички систем. Период који је уследио после тога обележиле су корените промене у свим друштвеним сферама, а посебно у погледу јачања владавине права и судства као основног постулата, на чијем учвршћивању је стављен акценат у процесу европских интеграција (D. Vuković, 2021: 89; Беговић, 2005а: 9-10). Друго, иако је тешко и овај период посматрати без осврта на период успорене и блокиране транзиције током 90-тих година, који је пак опет тешко у потпуности разумети без осврта на претходне деценије комунистичке власти, независност судства ће бити анализирана од почетка 21. века, све до данас. Разлог такве одлуке, између осталог, је што је овај период обележио мање више конзистентан јаван дискурс са циљем јачања независности судства као кључне друштвене институције у процесу приступања ЕУ.

5) Осим што је потребно одредити време односно период у коме се анализира предметни феномен, једнако је важно и територијално, географски га одредити. Прво, зато што су истраживања показала да не постоји универзалан рецепт за независност судства тј. не постоји модел који одговара свима и свуда (енгл. *one size fits all*).⁵ Друго, свака држава је аутентична у смислу да има своје специфичности у погледу друштвено-историјског контекста, политичке и правне културе, квалитета демократије, материјализације принципа владавине права, и многих других (спољашњих) друштвених фактора који утичу на независност судства. Треће, разликују се политички системи у смислу устројства власти као јединства или поделе, од чега последично зависи и начин организовања целокупне судске гране власти. Стога ћемо се у овом раду само бавити изазовима независног судства у *Србији* која ће теоријски и емпиријски бити посматрана као мрежа судова односно „правосудна територија“ коју чини укупно 95 судова опште надлежности. Ови судови се простиру на целокупној територији наше земље, с тим да није обухваћена територија Косова и Метохије.

⁴ “the process of becoming or being made stronger and more certain”. Више вид.: Cambridge Dictionary, Definition of the word consolidation, <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/consolidation>, приступљено 06. јануара 2023. године.

⁵ United Nation Office on Drugs and Crime, Judicial independence – The main factors aimed at securing judicial independence, <https://www.unodc.org/e4j/zh/crime-prevention-criminal-justice/module-14/key-issues/1--the-main-factors-aimed-at-securing-judicial-independence.html>, приступљено 12. новембра 2022. године.

2. Преглед ранијих истраживања

2.1. Домаћа истраживања⁶

Као једна од професија са најдужом традицијом, судијска делатност је одувек била предмет научног интересовања и различитих теоријских и емпиријских истраживања. Пионирско истраживање судијске професије, у тада Социјалистичкој Републици Србији спровео је Угљеша Звекић, давне 1980. године. Узорак су чинили сви редовни судови опште надлежности, тј. сви општински и окружни судови, студенти права прве и треће године Правног факултета у Београду и јавни тужиоци.⁷ Резултати овог квантитативног истраживања, објављени 1983. године у докторској дисертацији „Професија судија – социолошка анализа“, показали су да је родна структура тадашње судијске популације била претежно мушка, чиниле су је судије средњих година, релативно високог друштвеног статуса, а нижег социјалног порекла (Zvekić, 1983: 283-284). Иако су 1980. године преовлађивале судије мушкарци (од укупно 1312 судија у Србији, 354 су биле жене, што је око 27%), хетерогеност је приметна у односу на 1948. годину када је од укупно 367 судија, свега 19 било жена (5%) (Zvekić, 1983: 119-121, 315). Политички утицај био је присутан на теоријском и практичном нивоу примене професионалног знања, а каријерно напредовање је било резултат интеракције три базична канала – професионалног достигнућа, партикуларистичког утицаја и деловања политичких чинилаца, како сведоче испитаници (Zvekić, 1983: 284). Један од још увек актуелних резултата, односи се на неповерење које су тадашње судије показивале према начину избора нових судија. Према њиховом мишљењу, прилично формализован систем одабира нових судија, праћен политичким утицајима и неформалним проценама, створио је тзв. „претходни механизам политичке селекције“ у коме је чланство у Савезу комуниста (СК) био неопходан услов за обављање судијске функције (Zvekić, 1983: 190-191, 196). Како закључује Звекић, без обзира да ли је овакав третман довео до а) формалне дискриминације – да су се примали само чланови партије, или б) до самоселекције – да се нису пријављивали они који нису чланови партије, о политичкој хомогености професије говори податак да су чак 92% судија из узорка истраживања били чланови партије, од чега је њих 90% то постало пре него што су бирани за судијске функције (Zvekić, 1983: 196).⁸

Што се тиче емпиријских истраживања релативно новијег датума, занимљиви су налази квантитативног истраживања, добијених у оквиру студије „Корупција у правосудју“, која је за узорак имала 220 припадника правничке професије задужених за функционисање трговинских судова (Беговић и други, 2004: 53).⁹ Што се тиче оцене *општег стања у правосудју*, већина носилаца правосудних функција (41%) показује амбивалентан став, односно процењује да је

⁶ Због ограниченог обима рада у наставку ће бити представљена само нека емпиријска истраживања већег обима која су од значаја за наше истраживање, као и докторске дисертације које су се бавиле различитим елементима независности судства у Србији, а које су дело домаћих аутора. Напомињемо да постоје бројне теоријске анализе правосудног система у Србији на које ћемо реферисати касније у раду.

⁷ Истраживање је спроведено на територији СР Србије (ван територије аутономних покрајина), а за формирање узорка коришћена је документација Републичког секретаријата за право, судије и јавну управу добијена на дан 31. децембра 1980. године. Истраживање је обухватило све окружне (338 судија) и општинске судове (974 судија), а укупан број враћених анкета био је прилично висок (910 анкета). Обрађени су само комплетно попуњени упитници (866) односно 66% од укупне популације судија, те се узорак сматра великим и репрезентативним (Zvekić, 1983: 309-315).

⁸ Да је чланство у странци било нешто уобичајено, што се можда подразумевало (донекле и очекивало), говоре и питања из упитника „Када сте постали члан Савеза комуниста Југославије (СКЈ)?“ и „Колико је дуг Ваш партијски стаж?“ (Zvekić, 1983: 196, 356).

⁹ Узорак овог истраживања спроведеног пре две деценије, чинили су председници судова (14), судија (62), тужиоци (22), адвокати (72) и чланови судске администрације (50) из 15 различитих градова у Србији (Беговић и други, 2004: 53). Узорак се односио на тадашње трговинске судове, који су од 2010. године преименовани у привредне судове.

стање „осредње“ тј. да није ни добро ни лоше. Као главне разлоге испитаници су навели неповољан материјални положај запослених, неефикасност рада, упитну независност судства, неорганизованост и лошу нормативну уређеност (Беговић и други, 2004: 54-56). Скоро 80% адвоката верује да судије повремено или редовно непотребно одуговлаче процес, што има импликације на непристрасност суђења. Слично мишљење деле и предузетници који наглашавају да се као последица овог непотребног одуговлачења суђења дешава (иако, не искључиво) да судије донесу пристрасну односно погрешну пресуду (Беговић и други, 2004: 104-105, 21-22, 30). Ипак, аутори закључују да одуговлачење суђења није увек производ судијске пристрасности или корумпираности, већ може бити и резултат неефикасности, недостатка техничких капацитета или мањкавости процесног законодавства. Када се говори о *српском друштву уопште*, поменуто истраживање указује да су представници правосудних професија мишљења да је друштво пре корумпирано него некорумпирано, с тим да преовлађује став да је корупција осредње раширена (Беговић и други, 2004: 121, 86). Овакав став не изненађује, јер правну культуру пост-социјалистичких земаља карактерише, између осталог, „негативан мит о владавини права“ (Galligan & Kurkchian, 2003: 26-33). Другим речима, није неуобичајено да у овим земљама људи имају низак степен поверења у ефективност закона и у способност институција да омогуће правну заштиту, па се неретко окрећу ванинституционалним начинима решавања спорова. Грађани претпостављају висок степен кршења права и прибегавају оваквом понашању и сами, не толико из веровања у његову исправност, већ из нужде односно преовлађујућег (али не и у потпуности тачног) мишљења већине о свеprisутном непоштовању правних норми (Беговић и други, 2004: 26-33; Galligan & Kurkchian, 2003). Када се пак говори о *стању у правосуђу*, ситуација је знатно боља, тј. просечна оцена распрострањености корупције је значајно нижа, док је у привредној сфери правосуђа најнижа (Беговић и други, 2004: 87). Значајна разлика се увиђа у одговорима адвоката од којих 39% мисли да већина или значајан број представника правосуђа има удела у коруптивним радњама, док свега 6-7% судија и судских чиновника сматра да се уопште може говорити о постојању корупције у привредном правосуђу. Из резултата спроведеног истраживања аутори ове студије изводе занимљив закључак – као одговор на опште мишљење јавности о потпуно корумпираном правосуђу, његови представници у целини одбацују тај негативни имиџ или апсолутно негирају постојање проблема (Беговић и други, 2004: 106). Треба имати на уму да овакав став представника правосудне професије може да буде велика препрека пре свега у препознавању и признавању проблема „закржљале професионалне етике“, као и његовом решавању (Gredelj, Gavrilović & Šolić, 2005: 15).

Нешто другачије резултате показује квантитативно истраживање спроведено 2018. године на подручју Србије и Хрватске, објављено под насловом „*Унутарња*“ криза правосуђа? Ставови припадника правничких професија о правосуђу у Хрватској и Србији“ које је, између осталог, имало за циљ да испита постојање и степен унутрашњег легитимитета код припадника различитих правничких професија.¹⁰ Налази су показали да судије, адвокати, правобраниоци, нотари, професори правних факултета, правници у привреди и управи, имају веома низак *степен поверења у правосудне институције* које представљају и да су веома незадовољни функционисањем, као и општим стањем у правосуђу. Овакав резултат показује да у обе земље постоји тзв. „унутрашња криза поверења“ у правосуђе као и да се Србија суочава са „спољашњом правосудном кризом“ (неефикасност и доминантан однос политичке власти према судству), док се у Хрватској осећа латентна напетост (Mраковчић & Vuković, 2019: 75-76; Vuković, 2019). Како Вуковић закључује, постоји директна веза између поверења

¹⁰ Ово компаративно квантитативно истраживање већег обима о правничкој професији „*Правници и правничка професија у Србији, Хрватској и Босни и Херцеговини*“ спроведено је 2018. године. Истраживање у сарадњи са професором др Данилом Вуковићем, професором др Марком Мраковчићем (Правни факултет Свеучилишта у Риједи), асистентом МА Самиром Форићем (Факултет политичких наука Универзитета у Сарајеву) и ауторком овог рада. На територији Србије, погодан узорак чинило је 716 испитаника од чега је упитник попунило – 159 судија и судијских помоћника, 50 тужилаца и тужилачких помоћника, 272 адвоката и приправника, 148 правника изван правосуђа и 87 универзитетских професора права и научника (Vuković, 2022: 35).

и задовољства радом правосуђа, те тако они који немају поверења, уједно и нису задовољни његовим радом и обрнуто. Вуковић сматра да је ово само део објашњења и да се овакво стање у Србији може објаснити контекстуализацијом истраживаног феномена (Vuković, 2022: 35-36). Његово мишљење је да у Србији постоји *култура институционалне* скепсе коју су наредна три фактора претворили у *норму*: а) успорена постсоцијалистичка трансформација која је резултирала тзв. „културом незадовољства“, б) недовршена, и у многим сегментима неуспела реформа правосуђа, праћена честим политичким притисцима и в) растуће неповерење односно постдемократска скепса према традиционалним политичким институцијама (Vuković, 2022: 35-36, 53).

Када говоримо о професионалном интегритету јавних тужилаца и судија, „Истраживање професионалног интегритета јавних тужилаца и судија“ показало је да највећи број испитаних судија себе види „**као чуваре законитости, односно као власт која нема власт и моћ**“ и која „није довољно јака да контролише извршну власт и позове је на одговорност за своје поступке“ (Gavrilović & Milanović, 2014: 17-18).¹¹ Оваква рефлексивна сопственог друштвеног положаја, може да се тумачи и као неминовна импликација „блокиране правосудне транзиције“, разубеђене судијске професије и структурних недостатака у правосуђу у коме улоге нису јасно дефинисане, а не постоје конзистентни критеријуми за расподелу техничких и материјалних средстава за рад, начин напредовања и санкционисања. У овако неизвесном и несигурном окружењу, судије различито поступају – неки се понашају супротно начелима професионалног интегритета, други делају прилично конформистички опредељујући се за лични, тј. пасивни интегритет, док трећа група судија и јавних тужилаца активно ради на промовисању и заштити професионалног интегритета (Gavrilović & Milanović, 2014: 18). Намеће се закључак да промену законског оквира нужно мора да прати и „професионална социјализација“ судија и тужилаца чији ће примарни циљ бити активан професионални, али и институционални интегритет (Gavrilović & Milanović, 2014: 20).

Више дисертација које су за свој предмет имале судство у Србији, значајне су, између осталог, за анализу садржаја уставно–законодавног оквира и историјско–правног контекста Србије почевши од Првог српског устанка (1804. године) па све до почетка 21. века. Обрађујући генезу судске власти у Србији и диспарат између *de iure* начела поделе власти и *de facto* примене, у својој дисертацији „Судска власт у уставном и законодавном развоју Републике Србије“ објављеној 2012. године, Татјана Кандић закључује да је прокламована независност судске власти у 19. веку заправо била „у сенци стварне, политичке власти владара“ (Кандић, 2012: 379-381). Све до Другог светског рата, судска власт била је *de iure* независна и стална, с тим да је краљ имао преовлађујући утицај на избор судија, као и на рад све три гране власти. Након Другог светског рата, друштвено–политичке околности биле су увертира за једну нову еру једнопартијског система и јединства власти у коме судијама није гарантована сталност и непокретност радног места, при чему је доминантан услов за њихов избор у звање била „морално–политичка подобност“. Тек крајем 20. века, Србија доноси нови Устав (1992. године) којим се поново прокламује начело поделе власти и гарантује независност судске власти, а овакву традицију наставља и Устав из 2006. године који прописује још снажније гаранције (Кандић, 2012: 379-382).

Историјском анализом правосудног система српске државе бавио се и Мирослав Поповић у својој докторској дисертацији под називом „Судство у Кнежевини Србији (1838-1869)“, коју је објавио 2014. године. Ревизијом најважнијих прописа из овог периода аутор је утврдио да су устаничке власти биле свесне значаја конституисања судства за стварање правне државе и да се на развоју правосудног система радило све до шездесетих година XX века, када

¹¹ Истраживање је спроведено у другој половини 2013. године и од планираних 150 судија и 150 тужилаца, овом позиву се одазвало укупно 115 испитаника – 42 судије (36,5% од планираног узорка судија) и 73 јавна тужиоца (63,5% од планираног узорка јавних тужиоца). Резултати су тумачени као да су добијени на пригодном узорку (Gavrilović & Milanović, 2014: 15).

можемо рећи да он добија неку релативно заокружену и трајнију форму (Поповић, 2014: 223). Поповић закључује да је током овог периода од 1838–1869. године, Србија као млада држава имала не тако лак задатак – да различите норме европског законодавства (аустријског, пруског, француског и других) прилагоди српској традицији и друштвеним приликама и тако унапреди правну сигурност. Истовремено, морала је да ради на увођењу писаног судског поступка, подизању поверења у судове, образовању судијског кадра, повећању броја помоћног особља, како би се убрзали судски процеси и суђење учинило ефикаснијим. Ово је био тежак и комплексан задатак, те су неке грешке биле неминовне и неизбежне, закључује Поповић (Поповић, 2014: 223-235).

Историјским радом и развојем судства за време Уставобранитељског режима, у периоду од 1838 – 1858 године, бавила се и судија Гордана Видојковић у својој докторској дисертацији одбрањеној 2016. године – „*Организација и функционисање српског правосуђа у време уставобранитеља*“. Истражујући изазове стварања државне организације, ауторка је закључила да се независно судство у овом периоду градило на основу уставних принципа, али су велики отпори долазили од владајуће олигархије и бирократског апарата, који су били усредсређени на заштиту личних, а не општих интереса. Основне слабости тадашњег правосудног система биле су преоптерећеност судова, неажурност у суђењу, непрофесионалност судског кадра који је такорећи био необразован и неписмен, претерани формализам, недостатак прописа о начину вођења поступка, велики број ситних парница, корупција, „адвокатисања судских чиновника“ итд. (Видојковић, 2016b: 13-15, 4).

Као перманентно актуелна тема фигурира и однос између извршне, законодавне и судске гране власти, који је детаљно обрађен у докторској дисертацији Милана Пилиповића – „*Извршна власт у државама насталим распадом Југославије*“ одбрањеној 2016. године. Осим нормативног аспекта овог односа, аутор је истраживао и уставно–политичку праксу како би утврдио да ли се у новонасталим државама након распада Социјалистичка Федеративна Република Југославија (СФРЈ) може говорити о тренду јачања извршне власти у односу на законодавну, и да ли и у којој мери је дошло до померања равнотеже власти у корист егzekутиве. Пилиповић закључује да је у свим државама – Словенији, Хрватској, Србији, Македонији, Црној Гори, Босни и Херцеговини, дошло до поремећаја равнотеже и да се тежиште моћи и власти углавном концентрише у оквиру владајућих политичких партија, чији прваци су најчешће и главни представници извршне власти (Пилиповић, 2016: 445). Овакав облик парламентаризма, у којима политичке странке имају доминантну, па и контролну улогу, води јачању партократије и слаби контролну улогу парламента, коначан је закључак овог аутора (Пилиповић, 2016: 467).

Једним сегментом судске власти односно улогом судија у остваривању правног принципа – права на правично суђење, бавио се Бојан Петровић у својој докторској дисертацији „*Право на правично суђење*“, одбрањеној 2016. године. Компаративном анализом права на правично суђење у међународном праву (Универзалној декларацији о људским правима, Међународном пакту о грађанским и политичким правима и Европској конвенцији за заштиту људских права и основних слобода и у земљама англосаксонског правног система), аутор је потврдио општу полазну хипотезу да „што је право на правично суђење у Републици Србији развијеније, то је правни систем уређенији и праведнији“ (Петровић, 2016: 186). Иако Србији недостају материјална средства за потпуну имплементацију овог стандарда, целокупан државни апарат на челу са судством, треба да тежи унапређењу процедуралне правичности тако што ће свим странкама судског поступка омогућити једнаке, истоветне услове за приступ суду, то јест процесну једнакост (Петровић, 2016: 187-188). С тим у вези, Петровић наглашава да је неопходно да се домаћи прописи промптније усаглашавају са прописима Европске Уније и да за нормативне активности на овом пољу не треба чекати званичан улазак наше земље у Европску унију (ЕУ) (Петровић, 2016: 191).

Поред истраживања других аутора која су била значајан оријентир за писање овог рада, ауторка је и самостално и у сарадњи са другим колегама, спровела неколико истраживања која

су за узорак имала *судије у Србији* и представнике других правничких професија.¹² Резултати су показали да је персонална независност судија урушена постојањем директних и индиректних притисака који долазе из различитих извора. Испитаници истичу да овај образац континуираног притиска утиче на њихову слободу пресуђивања и ствара општу атмосферу несигурности, незадовољства положајем и забринутости за каријерну будућност (Дабетић, 2019). Поменуто истраживање показало је да саговорници не осећају подршку државе у остваривању и заштити законом гарантованог права на професионално удруживање. Однос државе према судијском удруживању испитаници претежно дефинишу као амбивалентан, тј. као пасивну опструкцију, и верују да се у ситуацијама када су интереси удружења различити од циљева власти, држава не либи да опструира њихово професионално организовање (Гроздић, 2016). Испитаници верују да је нарушавање начела сталности судијске функције током противуставног реизбора 2009. године било кулминација дотадашњег застрашивања које је имало далекосежне индивидуалне, институционалне и друштвене последице и свеprisутну аутоцензуру. У раду се показује како су се судије конституисале као ”контраелита” политичкој елити у процесу реформе и на који начин је њихов (ван)институционални отпор утицао да се овај реизбор прогласи противуставним. Резултати су показали да је политичка елита овом „реформом“ покушала да ослаби правосуђе, учврсти свој положај и стави под контролу правосуђе које треба да одлучује о њиховој евентуалној хоризонталној одговорности (Dabetić, 2020b). Иако су ови радови указали на проблеме консолидације правосуђа, анализом најзначајнијих нормативних аката у области судства, може се оправдано поставити питање њеног институционалног конституисања. Национално законодавство прати нека европска решења, те у поступку избора и разрешења судија и председника судова предвиђа улогу Народне скупштине и одређује Министарство правде као надлежно за одређивања судског буџета. Оваква поставка има за циљ одржавање међузависности и контроле између грана власти, с тим да извршна и законодавна власт често нарушавају независност користећи порозност и слабост још неизграђених државних институција (Dabetić, 2018).

2.2. Страна истраживања

Значајан допринос разумевању положаја судија, комплексног односа између три гране власти, као и изазовима са којима се суочавају судије у различитим друштвеним контекстима, дала су бројна страна истраживања од којих ћемо представити неколико.¹³ Релевантан осврт

¹² Експлоративно квалитативно истраживање које је ауторка спровела самостално састоји се из три дела: а) постојање и врсте притисака на судије, б) право на професионално удруживање као део персоналне независности и в) повреда сталности судијске функције током реизбора. Резултати ових дубинских полуструктурираних разговора објављени су у следећим радовима: „Однос државе према професионалном удруживању судија – случај Друштва судија Србије”, *Право и привреда* 10(12)/2016; „Персонална независност судија у Србији – идеал или илузија?”, (ур. Радовић Вук), *Усклађивање пословног права Србије са правом Европске уније*, Београд 2019; „Утицај политичке елите на очување (не)сталности судијске функције у Србији“, (ур. Jovanović, M., Zdravković, A.) *Sudstvo kao vlast*, Dosije studio, Београд 2020. Компаративно квантитативно истраживање већег обима о правничкој професији „*Правници и правничка професија у Србији, Хрватској и Босни и Херцеговини*“ ауторка је спровела у сарадњи са професором др Данилом Вуковићем, професором др Марком Мраковчићем (Правни факултет Свеучилишта у Риједи) и асистентом МА Самиром Форићем (Факултет политичких наука Универзитета у Сарајеву). У оквиру Центра за социолошко правна истраживања на Правном факултету у Београду ауторка је била један од руководилаца квалитативног истраживања „Право и правосудни систем – социолошка и историјска перспектива“ са адвокатима у Србији, чији резултати су објављени у студентским радовима.

¹³ У овом одељку ће бити представљени радови и емпиријска истраживања страних аутора, која за свој предмет имају судство уопште, компаративни приступ судствима у различитим државама, али и судство у Србији. Разлог овакве поделе налазимо у потенцијално различитим научним перспективама истраживачким феноменима, другим речима, верујемо да може бити занимљив начин на који страни аутори истражују судство у Србији, те можемо да утврдимо да ли евентуално постоје разлике у односу на приступ и резултате које су добили домаћи аутори.

на историјски развој судијске професије као дела политичке елите (оваква поставка корелира и са нашим виђењем судијског ентитета као таквог) у Југославији дао је Ленард Кохен (*Lenard J. Cohen*) у својој књизи „*The Socialist Pyramid: Elites and Power in Yugoslavia*“. Он се бавио друштвеном структуром судијске професије у социјалистичкој Југославији и начинима напредовања судија, као и питањем политичког утицаја на очување судске независности (Cohen, 1989: 258). Кохен је анализирао спрегу друштвених тј. политичко–идеолошких околности кроз различите периоде српске и југословенске историје – почевши од доношења Првог српског устава, пре и после Другог светског рата, „плуралистичког социјализма“ (1967–1971), „прагматичне консолидације“ (1972–1980) до „пост-титовског периода“ (1980–1988. године). Он је закључио да је, као и на почетку свог конституисања, југословенско судство суштински остало зависна варијабла односно предмет променљиве политичке климе која је у великој мери обликована партијским променама (Cohen, 1989: 274).

У својој књизи „*Democracy and Judicial Reforms in South-East Europe – Between the EU and the Legacies of the Past*“ Кристина Далара (*Cristina Dallara*) је истраживала успешност судских реформи као незаобилазног дела европских интеграција у четири државе југоисточне Европе које деле комунистичку прошлост – Словеније, Хрватске, Румуније, све три државе чланице ЕУ, и Србије, као земље кандидата за чланство у ЕУ. Она је покушала да одговори на питање зашто су европске препоруке о судској независности, у неким државама *de iure* имплементирани у потпуности и *de facto* прихваћене као вредности и начела, а зашто је негде овај процес добио облик тзв. „Потемкинове хармонизације“ (Dallara, 2014: xxiii-xxiv, 49)? Далара своје истраживање темељи на теоријској анализи и емпиријском приступу базираном на разговорима са европским представницима из Брисела из сектора за проширење (енгл. „*DC Enlargement*“) и са судијама, тужиоцима, представницима министарства правде и невладиног сектора свих држава појединачно. Добијени резултати су потврдили снажну узрочно-последичну везу између а) културно-институционалног недемократског наслеђа и б) конфликта између домаћих, националних актера који се залажу за приступање ЕУ тзв. *agenata промене* (енгл. *change agents*) и оних који се томе противе или се селективно, опортунистички односе тзв. *veto актера* (енгл. *veto players*). Другим речима, у ситуацији када ЕУ фигурира као „спољни актер“ у јачању независног судства, интеракција са националним, политичким актерима ће у великој мери зависити од њихових индивидуално оријентисаних стратегија (Dallara, 2014: xxiii-xxiv, 24).

Далара се у великој мери ослања на дело „*International Actors, Democratization and the Rule of Law: Anchoring Democracy?*“ у коме група аутора теоријски и емпиријски анализира утицај екстерних (европских) фактора на демократски развој земаља које су прошле (или још увек пролазе) процес транзиције – Румуније, Турске, Србије и Украјине као „хибридних режима“ (Magen & Morlino, 2009b). Квалитативном емпиријском анализом и компарацијом ове четири земље као четири студије случаја (енгл. *case study*),¹⁴ аутори су дошли до заједничког закључка – ослањање на строго формалне аспекте прихватања демократских вредности доводи до стварања тзв. „фасадних демократија“. Другим речима, европски подстицаји и условљавања у форми тзв. „златне шаргарепе“ (енгл. *golden carrot*) делотворни су само на оне хибридне режиме у којима се друштвене групе, лидери и покрети истински залажу за приступање ЕУ и теже демократским променама односно фигурирају као агенти промене. (Amichai & Leonardo, 2009a: 18, 20, 257).

Компаративни емпиријски преглед реформе судства у Босни и Херцеговини, Македонији, Црној Гори и Србији, са освртом и на реформе и на Косову и Метохији, дао је Марко Кмезић у својој књизи „*EU Rule of Law Promotion – Judiciary Reform in the Western Balkans*“ (Kmezić, 2017). Осим анализе актуелних прописа у области независности,

¹⁴ Све четири земље спадају у „мешовиту структуру политичких партија“ тј. главне политичке странке у земљи су подељене између реформски оријентисаних и националистичко/комунистичко-ауторитарно оријентисаних партија. Више о начину узорковања видети у самом делу (Amichai & Leonardo, 2009a: 18-24).

одговорности, ефикасности и ефективности судства, у делу су приказани и резултати 52 полуструктурирана интервјуа са различитим представницима правосуђа, државним службеницима и домаћим и међународним стручњацима у овој области. Аутор заступа идеју да имплементација и интернализација правила у области судства у поменутиим земљама наилази на препреке првенствено због: а) *вето актера* – најчешће су то елите на власти, које рационално калкулишу о потенцијалним друштвеним и политичким трошковима и добитима предвиђених реформи, б) порозних институција и слабих административних капацитета, који су најчешће последица (комунистичке и социјалистичке) прошлости и в) неизграђене правне културе (Kmezić, 2017: 158). Кмезић закључује да се ове тешкоће могу превазићи тако што ће се класичан приступ европеизације (енгл. *Europeanization*) који иде „одозго на доле“ (енгл. *top-down*), комбиновати са конструктивним институционалистичким приступом.¹⁵ Другим речима, упоредо са широко примењеним „принципом штапа и шаргарепе“ (енгл. *carrot and a stick*) у погледу пуноправног чланства, изградња институција треба да иде „одоздо на горе“ (енгл. *bottom-up*). У њој треба подједнако да учествују и други (домаћи) актери – стручњаци, заинтересовани појединци и друштвене групе, струковна удружења, цивилни сектор и уопште шира јавност (Kmezić, 2017: 158).

У свом делу *“Promoting the Rule of Law in Serbia. What is Hindering the Reforms in the Justice Sector?”* Тереза Гомез (*Teresa Gomes*) је квалитативном анализом тј. кроз интервјуе са судијама у Србији испитивала успешност имплементације међународних прописа. Гомезова оправдано поставља питање – ако је још 2006. године Влада Србије усвојила Националну стратегију за реформу правосуђа чији је главни циљ стварање правне сигурности и владавине права, зашто се ова грана власти још увек суочава са озбиљним тешкоћама и проблемима који се односе на независност и ефикасност? (Gomes, 2017: 331). Већина испитаника је мишљења да је доминантан фактор оваквог стања недостатак политичке воље, јер већина политичких актера у Србији заправо не жели независно правосуђе. Такође, испитаници не негирају да се неке политичке институције суочавају и са унутрашњим проблемима и да зато не могу да испуне европска очекивања (Gomes, 2017: 336).

У свом истраживању *„Guarding the guardians: Judicial councils and judicial independence“* Нуно Гарупа (*Nuno Garoupa*) и Том Гинсбург (*Tom Ginsburg*) су на узорку од 121 земље света, емпиријски покушали да утврде да ли и у којој мери састав и овлашћења Савета судства, као тела чије институционално успостављање постаје глобални тренд последњих година, утиче на повећање независности и друштвене одговорности судства. Судски савети су замишљени као ентитети који ће осигуравати да избор, напредовање и дисциплинска одговорност судија буде изолована од партијских, политичких промена, али и да не буде потпуно у овлашћењу самих судија (Garoupa & Ginsburg, 2009: 5). Аутори су дошли до веома значајног закључка да је **просто немогуће елиминисати политички притисак у ширем смислу на судство** (Garoupa & Ginsburg, 2009: 17). Како то лепо истиче Бредли Џундеф (*Bradley W. Joondeph*) „све док су судије људска бића и све док политичке институције имају улогу у избору судија и дефинисању њихових надлежности, понашање судија ће на различите начине бити „политички“ обликовано“ (Joondeph, 2008: 378). Стога судије треба да имају или да задрже баланс између независности (*independence*) и друштвене одговорности (*accountability*), као и висок ниво професионализма и квалитета у раду. Само тако се може избећи политизација судства (енгл. *politization of judiciary*) са једне стране, и тзв. „легалација“ политичких питања кроз судску праксу односно ситуација у којој одлучивање суда као гране власти, даје правну природу политичким питањима (енгл. *judicialization of politics*) (Garoupa & Ginsburg, 2009: 35).

Значајан компаративни оквир за писање овог рада било је емпиријско истраживање *„Building Democratic Courts From the Inside Out: Judicial Culture and the Rule of Law in*

¹⁵ У основи конструктивног институционализма (енгл. *„constructivist institutionalism“*) стоји идеја да је друштвена промена резултат делања неколико различитих актера који деле заједничке вредности (Hay, 2008).

Postcommunist Eastern Europe“ које је спровео Данијел Бирс (*Daniel Beers*) са судијама у Румунији и Чешкој у периоду од 2006. до 2008. године (Beers, 2011: 58). Како Бирс правилно примећује, већина досадашњих истраживања о демократизацији и остваривању владавине права, акценат ставља на *de iure*, формално унапређење нормативног оквира. Да би се ови принципи заиста материјализовали у погледу судства, потребно је да постоји и демократска судијска култура која према његовом мишљењу почива на два стуба – а) независности судија у случају недозвољених утицаја и б) постојању интегритета у ситуацијама у којима се искушава професионални морал (Beers, 2011: 1-5). Како би утврдио да ли се неформални ставови судија разликују у односу на званичне, институционалне норме, понекад и у толикој мери да могу да подривају ове званичне норме, он је спровео укупно 100 интервјуа, као и упитник у коме је учествовало 300 судија из ове две земље које деле комунистичку прошлост (Beers, 2011: 250-274). Истраживање је показало да у процесу стварања независног, транспарентног и непристрасног судства једнаку улогу имају: а) формални прописи, б) судијска култура као скуп неформалних ставова у погледу реализације принципа независности и интегритета, као и в) међусобно поверење и поверење у институције и специфичности друштвеног контекста (Beers, 2011: 250-274).

У својој докторској дисертацији *„Стратегије професионализације у процесу институционализације права у Босни и Херцеговини након Дејтонског мировног споразума“* одбрањеној 2019. године, Самир Форић анализирао је друштвени положај и унутрашњу структуру представника правосудних професија – адвоката, судија и тужилаца у Босни и Херцеговини, као и улогу и структуралне односе између професионалних удружења и Високог судског и тужилачког већа (ВСТВ). Квантитативном анализом односно онлајн упитником, он је покушао да утврди динамику и комплементарност процеса професионализације и инситуционализације у босанскохерцеговачком друштвеном контексту (Forić, 2019: 389). Форић је дошао до закључка да ове професије одликују позитивни трендови као што су: а) пораст броја жена правника, б) пораст публицистичких активности и в) пораст значаја професионалних етичких кодекса (Forić, 2019: 392). Анализирајући судство и тужилаштво као професионалне бирократије, аутор је дошао до закључка да је процес њихове професионализације био знатно успорен због ратних дешавања. Након потписивања Дејтонског споразума, правосуђе је било велико, разједињено и нефункционално, с тим да је од тада направљен значајан помак у области нормирања независности правосуђа (Forić, 2019: 393-394). Коначно, Форић је и емпиријски потврдио своју основну хипотезу да *“позиција друштвене легитимности правника кореспондира институционалној снази права, односно резултат је стратегије и ефеката професионализације у процесу институционализације права”* (Forić, 2019: 404).¹⁶

3. Значај и научна оправданост одабране теме

Као једна од најстаријих професија, судска делатност је одувек била предмет правног нормирања, а многи аспекти судијског посла, нашли су своје место у домаћим и међународним часописима, публикацијама и докторским дисертацијама. Судови и судије су честа тема лаичких, као и научних расправа и полемика, јер како шаљиво истиче Марк Ремзајер (*Mark Ramseyer*), „... ми, као професори права, живимо од судова – проучавамо их, користимо их да

¹⁶ Истраживање Самира Форића део је ширег међународног истраживачког пројекта *„Правници и правничка професија у Србији, Хрватској и Босни и Херцеговини“* који је предводио проф. др Данило Вуковић (Правни факултет Универзитета у Београду), док су истраживачки тим чинили доц. др Марко Мраковчић (Правни факултет Свеучилишта у Риједи), асист. МА Самир Форић (Факултет политичких наука Универзитета у Сарајеву) и ауторка овог рада асист. МА Валерија Дабетих (Правни факултет Универзитета у Београду). Упитник је био организован у седам различитих категорија: демографски подаци, образовање, материјални статус, радни ангажман, каријера, правна култура, поверење у институције и раширеност корупције и рад правника (Forić, 2019: 294), а неки од објављених резултата овог истраживања ће бити представљени даље у раду.

оправдамо своје плате и зато, наравно, и истичемо њихов значај“ (Ramseyer, 1994: 721). Осим интересовања актера из научних кругова, и саме судије су покушавале да додатно осветле своју улогу у друштву, да дискутују о начинима правичног пресуђивања, да отворе питање заједничког делања и различитим едукацијама унапреде ниво професионалног етоса. Овако широко интересовање само показује да *разумевање судијског понашања није само академски интерес, већ је кључ правне реформе*, како то сликовито и саморефлексивно објашњава амерички федерални судија и професор права и економије Ричард Познер (*Richard Posner*) (Posner, 2010: 5).

Иако су се многи аутори различите професионалне позадине бавили овом темом, уочава се *дефицит у интегралном тј. интердисциплинарном приступу предметном феномену*. Комбиновање метода истраживања помаже да се друштвени феномени објасне кроз различите научне призме, јер су „разлике међу дисциплинама саме по себи производ историје, и њима... управљају политике универзитета и други историјски услови“ (Репстад, 2019: 37). Стога смо се определили да ову правну област истражимо користећи се правним, социолошким и историјским приступом како бисмо предметни феномен сагледали из што више научних углова. Додатно, у оквиру социолошког метода користили смо квалитативни и квантитативни метод прикупљања података који осим својих различитости имају и доста сличности – оба типа истраживања теже добијању нових сазнања; редукују комплексну стварност само на оне аспекте који су предмет одређене анализе; у постављању истраживачког питања ослањају се на научна сазнања из литературе; труде се да стварност прикажу објективно, онаквом каква јесте; прикупљају емпиријске податке према унапред утврђеним критеријумима и процедурама итд. (Вешић, 2019: 287).

Оно што издваја овај рад у односу на истраживања у која је до сада остварен увид, је његов *предмет*. За разлику од већине досадашњих истраживања која се баве делањем и утицајем различитих друштвених група и институционалних актера на судије и судство, као и формалним правилима која регулишу њихов институционални положај, овај рад се, између осталог, бави и самим судијама као друштвеним актерима. Посебно тежиште је на анализи специфичне судијске културе која као супкултура или можда контракултура, (не)репродукује одређено делање судија у савременој Србији и утиче на њихов друштвени и професионални положај. Празнина у литератури, конкретно неистраженост значаја и интензитета утицаја актерских фактора (културно-професионалних) и интерне перспективе судија као актера, утицала је на нашу жељу да додатно осветлимо овај феномен. Разумети лична искуства сваког појединачног судије “значи разумети пре свега поље с којим и насупротив којег се неко изградио” (Bourdieu, 2019: 9).

Пошто судије обављају функцију од општег значаја за друштво и њихово делање превазилази професионалне димензије, ово питање је од *значаја за ширу демократску консолидацију Србије*. Верујемо да је недостатак релевантних података тј. мишљења и ставова судија имао пресудан значај у правосудним реформама које нису достигле планирани успех. Управо се ту огледа допринос друштвених наука, изнад свега социологије која својим фронтетичким приступом¹⁷ може да допринесе “рефлексивној анализи и расправи о циљевима, средствима, вредностима и интересима, што је предуслов за просвећен политички, економски и културни развој у било ком друштву” (Flivbjerg, 2012: 77-93). Додатно „наука оснажује сваки пут када јача научна критика“ (Burdije, 2011: 26), а овде је та социолошка перспектива, којој је иманентан критички приступ, била инструментализована као агенс друштвене промене. Ако

¹⁷ Како то објашњава Бент Флиvbјерг (*Bent Flyvbjerg*) “основни циљ друштвене науке која практикује фронтетички приступ јесте да спроведе анализе и интерпретације вредности и интереса у друштву које су усмерене на друштвену расправу и друштвено делање, односно праксу. Полазна тачка класичног фронтетичког истраживања могла би се сажети у следећа три вредносно-рационална питања: 1. Куда идемо?, 2. Да ли је то пожељно?, 3. Шта би требало чинити?.” (Flivbjerg, 2012: 88). Више о *fronezis*-у као осећају за практичну етику који је усмерен ка делању, променљив у складу са контекстом и заснован на практичној вредносној рационалности вид. (Flivbjerg, 2012: 18, 77-93).

прихватимо да је „социологија борилачки спорт“, како је још Бурдије говорио (Robins, 2012: 148), уверени смо да једна оваква свеобухватна научна студија може да подстакне конструктивну јавну расправу и утиче на унапређење друштвеног и професионалног положаја судија у Србији.

„Law is made for society, and not society for the law.
Society is the master, and the law its handmaiden.“

LeBaron Colt
амерички судија и политичар (1846-1924)

ДРУШТВЕНО - ИСТОРИЈСКИ КОНТЕКСТ

Читав нама познати свет се под утицајем различитих друштвених чинилаца константно и убрзано мења. Кумулативно деловање економских, политичких, културних, професионалних, технолошких, географских и историјских фактора преобликује сва друштва, његове појединачне сфере, друштвене групе које га чине, али и право као систем, који је много мање аутономан и самодовољан него што се то чини (Selznick, 2003: 177-178). Да бисмо дубински проучавали одређени сегмент друштва потребно је „апстраховати такве елементе из контекстуално зависних активности људи, да би затим објаснили и предвидели те активности у категоријама формалних односа (правила или закона) између апстрахованих елемената” (Flivbjerg, 2012: 61, 88). Пошто није могуће деконтекстуализовати ниједан друштвени проблем, стога ни питање независног судства није могуће проучавати као изоловани феномен, јер „друштвени односи морају да се схвате у свом локалном контексту... (кроз) разумевање односа полазећи од њихове историјске позадине“ (Репстад, 2019: 42). Друштвено-историјски настанак, развој и формирање судства у Србији биће представљени кроз период одложене постсоцијалистичке трансформације и процес европских интеграција од 2000-те године, па до данас. Праћењем нормативног развоја и упоређивањем са *de facto* друштвеним стањем, испитиваће се различите димензије развоја судства, између осталог: 1) начин регрутовања односно избора судија и њихова друштвено–културна кадровска структура, 2) положај и улога суда као треће гране власти у политичко-правном систему и 3) однос судства и других политичких актера кроз испитивање постојања и степена политичког утицаја (Cohen, 1989: 258).

1.1. Одложена пост-социјалистичка трансформација – период од 2000. године

Када се говори о превладавању прошлости као „низ у активности усмерених ка разградњи репресивног наслеђа у друштву“ (Petrović, 2017: 111), у случају некадашњих држава чланица СФРЈ оно „храмље“, између осталог, због недостатка минималног консензуса око историјских чињеница и антагонистичких јавно-политичких наратива (Haug, 2014: 113). Ово је додатно отежано, јер са једне стране заговарање суочавања са прошлешћу треба да иницирају заинтересовани појединци и друштвене групе, док са друге стране, носилац транзиционе правде треба да буде држава која ће материјализовати ове идеје кроз оснивање различитих тела која ће се бавити овим питањем, спроводити лустрацију и коначно спровести потребна суђења (Petrović, 2017: 111-112).¹⁸ Ако се узме у обзир да се политичка елита из периода комунизма односно социјализма преобликовала, конвертујући свој претежно политички и организациони капитал у економски и други тип политичког капитала, те је и даље присутна на свим позицијама моћи, разумљиво је зашто се процес спровођења транзиционе правде у Србији одвија прилично споро (Haug, 2014: 116, 121; Lazić, 2011:). Оно што је карактеристично за овај период јесте тежња економских и политичких елита (које су

¹⁸ Можда највећи званичан покушај био је оснивање Комисије за истину и помирење 2001. године са циљем утврђивања друштвених, међунационалних и политичких фактора који су довели до рата. Балансирајући између захтева међународне заједнице и поларизоване, несталне политичке динамике у тада врло крхкој демократији, није био нимало лак задатак, те је ово тело постојало свега две године и такорећи ниједан случај није стварно анализиран (Haug, 2014: 120, 124).

протекле деценије искористиле за акумулацију и стварање капитала) за креирањем стабилног правног оквира који би, између осталог, осигуравао њихов стечени капитал (и по потреби се користио или заобилазио) (Lazić, 2016: 9-13). Поредеди период „хибридног режима“ од 1990. до 2003. године у оквиру кога је „прелазна елита“ контролисала политичке, економске и културне центре моћи, може се рећи да је политичка елита која је била на власти у наредном периоду, у већој мери прихватала и развијала елементе изборне демократије (Jovanović, Radović, & Marković, 2016: 105).

У односу на „идеални тип демократије“ и консолидоване демократије, политички систем у Србији имао је знатне недостатке те се може дефинисати као „систем неутврђене демократије“ или „лимитиране демократије“. Као једна од кључних слабости оваквих система издваја се „подељена елита“ или „фрагментисана елита“ која слабо комуницира, неретко је у међусобном конфликту и тешко постиже вредносни консензус (Burton et al., 1992: 1-37; Lazić, 2016: 16). Овакве особине су типичне за припаднике постсоцијалистичких елита које су састављене од појединаца различитих друштвених и идеолошких оријентација. За ове „транзиционе“ елите није неуобичајена неуједињеност, недостатак професионализма, нелојална конкуренција у борби за контролу кључних ресурса и жеља да се у што већој мери контролишу све сфере друштвеног живота (Frane & Tomšič, 2002: 435). Како Лазич закључује у свом дугогодишњем и екстензивном истраживању српског друштвено-политичког контекста, елита у Србији се може дефинисати као фрагментисана, са неким почетним елементима консензуалности (Lazić, 2016: 15). Да се закључити да у Србији, иако се „састав владајуће елите прогресивно мења... друштво може да преживи и да напредује само ако постоји права сарадња међу овим групама... мора да постоји јединство мишљења и акције у погледу суштинских питања“ (Aron, 1950: 129).

1.2. Деблокирана нормативна транзиција

Транзиција се дефинише као „промена институционалног система једне земље, тј. скупа домаћих институција и повезаних механизма који уоквирују понашање појединаца и њихову интеракцију као што су тржиште или избори“ (Беговић et al., 2005: 9). Она се најчешће сагледава кроз економску и политичку призму, док су у случају земаља насталих распадом СССР-а и СФРЈ, паралелно текла још два транзициона процеса – стварање (нове) државе и формирање новог и преобликованог националног идентитета (Беговић et al., 2005: 9-10). Оно што је такође типично за транзиционе земље у процесу придруживања ЕУ, и такорећи све бивше социјалистичке земље, је интензивна и убрзана законодавна активност (Vuković, 2021: 89).¹⁹ Тако је, након демократских промена 5. октобра 2000. године, са циљем унапређења правосуђа донет следећи сет правосудних закона – *Закон о уређењу судова (2001)*, *Закон о судијама (2001)*, *Закон о Високом савету правосуђа (2001)*, као и *Закон о јавном тужилаштву (2001)* и *Закон о седиштима и подручјима судова и јавних тужилаштва (2001)*.²⁰ У недостатку јасне стратегије и политичког консензуса²¹ око реформе правосуђа, Закон о судијама мењан је 11 пута, све док 2008. године није донет нови Закон, који је све до данас био промењен још 15 пута. Слична динамика измена пратила је и Закон о уређењу судова и Закон о Високом савету правосуђа, али и друге процесне законе (Бољевић, 2015: 20-24).²² Стање перманентне реформе

¹⁹ Како би се домаћи прописи што пре хармонизовали са европским стандардима, тако је и у Србији, у периоду од 2001. до 2019. године, донето отприлике 46% закона по хитној процедури (Vuković, 2021: 90).

²⁰ Сви закони су објављени у Службеном гласнику РС бр. 63/2001. од 8. новембра 2001. године.

²¹ Закон је предложила Демократска странка Србије (ДСС), тада посланичка група, а не радна група министарства. Кључна дискрепанца у њиховим предлозима односила се на питање континуитета. Док се код предлога ДСС-а наглашавала сталност судија са идејом очувања затеченог судијског кадра, нацрт министарства је предвиђао поновни избор судија како би се извршила дуго чекана лустрација (Хибер, 2005: 264-265).

²² Свега годину дана након доношења, 2002. године донете су измене и допуне ових закона које је Уставни суд прогласио неуставним. Одредбе су се између осталог односиле на непокретност судија, начин избора, поступак

у којој се закони континуирано мењају, а међусобно не усаглашавају, има више негативних импликација. Ове промене пре свега утичу на квалитет судских одлука, стварају (не)уједначену судску праксу, подривају правну сигурност и поверење грађана, како упозорава судија Драгана Бољевић (Бољевић, 2015: 20, 26).²³ Ипак ови закони имали су значајан реформаторски учинак, јер су у великој мери били формално усклађени са међународним стандардима – у погледу избора и разрешења, унапређења материјалне независности, специјализације судова, институционалне непристрасности и ефикасности (Хибер, 2005: 265-267). Осим што су били често мењани, њихов највећи недостатак је што нису доследно примењивани, те су многи делови правосудног система *de facto* задржали *status quo*. Како оштро закључује Драгор Хибер, у том тренутку „реформа правосуђа (била је) реформа без резултата“ (Хибер, 2005: 268-273, 278).

До доношења Устава 2006. године, направљени су и други значајни помаци за унапређење правосуђа. Кроз подршку струковном организовању, ојачане су професије, па је тако Друштво судија Србије добило дозволу да се региструје као струковно удружење, а основано је и Удружење јавних тужилаца и Правосудни центар за обуку и стручно усавршавање.²⁴ Народна скупштина је прогласила незаконитим разрешења судија који су се противили изборној крађи и знатан број (компромитованих) председника судова је замењен (Хибер, 2005: 263-264). Влада је основала Високи савет судства, независан и самосталан орган који треба да штити и гарантује судску независност и самосталност; Велико персонално веће, надлежно за дисциплинску одговорност судија и Савет за реформу правосуђа. Такође су основани и специјални судови и тужилаштва за ратне злочине и организовани криминал.²⁵ Као резултат почетка преговора о Споразуму о стабилизацији и придруживању (2005), усвојена је и Национална стратегија реформе правосуђа за период 2006-2011. године²⁶ и пратећи акциони план. Касније је усвојена и Национална стратегија за период 2013-2018. године²⁷ и тренутно актуелна Стратегија развоја правосуђа за период 2020-2025. године²⁸. Све стратегије усвајане су са циљем успостављања независног, непристрасног, стручног, одговорног, ефикасног, транспарентног и самосталног правосудног система у које ће грађани имати поверења и које може квалитетно да заштити права и слободе грађана.²⁹

разрешења, избор председника суда итд. Ипак остало је још одредаба којима су били угрожени други сегменти независности, а које нису проглашене неуставним (Салма, 2003: 258-259; Вида Петровић-Шкоро, 2009: 9).

²³ Заобилажење мишљења и предлога судија за доношење ових закона представља „пречицу“, према речима тадашњег судије Врховног суда др Зорана Ивошевића. Он је указао на боља решења која ће помоћи да тренутна „углавном реторичка“ залагања за независно судство буду и практично реализована (Ивошевић, 2003: 98-102).

²⁴ Svetska banka - Multidonatorski fond za podršku pravosuđu, Srbija: Javna potrošnja u pravosuđu - Analiza javne potrošnje i institucija pravosuđa, septembar 2011, 16, [http://www.mdtfss.org.rs/archive/file/Srbija%20-%20Javna%20potrosnja%20u%20pravosudju%20\(JPEIR\).pdf](http://www.mdtfss.org.rs/archive/file/Srbija%20-%20Javna%20potrosnja%20u%20pravosudju%20(JPEIR).pdf), приступљено 26. октобра 2021. године.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ Национална стратегија реформе правосуђа за период 2006–2011. године, https://arhiva.mpravde.gov.rs/images/strategija_reforme_pravosudja_cir_no1.pdf, приступљено 1. новембра 2021. године.

²⁷ Национална стратегија реформе правосуђа за период 2013–2018. године, *Службени гласник РС*, број 57 од 3. јула 2013, <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/ostalo/2013/57/1/reg>, приступљено 1. новембра 2021. године.

²⁸ Стратегија развоја правосуђа за период 2020–2025. године, *Службени гласник РС*, број 101 од 17. јула 2020, <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/strategija/2020/101/1/reg>, приступљено 1. новембра 2021. године.

²⁹ Према анализама развојне агенције владе САД-а – USAID, остварени су велики помаци у периоду 2013-2018. године у области унапређења независности, непристрасности, стручности, одговорности и ефикасности судства. Конкретно у области независности, потребно је уложити додатне напоре у јачању буџетске независности, системима каријерног напредовања, равномерне оптерећености судија. Више вид.: USAID пројекат владавине права, *Анализа спровођења националне стратегије реформе правосуђа за период 2013. – 2018.*, 20-21.

Свакако најзначајнији нормативни акт био је нови *Устав Републике Србије (2006)*³⁰. Према овом Уставу политичко-правни систем се заснива на трипартитној подели власти на извршну, судску и законодавну, с тим да је у овом односу равнотеже и међусобне контроле судска власт независна (члан 4). Поред независности проглашена је и самосталност (142), сталност (146) и непреместивост (150) и судови су подељени на судове опште и посебне надлежности, са тим да је посебно наглашено да се не могу оснивати привремени, преки или ванредни судови (143). Прописано је да судске одлуке не могу бити предмет вансудске контроле (члан 145) и забрањено је свако политичко деловање судија (члан 152). Иако нови устав одступа од ауторитарне прошлости и у великој мери подржава модел демократске политике, „нека уставна решења показују да је уставни поредак у Србији и даље ухваћен између прошлости и будућности“, како истиче Виолета Беширевић (Beširević, 2014: 960). Пре свега, спорна је легитимацијска основа доношења Устава, јер он није био донет као резултат договора власти и цивилног друштва, већ је донет као споразум тада доминантних политичких странака. Ова инхерентна тежња власти да увећа своју моћ, осликала се и на карактер одређених уставних норми које су допуштале „политизовани утицај на судску власт“ примећује Миодраг Радојевић (Radojević, 2010: 54-55). Конкретно одредба о разлозима престанка судијског мандата (члан 148 став 1), тзв. „трегер“ или „каучук пропис“, тумачена је врло практично у корист општег (ре)избора судија у Србији који се десио неколико година касније, о чему ће бити речи у наставку рада (Radojević, 2010: 54-55).

1.3. Процес европских интеграција

Стварање независног судства у транзиционим земљама могуће је посматрати кроз три теоријска приступа како указује Далара (Dallara, 2014: 3-5). Први приступ наглашава значај институционалног и културног наслеђа који су као такви (не)плодно тло за прихватање демократских вредности. То тзв. „наслеђе прошлих времена“ (енгл. *legacy of the past*) опстаје у организационим структурама и обликује понашање актера који су носиоци ових институција. Оно обликује појединце, друштвене групе, класе, део је њиховог идентитета и система вредности, а у области судства овакво наслеђе се посебно дуго задржава. Друго схватање даје примат интересним стратегијама политичких актера, где су реформе резултат њиховог међусобног преговарања. Коначно, трећи приступ интегрисања претходна два и истиче значај међународних актера и екстерних модела у процесу унапређивања независног судства (Dallara, 2014: 2-5). Не занемарујући значај прва два приступа, а узимајући у обзир да су они интегрисани у трећем приступу, значајну улогу у доношењу, реализацији, као и праћењу имплементације прописа у области судства у процесу европских интеграција имају **међународна тела**, између осталог: Савет Европе; Консултативно веће европских судија (ССЈЕ) као саветодавно тело Савета Европе које се бави питањима независности, непристрасности и компетенција судија; Венецијанска комисија за демократију путем права као саветодавно тело Савета Европе сачињено од независних стручњака за уставно право; Европска комисија за делотворност правде (СЕРЕЈ); Европско удружење судија и тужилаца за слободу и демократије (MEDEL)³¹ (Bianku & Smith, 2021: 15).

³⁰ У овом делу ће бити изнета само основна нормативна решења, док ће се појединачна решења критички анализирати у даљем тексту. Више вид. Устав Републике Србије (2006), https://www.paragraf.rs/propisi/ustav_republike_srbije.html. приступљено 22. јула 2021.

³¹ MEDEL је имао посебно важну улогу током спровођења сада већ противуставног реизбора судија током 2008-2012. године, када је јавно подржао судије које нису прошле реизбор и удружење Друштво судија Србије које се залагало за проглашење портивуставности овог процеса. MEDEL је између осталог донео и Декларацију из Палерма, којима је предвиђено стварање независног судског савета, чија половина чланова ће бити из реда судија, али имаће и представнике из парламента. Замишљено је да тело има административне функције, али да буде надлежно и за одређивање буџета, као и за постављање, напредовање и дисциплинску одговорност судија. Више вид.: MEDEL – Elements of a European Statute of the Judiciary Palermo Declaration, <https://www.medelnet.eu/images/stories/docs/Palermo.pdf>, приступљено 13. фебруара 2020. године.

Пошто питање судске независности није само национално питање (Мак et al., 2018: 25), улога ових међународних актера видљива је кроз усвајање многобројних међународних прописа који се баве различитим аспектима независности судства, положајем судија, судских начела и другим питањима од значаја за унапређење рада судства. Као посебно важни прописи који су служили као оријентир за доношење неких националних прописа, издвајају се: 1) *Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода (ЕКЉП)* (посебно члан 6, став 1 који прописује да непристрасни и независни судови треба да буду образовани у складу са законом), 2) *Софијска декларација о независности и одговорности у правосуђу* (донета на састанку Генералне скупштине Европске мреже Савета правосуђа [ENCJ] у јуну 2013. године), 3) *Препорука CM/Rec(2010)12 Комитета министара државама чланицама о судијама: независност, делотворност и одговорности* (усвојена од стране Комитета министара 17. новембра 2010. на 1098. састанку заменика министара), 4) *Бангалорски принципи судијског понашања* (стандарди етичког понашања судија усвојени од стране Правосудне групе Уједињених нација за јачање интегритета правосуђа), 5) *Европска повеља о закону за судије* (усвојена од стране учесника из европских земаља и два међународна удружења судија на састанку у Стразбуру одржаном 8-10. јула 1998. године, подржана на састанку председника Врховних судова земаља централне и источне Европе одржаном у Кијеву 12-14. октобра 1998, као и од стране судија и представника министарстава правде из 25 европских земаља на састанку одржаном у Лисабону 8-10 априла 1999), 6) *Препорука R (94) 12 Комитета министара Савета Европе државама чланицама о независности, ефикасности и улози судија*, 7) *ИВА Минимум стандарда независности судства* (које је донела Међународна адвокатска комора (ИВА) 1982. године), 8) *Основни принципи Уједињених нација (УН) о независности судства* (усвојени 1985. године на Седмом конгресу Уједињених нација за спречавање злочина и поступање према преступницима у Милану и потврђена од Генералне скупштине УН у Резолуцијама 40/32 и 40/146 из исте године), 9) *Виљнус декларација*, 10) *Судијска етика*, 11) *Израда минималних стандарда у правосуђу III*, 12) *Основна начела независности судства*, 13) *Magna Carta судија – основна начела*.³² Као мање формални извори могу се издвојити: 1) Изјаве делегата високих судских савета, или удружења судија, попут оних изнесених на састанцима у Варшави и Слоку 23-26. јуна 1997. године; 2) Пекиншка изјаву о принципима независности судства у региону удружења Лавасиа (из 1997. године, коју су до сада потписала 32 председника врховних судова из региона), 3) Смернице Латимер Хауса за Комонвелт (из 1998. године, исход колоквијума коме су присуствовали представници 23 државе Комонвелта или прекоморских територија, а који су спонзорисале судије и адвокати Комонвелта подржани од стране Секретаријата и Канцеларије Комонвелта).³³

Оно што је заједничко свим поменутих прописима јесте иста намера – да се дефинишу и нормирају основни постулати независног судства, да се унапреди положај судија, да се пропишу институционалне и персоналне гаранције независности, као и да се подстакне развој заједничке правосудне културе. Сви поменути прописи наглашавају значај независног судства, пре свега од извршне власти, али и других друштвених актера, као кључног предуслова за остваривање владавине права и гаранцију правичног суђења. Како је прописано у члану 6 *Препоруке R (94) 12 Комитета министара Савета Европе*, независност није привилегија или повластица које судије могу да користе у личном интересу, већ се штити и прописује у интересу владавине права и свих грађана који долазе судији „по правду“. Ипак, треба имати на уму да „оно што је најважније није савршеност принципа, или – још мање -

³² Списак свих поменутих релевантних међународних прописа у области судства налази се на сајту Врховног касационог суда. Више вид.: Vrhovni kasacioni sud – Republika Srbija, <https://www.vk.sud.rs/sr-lat/me%C4%91unardna-dokument>, приступљено 31. октобра 2022. године.

³³ Списак поменутих прописа у области судства видети у оквиру: Preporuka br. R (94) 12 o nezavisnosti, efikasnosti i ulozi sudija, i o značaju njegovih standarda i ostalih međunarodnih standarda za probleme koji postoje u ovoj oblasti, <https://rm.coe.int/ccje-opinion-no-1-serbian/1680a1ca6d>, приступљено 31. октобра 2022. године.

усклађивање институција; најважнија је пуна примена принципа који су већ утврђени.³⁴ Како би се избегло стварање тзв. „декоративних институција” (енгл. *window dressing*) и утврдила реална промена амбијента у коме се „владавина права прихвата као вредност, а не као критеријум“, осим формалног напретка, важан је мониторинг специфичног локалног контекста Србије (Gavrilović & Milanović, 2014: 22). Такав мониторинг би спречио тзв. „институционалну мимикрију“ (енгл. *institutional mimicking*) у којој се нове институције стварају, али вредности и одговарајући обрасци понашања потребни за исправно институционално функционисање заправо не постоје. Ово стручно праћење би истовремено допринело стварању и јачању уверења других грана власти и шире друштвене заједнице да су притисци на судије апсолутно недозвољени (Bobek, 2008: 7).

Континуирани утицај међународних актера видљив је посебно у процесу европских интеграција, који је имао и још увек има веома важну улогу у демократској транзицији Србије. Да би се уопште покренули преговори о приступању ЕУ, земља кандидат мора да испуни први, основни услов (енгл. „*conditionality*“), а то су стабилне, демократске институције, остварен принцип владавине права и заштита људских и мањинских права.³⁵ За Србију, која је још увек на европском путу усаглашавања свог нормативног поретка и вредности са *acquis communautaire* (Dallara, 2014), посебно су значајне одредбе из поглавља 23 – Правосуђе и основна права и 24 – Правда, слобода и безбедност, која су отворена као део преговора о приступању Републике Србије са Европском унијом. Преговори отворени у области најобимнијег поглавља 23 – Правосуђе и основна права, су због њиховог значаја били отворени први (енгл. „*fundamentals first*“), а треба да буду затворени последњи, што показује њихову релевантност у процесу имплементације.³⁶ Основни правни стандарди које Србија треба да испуни из поглавља 23 обухватају четири сегмента: а) независност и непристрасност, б) одговорност (дисциплинска и етичка), в) професионалност и стручност и г) институционална реформа и ефикасност правног система. Ово прво поглавље садржи сет политичких критеријума који морају да се испуне током процеса европских интеграција. Они се односе на различите аспекте као што су: реформа правосуђа, борба против корупције, основна права и права грађана ЕУ.³⁷ Друго поглавље 24 – Правда, слобода и безбедност уређује питања која се односе на азил, миграције, визни режим, контрола граница и Шенген, борбу против организованог криминала, трговине људима, тероризма и дрога, полицијску и правосудну сарадњу у грађанским и кривичним стварима, царинска сарадња, кривотворење евра.³⁸ Паралелно оснаживање и ових административних капацитета, чини да услов за чланство у ЕУ постане знатно извеснији (Ђорђевић, 2009: 393-415).

Наиме, скуп демократских промена који се десио 2000. године је у међународној заједници препознат као први значајан корак ка стабилизацији и реструктурирању свих кључних друштвених сфера. Овај процес обухватао је низ нормативних активности, те је тако по први пут у историји српске уставности у Уставу (2006), у првом члану написано да је Република Србија земља која је заснована на „владавини права и социјалној правди, начелима грађанске демократије, људским и мањинским правима и слободама и припадности *европским*

³⁴ Препоруке R (94) 12 Комитета министара Савета Европе државама чланицама о независности, ефикасности и улози судија, члан 6, члан 10.

³⁵ EUR-Lex – Access to European Union Law, Accession criteria (Copenhagen criteria), https://eur-lex.europa.eu/summary/glossary/accession_criteria_copenhagen.html, приступљено 26. јула 2021. године.

³⁶ European Commission, Revised enlargement methodology: Questions and Answers, Brussels, 5 February 2020, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/fr/qanda_20_182, приступљено 26. јула 2021. године.

³⁷ Јелена Тодоровић Лазић, Преговори о приступању Србије Европској Унији – поглавља 23 и 24, Културни центар Новог Сада, <https://www.kcns.org.rs/agora/pregovori-o-pristupanju-srbije-evropskoj-uniji-poglavlja-23-i-24/>, приступљено 2. новембра 2022. године.

³⁸ *Ibid.*

принципима и вредностима“.³⁹ Оваква одредба имала је за циљ заговарање европског правца пре свега у вредносном, али и политичком, економском, културном и правном смислу. Ова активност, иначе само једна у низу, представљала је корак ка приближавању правне политике Србије правној политици ЕУ (Етински, 2009: 53-86) и корак ка европеизацији који почиње реформама у правном систему и судству, што даље подразумева имплементацију и обезбеђивање правилне примене начела владавине права (Кмезић, 2017: 21-25). Европеизација као правно-политички процес, кроз које су прошле све државе на путу ка ЕУ као све државе кандидати, подразумева имплементацију европских начела и вредности као и имплементацију европских стандарда и пракси, од највишег акта Устава до најнижих подзаконских аката. Другим речима, европеизација је заправо метод којим се државе припремају за своје даље европске кораке, али и уклапање у супранационални правни систем (Anastasakis, 2005: 77-88).

Ипак, треба имати у виду, да је као и већина других посткомунистичких земаља, Србија свој институционални интегритет „градила као брод на отвореном мору“ (Elster, 1993: 3), те њен пут ка ЕУ није био линеаран (Dallara, 2014). Стога, иако доминантан, јединствени модел европских интеграција (енгл. „one size fits all“), показао је да исти скуп независних варијабли (било интерних или екстерних) може имати различит утицај на исходе демократизације. Како примећују Амићи Маген (*Amichai Magen*) и Леонардо Морлино (*Leonardo Morlino*), демократска консолидација је сложен, вишеслојан, дугорочан, отворен и потенцијално реверзибилан процес који може да траје и деценијама, а не годинама (Magen & Morlino, 2009a: 12-13). Ово је посебно симптоматично када говоримо о земљама Западног Балкана, код којих је до тада уобичајено примењиван приступ хармонизације са европским *acquis*-ем (енгл. *top-down approach*), неретко доживљаван као споља наметнуто политичко-институционално уређење (Кмезић, 2017: 8). Како то сликовито дефинише Кмезић, ове земље, у које спада и Србија, већ неко време се налазе у „чекаоници“ за чланство у ЕУ (Кмезић, 2017: 48). Оно што је од значаја за наш рад су нормативне и вредносне промене правосудних професија, које се паралелно реструктурирају и преобликују током процеса европских интеграција. Иако је неупитно да је промена и усвајање нових позитивних прописа први корак ка успостављању независног судства, сагласни смо са Гавриловићем и Милановићем, да упоредо са нормативним иницијативама треба направити искорак у погледу професионалне социјализације судске професије. На тај начин ће се стварати, али и јачати активан однос према личном и професионалном интегритету, али и према институцијама у којима судије раде, што је кључно за грађење институција „изнутра“ (Gavrilović & Milanović, 2014: 20).

1.4. Период реизбора (2008-2012)⁴⁰

Посебно динамично раздобље у раду српског правосуђа обележио је период од 2008. до 2012. године када је са свим нормативним и институционалним припремним радњама спроведена последња велика „реформа“ правосуђа. Противно одредбама важећег Устава, а на основу Уставног закона који је ниже правне снаге, и упркос перманентним напорима домаћих (Савет за борбу против корупције, Друштво судија Србије, правни стручњаци) и међународних актера (Савет Европе, Венецијанска Комисија, Консултативно веће европских судија итд.), извршен је реизбор судија који су већ били изабрани на сталне судијске функције. Осим правне неутемељености, рад Високог савета судства као самосталног и независног тела задуженог за спровођење поступка реизбора био је нетранспарентан и незаконит, а одлучивање Уставног

³⁹ Устав Републике Србије, http://www.parlament.gov.rs/upload/documents/Ustav_Srbije_pdf.pdf. Приступљено 22. јула 2021.

⁴⁰ Политичким разлозима покретања реизбора, конституисањем судија као контраелите у процесу реформе и њиховим (ван)институционалним врстама отпора да се овај реизбор прогласи противуставним бавили смо се много детаљније у раду „Утицај политичке елите на очување (не)сталности судијске функције у Србији“ (ur. Jovanović, M., Zdravković, A.) *Sudstvo kao vlast*, Dosije studio, Beograd 2020. Овде ће бити изнети само основни налази из тог рада (Dabetić, 2020b).

суда у најмању руку контроверзно. Нешто што је требало да личи на дуго чекану и веома потребну лустрацију, за епилог је имало разрешење, а заправо „отпуштање“ 837 судија и 200 јавних тужилаца и заменика јавних тужилаца (Rakić Vodinelić, Knežević Bojović & Reljanović, 2012; Бољевић, 2019; Marinković, 2009; Orlović, 2010; Radojević, 2010).

Током ове, сада већ неуспеле реформе, припадници судијског кора су се афирмисали као контраелита извршној и законодавној власти и пружали су различите врсте (ван)институционалног отпора (Dabetić, 2020b: 63-64).⁴¹ Осим што је велика већина судија имала крајње негативан став према покретању и спровођењу реизбора, организовану институционалну реакцију покренуло је струковно удружење Друштво судија Србије. Удружење је спровело неколико кључних активности: а) јавно је иступало и издавало саопштења у различитим средствима јавног информисања; б) обрађало се вишим судским инстанцама, пре свега Уставном суду да преиспита уставност овакве одлуке; в) удружење је припремило једнообразни модел уставне жалбе које су судије самостално могле да поднесу и г) обрађало се многим међународним актерима. На позиве удружења, одговорила су и утицајна страна европска тела, пре свега Европска комисија, Венецијанска комисија, Европско удружење судија (MEDEL), Светско удружење судија и Консултативно веће европских судија и тужилаца (Dabetić, 2020b: 64-65). Осим институционалног притиска на представнике власти, пре свега на Уставни суд, Друштво судија Србије и судије су иступале у медијима како би додатно информисале грађане о неуставности реизбора. Активно иступање у поређењу са ранијим релативно пасивним и затвореним односом већине судова према медијима, имало је позитиван епилог – јавно мњење је показало крајње критичан однос према извршној власти (Dabetić, 2020b: 65-66).

Иако је на крају Уставни суд донео одлуку да је реизбор неуставан и све нереизабране судије су враћене на своје функције, остале су личне, институционалне и друштвене последице о чијем дугорочном карактеру можемо посебно да расправљамо. Према речима испитаника, незаконито разрешене судије, као и њихове породице, биле су у веома тешком психичком и емотивном стању. Ову личну и каријерну несигурност пратило је нарушавање колегијалних и професионалних односа између „некадашњих“ колега и пријатеља (Dabetić, 2020b: 66-71). Природна, али и пожељна напетост између грана власти (Barak, 2006: 215), током периода реизбора прерасла је у конфликт, те се према речима испитаника, дуго времена после тога није могло говорити о сарадњи, него о супарништву између извршне и судске власти (Dabetić, 2020b: 66-71). Коначно, нарушавање начела сталности судијске функције, истовремено нарушава независност судства као ентитета, што је у директној корелацији са поверењем грађана у судство и степеном легитимитета. Додатно, ово „преобликовање“ персоналног кадра утицало је и на ефикасност пресуђивања и квалитет пресуда (Dabetić, 2020b: 66-71). Извештаји поменутих органа и накнадно спроведена емпиријска истраживања, показују да минула реформа није створила услове за креирање нормативног и институционалног оквира који би ојачао судство и судијама омогућио да непристрасно и независно пресуђују. У ситуацији када институције не носе епитет професионалности, интегритета и ефикасности, то се знатно одражава на (не)поверење грађана у правосудне институције и остваривање правде. Овакво

⁴¹ Терминолошко разјашњење појма ”контраелита” дали смо у једном од ранијих радова, ослањајући се на теоријски оквир који је поставио Томас Ботомор (*Thomas Bottomore*). Под ”политичком елитом” подразумевамо све друштвене актере који у одређеном периоду врше непосредну политичку власт у неком друштву. У системима који су организовани по принципу поделе власти, судство има статус треће гране власти, те иако их Ботомор не помиње као чланове политичке елите, анализирајући њихов положај, овлашћења и друштвени утицај, ми сматрамо да они то свакако јесу. У ситуацији када су њихови интереси угрожени или као у конкретном случају реизбора оштро супротстављени, различите друштвене групе које чине део политичке елите, могу да се конституишу као контраелита и да буду у сукобу (Dabetić, 2020b: 57-58).

стање се може дефинисати као “блокирана правосудна транзиција”, а период реизбора је њен еклатантан пример (Gavrilović & Milanović, 2014: 17).⁴²

1.5. Доношење уставних амандмана у сфери правосуђа⁴³

Иницијатива за промену одредаба Устава које се односе на област судства у Србији, не изненађује много, ако се узме у обзир да је такорећи од тренутка усвајања, већина решења била предмет критике јавности (Беширевић, 2021: 31). Разлози за покретање ове иницијативе се могу поделити на формалне и суштинске. Формално гледано, Србија се као земља кандидат за чланство у ЕУ, стратешким документима обавезала да ће нормативним прописима унапредити независност судија и смањити политички утицај на њихов рад. Са друге стране, како би се заиста, суштински оствариле основне вредности на којима *de iure* почива Србија – демократија и владавина права, потребно је Уставом гарантовати поделу власти односно нормативно учинити судство независним од извршне и законодавне власти (Беширевић, 2021: 31-32). Када узмемо у обзир наведено, а томе додамо и мишљење Венецијанске комисије да је „утицај парламента на правосуђе очигледно прекомеран“ те да треба смањити политички утицај извршне и законодавне власти на судску власт, као и подстицај европских интеграција да је независно судство кључно у јачању начела владавине права, правосудна реформа је очекивани корак.⁴⁴

Квалитативно правно посматрано, уставни амандмани донели су заиста кључне промене у области судства, а посебно у погледу *избора судија* који у Србији спада у једно од најконтроверзнијих питања у области судства.⁴⁵ Како би се деполитизовао процес избора нових судија, промењен је састав Високог савета судства (ВСС), па тако а) Народна скупштина 2/3 већином бира четири члана у поређењу са досадашњих осам чланова и б) министар правде више није *ex officio* члан овог највишег судског тела. На овај начин је редукована могућност политизације именована, посебно у поступку избора судија у судовима ниже надлежности, јер како упозорава Венецијанска комисија „избори које врши парламент су дискрециони поступци где ће политички разлози увек имати улогу“.⁴⁶ На другом месту, проширена је

⁴² Гавриловић и Милановић „правосудну транзицију“ дефинишу као „усвајање адекватног институционално-нормативног оквира, стварање услова за његову примену која за резултат има независно, непристрасно, професионално судство, са интегритетом институција, судија и тужилаца који на ефикасан начин поступају, а све то за резултат има поверење грађана у правосуђе и дељење правде и правичности“ (Gavrilović & Milanović, 2014: 17).

⁴³ Напомена – током израде ове докторске дисертације, у Србији је 16. јануара 2022. године спроведен референдум о промени Устава Републике Србије. Свакако да усвајање нових уставних амандмана има правне импликације, али оно је дубоко друштвено и политичко питање, те ће овде бити укратко анализирани сви поменути сегменти, само у области судства. Такође, дилемама и потенцијалним проблемима након усвајања уставних амандмана бавили смо се много детаљније у раду Valerija Dabetić, „New Constitutional Amendments in the Field of Judiciary in Serbia - A Step Towards Europe?“, Contemporary Southeastern Europe (рукопис предат за објављивање) (Dabetić, 2023). Овде ће бити изнети само основни налази из тог рада.

⁴⁴ Европска комисија за демократију путем права (Венецијанска комисија), *Мишљење о Уставу Србије усвојено од стране Комисије на 70. пленарној седници (бр. 405/2006)*, CDL-AD(2007)004, Стразбур 19. март 2007, [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2007\)004-srb](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2007)004-srb), 11, 04. октобар 2022.

⁴⁵ Визуелни приказ предложених уставних амандмана видети: Sava Mitrović, Anesa Omeragić, *Breaking down Serbia's 2022 Constitutional Amendments*, European Policy Centre, <https://cep.org.rs/en/publications/breaking-down-serbias-2022-constitutional-amendments/>, 05. октобар 2022.

⁴⁶ Како се још додаје у Мишљењу Венецијанске комисије о Уставу Србије (бр. 405/2006) „основна забринутост у односу на Устав односи се, са једне стране, на чињеницу да су чланом 102.2 посланици појединачно подређени партијском руководству и, са друге стране, на претерану улогу парламента приликом именована у правосуђу. Судска независност је основни предуслов демократске уставности и такође је у потпуности неопходна за обезбеђење да устав не буде само празан папир већ да ће бити спровођен у пракси. Међутим, Народна скупштина бира, непосредно или посредно, све чланове Високог савета судства који предлаже именована судија и, уз то, бира судије... Биће потребно да се измене одговарајуће одредбе Устава. Пошто је мало вероватно да ће до ових

надлажност ВСС-а које је сада једино овлашћено да бира судије, председнике судова и председника Врховног суда. Ексклузивним правом овог објективног ентитета да именује судије у много већој мери се гарантује избор на основу објективних и суштинских критеријума, уместо потенцијалних политичких разлога.⁴⁷ Коначно, укинут је пробни период избора на три године, те се сада једном изабране судије сматрају доживотно изабранима односно док не наврше радни век. Иако у теорији постоје опречна мишљења о предностима и манама оба система избора, укидање пробног периода избора судија има посебан значај за локални друштвени контекст Србије која баштини традицију сталности судијске функцију.⁴⁸

Оно што је остало нерешено односно спорно у погледу самог текста Устава односи се на: а) питање услова за избор судија, које неће бити прописано Уставом,⁴⁹ б) питање буџетске самосталности ВСС, в) изостанак реформе Уставног суда и г) потенцијалне злоупотребе Комисије која у само изузетним случајевима, треба да буде последња инстанца за избор чланова ВСС-а (Ђурђић, 2022: 29-31; Mitrović, 2022; Dabetić, 2023). Такође, упитна је транспарентност, боље речено адекватна информисаност грађана који су требали да гласају на референдуму. Ту се пре свега не мисли само на садржај, већ и на суштинске импликације реизбора, као и питање колико лаици заиста разумеју опус промена за које гласају (Miljojković, 2022: 2). Коначно, оно на шта упозорава Теодора Миљојковић је и сам процес односно успешност имплементације усвојених решења, како се усвајање овако важних промена не би свело на испуњавање европских услова само на папиру (енгл. *ticking boxes*). Да би се овим променама заиста помирио вишедеценијски јаз између *de iure* и *de facto* стања судијске независности у Србији, потребно је подизати правну и политичку културу владајућих елита на првом месту, али и свих грађана (Miljojković, 2022: 3; Dabetić, 2023).

Процес доношења уставних амандмана је обележио анимозитет и неслагање између представника владајуће партије, са једне стране, и струковних удружења судија и других представника стручне правне јавности, са друге стране, као и потоњих између себе. Припрема радне верзије амандмана почела је тако што је Министарство правде упутило јавни позив за учешће у консултативном процесу различитим организацијама цивилног друштва, као и адвокатским коморама, судијским струковним удружењима, на адресе неколико правних факултета, научних института и другим организацијама које се бавим овим питањима (Prelić, 2022: 28). Нешто што је почело са великим очекивањима, врло брзо је резултирало иступањем различитих актера стручне јавности из радних група и негативним коментарима у јавности. Овај покушај припреме амандмана, између осталог, Слободан Бељански је описао као „неуспелу, нестручну, злокобну и вишеструко штетну авантуру Министарства правде“, а рад представника власти као „патронат над правосуђем“ (Бељански, 2018: 88; Dabetić, 2023). Што се тиче жеље уставотворца за стварним променама, Јасминка Хасанбеговић показује велико подозрење дефинишући њихову вољу као „неаутентичну“ (Hasanbegović, 2022: 8; Dabetić, 2023). Оно што је посебно занимљиво за струковна удружења судија, која према својим статутима начелно имају исте циљеве, је да је све до краја припремног процеса, као и након спровођења референдума, однос између њих обележио недостатак поверења, различити начини размишљања или перспективе, али и неусклађеност око заједничких циљева (М. Јовановић, 2022: 50; Dabetić, 2023).

промена доћи брзо, састав Високог савета судства је од највеће важности.“ [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2007\)004-srb](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2007)004-srb), 14, 22, 04. октобар 2022.

⁴⁷ Европска комисија за демократију путем права (Венецијанска комисија), *Мишљење о Уставу Србије* (бр. 405/2006), [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2007\)004-srb](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2007)004-srb), 14, 04. октобар 2022.

⁴⁸ О предностима и мана пробног и доживотног избора бавио се Дарко Симовић, који је и указао на две контрадикторне пресуде Европског суда за људска права (више у поглављу 2.1.1.3.), док је Џутин Ресник (*Judith Resnik*) детаљно анализирао импликације доживотног избора на остваривање демократског поретка (Simović, 2013: 9; Resnik, 2005: 579-580).

⁴⁹ Разлозима зашто питање избора судија и јавних тужилаца не треба да буде део уставне материје бавио се детаљније Владан Петров (Петров, 2014).

“...there are no areas
that law is not involved in them.”
(Арон Барак (*Aharon Barak*) судија Врховног суда у Израелу)

ТЕОРИЈСКИ ОКВИР

Независно судство

1.1. Појам судске власти

Иако су различити аспекти судске власти због свог значаја предмет интересовања многих научника, и даље не постоји сагласност око тога шта односно ко све спада у судство. Да ли се то односи само на судије као појединце? Да ли на целокупну мрежу судова или само на судове ниже или више надлежности? Која је разлика између појма правосуђе и судство? Иако се у неким страним правним системима појмови судство и правосуђе користе истоветно, ми смо мишљења да је правосуђе шири појам у односу на судство. Још је у југословенском праву прихваћено становиште да се под правосуђем подразумева судство, јавно тужилаштво, јавно правобранилаштво, органи који решавају прекршаје, адвокатура и друга правна „заступништва“ (Ђорђевић, 1989: 794). У савременим правним системима могуће је направити разлику између квалитативне и квантитативне **судске власти и правосудне делатности**. Весна Ракић-Водинелић сматра да је основна *квалитативна* дискрепанца између судова и других органа који такође врше правосудну делатност, у томе што су само судови овлашћени да доносе судске одлуке, те на тај начин они врше тј. остварују своју власт. Други органи им својим радом помажу у вршењу те власти (Ракић-Водинелић, 1994: 9). Што се тиче *квантитативних* разлика, њих је могуће посматрати на а) организационом и б) функционалном нивоу. У а) организационом смислу, појам правосудне делатности је шири од појма судске власти, јер обухвата суд, али и тужилаштво, правобранилаштво, арбитра, нотари и адвокате (иако нису државни орган). Разлог за груписање ових различитих правничких професија је у истим условима стручности и оспособљености које њихови припадници морају да испуњавају – завршен правни факултет, претходно искуство у пракси и положен правосудни испит за судијски и адвокатски позив. Осим поменутих (државних) органа, правосудну делатност врше и изабрани судови, мировна већа, старатељски судови и др. У б) функционалном смислу постоји разлика у врсти правосудне делатности односно улоге – судови су надлежни за спровођење поступка и доношење пресуда, док остали имају улогу у одређеном делу или фази правосудне делатности (тужилаштво спроводи истрагу и подиже оптужницу, правобранилаштво заступа државу или друге субјекте јавне власти у поступку пред судовима и органима управе, нотари или јавни бележници оверавају уговоре, споразуме и гарантују за њихову законитост, адвокати заступају своје странке на суду и старају се о заштити њихових права) (Ракић-Водинелић, 1994: 9; Кандић, 2012: 56-57).

Мишљење Весне Ракић-Водинелић у великој мери дели Николић и сарадници. Они почињу од дефиниције *правосудног система* као дела правно-политичког система чију основу чине судство, тужилаштво и адвокатура, као Уставом прописане обавезне правосудне професије. Они праве још детаљнију класификацију на основу надлежности и циља делатности, тако што судијској професији дају епитет најважније, док су све остале правосудне професије изведене из њене функције (Nikolić, et al., 2012: 14). Све те остале изведене правосудне професије се могу поделити на три групе: 1) професије заступања – јавни тужилац и јавни правобранилац (као државни заступници), адвокат (заступник физичких и правних лица); 2) професије недржавног суђења или бриге о доказивању правних интереса појединаца – арбитар, медијатор, миритељ и јавни бележник, и 3) професије помоћних органа

суда – судски и вансудски извршитељ, стечајни управник, центар за социјални рад (орган старатељства), вештак (Nikolić, et al., 2012: 14-15). Оно што је заједничко очекивање за све наведене професије је – остваривање Уставом и законом гарантованих циљева, заштита грађанских и имовинских права, поштовање међународних стандарда, професионалних правила и етичких кодекса, као и стручно, савесно, поштено и ефикасно обављање функције (Nikolić, et al., 2012: 15).⁵⁰

Када се говори о *садржини судске власти*, у већини савремених европских правно-политичких система у којима је усвојен организациони принцип поделе власти, судска власт представља декларативно-креативну делатност (Ракић-Водинелић, 1994: 10-12). Другим речима, суд утврђује, декларише (не)постојање повреде или угрожавање права и примењује опште, апстрактно правно правило на појединачан случај. Ипак ова примена правног правила није само декларативна, већ и креативно логичка, како закључује Ракић-Водинелић (Ракић-Водинелић, 1994: 12). Стога је, у вршењу судске власти, судија дужан: а) да објективно утврди чињенице случаја тумачења, б) да их објасни тако што ће их „ставити“ у међусобни однос ослањајући се на ужи или шири друштвени контекст и в) да их правно квалификује узимајући у обзир вредности које њима треба да оствари (Bovan, 2014: 114-120). Због комплексности правних појмова и садржинске неодређености основних правних начела, као што су правда, једнакост, правна сигурност, мир и други, ово правно расуђивање тј. тумачење закона је формирање, а не откривање значења, како даље објашњава Саша Бован. Тумачењем инхерентно неодређених правних прописа, судија заправо прецизира значење текста односно довршава значење опште правне норме полазећи од случаја тумачења (Bovan, 2014: 124-125). Примењујући право на конкретан случај, судија непосредно штити појединца чија су права повређена, док посредно штити и правни поредак и државу. Из свега наведеног произлази да је судска власт „правозаштитна делатност коју врши држава преко свог специјализованог органа, а која се састоји у креативној примени општег правног правила на појединачан случај и резултира јудикатом чију спроводивост обезбеђује држава“ (Ракић-Водинелић, 1994: 12).

Иако већина аутора судску власт дефинише као ону која треба независно и непристрасно да пресуди у одређеном спору, те на тај начин дају примат функцији пресуђивања, ништа мање није значајна и функција правног расуђивања односно тумачења права, на шта правилно указују Ракић-Водинелић и Бован. Судови увек делају у општем, јавном интересу те тако и адекватним тумачењем правних норми у сваком конкретном случају, судови доприносе одржавању правне сигурности као универзалне вредности. Дефиниција судске власти се можда баш најбоље види кроз призму обе ове судијске функције на коју указује Ђузепе Верготини (*Giuseppe de Vergotini*), а са којом смо и ми сагласни, те ћемо је користити даље у раду – „... деловање јавног субјекта у функцији трећег лица како би се утврдила нормативна воља која треба да се спроведе у конкретном случају, предмету спора између две стране или више страна, јавних и/или приватних, у сврху уклањања несигурности приликом примене прописа или ради изрицања санкција предвиђених за почињење недозвољених дела како би се обезбедила извесност права и поновно успостављање нарушеног правног поретка“ (Đuzepe de Vergotini, 2015: 423–424).

⁵⁰ Примера ради, у комунистичкој Југославији у којој је власт била јединствена, је такође постојала ова теоријска подела с тим да је правосуђе схватано као „... делатност државне власти, којом се правне норме примењују на спорне правне случајеве или уопште ради заштите правних интереса владајуће класе на поједине случајеве и уређивање одређених правних односа. Правосуђе је извршна функција државе, коју она остварује посредством посебних, за то одређених органа судова.“ Судство је пак дефинисано као „организација која ту делатност остварује“ односно „скупност организације функционера правосуђа“ или као „средство којом се остварује правосуђе као функција власти“ (Čulinović, 1946: 15, 19-20).

1.2. Проблем дефинисања независности судства у теорији

Оно што у домаћој, али и страниј литератури представља највећи камен спотицања јесу тешкоће око дефинисања **појма независног судства**. Ова, некада потпуно некомплементарна и супротстављена становишта, могуће је поделити у неколико група. Једна група аутора сматра да судство заправо никад није у потпуности независно. Његова аутономија у одређеним сегментима најчешће зависи од неког другог ентитета, те је тако обим судских овлашћења одређен уставним одредбама, висину судијске плате одређује Влада, коначну реч у избору судија има парламент, у одлучивању о разрешењу судије улогу имају и друга несудска тела итд. С тим у вези, независност мора увек бити посматрана у односу на неког другог или нешто друго – преостале гране власти, хијерархијски надређене судове, појединце, интересне групе и друго (Tiede, 2006: 130-131). Другим речима, судство је условно независно, јер се рад судова огледа у тумачењу и примени норми које су донели други органи, а који су у исто време задужени и за одлучивање о конституисању судства и условима за рад судија (Кандић, 2012: 62).

Постоје и они који сматрају да уопште није ни могуће отклонити нејасноћу овог термина, јер „независност судства“ није аналитички подобан концепт/појам (Kornhauser, 2002: 45). Левис Корнхаусер (*Lewis A. Kornhauser*) верује да ни правне ни политичке науке не могу да дају конзистентно значење овог термина, зато што појам „независног судства“ не проучавају интринзично. Концепт „независности“ за њих има инструменталну вредност, јер помаже остваривању других фундаменталних циљева као што су владавина права, заштита људских права и слобода како додаје Мајкл Бобек (*Michal Bobek*) (Kornhauser, 2002: 49-52; Bobek, 2008: 2). Као такав, концепт „независности“ није истоветан и нема исто значење свуда и у сваком тренутку (Burbank & Friedman, 2012: 16), већ прилагођава своје значење контексту у којем се користи (Tiede, 2006: 130). Због те своје неконзистентности, није могуће усвојити једну дефиницију која би била универзална за све.

Најдаље иду они који кажу да је независност судства могуће посматрати само теоријски. У прилог своје тврдње, позивају се на историјске догађаје и савремену праксу, који су показали да потпуно самостална, једнака законодавној и извршној власти, заштићена од злоупотреба других, судска функција никад није ни постојала. Према мишљењу ових аутора, оваква независност објективно није могућа (Ђорђевић, 1989: 794). Наглашавајући да је у случају највиших инстанци „независност судства мит“, они прибегавају овом становишту због свих оних научника који независност судства покушавају да прикажу као чињеницу, а не као идеал или скуп нормативних вредности о судовима (Peretti, 2012: 103). Они користе пример судија највиших судова, који су према њиховом мишљењу често део „патронажног политичког система“ (Peretti, 2012: 15), јер је судство „чисто политичка установа“, те је тако и правосуђе увек било политичко, како закључује Ђорђевић (Ђорђевић, 1989: 794).

Можда су најближи истини они који контекстуалну зависност и теоријску и практичну нејасноћу овог појма покушавају да отклоне указујући на разноврсност интерпретација актера који га користе. Тако Азиз Хак (*Aziz Z. Huq*) показује да политички актери по потреби, независност судства тумаче алтернативно: а) као начин да се оствари равнотежа у јавном, заједничком животу, б) као оружје против идеолошких противника, в) као евентуалну претњу политичкој агенди или г) као препреку коју игноришу или адут који користе када дају политичка обећања (Huq, 2021: 1059).⁵¹ Супротно овим вишезначним тумачењима, типичним за политички дискурс, правосудни актери се ослањају на формално разумевање независности. За судије, независност је рефлексивна моралних начела, принципа законитости, нормативности и одвојености политике и права. Чак и да постигну консензус на теоријском нивоу, због

⁵¹ Један од начина да се пренебрегну ове различите интерпретације, јесте анализа различитих начина на које политичари, судије и званичници преговарају о његовом значењу и границама у сваком одређеном случају (Gee, Hazell, Malleon, & O'Brien, 2015: 252)

различитости поменутих актера, апстрактно тј. номинално схваћена независност ће вероватно више скривати, него откривати, како закључује Хак (Huq, 2021: 1059).

У мору ових различитих схватања, да ли можемо да утврдимо **шта заправо значи „независност судства“**? На примарном нивоу, судска независност повезана је са идејом да ће судија као неутрална трећа страна, чињенице случаја довести у везу са релевантним прописима и тако решити одређени конфликт (Larkins, 1996: 608). Према Кристоферу Ларкинсу (*Christopher M. Larkins*) овако схваћена независност има неколико димензија. Она се пре свега односи на а) непристрасност – да ће судија водити поступак по својој савести и у складу са прописима, без икаквих пристрасности према једној од страна и б) „политичку неутралност“ – судије не смеју бити оруђе за постизање политичких циљева нити се смеју кажњавати због спречавања њиховог остваривања (Larkins, 1996: 609). Осим поменутих компоненти, треба имати у виду и в) опсег делања правосуђа као институције или, другим речима, однос судова према другим деловима политичког система и друштва као и г) степен у којем се судство као ентитет посматра као легитимно тело за утврђивање исправног, погрешног, легалног и илегалног поступања (Larkins, 1996: 610). Док се прве две особине независности односе на статус судија појединца, ова трећа компонента ставља нагласак на положај судова у ширем политичком систему и њихов функционални однос са осталим гранама власти (Larkins, 1996: 611).

Иако доста нејасан, појам независности према мишљењу Ели Салзбергера (*Eli Salzberger*) садржи три компоненте: субјекат, објекат и природу независности. *Субјекат независности* може бити појединац, група појединаца, или институција као таква (Salzberger, 1993: 350). Када кажемо да је судство као институција независно или судије као професионална заједница независни, иако нисмо изричито споменули, ми реферишемо на неки *објекат независности*. У овом случају предмет независности може бити законодавна и извршна власт или тужилачка и адвокатска професија. Према томе, објекат независности може бити појединац, група појединаца, норма, јавност и/или институција (Salzberger, 1993: 350-351). *Природа независности* се односи на само постојање субјекта независности – на оно што он јесте (тзв. фундаментална независност) или на његов начин понашања или процес доношења одлука – на оно шта он ради (тзв. динамичка независност). Природа независности се често не помиње експлицитно, али је као и предмет, инхерентна компонента концепта независности и такође врло често контекстуално зависна. Како Салзбергер закључује, а ми делимо тај став, термин *независност означава врсту или недостатак каузалних веза, било фундаменталних или динамичких, између субјекта и објекта независности* (Salzberger, 1993: 351).

Брајан Таманаха (*Brian Z. Tamanaha*) појам независности судства посматра у контексту владавине права која, према његовом мишљењу, почива на три стуба (Tamanaha, 2004: 114). Први је да су представници власти, влада и други државни службеници, ограничени законом односно да се и на њих, као и на друге грађане једнако примењују одредбе закона. То даље значи да судство, заправо цео правосудни апарат, мора бити независан у односу на извршну и законодавну власт како би могао да на њих примени евентуалне санкције (Tamanaha, 2004: 114-119). Други се односи на критеријуме формалне законитости које одређени нормативни пропис мора да испуни како бисмо говорили о исправном правном поретку.⁵² Како Таманаха истиче, закони морају: 1) бити јавни односно транспарентни, 2) односити се на будућност тј. не могу се доносити ретроактивно, 3) бити општи, 4) једнако се примењивати и 5) бити извесни. Процедурални смисао формалне законитости се најбоље огледа кроз доступност

⁵² Ову идеју заступа и Лон Фулер када дефинише право као „подухват подређивања људског понашања владавини права“ (Fuler, 2011: 114–115). Према његовом мишљењу, о исправном правном поретку можемо говорити само када се испуне следећих осам процедуралних и објективних захтева „унутрашње моралности права“: 1) опшност, 2) јавност односно обнародованост, 3) забрана доношења ретроактивних закона, 4) јасност, 5) непротивречност, 6) не смеју захтевати немогуће, 7) постојаност и 8) подударност између објављеног и примењеног прописа (Fuler, 2011: 49–102).

судова, гарантовање правичног, једнаког односа према странкама у судском поступку и правну сигурност коју пружа једнака примена права унапред познатог грађанима (Tamanaha, 2004: 119). Коначно, трећи стуб је владавина закона, а не људи, како би се избегла евентуална самовоља или злоупотреба поверених овлашћења. Донекле очекивано, и овај стуб владавине права почива на независном правосуђу – правним стручњацима као посебним чуварима законитости, са једне стране, и на квалитетима односно особинама које судија треба да има (Tamanaha, 2004: 122-12). Како се може закључити, независно судство је осовина владавине права.

Независност је истовремено и начин организовања рада односно техника управљања судством у савременим државама како додаје Едвард Рубин (*Edward L. Rubin*). Она се огледа у непристрасном пресуђивању на основу слова закона, одлучивању на основу слободног судијског уверења, поштовању процесних правила итд. (Rubin, 2012: 69-70). Независност такође подразумева и одсуство било каквих недозвољених притисака који формалним или неформалним каналима могу доћи од институционалних актера (друге две гране власти, од колега судија итд.) и ванинституционалних актера (јавност, медији, странке у спору) (Rubin, 2012: 72-74). Другим речима, судија је независтан када је везан само законом, а слободан од свих других уплива (Krbek, 1935: 2). Независност се не посматра само кроз однос судије према другом човеку коме треба да пресуди, већ и према самом себи. У том спољашњем односу судија је ограничен нормативно, док се питање слободног судијског уверење повезује са тим унутрашњим делом где је сваки судија „свој сопствени судија“. Он пре свега доноси одлуке у складу са важећим прописима, али ништа мању улогу у том одлучивању имају и морал, савест, знање, уверење, предрасуде како нам указује Ђорђевић (Ђорђевић, 1989: 802).

Пошто је тешко постићи консензус око универзалне дефиниције независности судства, у мноштву теоријских приступа и различитих дефиниција, можда ћемо лакше одредити шта јесте, ако утврдимо **шта све није независност?** Пре свега, независност није инхерентна особина судства и није ни аутоматски резултат уставних или законских одредби које судијама прописују доживотни мандат. Независност такође није у потпуности условљена поделом власти или одређеним правним наслеђем, јер су многа истраживања показала да она расте и опада са променама политичког састава три гране власти (McNollgast, 2006: 108). Иако се често користе као синоними, независност није исто што и самосталност. Примера ради, неки државни орган може бити самосталан, али не и независтан (јавно тужилаштво у Србији). Стога се, како истичу Владан Петров и Марко Станковић, самосталност односи на „организациону компоненту судске власти“, те је судска власт самостална, јер је „спроводе посебни државни органи – судови опште и посебне надлежности – у посебном судском поступку“ (Петров & Станковић, 2020: 322). Другим речима, самосталност је израз за објективни положај, позицију, стање и облик институције, док се појам независности везује за субјекта одлучивања – судију као појединца или суда као институције и подразумева неку динамику, делање (Ђорђевић, 1989: 802). Последишно, независност има функционални карактер и првенствено се односи на непостојање политичких и других недозвољених утицаја на суд и судије. Као такво, оно је највиша уставна вредност, који се материјализује кроз друга правна начела (Петров & Станковић, 2020: 321-322), али је уједно и значајна друштвена и „општа културна тековина“ (Krbek, 1935: 3). Како закључује Ђорђевић, независност суда је последица самосталности судске функције и судског система као органа власти (Ђорђевић, 1989: 802).

Коначно, судска независност не значи уједно и неодговорност судова према другим гранама власти или грађанима. Свакако да независтан судија треба да пресуђује у складу са слободним судијским уверењем, тумачећи одредбе закона, а не на основу евентуалних притисака. Али у тој перманентној, инхерентној борби између независности и потребе за тзв. ”респонзивним судијом”, као пожељним моделом судије у савременим либерално демократским друштвима, судије треба да буду свесне да раде у интересу грађана (Franklin, 2012: 150). Како расте независност, тако треба да расте и степен судијске одговорности (Bobek, 2008: 13). Другим речима, бити одговоран тј. бити респонзиван судија значи бити свестан да

право није затворена, независна област која функционише само по властитим нормама, већ је полу–аутономно друштвено поље у оквиру кога судије помажу остваривању правде (Sourdin & Zariski, 2018: 1, 3).⁵³

Можда ће ова расправа на тему независности судства бити јаснија, ако покушамо да утврдимо које су **границе те независности**? Оно што се може са сигурношћу рећи је да је судска власт најмање опасна по грађане тј. њихова права и слободе, јер их не угрожава на начин на који би то могле да чине друге две гране власти. С тим у вези се поставља питање да ли судство може бити „превише“ независно? Куда води и како би изгледала акумулација свих овлашћења у рукама једне гране власти? Како поставити прецизне границе између политичке и судске власти, када најчешће и једни и други имају различита мишљења о томе где те границе треба да буду? (Gee, Hazell, Malleson & O'Brien, 2015: 264). Једна група аутора је мишљења да апсолутна изолација судства у односу на друге две гране власти неће остварити ефекат потпуне независности. Овакво херметичко затварање не би само било противно Уставу, већ не би било ни брана утицају извршне и законодавне власти. Напротив, друге две гране власти могу да искористе овакву институционалну поставку да јачају, међусобно се организују и по потреби делају против судства (Melton & Ginsburg, 2014: 193).

Још већа опасност може бити евентуална злоупотреба поверених судских овлашћења, упозорава судија Роџер Варен (*Roger Warren*). За разлику од друге две гране које грађани бирају на редовним изборима сваке четири године, судије нису тако директно одговорне грађанима. Стога би потпуна изолација од извршне и законодавне власти, на неки начин амнестирали судије од њихове одговорности и онемогућила узајамни систем контроле. Стога, иако је судска власт најмање опасна по људска права и слободе, јер за циљ има њену заштиту, однос међузависности остварен кроз систем поделе власти мора да постоји. На тај начин се превентивно штите грађани од судских одлука које би могле бити огледало идеолошких уверења, коруптивних радњи, личних интереса и друго (Warren, 2003: стр).

Судску независност ограничавају и законске одредбе, јер судија треба да донесе закониту одлуку у складу са слободним судијским уверењем. Ипак ова везаност законом није апсолутна, јер независност заправо намеће судијама обавезу одбијања послушности неправедним законима и прописима који вређају људско достојанство. Ова обавеза нема за циљ само заштиту законитости у ситуацији када је неки пропис противан закону, ово је заштита основних људских права и слобода како истиче Густав Радбрух (*Gustav Radbruch*) (Radbruch, 1998: 209–210, 266–275). Пошто судија није логички аутомат који само изговара слова закона, тако ни пресуђивање није чиста механичка радња пресликавања прописа на конкретан случај, већ сходно реалистичком схватању, креативна делатност (Tamanaha, 2010: 96, 112, 128). Како и саме судије кажу, већина случајева се решава „рутински“ и ту је релативно лако следити, применити важеће право, док ће се у веома малом броју случајева – правних празнина и котрадикторних норми најчешће, судија (не)свесно водити својим идеолошким, вредносним уверењима, пређашњим искуствима, политичким ставовима или интуицијом (Tamanaha, 2010: 130-131, 155).⁵⁴ Стога се још једна граница у остваривању ове независности

⁵³ Како истичу Тања Саурин (*Tania Sourdin*) и Арчи Зариски (*Archie Zariski*), респонзивни судија се дефинише као активни учесник у спору у којем пресуђује, свестан импликација свога рада на странке у спору, правни систем и општи друштвени интерес (Sourdin & Zariski, 2018: 1, 3). Детаљније о судијској култури и респонзивном судији као моделу понашања судије у поглављу 3.1. Културни фактори овог рада.

⁵⁴ Без намере да се дубље анализира сада већ превазиђена подела на правне формалисте и реалисте, упућујемо на књигу Брајана Таманахе „*Beyond the Formalist-Realist Divide – The Role of Politics in Judging*“. Аутор заступа идеју да је ова подела била претежно политички инспирисана, јер су строга формалистичка схватања била пријемљива политичарима на власти, и да њен кредибилитет почива на упорном понављању и цитирању „звучних“ имена тог времена. Како Таманаха и доказује у свом делу, ова дискрепанца никада није била тако оштра, јер су аутори оба тора прихватили и признавали аргументе ових других. Формалисти су углавном имали изнијансиран приступ уместо ригидног става какав им се приписује, док су реалисти најчешће погрешно интерпретирани, јер нису негирани везаност судија правом током пресуђивања (тзв. „*rule bound*“) (Tamanaha, 2010: 202, 1-5).

огледа у спремности, вољи и снази да се на свесном нивоу одупре овим утицајима, и остаје у границама правних правила приликом пресуђивања, док овај несвесни ниво мање више увек опстаје, закључује Таманаха (Tamanaha, 2010: 132-155).⁵⁵

Све ове контроверзе око дефинисања појма наводе нас на закључак да **судска независност треба првенствено да буде схваћена као одговор, реакција на одређене изазове**, проблеме и конкретне ситуације, а не као апстрактан појам (Bell, 2001: 50; Bobek, 2008: 1). Сматрамо да независност судства није статичка категорија, већ једно динамично, прилично флуидно стање, чије се веће или мање остваривање може пратити кроз различите историјске периоде и друштвене контексте. Оправданост овакве одлуке налазимо у чињеници да се независност може измерити, у смислу да се њене институционалне гаранције и степен персоналне остварености могу разликовати од друштва до друштва и од судије до судије. Стога ћемо даље у раду теоријски и емпиријски испитивати *независност судства двојачко: као персоналну (de facto) и институционалну (de iure)*, јер сматрамо да су оне неодвојиве, као две стране једног новчића. Иако се у научном и лаичком дискурсу о независности најчешће говори у контексту недозвољених политичких притисака и утицаја, независност судства се не може гледати само у односу на друге две гране власти. Свакако да је ово врло актуелно гледиште, посебно у транзиционим земљама у којима се судства често суочавају са многим изазовима чији су извор друге две гране власти. Ипак, независност судства може и према нашем мишљењу треба да се посматра и у односу на друге друштвене актере и процесе (економске, технолошке, културне, професионалне итд.). Напомињено да операционализацијом појма независности у овом раду, не негирамо њен друштвени значај и универзалну вредност - остваривање владавине права и друштвене правде, већ желимо да испитамо који су то практични, а друштвени изазови са којима се суочавају судије. Баш зато што сматрамо да независност није инхерентна особина судства и да неће бити аутоматски остварена променом законског текста, више о суштини и гаранцијама сваке од ове независности, биће речи у даљем тексту. Овде наглашавамо да премало судске независности може поткопати поделу власти, док превише судске независности може нарушити демократску основу политичког поретка (Scherpele, 2012: 230). Стога се ми приклањамо становишту да судство не треба да буде супериорнија грана власти у односу на друге гране власти, јер судска изолација не гарантује нужно и независност. **Судство не може да ради у вакууму, већ мора да постоји однос међусобног поштовања, поверења, дијалога и ефикасне комуникације између грана власти** (Warren, 2003: 3). Другим речима, подела власти не значи и прекид сваке сарадње, напротив. Колико год другим гранама власти некад не одговара независно судство, они треба да прихвате да је оно темељ владавине права и да буду партнери у борби за њено остваривање. Са друге стране, судије не треба да се изолују, већ треба да развијају тзв. „политичку оштроумност“, да бирају политичке битке које ће извесно добити и да улажу додатни напор како би превазишли постојећи јаз у политичкој арени (Gee, Hazell, Malleson & O'Brien, 2015: 262-264). Верујемо да се само путем оваквог односа међузависности постиже суштинска, одржива и дугорочна независност судства, као универзална друштвена вредност којој треба да теже не само судије, него и сви грађани.

⁵⁵ Како би потврдио своје претпоставке, Таманаха је анализирао емпиријска квантитативна истраживања о различитим врстама (не)свесних утицаја на судије приликом пресуђивања. Таманаха је дошао до закључка да је већина ових истраживања методолошки била погрешно постављена, те су последично и резултати били погрешни. Наиме, истраживачи су судијама најчешће постављали питање „да ли...“ приликом пресуђивања постоји утицај идеолошког, вредносног, политичког карактера, на шта су судије најчешће одговарале потврдно. Међутим, да је питање другачије конструисано у смислу „колико“ односно „у којој мери“ постоји утицај овог типа, не бисмо добили само одговоре са ”да” или ”не”, већ бисмо могли да их квантификујемо односно измеримо у колико случајева је присутан такав утицај. Таманаха је мишљења да би резултати овако постављеног истраживања, показали да се утицај персоналних фактора бележи у веома малом броју случајева (нпр. 5-15% у случају апелационих судова) (Tamanaha, 2010: 132-155).

1.2.1. Уставно – правна димензија независности судства

Институционални и правни развој сваке државе почиње писањем устава као кључног инструмента за уједињавање грађана у културно и филозофски плуралистичком друштву.⁵⁶ Писани устав настаје као производ специфичне друштвене праксе (Elkins, Ginsburg, & Melton, 2009: 6, 10), те као такав има и највећи учинак у регулисању друштвене моћи, истиче Јирген Хабермас (*Jürgen Habermas*).⁵⁷ Пошто уставни представљају кључне политичке институције и моћне симболе државности (Elkins, Ginsburg, & Melton, 2009: 6, 10), зато су и уставне гаранције независног судства прилично добри показатељи доследно спроведеног принципа поделе власти (Madhuku, 2002: 232-233). Уопштено говорећи о конституционалним гаранцијама, према мишљењу Азиз Хака (*Aziz Z. Huq*) оне се грубо могу поделити на: а) оне које штите судску независност *ex ante* тј. пре самог вршења функције и оне које то чине *ex post* односно током вршења функције, и б) оне које за објекат заштите имају судију појединца или суд као институцију (Huq, 2021: 1095-1097).

Табела 1. Уставне гаранције независности судства (Huq, 2021: 1097).

	EX ANTE	EX POST
Индивидуалне гаранције	- Јасни и транспарентни критеријуми избора судија - Процес избора судија без страначких утицаја, најбоље кроу учешће Савета судства	- Гаранције у погледу плате - Сталност судијске функције - Могућност разрешења само у законом прописаним случајевима
Институционалне гаранције	- Експлицитно прокламована институционална (<i>de iure</i>) независност судства - Контрола судског буџета - Искључива надлежност суда за решавање питања из судске материје	- Обавеза објављивања судских пресуда - Забрана политичких утицаја на судску независност у поступцима именовања (енгл. <i>court-packing</i>) и престанка судске функције (енгл. <i>court-curbing</i>), сужавање (функционалне) судске надл. (енгл. <i>jurisdiction-stripping</i>)

У литератури се ове институционалне *ex ante* гаранције најчешће односе на експлицитно прокламовану судску независност у самом тексту устава, као највишем, стабилнијем и дугорочнијем правном акту у односу на друге правне акте (Feld & Voigt, 2003: 5-7). О значају ове уставне клаузуле говори податак да је око половина светских устава током прошлог века садржала ову одредбу, док је данас тај број знатно већи – чак 70% устава у свету прати овај тренд (Abbasi, 2014: 3). Ово јесте најформалнији, али не и најефикаснији корак ка судској заштити, ако није праћен додатним гаранцијама у погледу избора, трајања мандата и разрешења, упозорава Кајум Кан Абаси (*Qayyum Khan Abbasi*) (Abbasi, 2014: 4). Стога у теорији и постоји одређена сагласност да устав треба да реши и друга релевантна питања у погледу избора судија, разрешења са функције, искључиве надлежности судства у судској материји односно да једино судије могу да суде и доносе судске одлуке, питање судијске плате и друго (Madhuku, 2002: 232; Feld & Voigt, 2003: 5-7).

Нормативна регулација процеса избора судија је прилично изазован подухват. Са једне стране, он не сме потпуно да зависи од извршне власти, док са друге стране, судије не могу саме себе да именују, јер легитимност судске власти потиче од грађана. То дакле нужно

⁵⁶ Jürgen Habermas, „Burdens of the Double Past“, *Dissent* 41:4, 1994, 514 према Bent Flivbjerg, *Šta mogu društvene nauke - razlozi neuspeha i strategija za budućnost*, Службени гласник, Београд 2012., 1269 стр.

⁵⁷ *Ibid.*

захтева да судије буду именоване од стране државног органа који је изабран од стране грађана, што даље значи да је одређен степен политичког утицаја неминован (Madhuku, 2002: 234). Пошто политичари могу да искористе било које одсуство *de jure* судске заштите, Гинсбург и Мелтон предлажу да у избору судија треба да учествује више стручних и/или политичких актера, који ће сарађивати, али и међусобно се контролисати. Свакако да један или више тих актера, треба да буду из редова судија или то може да буде и Савет судства, као независан ентитет (Melton & Ginsburg, 2014: 209, 195-196; Abbasi, 2014: 8), који не сме да буде *alter ego* других грана власти (Madhuku, 2002: 238-239). Такође, судије треба да буду биране од стране актера чији је мандат краћи од њиховог (Rios-Figueroa, 2011: 29-30),⁵⁸ а најбоље би било да буду биране доживотно на функцију (Melton & Ginsburg, 2014: 195).

Позивајући се на многа емпиријска истраживања, као и историјска искуства, Метју Стивенсон (*Matthew C. Stephenson*) сматра да формалне уставне гаранције не могу суштински да осигурају независно судство.⁵⁹ Према његовом мишљењу, судство је истински, дугорочно независно само у ситуацијама када: а) у друштву постоји политички плурализам и б) политички актери нису сигурни да ће победити на наредним изборима, те имају јак подстицај да својим противницима „оставе“ снажно, самостално и непристрасно судство који ће их, ако постану опозиција, штитити једнако као и друге грађане (Stephenson, 2003: 61). Што се тиче прве ситуације, додали бисмо да политички плурализам не мора да буде једини услов, јер велики утицај имају и развијена правна и политичка култура. Овај културни елемент, типичан за економски и политички стабилне друштвене контексте, видљив је у ставовима и понашању бирача, који показују вољу и спремност да ограниче различита деловања политичара. Када пак говоримо о другој ситуацији, прилично је упитно да ли ће политичари, којима је јасно да ће изгубити власт, на свом изласку затворити врата утицаја или ће их оставити мало одшкринута? Другим речима, гарант евентуалне будуће заштите не мора да буде само стварање непристрасног и снажног судства, него може бити и судство сачињено од идеолошки сличних појединаца, као што је случај са Врховним судом САД-а или политичких кадрова, као што је то био случај 90-тих година у Србији.

Оправдано се поставља као питање, зашто би они који имају политичку моћ, који заправо учествују у избору тих истих судија, одређују висину њихове плате и спроводе њихове одлуке, икада прихватили ограничења која долазе од тих судија (Stephenson, 2003: 60)? Можда је заправо право питање ”када” ће политичари прихватити ограничења, тј. боље речено у којим то друштвима? Како сматра Ајлин Ајдин (*Aylin Aydin*) политичка конкурентност има позитиван утицај само у развијеним државама, док у транзитним, мањкавим и неконсолидованим демократијама политичка превирања угрожавају већ крхку независност судства (Aydin, 2013: 105-107). У таквим системима, политички актери се пре опредељују за краткорочне бенефите односно „слабиће“ судство, како би могли да прошире своју власт и моћ (Hanssen, 2004: 712, 727). Мишљење да је традиционални фокус на формалној структурној заштити као примарном средству остваривања независног судства погрешно постављен, дели и Хосеин Абаси (*Hossein A. Abbasi*). Компаративном емпиријском анализом различитих светских устава, Абаси је показао да ће уставна ограничења бити ефикасна само ако *de facto* ограничавају политичку моћ. Он тврди да ће политички актери радо уврстити различите

⁵⁸ Ову гаранцију дужег изборног мандата судије у односу на мандат лица које га бира, Риос Фигера (*Rios-Figueroa*) иницијално прописује за судије Уставног суда. Пошто одлуке Уставног суда делују *erga omnes* односно оне су општеобавезне, Фигера прописује и још четири гаранције које се претежно односе на састав изборног тела, начин избора, судијски мандат, разрешење и број судија прописан Уставом. Мишљења смо да је прва гаранција универзалног карактера односно да може да се примени и на судије других надлежности, а таквом ставу се приклањају и Мелтон и Гинсбург у својој класификацији гаранција судске независности (Rios-Figueroa, 2011: 29-30)

⁵⁹ Еклатантан пример су уставы Латинске Америке, који су већином били кратког века, јер су често били суспендовани од стране новог ауторитарног режима који је имао фактичку власт. Само од момента стицања независности, донето је укупно 267 устава у двадесет латиноамеричких република, што је било у просеку око 13,4 по држави (Rosenn, 1987: 33-34).

уставне гаранције независног судства, све док оне *de facto* не ограничавају њихову политичку моћ, што је случај са неразвијеним и мањкавим демократијама, где је простор за ”политички маневр” много већи (Abbasi, 2014: 21-23). Све ово нас наводи на закључак да уставне гаранције јесу потребне, нужне и да су свакако први корак у прокламацији судске независности, али да њихова учинковитост у великој мери зависи од одговарајућих друштвено-политичких услова.

1.2.2. Политичко – правна димензија независности судства

Где се налази судство у сталном односу напетости између три гране власти? На који начин судије треба да се позиционирају тако да остваре већи степен независности? Да ли постоји оптималан ниво независности судства из перспективе актуелних званичника других грана власти? (Hanssen, 2004). Како истичу Нано Гарупа (*Nano Garoupa*) и Гинсбург, судство треба да тежи таквом моделу организовања рада који их неће учинити потпуно независним од друге две гране власти, а опет довољно изолованим од политичке контроле приликом одлучивања у конкретним случајевима (Garoupa & Ginsburg, 2009: 5). Иако судије стално левитирају између независности и различитих врста одговорности (Garoupa & Ginsburg, 2009: 4), сигурно је да независно судство могу да представљају само судије које нису предмет политичке манипулације и које непристрасно пресуђују. Таквим поступањем судија појединачно, судство се етаблира као институција која има моћ да одлучује и о законитости парламентарних одлука и аката Владе, и као ентитет који је спреман да стручно и неутрално одлучује и прописује уставне и правне вредности обавезне за све грађане (Larkins, 1996: 611).

Ипак, како је показало емпиријско, квалитативно истраживање које су спровели Граам Џи (*Graham Gee*) и сарадници (Gee, Hazell, Malleson, & O'Brien, 2015: 1), на узорку од 150 судија, политичара, државних службеника, правника практичара и научника са англосаксонског подручја, судска независност се не може посматрати изоловано у односу на политичку сферу. Свакако да судска власт треба да се конституише у складу са професионалним критеријума, као стручна и неутрална, али она је производ правно-политичких и историјских превирања (Кандић, 2012: 383). То значи да се она дефинише, штити и остварује кроз различите интеракције између судија и политичара. Пошто је независно судство политичко достигнуће, највећу претњу не представљају политичари који могу да урушавају њену независност, већ све већи јаз између судства и других грана власти. Заправо нижи степен партиципације других грана власти у борби за унапређење положаја судства, како закључује Џи (Gee, Hazell, Malleson, & O'Brien, 2015: 1, 262-264). Ипак, и овде се опет поставља питање граница судске независности. Шта обавезује судију, а шта угрожава његову независност? Када је политички утицај дозвољен, а када нарушава судску аутономију? Оно што је у теорији и пракси прихваћено као опште место је да су судије везане словом закона и да ова „зависност“ ни на који начин не компромитује независност. Ипак ако погледамо мало боље, тешко је рећи да је сваки закон објективан, неутралан, непристрасан и једнак за све, иако то треба да буде (Anleu, 2000: 40-76). Закон је огледало различитих друштвених процеса, као и економских, културних и политичких интереса и идеологија, и настаје као производ односа моћи, а коначну реч у његовом обликовању и усвајању има законодавна власт и претежно извршна власт (Vuković, 2021: 63, 76; Calavita, 2010: 16, 37-39; Friedman, 1969: 29-44; 1975: 193). Другим речима, судије на неки начин раде оно што политичари желе, јер су „зависне“ од закона, а на тај начин посредно тј. делимично и од политичара који те законе доносе (Scheppelle, 2012: 231; Duzere de Vergotini, 2015: 424). Можемо рећи да између политичара и судија постоји један међусобно зависни „однос симбиозе“ у којима судије зависе од политичара који им кроз законе дају упутства за рад, док са друге стране политичари зависе од судија који треба да их спроведу (Scheppelle, 2012: 233).

Како се ова посредна зависност од политичара разликује од политичке интервенције у одређеном случају када се судији директно саопштава како треба да пресуди? Иако је на први поглед резултат исти – судије раде оно што политичари желе, постоји супстантивна разлика у погледу *форме ових инструкција*, како истиче Ким Лејн Шепелеј (*Kim Lane Scheppele*)

(Scheppelle, 2012: 232-233). У првом случају, судија добија инструкције за рад у форми правног акта који је транспарентан и познат јавности, а на судији је да га интерпретира у складу са слободним судијским уверењем. У другом случају, говоримо о персоналној инструкцији која је најчешће саопштена усменим путем, неретко тајно и сужава тј. анулира могућност дискреционе судијске интерпретације (Scheppelle, 2012: 232-233). Закључујемо да следеће три карактеристике праве разлику у томе да ли судија је независан или не: 1) правилан поступак доношења закона, 2) транспарентност у примени норме у конкретном случају и 3) дискрециони простор за судско тумачење тих норми. Заправо губитак било које од ове три био би довољан да се угрози независност суда закључује Шепелеј (Scheppelle, 2012: 233). Оно што је сигурно је да између политичара и судија постоји једна нераскидива и врло динамична веза, коју према нашем мишљењу, не треба раскидати. Систем поделе власти, као један од преовлађујућих политичко-правних уређења модерних држава, заправо захтева различите начине оснаживања ове везе. Иако свака власт тежи да увећа своју моћ, што се у пракси најчешће остварује на рачун друге две власти, верујемо да судство не треба да буде "неми" учесник политичког друштвеног живота, већ арбитар "глув" за политичке притиске у поступцима које води.

1.2.3. Правно – херменеутичка димензија независности судства

Ако прихватимо идеју да је основна улога судије пресуђивање односно примена општег правила на појединачан случај, поставља се питање како он ту своју обавезу остварује? Како то изгледа бити независан приликом тумачења правних правила? Лесли Грин (*Leslie Green*) је извршење те обавезе поделио на три групе активности (Leslie, 2014: 19-20). На првом месту, судије су у обавези да при доношењу одлука примене важећи закон. Да би исправно вршиле ову дужност потребно је да редовно прате измене важећих прописа, да утврде све чињенице случаја и да њихова одлука буде написана тако да они на које се односи могу да је разумеју. Друго, судије су у обавези да унапређују постојећи нормативни оквир. Када је закон нејасан или су правне норме контрадикторне, дужност судија је да то разјасне како би правни прописи што адекватније усмеравали понашање правних субјеката. Коначно, судија има дужност да штити владавину права тако што ће чувати персонални и институционални интегритет, супротстављати се и одолевати евентуалним нападима на судску независност и ефикасан рад правосуђа уопште (Leslie, 2014: 19-20). Наравно, ниједна од ових улога није апсолутна у смислу да некада позитивни прописи могу „свесно да оповргавају вољу за правдом“, те судије, као и грађани, „морају наћи храбрости да им порекну карактер права“ и одупру се „законском неправу“ како упозорава Радбрех (Radbruch, 1998: 209–210, 266–275). Такође оне некад могу бити у конфликту, те судија мора да се определи за једну од дужности на уштрб друге. Ипак, несумњива предност класификације ових улога је: а) њена универзалност односно што је примењива и на континентално и англо-саксонско право, б) што прави јасну дискрепанцу у односу на друге друштвено-политичке улоге у друштву и в) што је опште обавезна за све судије (Leslie, 2014: 20).

Брајан Лајтер (*Brian Leiter*) критички приступа овој подели тзв. основних судијских активности (енгл. „*minimal roles*“) и сматра да је улога судија много више од минималних улога (енгл. „*minimal-plus roles*“) (Leiter, 2017: 2). Реалистички посматрано, од судије се увек и свуда очекује да примени постојеће правне норме на конкретан случај, с тим да се понекад очекује да уради и нешто више, и то често у оквирима који нису доследни са овим описом минималне улоге (Leiter, 2017: 17). Упоређујући различите садржаје судијских заклетви, Лајтер је дошао до закључка да су оне неретко контрадикторне и прилично недоречене у погледу тога како судије треба да примене право у ситуацији када постоји сукоб између позитивног права, истине и правде (Leiter, 2017: 16-19). Он то повезује са различитим друштвеним контекстом, и сматра да се улога суда и судија разликује у државама различитог степена демократског развоја. Па тако, у тумачењу правних норми суд може да настоји да искористи пун опус судијске слободе, како би промовисао слободу и једнакост унутар ограничења своје

институционалне улоге (енгл. „*progressive judiciary*“). Такође, судство може да се етаблира као ентитет који одржава постојеће, позитивно право (енгл. „*status quo judiciary*“), тј. чак и када постоји шири херменеутички простор, суд ће норму тумачити у корист постојећег поретка. Коначно, судије могу да буду антипрогресивно оријентисане (енгл. „*reactionary judiciary*“) тако што ће могућности судијске слободе ограничити, те право тумачити у корист елита или одређених друштвених група (Leiter, 2017: 27-29).

Једно од решења евентуалног прекорачења или злоупотреба граница судијске слободе, у коме се сваки судија може наћи приликом правног расуђивања, нуди прагматичко-социолошки приступ тумачењу права. Како истиче Бован „судијска слобода је херменеутичка дужност“, али да би се та слобода у тумачењу издигла изнад појединачног, интуитивног осећаја за право и простог рационалног судијског одлучивања, потребно је установити нека ограничења односно критеријуме тумачења. Бован сматра да ће се једино формулисањем емпиријског критеријума, као посебног облика развијене социолошко-каузалне анализе, премостити постојећи дуализам и паралелизам теорије и праксе (Bovan, 2014: 50-66, 100-102). Другим речима, од судија се очекује да буду „социолози у малом“ и да објективно утврде чињенице сваког појединачног случаја тумачења. Пошто је сваки конкретан случај заправо слика глобалног друштва на микро плану, пре него што правно квалификује чињенице случаја тумачења, судија треба да их објасни. Објашњење чињеница тј. контекстуална анализа је та међуфаза која омогућава судији да примени социолошки метод у тумачењу права ослањајући се на сложени детерминистички модел у објашњењу чињеница (Bovan, 2014: 114-120). Како Бован закључује, а ми смо сагласни, „објашњење чињеница, и то по логици једне социолошке анализе... је неопходна процедура судијског рада, јер се само на тај начин може превладати дихотомија слобода/објективност, односно, јер је овакав начин рада најпоузданија брана судијској самовољи и субјективности, тј. постизања колике толике објективности у правном расуђивању“ (Bovan, 2014: 119). Другим речима, судијска слобода, уједно и њихова велика моћ, се можда најбоље остварује приликом примене одредаба закона на појединачан случај. Осим општих правних појмова и нејасноће језика, у правничкој професији, као и у другим професијама, постоји једно лингвистичко затварање које отвара простор за дискреционо одлучивање. То значи да иако су судије везане, ограничене различитим правним и етичким прописима, они су ипак људи, који у одређеним ситуацијама могу и произвољно да одлучују. Ова потенцијална произвољност у одлучивању је уствари једна врста злоупотребе судске независности, како бисмо другачије рекли, њена негативна материјализација. Стога независност у правно-херменеутичком смислу не треба да буде схваћена као полигон за демонстрацију судијске воље, већ као арена за стручну, правничку мисао утемељену у позитивним прописима.

1.3. Облици судске независности

Када се говори о облицима судске независности, у литератури је прилично распрострањена најшира подела на **институционалну** (*de iure* независност суда као институције) и **персоналну** независност (*de facto* независност судије као појединца) (Linzer & Staton, 2015; Melton & Ginsburg, 2014). Ми смо се за потребе овог рада приклонили овој подели, с тим да ћемо посебно анализирати и **функционалну** (реалну) независност, која се анализира у процесу пресуђивања, примене права односно слободе судијског уверења (Петров & Станковић, 2020: 323).⁶⁰ Осим што ћемо се држати овог оквира, тема ове тезе неће бити законски предлози за креирање модела који омогућава највећи степен независности судства. Мишљења смо да је овај модел у великој мери контекстуално завистан, јер су многа

⁶⁰ Функционална независност се према мишљењу неких аутора може посматрати у оквиру персоналне, дакле независност судије приликом примене права тј. доношења одлуке, док су други мишљења да она фигурира као посебан облик независности. Према нашем мишљењу, ова дискрепанца је од значаја за теоријске расправе, те је зато анализирамо посебно, док у емпиријским, примењеним истраживањима ова разлика бледи.

компаративна истраживања показала да не постоји идеалан, универзалан модел. Независност судства је променљиво стање које никад не ишчезава у потпуности, али се тешко може у потпуности и остварити. Она расте и слаби зависно од различитих друштвених чинилаца у односу на које се посматра (McNollgast, 2006: 123), што још једном потврђује наше становиште да независност примарно треба да буде испитивана као одговор, реакција на одређене изазове, проблеме и ситуације.

1.3.1. Институционална независност

Иако смо сагласни са становиштем да не постоји јединствен и универзалан институционални модел независности судства (енгл. „*one-size-fit-all solution*“), радознали смо да сазнамо који још, осим претходно поменутих разлога, утичу на то? Узроке недостатка односно рецепта који увек и свуда успева, могуће је тражити у неколико извора (Huq, 2021: 1098). Пре свега у различитим правним системима односно организационим моделима судског делања, што се најпре огледа у различитим критеријумима за избор судија (Đuzere de Vergotini, 2015: 423-433). У англосаксонским системима судије најчешће поставља председник или се на предлог представника струке и других ентитета бирају из редова истакнутих правника који имају дугогодишње искуство рада у пракси. У европско-континенталним системима пак, млади правници, са релативно кратким практичним искуством постају судије, због чега је њихово каријерно напредовање условљено различитим структурним ограничењима (Huq, 2021: 1098-1099; Rosenn, 1987: 32-33; Rasmusen & Ramseyer, 1996: 2-3). Друго, у већини земаља које имају комунистичку прошлост правна култура је релативно неизграђена, присутно је културно-институционално недемократско наслеђе и чести су сукоби између друштвених група које истински теже демократским променама (тзв. „*change agents*“) и оних који се томе противе или се односе опортунистички (тзв. „*veto players*“). У оваквим друштвено-историјским контекстима ослањање на строго формалне аспекте прихватања демократских вредности често доводи до стварања тзв. „*фасадних демократија*“ (Dallara, 2014; Kmezić, 2017; Magen & Morlino, 2009b). Треће, независност судства је идеал, који се материјализује кроз конкретне институционалне аранжмане. Ова институционална организација пак претежно зависи од сарадње и успеха преговора између елита на власти. Делање оних који су на власти може бити идеолошки инспирисано, а може бити мотивисано и страначким интересима који могу бити у супротности са интересима судија (Huq, 2021: 1098). Што даље значи да се они који су на власти могу декларативно залагати за независно судство, која њима неће увек бити у нужном интересу. Треба имати на уму да ова листа могућих ограничења није коначна. Ипак, она није и не треба да буде препрека државама да самостално, или по угледу на друге правне моделе, теже проналажењу и креирању *формалних правила као институционалних гаранција*. Мишљења смо да ове институционалне баријере имају за циљ да спрече *недозвољене утицаје на судије, који могу потећи из оквира самог судства или изван њега* (Rios-Figueroa & Staton, 2012: 106-107; Aydın, 2013: 117) и да их треба континуирано развијати и унапређивати.

Који је основни **циљ** институционалне или како се још назива структурне независности (Salzberger, 1993: 352)? Пре свега, институционална независност настоји да осигура да судска грана власти, суд као институција и сви службеници који раде у суду, буду ослобођени *недозвољених утицаја и уплитања у вођење и управљање послова из делокруга суда* (Warren, 2003: 2). Такође, сврха ове независности је промовисање ефикасног вођења и управљања судством и правилног вршења судске власти (Warren, 2003: 2). Посебан значај има јачање институционалног интегритета, као степена „*одрживости*“ одређене институције односно усклађености њене структуре и функције (Gavrilović & Milunović, 2014: 6-7). Интегритет као појам подразумева честитост, доследност, истрајност, моралност и поштовање законских норми, те на институционалном нивоу он захтева *одрживост легалитета и легитимитета рада суда* (Gavrilović & Milunović, 2014: 6-8). Непостојање односно нарушеност нормативног система којим се регулишу права и обавезе (легалитет) и неостваривање поверене друштвене

функције (легитимитет) може довести до стварања алтернативних друштвених структура и функција. Другим речима, последице могу бити дезорганизација, деинституционализација, реинституционализација, аномија, што генерално, а посебно у транзиционим и постсоцијалистичким друштвима води кварењу институција и корупцији (Gavrilović & Milunović, 2014: 6-8).

Ипак да ли промена у понашању тј. делању актера може да започне са институционалним променама? (Rios-Figueroa, 2011: 50). Фигероа (*Julio Rios-Figueroa*) и Статон (*Jeffrey K. Staton*) су у свом истраживању показали да не постоји тако јака и директна веза између *de iure* правила која промовишу независност судства и независног понашања судија. Занимљиво је да је у неким случајевима та веза чак била и негативна (Rios-Figueroa & Staton, 2012: 105). Питер Расел (*Peter Russell*) примећује да институционалне карактеристике које гарантују независност правосуђа, не могу аутоматски да створе независност појединих судија од оних институционалних ограничења која намеће сама организација правосуђа. Исто тако, судија појединац може да се осећа независно, чак и да дела независно, у ситуацији када не постоје институционалне гаранције које би га сачувале од евентуалних притисака (Russell, 2001: 1-27) Узрок овог наизглед **парадоксалног односа** треба тражити у чињеници да уставни и законски текстови нису адекватан показатељ *de facto* независности, јер она, између осталог, у великој мери зависи од стратешких избора политичких актера и њихове интерпретације ових одредаба (Нуџ, 2021: 1098). Другим речима, *de iure* независност коегзистира са персоналном независношћу, као две стране једног новчића.

1.3.2. Персонална независност

Институционалне баријере јесу основна, базична гаранција судске независности, али оне нису и довољна превенција евентуалним недозвољеним утицајима (Ferejohn, 1999; Simović, 2013: 8). Ове писане (енгл. „*law-on-paper*“) односно „папирне баријере“ (енгл. „*parchment barriers*“) како се понекад пежоративно називају у литератури, нису увек довољно ефикасне у пракси (Stephenson, 2003: 60; Tamanaha, 2004: 124), јер друштвене институције не егзистирају у вакууму (Rios-Figueroa, 2011: 28). Иако Устав и други законски акти могу да гарантују висок степен независности, понашање судија ће бити условљено и другим међусобно повезаним факторима – институционалним, економским, контекстуалним и специфичним околностима одређеног случаја. То значи да јединство формалних и неформалних фактора креира окружење за рад суда и судије, али и утиче на њих као личности зато што су судије посебна врста државних службеника (Herron & Randazzo, 2003: 436; Ramseyer, 1994: 721-747). Од судија се, између осталог, захтевају специфичне карактеристике личности, низ професионалних обавеза и виши степен моралне одговорности, те се и њихов положај и напредовање знатно разликује од уобичајених метода мотивисања радника (Posner, 1996: 13). Како Таманаха лепо примећује, ниједан други државни службеник не треба да прође кроз тај тзв. „процес трансформације“ из субјективног појединца у објективног судију, где судија на неки начин постаје персонификација тог правног поретка. Стога се од њега очекује да буде непристрасан, да не суди произвољно, већ у складу са законом (Tamanaha, 2004: 122-12).

Када говоримо о судијској независности, не говоримо о институцијама, већ о менталитету судија (енгл. *judicial mentality*) и њиховом виђењу својих могућности, капацитета и (друштвене) улоге (енгл. *selfimage*) (Bobek, 2008: 1). Стога се поставља питање дефиниције персоналне тј. *de facto* независности? Како су тачно објаснили Фигероа и Статон, *de facto* независност има две компонентне (Rios-Figueroa & Staton, 2012: 107). Прва се односи на пресуђивање у складу са слободним судијским уверењем односно да ће судија самостално и независно одлучити како сматра да је исправно у конкретном случају (Rios-Figueroa & Staton, 2012: 107). Осим доброг познавања позитивних прописа, та одлука ће у одређеној мери бити и оличење уверења, животног искуства, али и личних карактеристика појединачног судије. То значи да је степен персоналне независности у директној корелацији са личним особинама

судије. Оне заправо показују у којој мери је сваки судија спреман да истраје у тој унутрашњој моралној борби и превлада све интринзичне утицаје личних вредности, идеолошких ставова, амбиција, страхова итд. (Б. Гроздић & Павловић, 2017: 204). Друга, поједнако важна димензија персоналне независности, је извршност његових одлука односно постојање сарадње са другим гранма власти које ће извршити донету одлуку, чак и у ситуацији када се можда не слажу са њеном садржином или последицама које ће произвести (Rios-Figueroa & Staton, 2012: 107). Другим речима, персонална независност се односи на понашање конкретног судије и када се утврђује њено (не)постојање најчешће се мери да ли, како и у којој мери се формална правила примењују у пракси. Стога, треба имати на уму да је степен *de facto* независности тешко емпиријски измерити, како указује Ајдин (Aydin, 2013: 177).

Бобек даје нешто ширу дефиницију и сматра да индивидуална, односно како је он још назива *ментална независност* почива на четири карактеристике: а) храброст, б) моралност, в) знање и г) одговорност (Bobek, 2008: 8). Прво, у прилично бирократски и хијерархијски устројеном судском систему континенталне Европе, лична храброст није врлина која се много негује и поштује. Томе доприноси и начин избора и разрешења, утицај старијих судија и виших судова, који немају тако благонаклон став према „позитивним девијацијама“ оличеним у критичком размишљању судије појединца, мишљење је Бобека (Bobek, 2008: 8-9). Друго, моралност се често поистовећује са легалношћу у смислу да понашање којим се не крши ниједна правна норма је уједно у складу са етичким кодексом. Оваквом понашању доприноси и недостатак осуде од стране колега судија, изостанак цензуре и непостојање одговарајућих механизма санкција (Bobek, 2008: 10). Треће, знање у смислу теоријског и практичног знања потребног за обављање функције, али и мудрост, умешност и разборитост, заједно чине основу личног ауторитета судије. У недостатку неке од ових врлина и вештина, ауторитет се замењује силом – судска одлука није исправна, јер је у складу са законом донета и образложена, него зато што је донета од стране суда (Bobek, 2008: 10). Коначно, иако се о врстама одговорности може расправљати, у смислу да ли постоји само дисциплинска или и политичка, друштвена, правна одговорност судије, оно што је сигурно је да независност и одговорност представљају две стране једног новчића. Оне треба да се развијају паралелно – како расте независност, тако треба да расте и степен судијске одговорности (Bobek, 2008: 13).

Пошто у литератури постоји релативна сагласност око тога шта значи персонална тј. интерна (нормативна) независност (Ferejohn, 1999: 353), поставља се питање **којим механизмима се постиже њен најшири опус?** С тим у вези, Лидија Брашер Тиаде (*Lydia Brashear Tiede*) сматра да на првом месту, судство треба да буде независно од извршне власти (Tiede, 2006: 133-134). То конкретно значи да нико од представника извршне власти, а посебно министар правде, нема апсолутну контролу над судством, судијама и њиховим ресурсима за рад. Пошто судство никад не може у потпуности бити независно од законодавне власти која је основна инстанца доношења прописа на основу којих судије пресуђују и одговорна је за финансирање рада ове гране власти, нужно је гарантовати независност од извршне власти. Тек тада се независност може мерити степеном слободе одлучивања појединачних судија у одређеним предметима и у одређеном времену (Tiede, 2006: 133-134). Друго, како додају Петров и Станковић, овај вид независности је у значајној мери условљен организационом структуром самог судства које, иако је државни орган, не треба да буде хијерархијски устројен по узору на друге државне управе. То значи да осим тзв. *спољне независности* у односу на друге недозвољене (политичке) утицаје, судије треба да буду *vis-à-vis* независне и у односу на друге колеге судије, судије вишег ранга (осим у ситуацији када одлучује по правном леку у истом предмету) или председника суда како би остварили *унутрашњу (интерну) независност* (Петров & Станковић, 2020: 323-324). Коначно, посвећеност независности судства је став и стање ума судије појединца, чији недостатак се не може заменити институционалним (структуралним) механизмима заштите (Bobek, 2008: 13). Само унапређењем личних квалитета судије се интернализује и реализује принцип персоналне независности, који је суштинска баријера свим недозвољеним утицајима (Bobek, 2008: 8).

Институционална и персонална независност јесу две стране једног новчића, како смо више пута поменули, али њихово постојање и унапређење није увек међусобно условљено. Другим речима, прилично је наивно веровати да ће са унапређењем институционалне судске независности, пораста и квалитет, знање и вештине самих судија. Персонална независност се може унапређивати континуираном едукацијом, подизањем нивоа стручности и достојности судија, као главном стубу независности, како доста критички закључује Бобек, а ми смо сагласни (Bobek, 2008: 11-12). Судија, као посебна врста државног службеника, није "сам" и не треба тако да се осећа, јер је он део једног ширег политичко-правног система. Овај систем, осим што обезбеђује радно место сваком судији, треба да гарантује и одређени степен заштите судија, коју је можда најбоље замислити као систем концентричних кругова у чијем центру се налази персонална независност. У идеалним друштвеним системима ова институционална заштита је довољна баријера утицајима, ипак у реалним друштвеним околностима, а посебно у неразвијеним или мањкавим демократијама, персонална независност фигурира као последњи бастион одбране. Тада посебно долази до изражаја храброст и моралност судија, које заједно са знањем и одговорношћу, према нашем мишљењу, чине суштину персоналне независности.

1.3.3. Функционална независност

Инхерентна несавршеност сваког правног система, самим тим и европско-континенталног, јавља се као последица контекстуалног карактера језичких значења, променљивости и комплексности друштвених односа, али и садржинске неодређености основних правних начела (Bovan, 2014: 50-66). У земљама које у процесу транзиције уводе нове правне тековине тј. нове вредности у свој систем, унутрашњи квалитет права понекад није у складу са начелом потпуности и усклађености правног система. То значи да није неуобичајено да се пред судијама појави захтев да одлучују у предметима који су регулисани застарелим или антиреформским прописима (Беговић, 2004: 176-178). Овакви случајеви су само неке од ситуација где се може говорити о највишем степену функционалне независности односно дискреционом простору у коме судија својим одлукама може да утиче или мења постојеће прописе (Беговић, 2004: 178). Да ли то значи да судије могу да раде све оно што им није забрањено или постоје нека ограничења ове независности (Geyh, 2012: 162)? Шта функционална односно реална независност заправо подразумева у изворном, општем смислу? Са једне стране, функционална независност значи да судска одлука треба да буде резултат примене и тумачења норми важећег позитивног права – устава и закона, и да је као таква донета у складу са слободним судијским уверењем и савешћу судије појединца (Маринковић, 2010: 145; Posner, 1996: 308; Rosenn, 1987: 4). Како Танасије Маринковић додаје, функционална независност се подједнако односи и на забрану обављања оних функција које су неспојиве са судијском делатношћу (Маринковић, 2004: 297). Судија је „независтан у одлучивању“ када су судске одлуке засноване искључиво на чињеницама случаја и слову закона које ће он применити без обзира на притиске, евентуална застрашивања, покушаје неких актера да коруптивним радњама осигурају доношење судске одлуке у своју корист и без обзира на личне политичке ставове (Warren, 2003: 2). Са друге стране, приликом одлучивања у појединачним случајевима судија не треба да зависи од ставова или воље других друштвених актера (Salzberger, 1993: 352). Конкретно, судија није условљен хијерархијским устројством и није обавезан и не треба да слуша инструкције које могу доћи од других судија или од стране извршне или законодавне власти, већ треба да се потчини објективном праву које обавезује и остале актере (Петров & Станковић, 2020: 323). Ограничавањем судије на делање у оквиру закона и савести, искључује се евентуална судијска арбитрерност, редукује политичка пристрасност, смањује могућност економског опортунитета и обезбеђује правна сигурност (Маринковић, 2010: 145, 148). Све ово има за циљ остваривања и очувања интегритета, непристрасности и праведности судства (Warren, 2003: 2).

Фундаментално за остваривање ове врсте независности, која се још назива и супстанцијална, је непристрасно одлучивање тј. одлучивање ослобођено личних политичких ставова, идеолошких уверења, (ин)директног утицаја мишљења јавног мњења или притисака од других грана власти (Peretti, 2012: 109, 115; Abbasi, 2014: 6). Како показују истраживања, у већини „рутинских“ случајева, пресуђивање и јесте такво, и судије врло лако примењују важеће право. Али, као што смо већ поменули, у случају правних празнина и контрадикторних норми, судије се најчешће (не)свесно воде својим вредносним уверењима, ранијим искуством или интуицијом (Tamanaha, 2010: 130-131, 155; Peretti, 2012: 109). Познар сматра да разлог оваквог поступања сигурно лежи у чињеници да формалистички начин примене права није одговарајући метод пресуђивања у компликованим случајевима какве познаје савремена правна култура (Posner, 1996: 331). Напомињемо само да оно што отежава потпуно остваривање ове независности је чињеница да се судске одлуке не извршавају саме од себи, већ захтевају финансирање од законодавне власти и подршку извршне власти. Зато судије које желе да се њихове одлуке ефикасно спроводе не треба само да покушавају да обезбеде подршку других грана власти, већ морају имати на уму и потенцијалне санкције које могу да им наметну друге гране, како примећује Перети (Peretti, 2012: 111-112). На овај начин судија остварује тзв. „функционални легитимитет“ који се заслужује стручним и квалитетним радом, поштовањем високих етичких стандарда и унапређењем ефикасности судског система, што је општем у интересу друштва.⁶¹

1.4. Природа судске независности

1.4.1. Суштина судске независности

Судска независност може да се посматра из различитих аспеката – уставно-правног као питање организације власти; политичко-правног у контексту владавине права; историјско-правног као институт подложен друштвеним променама; стварања права као још увек актуелну дебату између англо-саксонског и европско-континенталног правног система; као и из угла правне праксе односно примене права као везаност судије законским нормама (Vovan, 2011: 780). За које год становиште да се одреде, већина аутора даје дефиницију ослањајући се на две судске активности – *пресуђивање*, где се суд појављује као независни и непристрасни арбитар у неком спору, и *правно расуђивање*, као поступак тумачења правне норме који претходи доношењу судске одлуке. Иако је вршење судске функције незамисливо без ове две активности, оне наине не теку паралелно, већ једна произилази из друге. С тим у вези поставља се питање **шта је суштина судске независности?**

Најпре треба нагласити да је само „постојање судијске функције оно што раздваја природно стање од друштвеног, анархију од реда“ (Маринковић, 2004: 294). Другим речима, само судија који поступа као независан арбитар може да изриче правду и да штити слободу као универзалну вредност. Како Маринковић даље истиче, схватање суштине судијске функције се временом мењало, те се тако данас од судије очекује да изриче не само индивидуалну, него и социјалну правду (Маринковић, 2004: 294-296). Судија, некада крајње рестриктивно доживљаван као „уста закона“, данас прилично слободно дела на пољу интерпретације, тумачења права. Истовремено, подела власти донела је идеју о не само друштвено, него и политички ангажованом судству као „контра-власти“, спремном да се у борби за очување правне државе по потреби и супротстави другим гранама власти.⁶² То значи

⁶¹ Consultative Council Of European Judges (CCJE), Opinion No. 18 (2015), London, 16 October 2015, “The position of the judiciary and its relation with the other powers of state in a modern democracy“, 7, <https://rm.coe.int/16807481a1>, приступљено 08. фебруара 2023. године.

⁶² Овај ангажман судства у политичкој арени је посебно значајан када говоримо о друштвима, а такво је и тренутно српско, где „све више долази до стапања две политичке власти у једну и практичног претварања парламентарних избора у посредне изборе за владу“ (Маринковић, 2004: 306).

да су порасла и очекивања од судије као појединца, чија је улога сада знатно шира – на пољу судијске слободе, решавајући појединачан случај он посредно решава и одређено друштвено питање (Маринковић, 2004: 296). Треба имати на уму да овакво схватање улоге савременог судије корелира и са нашом идејом о активностима које све може (и треба) да предузима тзв. респонзивни судија. Општи утисак је да је ова теоријска поставка прилично раширена у англо-саксонском правном систему и релативно прихваћена од стране судија у развијеним демократско либералним системима, али остаје отворено питање да ли и у којој мери судије из европско-континенталног система своју улогу виде на исти начин?

Због сталног диспаритета између нормативног и фактичког стања односно немогућности да се нормирају баш сви потенцијални случајеви у пракси, судија треба да премости овај јаз између права и друштва правилном применом права (Barak, 2006: 280-281; Bovan, 2011: 781). Када принцип судске независности посматрамо кроз призму примене права, он се материјализује кроз слободно судијско уверење односно кроз слободу одлучивања као јуристичког метода рада судије, како истиче Бован (Bovan, 2011: 781). Због аутентичности сваког појединачног случаја тумачења, ова „слобода као метод примене права“ се више намеће као обавеза, нужност, а не као могућност избора судије (Bovan, 2011: 781, 784-785). Самим тим, ова слобода се манифестује кроз посебан облик одговорности тј. преузимањем одговорности за донете одлуке. На првом месту, то је одговорност за правду односно свест о тежини судијског позива. Она се реализује кроз спремност судија да се одупру механичкој, чисто формалној, логичкој примени права – „тиранији закона“, а истовремено да пожељна креативност у тумачењу не прерасте у самовољу и арбитрерност – „тиранију суда“ (Bovan, 2011: 786-787). Друго, слобода је уједно и одговорност за струку, где судије треба да имају правну свест о функцијама правничке професије. Коначно, то је и одговорност за друштвени поредак односно свест о значају правничке професије за успостављање и одржавање друштвеног реда и мира (Bovan, 2011: 787-789). Како Бован исправно закључује, а ми смо сагласни *„трипартиција судијска независност – слобода – одговорност ... изражава идеју да је судијска независност у својој суштини слобода (слободно судијско одлучивање) која се испољава као посебан облик одговорности“* (Bovan, 2011: 786).

1.4.2. Гаранције судске независности

Питање гаранција судске независности једнако заокупља и домаће и стране правнике. Оно око чега су сви сагласни је да судску независност, као један од стубова модерне, правне демократске државе треба ојачавати и унапређивати, с тим да постоји диспарат у одабиру средстава и практичним начинима реализације ових јемстава. Како истиче Иво Крбек, питање судске независности није уопште у домену правне науке, већ је то питање опште културе, јер „земљу без судијске независности тешко можемо сматрати културном земљом“ (Krbek, 1935: 2-3). Практично, ова независност се према мишљењу Ђорђа Тасића може осигурати најпре гарантовањем сталности и непокретности судија, с тим да су неизоставне и друге гаранције као што су а) начин избора судија, б) начин напредовања и в) материјална обезбеђеност (Тасић, 1935: 10-16). Са оваквим сетом јемстава је сагласан и Данило Данић, с тим да наглашава и значај уставне прокламације независности судства речима да се „начело судске независности састоји у уставној норми...“ (Данић, 1935:12). Крбек такође прихвата Тасићев скуп неопходних гаранција и додаје да је потребно обезбедити и судијски имунитет односно да судија не може бити тужен за изражено мишљење или гласање током вршења своје функције, као и да је нужно забранити оснивања посебних дисциплинских судова (Krbek, 1935: 2, 5-6, 7-8). Као упориште оваквих ставова, Крбек додаје да ова јемства судија „не добија себе ради, већ само због правичног вршења судијске службе“ (Krbek, 1935: 5).

Али како је могуће остварити **највиши степен гаранција судске независности**? У литератури се претежно помињу гаранције које се односе на мандат судије, процес именовања и заштиту плата од смањивања, што показује да судска независност може бити гарантована на неколико начина. Као можда најважније, ми бисмо издвојили да избор и напредовање судија

не треба да зависе од воље извршне и законодавне власти. Друго, сваки вид утицаја на судије од стране министара, чланова Народне скупштине или других колега судија није допуштен. Треће, плате судија треба да буду изузете од смањивања и коначно, судије не смеју бити разрешене са функције без законом унапред прописаних разлога.⁶³ Компаративном анализом писаних устава 192 државе, Ајлин Ајдин (*Aylin Aydin*) је издвојила три основне варијабле којима се гарантује институционална (*de jure*) независност судства: а) експлицитно прокламована независност судства, б) могућност судске ревизије и в) заштита судијске плате од смањивања (Aydin, 2013: 177, 122). Према мишљењу судије Роџера Ворена (*Roger Warren*), ова тзв. екстерна независност треба да регулише знатно више аспеката – избор и разрешење судија, евалуацију судијског рада, дисциплинску одговорност, питање плате, пензије и буџета, питање граница до које законодавна или извршна власт може да се меша у правосудна овлашћења, административна питања, питање олакшица и унутрашњег финансијског управљања судством (Warren, 2003: 2). Фигероа и Статон пак сматрају да ће највећи учинак бити постигнут кроз гаранцију доживотног мандата судија, мултилатералне процедуре именовања, буџетску самосталност судова и постојање и ефикасан рад судских савета (Rios-Figueroa & Staton, 2012: 107).⁶⁴

Када сумирамо сва наведена јемства, можда најадекватнији преглед гаранција функционалне и личне независности судија, у складу са нормативним оквиром у Србији, даје Маринковић (Маринковић, 2004: 298). На првом месту то је *сталност и непокретност* судија, пошто начело сталности судијске функције гарантује да једном изабране судије не могу бити отпуштене, већ само разрешене због грубог кршења закона у ситуацијама прописаним законом (Posner, 1996: 13). На другом месту је *материјални положај* који судијама јемчи живот достојан функције коју обављају, али и забрана смањивања плата како извршна власт ово не би користила као начин санкционисања судија (Simović, 2013: 6). Иако су судови по дефиницији хијерархијски устројене бирократске организације (Brdulak & Banasik, 2015: 33), треба имати у виду да решење према коме су све судије истог ранга плаћене исто, без обзира на број решених предмета, знатно одступа од меритократских принципа типичних за друге модерне бирократије и државне службе (Posner, 1996: 13). На трећем месту је *судијски имунитет*. Маринковић истиче да ове три групе гаранција обухватају и питање *избора, напредовања и начина престанка судијске функције* (Маринковић, 2004: 298). Једнако значајну поделу на шест основних гаранција независности судства, прилагођену нормативном оквиру Републике Србије даје и Симовић – 1) уставна прокламација независности судства, 2) сталност, 3) процес избора ослобођен политичких утицаја, 4) постојање независног судског ентитета, 5) јасно прописани критеријуми за разрешење и 6) гаранције у погледу материјалног положаја (Simović, 2013: 6).

Анализирајући претходно наведено, закључујемо да у литератури не постоји потпуна сагласност око универзалних гаранција судске независности. Оно што је сигурно, јесте да су гаранције формално-организациони и материјално-правни прописи које наравно треба унапред прописати, али и континуирано продубљивати са циљем ојачавања ове независности. Мишљења смо да опус ових гаранција ретко када може да буде превелик, те да не треба радити на њиховом редуковању на одређени број, већ на њиховом умножавању. Пошто је независност судства универзална вредност од значаја за све чланове одређеног друштва, о независном судству треба да брине држава, целокупно друштво, али и саме судије у оквиру своје професионалне и патриотске дужности (Krbek, 1935: 8). Другим речима, одговорност за њихово прописивање, поштовање, примену, али и предлагање, носе различити друштвени

⁶³ Rodney Brazier, *Constitutional Reform: Reshaping the British Political System, 2nd edition*, Oxford, 1998, према Lovemore Madhuku, "Constitutional Protection of the Independence of the Judiciary: A Survey of the Position in Southern Africa", *Journal of African Law* 46/2 (2002), 232-245.

⁶⁴ Више о развоју гаранција судске независности у посткомунистичкој Естонији и предлозима за њихово унапређење кроз промену нормативног оквира видети код: Jaan Ginter, „Guarantees of Judicial Independence“, *Juridica International* 1 (Ginter, 1996: 73-83).

актери у већој или мањој мери. Иако смо питање судских гаранција претежно анализирали са правне стране, указујући на постојеће и пожељне нормативне одредбе, ипак не треба заборавити да је за њихово остварење потребно испуњење одређених друштвених, политичких и културних услова. Мишљења смо да се само у уређеном друштву може развијати „социјална свест судија о њиховим дужностима спрам државе и друштва, као и његова навек будна савест“ (Тасић, 1935: 16). То значи да паралелно и подједнако треба радити на прописивању и развијању гаранција, али и на стварању и јачању свести о њиховом значају како бисмо спречили њихово угрожавање и обезбедили већи степен примене.

1.5. Циљеви судске независности

Иако је судска независност „опште добро“ тј. универзална вредност, она није само циљ сама по себи, већ и средство за постизање других друштвених циљева. Праведно и непристрасно вршење судске власти, између осталог, креира плодно тло за остваривање принципа владавине права, поделу власти, слободно грађанско друштво и заштиту основних права (Warren, 2003: 2; Burbank, 1996: 117). Другим речима, независно, стручно и ефикасно судство је предуслов за „успешно функционисање државе у будућности, односно хармонично и конструктивно функционисање све три гране појединачно и међусобно, а све то због грађана и њиховог благостања“ (Prelić, 2022: 33-34). Пошто су циљеви судске независности многобројни, а заправо врло повезани, ми смо их поделили на четири основне категорије из које према нашем мишљењу произилазе и остали значајни циљеви: 1) остваривање принципа владавине права, 2) заштита основних људских права, 3) хоризонтална одговорност других грана власти и 4) економски напредак и правна сигурност.

1) *Владавина права* – један од основних разлога зашто је свакој демократској земљи потребно независно судство је зато што је оно један од гараната принципа владавине права (енгл. *rule of law*) (Winter, 2019: 114; Llano, 2013: 110; Mitrofan, 2015: 94).⁶⁵ Иако омниприсутан, у литератури не постоји сагласност око униформне, формалне дефиниције принципа владавине права (Pech, 2012: 47).⁶⁶ Како Таманаха помало шаливо примећује, овај омниприхваћен политички идеал је подвиг без премца у светској историји, јер ужива такоређи једногласну подршку грађана и политичара, а још увек не постоји сагласност око тога шта он тачно значи (Tamanaha, 2004: 3-4). Оно око чега су аутори сагласни је да се независно судство, довољно снажно да по потреби преиспитује одлуке, позива на одговорност и на тај начин ограничава делање извршне и законодавне власти, обично сматра темељем владавине права (Stephenson, 2003: 60).⁶⁷ Такође и прописи у области судства истичу да је „независност судства

⁶⁵ У најзначајнијим европским прописима независно судство је означено као један од темеља владавине права. Више вид.: United Nations Rule of Law Indicators of 2011, http://www.un.org/en/events/peacekeepersday/2011/publications/un_rule_of_law_indicators.pdf, the Venice Commission Rule of Law Checklist of 2016, www.venice.coe.int/images/SITE%20IMAGES/Publications/Rule_of_Law_Check_List.pdf, WJP Rule of Law Index – World Justice Project – Global Insights, <https://www.worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/global>, приступљено 10. октобра 2022. године.

⁶⁶ Једна од дефиниција која обједињује најшеће коришћене варијабле у дефиницијама, издваја четири кључна елемента владавине права: 1) представници власти, високи званичници, као и појединци и приватна лица одговорни су према закону; 2) закони су јасни, јавни и праведни; примењују се равномерно; и штите основна права, укључујући безбедност лица и имовине; 3) процес доношења и спровођења закона је приступачан, правичан и ефикасан и 4) представници правосудја су компетентни, морални, независни и објективни у свом поступању; има их довољно, имају адекватне ресурсе за рад и одражавају поверење у институције којима служе. Више вид.: World Justice Project Rule of Law Index 2015, https://worldjusticeproject.org/sites/default/files/roli_2015_0.pdf, приступљено 10. октобра 2022. године.

⁶⁷ Више о начинима како се мери степен остваривања владавине права на светском нивоу кроз осам категорија: 1) подела власти, 2) одсуство корупције, 3) транспарентан рад владе, 4) заштита основних људских права, 5) безбедност, 6) примена права, 7) приступ правди и остваривање права грађана у парничним поступцима и 8) кривично-правни систем, видети на: World Justice Project – Rule of Law Index 2022 <https://worldjusticeproject.org>, приступљено 17. октобра 2022. године.

предуслов остваривања владавине права и основна гаранција правичног суђења“ и да је судије морају одржавати како на индивидуалном тако и на институционалном нивоу.⁶⁸ Остваривање независности није привилегија или прерогатив судије појединца, већ одговорност сваког судије да суди поштено и непристрасно, на основу закона и доказа, без притисака и страха од било кога. Оваквим поступањем остварује се виши циљ – владавина права, како је прописано Бангалорским принципима понашања судија.⁶⁹

У идеалној конфигурацији владавине права, правосуђе је кључни гарант поделе између јавне и приватне сфере, али само уколико је независно од оба, како истиче Стивен Хамфриз (*Stephen Humphreys*) (Humphreys, 2010: 196). У државама у којима је владавина права слаба, крхка или где је уопште нема, разлика између јавног и приватног је врло замагљена, недовољно развијена или чак урушена. Јачати владавину права у таквим друштвено-политичким контекстима значи, пре свега, дефинисати и јасно разграничити јавну и приватну сферу, оснаживати њихове појединачне улоге и створити/јачати постојеће механизме преговора између њих. Култура владавине права се управо и ослања на механизме који ће то омогућити, што је између осталог независно и непристрасно судство, али заинтересовано цивилно друштво и други демократски институти (Humphreys, 2010: 196). То значи да судије не треба само да посредују у евентуалним конфликтима између политичких актера него је њихов задатак и да учествују у спречавању произвољног вршења власти. Извршавајући ову улогу, судови постају моћни актери у потчињавању власти слову закона (Larkins, 2016: 606).

2) *Заштита индивидуалних слобода и људских права* – када говоримо о улози судства у савременим либералним демократијама које своје правне системе заснивају на идеји и вредностима владавине права, улога судства, али и целог правосуђа је двојака како истиче Беговић (Беговић, 2004: 9). На првом месту, оно треба да заштити права и слободу својих грађана тако што ће им гарантовати право на фер и поштено суђење од стране непристрасног, стручног и независног судије. Са друге стране, целокупни правосудни систем као једна грана државне управе, треба да се стара о поштовању начела законитости и уставности, чиме заправо врши надзор над радом осталих грана власти. Само такво судство може да оствари правду као свој циљ и да спречи евентуалну „приватизацију правде“ (Беговић, 2004: 10; Кандић, 2012: 63). Нормирањем основних људских права и слобода признаје се вредност људског живота, ограничава се моћ појединачних држава и штите се појединци и друштвене групе. Како би ова права била материјализована, независно судство се стара о његовој адекватној, ефикасној примени, и гарантује заштиту у случају да држава злоупотреби или прекорачи своја овлашћења у мери којој би негативно утицала на гарантовани опус људских права (Ethem, 2002: 761-762). То значи да је задатак судства да штити права свих грађана – не само већине, него и свих мањинских група (Pasquino, 2015: 163). Како је то истакнуто у Препоруци Комитета министара државама чланицама, само независно судство може да обезбеди сваком појединцу право на правично суђење „и стога није привилегија судија, већ јемство поштовања људских права и основних слобода“.⁷⁰ Ова обавеза судске гране власти је према важећем Уставу Републике Србије (члан 20), прописана прилично екстензивно, те суд чак може и ограничити људска и мањинска права законом, док су судови посебно „дужни да воде рачуна о суштини права које се ограничава, важности сврхе ограничења, природи и обиму

⁶⁸ Commentary on the Bangalore Principles of Judicial Conduct, 27, www.unodc.org/res/ji/import/international_standards/commentary_on_the_bangalore_principles_of_judicial_conduct/bangalore_principles_english.pdf, приступљено 10. октобра 2022. године.

⁶⁹ *Ibid.*

⁷⁰ Препорука СМ/Rec(2010)12 Комитета министара државама чланицама о судијама: независност, делотворност и одговорности усвојена од стране Комитета министара 17. новембра 2010. на 1098. састанку заменика министара, <https://www.vk.sud.rs/sites/default/files/attachments/Preporuka%20CM-Rec%282010%2912%20Komiteta%20ministara%20drzavama%20clanicama%20o%20sudijama%20-%20%20nezavisnost%2C%20delotvornost%20i%20odgovornosti.pdf>, приступљено 31. октобра 2022. године.

ограничења, односу ограничења са сврхом ограничења и о томе да ли постоји начин да се сврха ограничења постигне мањим ограничењем права.⁷¹

3) *Хоризонтална одговорност других грана власти* – свака власт тежи да увећа своју моћ, и то најчешће на уштрб друге две гране власти, а понекад и на штету осталих грађана. Основна институционална противтежа оваквим тенденцијама је одговорност, јер смо ми као друштвени актери одговорни једни према другима, а посебно према онима у којима смо у одређеном друштвеном односу (Turner, 2006: 1). Тако у савременим демократским друштвима ова одговорност власти може бити вертикална и хоризонтална.⁷² Вертикална (изборна) одговорност је пак двојака: а) према грађанима који су на слободним, фер изборима изабрали своје представнике и тиме им дали легитимитет за даљи рад и б) према друштвеним групама или појединцима који јавно указују и позивају на одговорност владу, јавне функционере у циљу спречавања, исправљања или кажњавања незаконитих радњи (O'Donnell, 2004: 32-47). Хоризонтална (институционална) одговорност се пре свега остварује кроз поделу власти тј. однос међусобне контроле између грана власти односно различитих државних институција, с тим да судство има кључну улогу у контроли рада осталих грана власти (Pasquino, 2015: 161; O'Donnell, 2004: 32-47; Guarnieri, 2003: 223-241).⁷³

Успешно реализовање односно позивање других грана власти на одговорност је уско повезано са друштвеним контекстом и политичким уређењем појединачне државе. Тако Гинсбург прави паралелу између улоге односно могућности судства да у ауторитарним режимима, неконсолидованим демократијама и јаким демократским системима заиста материјализује своје законом утврђене обавезе. Он је става да судство (може да) има значајну улогу у процесу демократизације у смислу да може да буде тзв. „окидач“ (енгл. *trigger*) тј. да иницира демократске промене и да учествује у демократској консолидацији. Суд може пак да буде и репресивни инструмент или да помаже одржање недемократских и ауторитарних режима, а може и да се држи крајње пасивно (Ginsburg, 2012: 724). Као демократске активности које може да спроводи, јесте да прати и позива на испуњење номиналних обећања актуелне власти и да политичким инстанцама омогући спровођење тих планова (Ginsburg, 2012: 724, 726). Потоње активности се односе на независно судство какво теже да изграде савремена друштва.

4) *Економски напредак и правна сигурност* – независно судство је опште, универзално добро које делује *erga omnes* и од користи је свим друштвеним актерима – грађанима, самим судијама као представницима професионалне заједнице, противтежа другим гранама власти, а посебно привредним субјектима. Било да независно судство схватимо као део развојног економског пута или као резултат институционалног напретка (Matsuo, 2003: 59), оно што је сигурно је да су многа емпиријска истраживања показала позитивну, статистички значајну корелацију између економског раста и независног судства (Cameron, 2012: 143; Gibler & Randazzo, 2011: 696-709). Независно судство је у стању да ефикасно штити приватна својинска права, контролише да ли су благовремено испуњене уговорне обавезе и по потреби принудно извршава уговорне клаузуле. Својим, пре свега, непристрасним, независним радом, суд позитивно делује на инвеститоре који ће имати више поверења да инвестирају у земљи где је

⁷¹ Ustav Republike Srbije, https://www.paragraf.rs/propisi/ustav_republike_srbije.html, приступљено 12. октобра 2022. године.

⁷² Пасквал Пасквино (*Pasquale Pasquino*) осим вертикалне и хоризонталне одговорности истиче да постоје још две врсте одговорности – а) репутациона и б) одговорност која произлази из чланства односно припадности некој друштвеној групи (Pasquino, 2015: 158).

⁷³ Више о концепту „административне правде“ (енгл. *administrative justice*) који се ослања на холистички приступ остваривању правде, у коме је судство само један од многих механизма који може да решава питање уставности законодавних и извршних аката. Стога га треба унапређивати, изграђивати, али заједно са институтима омбудсмана, поступцима медијације, алтернативних начина решавања спорова. На овај начин грађани у већој мери могу да остваре и заштите своја права на законит, транспарентан, одговоран и ефикасан начин (Anthony, 2015: 9-33).

судство независно и јако (Беговић, 2005: 199). Мишљења смо да је ова веза је заправо узрочно-последичне природе, те тако економски развој ствара предузетнике тј. групе појединаца којима треба непристрасно и независно судство, те и они имају јачи подстицај да се боре за њега.

Осим поверења у судски систем, инвеститорима је једнако важно да су судови приступачни, да се одлуке доносе брзо, ефикасно и правично, што није увек случај у транзиционим земљама (Anderson et al., 2005: xiii- xiv) у којима неформалне праксе и институције имају важну, понекад и важнију улогу од формалних институција (Haggard et al., 2008). Како показују истраживања спроведена на узорку од 163 различите земље, за период од 1960. до 2000. године, и у демократским и недемократским државама „новооформљено“, још неизграђено судство, је било у позитивној корелацији са колапсом политичког система. Ови резултати потврђују снажну везу између независног, изграђеног судства и стабилног политичког система, али и потврђују да је потребно време да се изграде снажни механизми рада судства (Gibler & Randazzo, 2011: 696-697, 707). Такође, показало се да земље са високим националним дохотком генерално имају независније правосудне институције, чији рад се оцењује као више успешан у односу на земље са средњим или ниским приходима.⁷⁴ Нажалост, током транзиционих 90-тих година, стварање или јачање правних и правосудних институција „каскало“ је погледу доношења закона и уредби за подршку и спровођење макроекономских и структурних реформи што је значајно успорило економски развој ових земаља, међу којима је и Србија (Anderson et al., 2005: xii).⁷⁵

⁷⁴ World Justice Project Rule of Law Index 2015, https://worldjusticeproject.org/sites/default/files/roli_2015_0.pdf, приступљено 10. октобра 2022. године.

⁷⁵ Примера ради, 2015. године Србија је била на 60 месту од 102 земље које су биле предмет истраживања, док су остале земље из региона, од којих већина такође баштини комунистичко наслеђе, биле релативно боље котиране – Словенија 28 место, Румунија 32, Хрватска 35, Мађарска 37, Босна и Херцеговина 40, Македонија 44, Бугарска 45, Албанија 53. Више види: World Justice Project Rule of Law Index 2015 https://worldjusticeproject.org/sites/default/files/roli_2015_0.pdf, приступљено 10. октобра 2022. године.

ДЕТЕРМИНИСТИЧКИ МОДЕЛ ЗА ИСТРАЖИВАЊЕ НЕЗАВИСНОСТИ СУДСТВА

1. Подривање независности судства: класификација фактора

1.1. Теорија структурације

Непосредно пре Гиденсове теорије структурације, социолошки приступи су се углавном могли поделити на два основна приступа изучавању друштва: *структурални* – који заступају идеју да је понашање људи одређено, детерминисано друштвеним структурама (пре свега се мисли на функционализам и неке облике марксизма) и *друштвено акцијски* – који верују да су друштвени актери својим делањем стварали друштво (етнометодологија и симболички интеракционизам). Група аутора, међу којима је и Ентони Гиденс (*Anthony Giddens*), мишљења су да је ова строго постављена дискрепанца погрешна, из два основна разлога. Прво, јер се велики број социолошких приступа једнако односи према друштвеним структурама и друштвеним акцијама и друго, зато што слепо оријентисање на микро/макро дистинкцију неминовно занемарује значај једног од њих. У својим радовима, Гиденс одбија да друштвену стварност схвати паралелно, већ овај „дуалитет структуре и акције“ види као две стране истог новчића. Он сматра да је једино решење да се ова дихотомија превлада тако што ће се ови приступи интегрисати – повезаће се актери и структура, индивидуално и колективно, субјективизам и објективизам, макро и микро. На тај начин ће се превазићи ригидна подела на макро и микро друштвени ниво и оријентисаћемо се на њихову међусобну повезаност, интеграцију што је много корисније (Giddens, 1979: 9-130; Giddens, 2007: 685-687; Mišel, 2004: 129-131; Ricer, 2009: 270-277, 390).

Када говори о *друштвеним структурама*, Гиденс их дефинише као „скуп структуришућих особина (од којих посебан значај имају правила и ресурси) које сличним друштвеним праксама дају системски облик“ (Ricer, 2009: 277). Како даље додаје „друштва, заједнице или групе имају „структуру“ само уколико се људи понашају на регуларан и прилично предвидљив начин“ (Giddens, 2007: 687). Као такве, структуре омогућавају друштвеним праксама да постоје у времену и простору, с тим да саме структуре не постоје у времену и простору. Постојање структура је, како даље објашњава Гиденс, омогућено постојањем правила и ресурса, јер „структуре дају изглед и облик друштвеном животу“ (Giddens, 2007: 685-687; Ricer, 2009: 277). За разлику од Диркема који је давао примат друштву односно сматрао да оно врши друштвену присилу над делањем појединаца, Гиденс истиче да друштвене структуре могу истовремено бити и препрека и подстицај делању актера. За Диркема је „структура нешто што је „споља“ наметнуто – баш као и зидови у соби“, док су за Гиденса структуре „увек и ограничавајуће и омогућавајуће“ (Giddens, 2007: 685-686; Ritzer, 1997: 392).

Када говоримо о *друштвеним актерима*, оно што је посебно значајно је да „структура може постојати само кроз делање људи“ (Ricer, 2009: 277). Стога, уместо до тада опште коришћеног појма актер (*actor*), Гиденс уводи појам агент (*agent*) као дејственика тј. појединца или друштвену групу који својим понашањем могу да мењају друштвене структуре. Он није потпуно доследан у примени ових појмова, па се дешава да се понекад приклони и минулој терминологији, када не жели да нагласи ту разлику између актера чије понашање зависи од друштвених структура и агената који имају моћ да их мењају (Ricer, 2009: 270). Агенти су креативни и имају способност да кроз праксу, својим делањем *производе* нове структуре, док са друге стране, они могу да прихвате да *репродукују* постојеће структуре тако што живе у оквирима затечених образаца и рутина. Другим речима, структура и дејственост су интринзично повезани, кроз друштвене праксе које се шематски понављају кроз време и

простор, наглашава Гиденс (Ricer, 2009: 270-271). Они су толико повезани да „у тренутку када произведу делање, људи производе и репродукују структуре у којима постоје“. Тај њихов међузависни, истовремени и дијалектички однос, заправо осликава и њихов дуалитет – структуре не могу постојати без актера, као и обрнуто (Ricer, 2009: 276). Ове праксе су рекурзивне што значи да ће се оне шематски понављати и данас, и сутра, и наредне године, као што су и јуче, и прошле године, и у претходном веку. Осим што се простиру кроз време, оне се понављају и кроз простор, те се могу наћи у сваком кутку планете (Ricer, 2009: 270-271). Ово понављање неког делања од стране актера производи структуру, даје јој изглед и облик, док са друге стране те структуре повратно делују на појединце тако што ограничавају, омогућавају или усмеравају њихово делање (Ivanković, 2016: 2). На овај начин се повезују дејственици и структуре, и превазилази се тај наизглед њихов независан однос. Овај дуалитет је осовина идеје структурације која је уствари дијалектички однос између структуре и дејствености (Ivanković, 2009: 276).

Теорија структурације критикована је из различитих разлога, између осталог за еклектичко приступање проблему акције и структуре; да не даје јасан одговор на питање када актери делују слободно тј. трансформативно, а када својим делањем само репродукују затечене структуре што имплицира једну врсту принуде; да се Гиденс превише ослања на феноменологију и етнометодологију као теорије малог обима и да тежиште његове теорије почива на „онтолошкој трансформативној способности актера“ да они увек могу да ураде другачије (Fanuko, 2002: 212); да предност даје акцији и агенцији (Meštrović, 2005: 30-39); да иако је Гиденс ову теорију стварао са главним циљем примене у емпиријским истраживањима (Giddens, 1984), показало се да због недостатка операционалних дефиниција структуре и агенције тј. њихове апстрактности, у већини студија емпиријског карактера аутори не успевају да примене теорију структурације без потешкоћа (Ivanković, 2016: 39, 49-52). Ипак, сматрамо да је ова теорија компатибилна са осталим идејама изложеним у теоријском оквиру овог рада, који има за циљ да испита интензитет и узајамни однос деловања судија као друштвених актера (агената) и институција као структура. На овај начин се не негира постојање или значај структура, већ се продубљује Гиденсова идеја кроз емпиријско откривање да ли појединац може да дела потпуно независно од институција и ако може, које и какве су границе делања појединца (Puzić, 1998: 225).

Ми смо за потребе овог рада, операционализовали Гиденсове идеје, те друштвене структуре посматрамо кроз призму друштвено-политичких и друштвено-економских фактора. Мапирајући само одређене, контекстуално зависне факторе, креирали смо шему коју је могуће применити на специфичан случај. Без намере да доведемо у питање суштинску, *de facto* повезаност и испреплетаност структура и актера као макро и микро нивоа делања, ми их само аналитички посматрамо одвојено, како бисмо покушали да утврдимо њихов релативни интензитет и међусобни утицај. Посебну пажњу посвећују друштвеним актерима који „нису креатуре друштва, него његови *креатори*“ (Gidens, 2007: 686-687). Као такви, појединци и друштвене групе имају свест, слободну вољу и способност на акцију да „активно граде и обнављају друштвену структуру својим свакодневним активностима“ или да им се супротстављају, мењајући их (Gidens, 2007: 686-687).

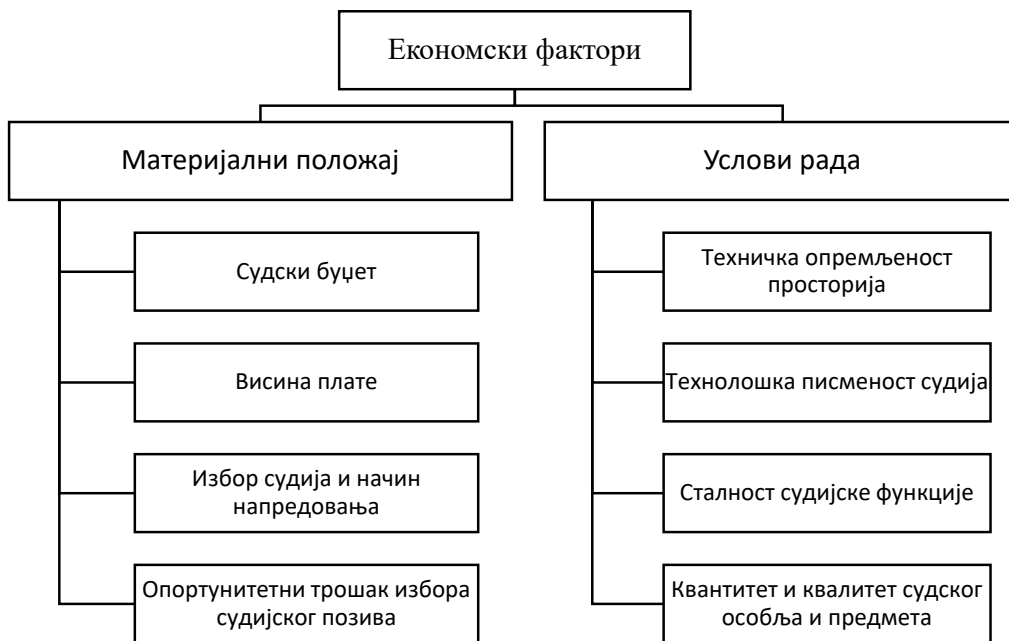
2. Структурални фактори

2.1. Економски фактори

Иако бисмо ми то можда волели, судије не могу да предвиде будућност, не могу да рачунају прецизно као машине, а нужно нису ни све судије „моралне и интелектуалне громаде“. Они су ипак само људи, те као и већина других људи, како истиче Познер, желе да имају лепо плаћен посао који ће им омогућити одређени друштвени статус, омогућити

известан друштвени утицај, осећај задовољства и довољно слободног времена за одмор (Posner, 2010: 7, 11). Да бисмо разумели сложеност њиховог материјалног положаја, пре свега треба напоменути да судије нису прости чиновници, бирократски службеници или обични запослени по уговору у раду, већ су више независни потписници уговора, који рутинска и нерутинска питања решавају самостално, уз већу или мању дозу креативности (Posner, 2010: 65, 76-77). Ипак, треба истаћи да иако су судије у (специфичном) радном односу, они као и сви остали запослени радници, реагују на промене које се дешавају на тржишту рада (Posner, 2010: 7, 11). Примера ради, када је зарада релативно ниска, услови рада неадекватни и постоји груба диспропорција између броја предмета и судија, у корист превеликог прилива нових случајева, овакво окружење може да подстакне неке коруптивне радње или да принуди судије да напусте своја радна места (као што је био случај 90-тих година у Србији). У таквим околностима је много лакше одложити или селективно убрзати доношење одређене судске одлуке, успорити њено извршење, а због нижег стандарда техничке опремљености, могуће су разне злоупотребе у погледу складиштења документације, интерпретације исказа странака, како упозорава Беговић (Беговић, 2004: 161, 167). Стога су економски фактори неизоставни део најопштијег оквира који условљава могућност да неко има жељу да постане део судијске професије. У том смислу, нека од најважнијих питања на које желимо да дамо одговор гласе – Како економски фактори утичу на рад судија? Да ли су остварени материјални услови да судије свој посао обављају несметано и без потешкоћа? Да ли и у којој мери је износ плате брана корупцији и другим недозвољеним радњама? Колики је буџет судова и ко га одређује? Да ли су судије напуштале свој еснаф када је њихова плата била нижа (понекад и недовољна за достојанствен живот)?

За потребе овог рада друштвено-економски фактори биће анализирани према следећој шеми:

Слика број 2. Економски фактори

2.1.1. Материјални положај

2.1.1.1. Судски буџет

Једна од основних техника и институционалних гаранција за осигурање финансијске независности судства, коју су, примера ради, познавали уставни земаља Латинске Америке крајем прошлог века, била је уставом прописана обавеза да се фиксни проценат укупног државног буџета додели судству (Rosenn, 1987:16-17). На овај начин чува се финансијска стабилност и не дозвољава се да евентуално смањење државних трошкова угрози независност правосуђа.⁷⁶ Иако је тешко омогућити да се проценат свих владиних расхода укључи у буџет, овако постављена уставна гаранција ојачавала је преговарачку позицију судства (Rosenn, 1987:16-17).⁷⁷ Када суд има слободу да самостално и независно планира, одлучује и прописује свој буџет, онда је и његова позиција у односу на друге две гране власти знатно повољнија. Међутим, није неубичајено да у транзиционим земљама и земљама у развоју, судски буџет одобрава и контролише извршна власт. Често правдано тиме да се на тај начин одржава међузависност три гране власти, овакво решење заправо подрива материјалну независност судства (Barenboim & Merkulova, 2007:177-178). Чинећи судство зависним од извршне власти, може се говорити о државној корупцији, која се реализује кроз планирање буџета и одобравање различитих привилегија. Овакав вид корупције је потенцијално много опаснији од других врста корупције, јер има шире импликације, између осталог на остваривање правде, одржавање поверења у судски систем, развој привреде и раст тржишне економије (Barenboim & Merkulova, 2007:177-178).

Како би била остварена потпуна независност судства, судови треба да се финансирају на основу објективних и транспарентних критеријума утврђених законом, а не на основу дискреционих одлука извршне или законодавне власти. Такође, важно је да одлука о буџету не буде једнострана и коначна, него да судство може да изрази своје ставове о предложеном буџету кроз највише судско тело – судски савет, препорука је Венецијанске комисије.⁷⁸ Примера ради, у Србији судски буџет се одређује посебно у односу на државни буџет и коначну одлуку о томе доноси извршна власт. Овакво решење у великој мери подрива сувереност суда, као и могућност аутономног одлучивања, а може бити извор и институционалне корупције. Како би се мало боље прерасподелила средства, направљен је компромис у погледу наплаћених такси, који се сада у великој мери користи за финансирање рада правосуђа (Беговић et al., 2004: 169). Оно што би додатно ојачало економски положај судста, као основни предуслов независности, јесте могућност „одвојеног судског буџета“ кога би чинили сви приходи остварени директно од стране суда као што су судске таксе, али и судски депозити, наслеђивање имовине када не постоје законски наследници итд (Б. Гроздић & Павловић, 2017: 203; М. Nikolić et al., 2012: 67). Како би се смањило утицај Владе на креирање буџета, примера ради, у Мађарској Национални правосудни савет, као независно тело, предлаже, док Влада има право да га коригује с тим да је дужна да образложи парламенту сваку своју предложену измену. Слична решења увела су и Бугарска и Грузија (Беговић et al., 2004: 227-228).

⁷⁶ Софијска декларација о независности и одговорности у правосуђу донета на састанку Генералне скупштине Европске мреже Савета правосуђа [ENCJ] у јуну 2013. године, члан 3 и 4, <https://www.vk.sud.rs/sites/default/files/attachments/Sofijska-deklaracija-2013.pdf>, приступљено 31. октобра 2022. године.

⁷⁷ Примера ради, према Уставу Костарике 6% годишњег савезног буџета мора припасти судској власти (Barenboim & Merkulova, 2007:177).

⁷⁸ European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission) in Cooperation with the Division for Independence and Efficiency of Justice of the Council of Europe CDL(2012)035, The Various Aspects of External and Internal Independence of the Judiciary, Strasbourg 2012, [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL\(2012\)035-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL(2012)035-e), приступљено 13. октобра 2022. године.

2.1.1.2. Висина плате као гаранција независности

Бангалорским принципима понашања судија прописана су три минимална услова за остваривање независности судства.⁷⁹ Први је сталност судијске функције односно мандат који је доживотан, до навршења радног века или прописан на тачно одређено време, те заштићен од било каквог дискреционог, произвољног мешања извршне власти или другог органа за именовање. Други услов је *материјална независност* као право судија на законом прописану плату и пензију, која не сме бити предмет арбитрарног мешања извршне власти. У опусу којим се не утиче на судску независност, извршна власт може да креира односно пропише различите врсте остваривања дохотка за различите судове, све док се овима не нарушава суштина овог принципа. Трећи услов је институционална независност која се најпре односи на слободно вршење судске функције без икаквог мешања извршне власти.⁸⁰ Овим правилима су прописана прилично општа упутства, те и прилично широко овлашћење извршне власти да пропише плату судија према њиховој надлежности. С тим у вези друга европска ограничења додатно налажу да се плата процењује на основу транспарентних критеријума као што је дужина радног стажа, природа посла и степен судијске одговорности.⁸¹ Додатно је прописано: а) да плате судија морају одговарати степену њихове одговорности, б) да морају бити заштићене од смањивања и в) да се *de facto* морају повећавати у складу са повећањем трошкова живота.⁸² Такође, препорука је да се главни део судијске накнаде не одређују према учинку, јер то може негативно утицати на независност судија.⁸³ Основна идеја несмањивања висине плате током трајања мандата, је да заштити судије од евентуалне материјалне одмазде за одлучивање супротно мишљењима законодавне или извршне власти (Rosenn, 1987:15).⁸⁴

⁷⁹ Commentary on the Bangalore Principles of Judicial Conduct, 29, www.unodc.org/res/ji/import/international_standards/commentary_on_the_bangalore_principles_of_judicial_conduct/bangalore_principles_english.pdf, приступљено 10. октобра 2022. године.

⁸⁰ Commentary on the Bangalore Principles of Judicial Conduct, 29.

⁸¹ Додатно се предлаже прописивање законске гаранција од социјалних ризика, између осталог од болести, материнства, инвалидности, старости и смрти. Више вид.: Европска повеља о закону за судије, 6.2.-6.3., <https://www.vk.sud.rs/sites/default/files/attachments/Evropska%20povelja%20o%20zakonu%20za%20sudije.pdf>, приступљено 31. октобра 2022. године

⁸² Другим речима „судијске зараде треба да буду усклађене са улогом и одговорношћу судија, и треба да на одговарајући начин обезбеде зараду током боловања и по пензионисању. Посебном законском одредбом треба да је загарантована немогућност смањења зараде, као и њено повећање у складу са повећањем трошкова живота (ставови 61-62).“ Више вид.: Препорука бр. R (94) 12 о независности, ефикасности и улози судија, и о значају његових стандарда и осталих међународних стандарда за проблеме који постоје у овој области, члан 61-62, <https://rm.coe.int/ccje-opinion-no-1-serbian/1680a1ca6d>, приступљено 31. октобра 2022. године.

⁸³ Додатно се предлаже за увођење „јемстава за одржавање прихватљиве накнаде за случај болести, породилског одсуства или одсуства оца због одгајања деце, као и за исплату старосне пензије, која би требало да буде у прихватљивој сразмери са нивоом њихове зараде док су радили“. Више вид.: Препорука CM/Rec(2010)12 Комитета министара државама чланицама о судијама: независност, делотворност и одговорности (усвојена од стране Комитета министара 17. новембра 2010. на 1098. састанку заменика министара), члан 54 и 55, <https://www.vk.sud.rs/sites/default/files/attachments/Preporuka%20CM-Rec%282010%2912%20Komiteta%20ministara%20drzavama%20clanicama%20o%20sudijama%20-%20%20nezavisnost%20i%20delotvornost%20i%20odgovornosti.pdf>, приступљено 31. октобра 2022. године.

⁸⁴ Ова наизглед једноставна одредба може да има тешкоће приликом тумачења у смислу да се треба тумачити реално, а не номинално. Примера ради, када у инфлаторној економији судија тражи новчану корекцију плате како би се надокнадили стварни губици изазвани инфлацијом, реално тумачење може бити значајна гаранција судске независности. Другим речима, потпуно је оправдано да судије траже монетарну корекцију плате како би компензовале стварне, реалне трошкове изазване инфлацијом закључује Кит Розен (Keith S. Rosenn) (Rosenn, 1987: 30). Стога међународни прописи прописују изузетак од ове одредбе „Плате судија не могу се смањивати током судијске службе осим као кохерентан део опште економске мере.“ Више вид.: IBA Minimum Standards Of Judicial Independence (Adopted in 1982), члан 15, б), [https://www.ibanet.org/MediaHandler?id=bb019013-52b1-427c-ad25-a6409b49fe29#:~:text=1%20a\)%20Individual%20judges%20should,not%20subject%20to%20executive%20control](https://www.ibanet.org/MediaHandler?id=bb019013-52b1-427c-ad25-a6409b49fe29#:~:text=1%20a)%20Individual%20judges%20should,not%20subject%20to%20executive%20control), приступљено 2. новембра 2022. године.

Иако данашње судије имају мању плату од професора права и успешних правника практичара чији приходи немају горњу границу, посао судије има многе друге „неновчане” предности у односу на друге правничке послове, како истиче Познер (Posner, 2010: 163, 166-167). Пре свега све судије уживају високи друштвени статус, а посебно судије виших и апелационих судова. Друго, судијски посао нуди много већу сигурност и извесност те је обављање овог посла у познијим годинама знатно лакше него посао правника у пракси. Треће, судије имају више слободног времена у односу на адвокате на пример, јер не зависе толико од клијената и често врло кратких рокова. Четврто, судије имају знатно већу контролу над својим послом и уопште процесном динамиком. Пето, за разлику од адвоката, међу којима постоји озбиљна конкуренција, која много више погодноје њиховим клијентима, него самим адвокатима, судије не морају да „траже“ своје клијенте да би имали посла. У овако „такмичарском“ окружењу, адвокати имају све мање слободног времена, мању контролу над својим радом и мању сигурност у послу, што им *de facto* даје статус обичних запослених, за разлику од судија које тешко да могу да дођу у ову ситуацију (Posner, 2010: 163, 166-167).

Осим поменутих предности оно што је можда кључан разлог за понекад релативно скромније плате судија, не само у Србији, него и у другим земљама, је чињеница да је ово тржиште рада специфичан *монопсон*.⁸⁵ Због недостатка конкуренције на страни купца, држава се појављује као једина која жели да „купи“ услуге које нуде судије, стога ће на оваквим тржиштима рада, продавци (судије) последично зарађивати мање (Stevenson, 2014: 2276). Другим речима, ако неко жели да буде судија у Србији, његов једини послодавац може да буде држава која у овом случају има велику моћ. Она је та која одређује колико судија ће запослити, одређује висину судијске плате, услове рада и најважније – путем нормативне регулације држава посредно контролише и читаво тржиште (Stevenson, 2014: 2277). Овако постављено тржиште, чија правила зависе од послодавца, ствара једну „професионалну колотечину“ за пружаоце услуга који немају толико много могућности за развијање нових вештина и неретко губе мотивацију за напредовање у оквиру професије (Stevenson, 2014: 2279). Поред ширих друштвених импликација, ово има последице и на сам квалитет рада, али и на избор нових судија. То значи да може да се деси да ће многи кандидати одустати од овог посла и да ће нестати она здрава, позитивна конкуренција међу њима. У најгорем случају, ово може довести до тзв. „освете лоших ђака“, када за овај посао почну да се пријављују они који можда нису успели нигде другде, немају високе амбиције, имају лошије оцене итд (М. Ђорђевић, 2022: 685, 690).

2.1.1.3. Избор судија и начин напредовања

Може се рећи да се у демократским системима, на светском нивоу и даље увелико полемише о легитимности, комплексности и предностима и манама различитих *начина избора судија* (Resnik, 2005: 579). Сваки избор судија је политичка арена, како наглашава Ресник, и било да се одредимо за доживотно именоване или именовања на краћи временски период, такорећи ће увек постојати нека могућност за (недозвољени) политички уплив. Она упозорава на неколико негативних импликација доживотног избора: судије у позним годинама не желе да одступе са функције зато што им је износ пензије знатно нижи него што је тренутна зарада, што онемогућава новим, младим судијама да ступе на функцију (Resnik, 2005: 580). Када се са друге стране, говори о избору судије на краћи временски период, дугорочно постављање политичке агенде је мање успешно, али се ту поставља питање слободе рада судије чији наредни избор зависи од других актера (Resnik, 2005: 580). Ресник закључује да иако немамо

⁸⁵ *Монопсон* или *монопсонија* је појам супротан монополу. У случају монопола на страни продавца се налази само један актер, док је број купаца јако велики, док се у случају монопсоније појављује само један купац, а постоји јако пуно продаваца. Поред актуелног примера са судијама, овакав начин пословања типичан је за мала места у којима се налази само једна фабрика која запошљава већину радно способног становништва или у случају војне индустрије, где ако неко жели да буде војно лице, он то једино може ако га запосли држава (Stevenson, 2014: 2276-2277).

јединствен, проверени најбољи начин избора судија, демократија као систем државно-политичког уређења, даје нам смернице о начину рада и деловања судија, и учи нас да нико, а самим тим ни судије, не би требало да предуго имају превише моћи (Resnik, 2005: 580). Оно што је такође сигурно, је да како се све више институција укључује у процес избора, именована судија, они постају мање зависни од одлучивања једне институције и на тај начин повећавају своју независност од било које власти (Herron & Randazzo, 2003: 425-426). Независна судска тела (у случају Србије Високи савет судства (ВСС)) су управо и креирана са идејом да изолују функције именовања, напредовања и дисциплинске одговорности судија из политичког одлучивања, истовремено осигуравајући одређени ниво друштвене одговорности судија. Као такви, они треба да направе баланс између две крајности – потпуне независности судија и апсолутно самосталног управљања сопственим пословима са једне стране, и алтернативне потпуне политичке контроле у процесу именовања, напредовања и дисциплинске одговорности са друге (Garoupa & Ginsburg, 2009: 5). Другим речима, ВСС треба да буду главни, ако не и једини, институционални мост између политике и судства (Guarnieri, 2003: 226).

Када говоримо о начину напредовања у континенталним правним системима у Европи, они су претежно хијерархијски устројени односно како Карло Гарниери (*Carlo Guarnieri*) примећује организовани су у облику пирамидалне структуре (Guarnieri, 2003: 225). То значи да плата, углед и интензитет личног утицаја зависе од положаја судија на хијерархијској лествици, који може бити побољшан једино унапређењем. Унапређење почива на два критеријума – сениоритету и заслугама, где се посебно види улога судија вишег ранга које су овлашћене да процене професионалне перформансе сваког појединачног судија (Guarnieri, 2003: 225). Коначна одлука се у великој мери ослања на извештаје о раду које су припремили председници судова, с тим да значајну улогу, поред Високог савета судства, има и Министарство правде, као део извршне власти. Треба имати у виду, упозорава Гарниери, да су у различитим облицима присутне и екстерне интервенције других институција и актера, те је ово можда најважнији институционални канал који повезује правосуђе са политичким системом (Guarnieri, 2003: 226). Стога је препорука Комитета министара државама чланицама о судијама да се све одлуке у погледу избора и напредовања заснивају на објективним критеријумима који су унапред утврђеним законом односно на заслугама појединца, његовим квалификацијама, вештинама и способностима потребним за решавање случајева.⁸⁶ У Европској повељи о закону за судије истиче се да напредовање не треба да се базира искључиво на годинама рада, јер у савременом свету, године више нису основни показатељ стручности.⁸⁷ Како истиче Консултативно веће европских судија „у систему напредовања који се заснива искључиво на годинама рада може доћи до жртвовања динамичности, што за резултат не мора да има икакав добитак када је у питању независност“. Другим речима, не занемарујући значај професионалног искуства, интерес јавности је да има независно, али и квалитетно судство, испред кога ће стајати квалитетни лидери.⁸⁸

Упркос различитим системима избора и напредовања судија, оно што је сигурно је да не треба ценити само њихово правничко знање и оштроумност, како истиче Таманаха, већ у обзир треба узети и друге карактеристике (Tamanaha, 2004: 125). Судије, пре свега, требају да буду „верни поштоваоци закона“, у смислу да схватају његову вредност и да у ситуацијама правне неодређености или правних празнина, неће нечасно манипулисати његовим тумачењем. Друго, схватајући значај правне сигурности и једнаке примене права на све чланове одређене заједнице, судије треба да прихвате законодавне одлуке, чак и када се можда

⁸⁶ Препорука CM/Rec(2010)12 Комитета министара државама чланицама о судијама: независност, делотворност и одговорности, члан 44.

⁸⁷ Европска повеља о закону за судије, став 4.1.

⁸⁸ Препорука br. R (94) 12 о независности, ефикасности и улози судија, и о значају његових стандарда и осталих међународних стандарда за проблеме који постоје у овој области, члан 29, <https://rm.coe.int/ccje-opinion-no-1-serbian/1680a1ca6d>, приступљено 31. октобра 2022. године.

лично не слажу са њиховим садржајем, наравно када се њима не крше основна људска права и слободе. Пошто је судијска функција неодвојива од судијске личности, важно је узети у обзир и друштвено порекло судије, у смислу да то треба да буду одабрани појединци који ће на одговарајући начин репрезентовати своју заједницу. Четврто, судије треба да имају моралне квалитете, интегритет и да поседују корпус особина које ће им помоћи да остану непристрасни и не подлегну евентуалним коруптивним захтевима. Коначно, судије треба да буду добре нарави, да буду разборите и мудре како би могле да воде судске поступке на један цивилизован начин уз потпуно поштовање права и обавеза свих странака у поступку, закључује Таманаха (Tamanaha, 2004: 125).

2.1.1.4. Опортунитетни трошак избора судијског позива

Нespoјивост судијске функције односно инкомпатибилност са одређеним вансудским пословима дефинише се као однос између редовних и додатних активности, у коме се судија из одређених разлога лишава могућности да учествује у одређеним додатним активностима. Како примећује судија Боса Ненадић, осим практичних разлога у смислу да је физички, али и ментално захтевно обављати истовремено два посла, судијама се ограничава могућност „кумулирања“ јавних функција како би се сачувала њихова независност и непристрасност. Обављањем само судијске функције у великој мери се спречава евентуални сукоб општег и приватног (личног) интереса у обављању више јавних функција, гарантује се већа самосталност у одлучивању и повећава се шанса за ефикасно и одговорно обављање судијских радних задатака (Ненадић, 2004: 177-178, 196).⁸⁹ Ово ограничење се у већини европских устава односи на обављање јавне службе, политички ангажман, пружање правних услуга уз накнаду, обављање другог лукративног посла, као и свих послова који штете достојанству, независности и угледу суда и судије (О. Nikolić, 2017: 29). Негативна страна ове, скоро свуда присутне институционалне гаранције независности,⁹⁰ је што је опсег допуштених послова прилично ограничен на наставне, научне и образовне послове, педагошке, публицистичке и стваралачке делатности.⁹¹ Стога се амбициозне судије, које можда и желе да се додатно ангажују, суочавају са прилично лимитираним могућностима да ”уновче своју репутацију” судије (Posner, 2010: 140). За разлику од адвоката чији приходи немају горњу границу, судије не добијају бонусе или (новчане) подстицаје за додатни рад или труд. Углавном су све судије истог ранга плаћене исто, а врло ретко се санкционишу они који своје обавезе не изврше или касне са њиховим извршавањем (Posner, 2010: 140). Иако имају прилично загарантовано, стално радно место, могућности да напредују у судове вишег ранга су ограничене, а понекад нејасне и нетранспарентне, што судијама додатно отежава да повећају своје фиксне приходе (Posner, 2010: 37).

Опсег послова које судије не могу да обављају, разликују се од правног система. Тако већина европских правних система, за разлику од нашег националног, познаје и један специфичан облик инкомпатибилитета, а то је да брачни другови и сродници од одређеног степена крвног и тазбинског сродства не могу да раде у истом суду или да у неким другим правосудним ентитетима истовремено обављају судску дужност (Nenadić, 2002: 46). Када говоримо о Србији примера ради, неспојивост судијске функције прописивана са циљем

⁸⁹ Судија Уставног суда Боса Ненадић се питањем неспојивости судијске функције претежно бавила у контексту Уставног суда и даје врло опрежну анализу стања у уставима и законима упоредног правног поретка (Ненадић, 2004: 179-189).

⁹⁰ За разлику од већине европских земаља (Србија, Бугарска, Мађарска, Словенија, Хрватска, Чешка, Италија, Шпанија итд.) занимљиво је да Немачка и Аустрија врло екстензивно тумаче гарантовани корпус људских права – слободу говора, савести и удруживања, те се судијама не забрањује чланство у политичким партијама (О. Nikolić, 2017: 30).

⁹¹ *Zakon o sudijama, Službeni glasnik RS*, br. 116/2008, 58/2009 – odluka US, 104/2009, 101/2010, 8/2012 - odluka US, 121/2012, 124/2012 – odluka US, 101/2013, 111/2014 – odluka US, 117/2014, 40/2015, 63/2015 - odluka US, 106/2015, 63/2016 – odluka US, 47/2017 i 76/2021, члан 30.

избегавања конфликта интереса, датира још са почетка 19. века. У Србији је Хатишерифом из 1838. године (познатијим као *Турски устав*) прописана прва обавеза инкомпатибилитета за судије: „Људи од закона, имајући званија Судијска, неће моћи нигда променути службу, ни получити мјеста другкуда, кромје у Судовима, и бит’ ће дужни занимати се искључително у свом усавршенствованију у части Судјеској“ (чл. 55) (Маринковић, 2010: 147-148). Исту праксу пратио је и Радикалски устав (1888) одредбом да „судија не може примити вршење какве друге државне службе, изузев хонорарну професуру у правном факултету“ (чл. 157), док је Устав из 1903. године додао правило да судија „не може ни привремено бити упућен на другу плаћену или бесплатну дужност“ (чл. 158) (Маринковић, 2010: 147-148).

2.1.2. Услови рада

2.1.2.1. Техничка опремљеност просторија

Истраживања показују да је нажалост судијска каријера недовољно цењена у многим земљама. Нижи друштвени статус судија се углавном огледа у релативно ниским платама и лошијим условима рада, те је разумљиво што је у оваквим околностима, судијама теже да задрже осећај професионалног достојанства.⁹² Несумњиво је да неодговарајући услови за рад у било којој делатности повећавају простор за (не)намерне грешке и да утичу на ефикасност запослених, с тим да у случају судија овакви услови рада утичу и на перцепцију њиховог достојанства (Беговић et al., 2004: 227). Иако је однос између самопоштовања, независности и непристрасности доношења одлука донекле неопипљив, већа је вероватноћа да судије које не поштују себе као професионалце имају мање шансе да се одупру коруптивним утицајима и другим спољним притисцима.⁹³ Стога би свака држава, у складу са многим међународним препорукама, требало да обезбеди судијама сва средства, објекте и опрему потребну за правилно, одговорно и ефикасно обављање судијских дужности, како би између осталог могли да решавају предмете у разумном року.⁹⁴ То даље значи да је потребно благовремено ангажовати довољан број судија, којима ће бити омогућена континуирана теоријска и практична обука у судовима, али и при другим установама и телима, у периоду пре избора, али и касније током каријере.⁹⁵ Дакле, обезбеђивање квалитетне опреме јесте први корак, али без адекватне обуке оних који треба да је користе, као и њихове воље да заиста учествују у том процесу, тешко је говорити о стручном и оспособљеном судству.

Техничка опремљеност просторија није потребна само судијама, него и грађанима који се могу наћи у својству починиоца кривичног дела, оштећене стране, сведока или јавности. Како би се заштитиле рањиве категорије као што су малолетна лица у кривичним или породичним споровима, жртве силовања или других кривичних дела против полних слобода, жртве трговине људима или других дела против човечности и других добара заштићених међународним правом, потребно је обезбедити посебне просторије и аудио-визуелну опрему за саслушање и узимање исказа. На овај начин се жртвама гарантује адекватно учествовање у судском процесу и заштита од секундарне виктимизације у директном суочавању са оптуженим.⁹⁶ Такође, требало би размотрити промену нормативног оквира и адаптирање

⁹² Office of Democracy and Governance (USAID), Guidance for Promoting Judicial Independence and Impartiality – Revised Edition (PN-ACM-007), 2002, 31, https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PNACM007.pdf, приступљено 12. октобра 2022. године.

⁹³ Office of Democracy and Governance (USAID), Guidance for Promoting Judicial Independence and Impartiality – Revised Edition (PN-ACM-007), 2002.

⁹⁴ Европска повеља о закону за судије, 1.6.; Preporuka CM/Rec(2010)12 Komiteta ministara državama članicama – 33.

⁹⁵ Препорука бр. R (94) Комитета министара државама чланицама о независности, ефикасности и улози судија.

⁹⁶ Као део правосудне реформе одређен број већих судова у Србији добио је потребну аудио-визуелну опрему и посебне просторије. Пошто је препознато да „правда нема довољно простора“, међународни актери су подржали изградњу додатних просторија и у ширем региону. Више вид.: Aleksandra Petrović, *Gradiće se novi sudovi i zatvori*,

просторија за реализацију суђење на даљину. Осим што би овакав начин рада свакако значајно утицао на смањење трошкова поступка које сnose грађани, бенефити се огледају и у смањењу квантитативне и просторне оптерећености судова када су у питању неки спорови мање вредности. Недостатак, а у неким судовима и недовољна искоришћеност савремених технологија, представља посебан проблем код узимања исказа који се после користе за састављање расправног записника (Беговић et al., 2004: 75-76). Пошто је записник једини формални писани документ са одржаног рочишта, његов садржај се узима као тачан и на основу њега се доносе даље одлуке у поступку (Беговић et al., 2004: 123). У ситуацији када се давање исказа не снима, него судија саслушава странке, па интерпретира њихове речи дактилографу, постоји већи ризик да остане забележено нешто што је судија погрешно чуо или разумео, или да просто дактилограф не запише тачно, а судија или странке превиде да то исправе (Беговић et al., 2004: 75-76).⁹⁷ Овакав начин вођења поступка, такође ствара простор за пристрасно састављање записника, манипулације записником у смислу да се неки значајни делови изоставе, а неки други посебно нагласе, што за последицу има нарушавање поверења у правичност вођења поступка (Беговић et al., 2004: 77-78).⁹⁸ Примера ради, у Србији је овакав начин вођења поступка и даље доминантан у парничним поступцима, док се у кривичним материјама и у оквиру специјализованих судија чешће користи тонско снимање.

2.1.2.2. Технолошка писменост судија⁹⁹

Како је дигитална трансформација променила све аспекте (друштвеног) живота – васпитање, образовање, начин комуникације, пословање, тако је и променила право, које на изазове савременог друштва може да одговори само ако се прилагоди тим променама (Аврамовић, 2015: 1244). Имајући у виду онлајн простор и брзину којом информације могу стићи до милиона људи, савремене судије морају да разумеју дигиталну технологију како би могле да поступају у кривичним и прекршајним делима специфичног карактера као што су: крађа е-идентитета, дигитално насиље (енгл. *cyberbullying*), неовлашћено објављивање туђих (интимних) слика и снимака (енгл. *revenge porn/sextortion*), (зло)употреба података о личности, нелегална продаја путем интернета, лажно представљање, ширење лажних вести (енгл. *fake news*), опорезивање рада дигиталних номада итд. Додатно, потребно је познавати нове технологије као што је вештачка интелигенција, базе података о дигиталним трансакцијама (енгл. *blockchain*), крипто валуте и друге, како би се разумеле последице које злонамерна

Politika, <https://www.politika.rs/sr/clanak/322585/Gradice-se-novi-sudovi-i-zatvori>, приступљено 06. новембра 2022. године; District Public Prosecutor's Office in Banjaluka, Nove prostorije za saslušanje djece u krivičnom postupku, <https://pravosudje.ba/vstvyfo/E/109/article/113685>, приступљено 06. новембра 2022. године.

⁹⁷ Како показују нека ранија истраживања, судије у Србији су најчешће формулисале записник тако што прво саслушају странке у поступку, а онда „препричавају“ дактилографу оно што су чули, на начин на који су они разумели (79% одговора испитаника). Неупоредиво ређе судије диктирају реченицу по реченицу (3%), што је и разумљиво, јер би поступци трајали знатно дуже, с тим да је „комбиновани метод“ у коме се неки делови диктирају потпуно аутентично, а неки се интерпретирају, нешто чешће присутан (13%) (Беговић et al., 2004: 76).

⁹⁸ Тако је једна група испитаника, такорећи 1/3 адвоката који су учествовали у истраживању, имала негативна искуства у поступку састављања расправног записника (Беговић et al., 2004: 104).

⁹⁹ Приликом класификације различитих друштвених фактора који могу утицати на независно обављање судијске функције, суочили смо се са неколико теоријских и методолошких изазова. Један од можда највећих изазова био је што се неки од варијабли могу сврстати у више група друштвених фактора. Прави пример је технолошка писменост која фигурира као једна рекли бисмо „флукутирајућа“ варијабла. Са једне стране има основа је посматрамо као део економске групе фактора, јер је она неопходно средство за рад у 21. веку. Како смо претходно и рекли, обезбеђивање квалитетне опреме јесте први корак, али без адекватне обуке оних који треба да је користе, као и њихове воље да заиста учествују у том процесу, тешко је говорити о стручном и оспособљеном судству. Са друге стране, основано може бити и део културно-професионалне групе фактора, јер она јесте једна вештина коју запослени поседују или не поседују, те коју могу даље да усавршавају. Ми смо се у овом раду определили да је првенствено посматрамо у контексту економских фактора.

употреба ових технологија може изазвати.¹⁰⁰ Право је „жива творевина“ и мења се како се мењају друштвене околности, стога судијама треба да буду доступне, али и обавезне три врсте едукација: стручна која ће се односити на материју у којој пресуђују, етичка као стални подсетник на скуп особина које треба да негују и *технолошка* која ће обучавати судије за рад на рачунару (Беговић, 2004: 222).

Да би запослени могли да функционишу у дигиталном простору, морају да буду испуњена три основна предуслова: а) технолошки – опрема (рачунари), брза интернет конекција и друго, б) организациони – јасан циљ и стратегија управљачких органа, континуирана финансијска подршка и контрола реализације и в) кадровски – компетенција односно дигитална писменост запослених (Jneid, Imad & Fakhoury, 2019). Посебан акценат је на последњем услову, јер непознавање, (и све чешће присутан) отпор или погрешно разумевање технологија може успорити иновације и ограничити развој нових технологија и сервиса од значаја за грађане.¹⁰¹ Стога је и Европска унија као једну од кључних компетенција за целоживотно учење неопходне сваком појединцу за функционисање у савременом свету, препознала дигиталну писменост.¹⁰² Дигитална писменост, као скуп вештина потребних за стицање дигиталне компетенције, се грана у пет области: а) информационо писменост, б) дигитална комуникациона писменост, в) креирање дигиталног садржаја, г) дигитална безбедност и д) решавање проблема (Brečko et al., 2014: 4, 7-9; Vuorikari et al., 2016: 8-9). Осим друштвених промена које су условиле пре свега поседовање, употребу и управљање дигиталним технологија, како би судије на адекватан начин могле да пресуђују у релативно новим врстама кривичних дела, дигитализација у области судства испуњава и економски циљ – редуковање трошкова поступка (Fadeev & Rudneva, 2021: 1309). Ово је био додатни подстрек и међународним ентитетима у области судства за општи став да би “власти и судије требало да се залажу за коришћење електронских система управљања предметима и информационо-комуникационих технологија, а њихову општу употребу у судовима треба подстицати на сличан начин.”¹⁰³ С тим у вези и академска заједница је на светском нивоу покренула низ пројеката, пре свега емпиријски оријентисаних, док се међународне организације такође труде да дају свој допринос премошћавању овог јаза.¹⁰⁴

¹⁰⁰ Како непознавање информациононих и комуникационих технологија (ИКТ) већ сада представља проблем у доношењу значајних политичких одлука на светском нивоу, говори и помало духовито саслушање извршног директора Сундар Пичаија (*Sundar Pichai*) компаније Google у Конгресу у Америци. Директор Пичаи се нашао на клупи за саслушање поводом наводне злоупотребе корисничких података у политичке сврхе. Тим поводом, Пичаи је морао да одговара на нека прилично нелогична питања носиоца власти. Више вид.: Google's congressional hearing highlights in 11 minutes, <https://www.youtube.com/watch?v=-nSHiHO6QJI>, приступљено 11. новембра 2022. године.

¹⁰¹ Компаративни преглед стања у Шпанији, Италији, Русији и уопште у оквиру ЕУ, показује да је присутан отпор према променама, недостатак координације и свести о значају иновација, као и јасна стратегија њихове даље имплементације (Jneid, Imad & Fakhoury 2019).

¹⁰² Кључних осам компетенција за целоживотно учење су: 1) комуникација на матерњем језику, 2) комуникација на страном језику, 3) математичка компетенција и основне компетенције у области науке, технологије и инжењерства, 4) *дигитална писменост*, 5) личне, друштвене и образовно-аспиративне компетенције, 6) грађанске компетенције, 7) предузетничке компетенције и 8) културна свест и способност изражавања. Више вид.: European Parliament and the Council – Recommendation of the European Parliament and of the Council of 18 December 2006 on key competences for lifelong learning, *Official Journal of the European Union* (2006) L394/10, 13, 15-16, <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2006:394:0010:0018:en:PDF>, приступљено 11. новембра 2022. године.

¹⁰³ Preporuka CM/Rec(2010)12 Komiteta ministara državama članicama, члан 37.

¹⁰⁴ Judicial Integrity Network ASEAN – Emerging Technologies and Judicial Integrity in ASEAN, <https://www.undp.org/publications/emerging-technologies-and-judicial-integrity-asean>, приступљено 06. новембра 2022. године; Judicial Integrity Network ASEAN – Emerging Technologies and Judicial Integrity Toolkit for Judges, <https://www.undp.org/publications/emerging-technologies-and-judicial-integrity-toolkit-judges>, приступљено 06. новембра 2022. године; Luigi Lepore et al., „The Dark Side of E-justice Implementation. An Empirical Investigation of

2.1.2.3. Сталност судијске функције као сигурност радног места

Начело сталности представља једну од кључних гаранција судијске независности коју можемо да посматрамо у односу на *положај суда као институције* и на *статус судије као појединца*. Када се говори о сталности суда, мисли се да оснивање, укидање, подела надлежности, организациони систем, уређење и састав суда, треба да буду регулисани у складу са системом поделе власти и уставним и законским начелима (Пајванчић, 2009: 31-32). На тај начин се спречава и забрањује оснивање посебних судова тј. преких, привремених и ванредних, чиме се последично осигурава већи степен правне сигурности. Како даље истиче Маријана Пајванчић, сталан положај судије захтева да буду уређена статусна питања у погледу а) избора судија – услови за избор, начин, инкомпатибилност, б) мандата – трајање и престанак и в) имунитетских права – материјални и процесни имунитет, надлежност за одлучивање о питањима имунитета (Пајванчић, 2009: 32). Када говоримо само о статусу судије као појединца, начело сталности је неодвојиво од *начела непокретности тј. несмењивости* које јемчи судијама да ће једном изабрани, своју функцију обављати до одласка у пензију или доживотно, зависно од система избора судија (Орловић, 2010b: 167). За разлику од извршне и законодавне власти чије је трајање мандата краткорочно тј. ограничено изборном вољом бирача, што на неки начин носиоцима власти представља подстицај да (чешће) раде и у интересу грађана, у случају судија је ситуација другачија. Једном изабране судије остају на тој функцији до навршења радног века, односно година живота и рада за одлазак у пензију. Такође, њихов мотив да раде у интересу грађана није и не сме да буде изборна воља бирача, већ оданост уставним и законским стандардима. Како би судије заиста могле да штите људска права и остварују правду, потребно је између осталог, да њихов мандат буде дужи од мандата оних који су их бирали (Melton & Ginsburg, 2014: 195-196; Rios-Figueroa, 2011: 29-30). Како Слободан Орловић закључује, а ми смо сагласни, начела сталности и непокретности „не могу да елиминишу сваки контакт извршне и судске власти нити им је то сврха, већ га временски ограничавају“. Другим речима, сваки (недозвољени) утицај извршне власти на судију нетреба да постоји након избора судије на функцију (Орловић, 2010b: 167).

Као што смо поменули, питање избора судија је само један од начина да институционална гаранција сталности судијске функције буде остварена у свом пуном опусу. Подједнаку улогу у гарантовању сталности имају и начини престанка судијске функције. Да се начело сталности не би злоупотребљавало, те заувек и по сваку цену штитило и оне нестручне, неморалне и недостојне судије, „судијски мандат није доживотан у апсолутном смислу“ (Орловић, 2010b: 167-168). Како предлажу међународни прописи, а то углавном и прате национална законодавства, судијама може престати мандат њиховом вољом, а могу бити и разрешени. Да се ове одредбе не би релативизовале, прописани су само изузетни случајеви у којима стални мандат може бити прекинут или када је дозвољени превремени одлазак у пензију.¹⁰⁵ Као што смо раније и поменули, гаранције у погледу избора и престанка судијске функције треба истовремено и подједнако да се прописују и унапређују, јер једно без другог немају потпуни учинак. Њихова каузалност тј. нераскидива повезаност се можда најбоље види на примеру сталности судијске функције, где велики утицај на одлучивање судије једнако може да има опасност од даљег избора или превременог разрешења.

2.1.2.4. Квантитет и квалитет судског особља и предмета

Питање квантитета и квалитета судског особља, заједно са инфраструктурним одржавањем судница и канцеларија, информационих система, вођењем статистике предмета,

the Relation Between Cultural Orientation and Information System Success” in *Organizing for Digital Innovation* (2019), DOI:10.1007/978-3-319-90500-6_5, 49-61.

¹⁰⁵ Препорука CM/Rec(2010)12 Комитета министара државама чланицама о судијама: независност, делотворност и одговорности, члан 49-52.

планирањем рада, расподеле буџета, спада у опсег послова судске управе. Како би се спровођење правде заиста реализовало, потребно је адекватно тј. у складу са бројем и „тежином“ распоредити судијама предмете за рад (Dakolias, 1996: 22). Посао судије је заиста динамичан, те осим активности у процесу самог доношења одлуке, судије су оптерећене великом количином административног посла као што је сортирање поште, писање одлуке, проучавање правних прописа, припрема за рочишта, већање са колегама итд. (Недељковић Павловић et al., 2017: 205). Зато је адекватно руковођење бројем особља и бројем предмета важно судијама као носиоцима радног процеса, али је још важније грађанима којима треба омогућити остваривање правде у разумном року. О том значају судског особља можда најбоље говоре речи самих судија да је „компјутер лако заменити, али запосленог који је радио пет или десет година као записничар, референт или судијски помоћник није тако лако. Без добрих сарадника ниједан судија не може бити успешан у свом раду“ (Недељковић Павловић et al., 2017: 218). У ово се уверио и судија Познер током рада у у Врховном суду САД, када је видео да највећи број одлука и мишљења не пишу судије, већ судијски помоћници (Аврамовић, 2015: 1233). Зато је и прописано домаћим законима да судијски помоћници имају задатак да помогну судији у писању судских одлука и мишљења, претраживању судске праксе, разумевању правних питања и правне литературе.¹⁰⁶ Стога је и међународна препорука да у сваком суду треба да постоји довољан број судија и адекватно квалификованог особља које ће на различите начине судијама пружати подршку и помоћ у реализацији радних задатака. Другим речима, да се судови не би прекомерно оптеретили, потребно је све задатке, који нису строго судске природе, доделити лицима која су квалификована за овај посао.¹⁰⁷

Велики број предмета, а самим тим и преоптерећеност судија који не успевају да реше случајеве у предвиђеном року, појављује се као проблем у великом броју земаља. Можда најсликовитији пример овог проблема су земље латинске Америке, где је број нерешених предмета у једном периоду прелазило чак неколико милиона!¹⁰⁸ Иако у другим европским земљама ситуација није тако алармантна, велика већина грађана Холандије (чак 81% испитаника) сматра да је правосуђе споро и неефикасно, што за последицу има и да га често доживљавају као неправедно (Hertogh, 2010: 14). Своје незадовољство показују и судије из Бразила, од којих велика већина (81% судија) мисли да је недовољан број судског особља узрок неефикасности судства (Dakolias, 1996: 24, 29). Стога не изненађује да је као најчешће предлагано решење за подизање ефикасности фигурирало запошљавање новог судског кадра. Поставља се питање да ли ће се ефикасност судија заиста унапредити ако се повећа број судског особља? Ситуација у Европи показује да већи број судија и судског особља аутоматски не значи и ефикасније судство. Упоредна анализа шест европских земаља – Србија, Хрватска, Словенија, Француска, Аустрија и Норвешка, доказује да не постоји корелација између броја судија и судског особља и ефикасног решавања предмета (Spaić & Djordjević, 2022: 421-445).¹⁰⁹ Такође се показало да Србија има највећи број примљених и решених предмета по судији, те је један од предлога за подизање ефикасности судства измена процесних закона у погледу надлежности судства. Другим речима, неке послове треба делегирати другим квалификованим лицима (Spaić & Djordjević, 2022: 421-445). У случају наше земље, треба имати на уму да проблем нерешених предмета не зависи само од броја судија, него и од правне културе и

¹⁰⁶ Закон о уређењу судова, члан 58-60.

¹⁰⁷ Preporuka CM/Rec(2010)12 Komiteta ministara državama članicama, član 35-36.

¹⁰⁸ Тако је 1993. године у Еквадору било 500.000 нерешених предмета, у Аргентини преко милион, док је у Колумбији тај број износио чак 4 милиона (Dakolias, 1996: 24, 29).

¹⁰⁹ Показало се да је најефикаснији систем норвешки који има само 10.3 судија на 100.000 становника, у односу на Француску која има 10.9, Аустрија 27.3, Србија 37.1, Хрватска 40.7 и Словенија 41.7 на 100.000 становника (Spaić & Djordjević, 2022: 421-445). Истоветне резултате показује и компаративна анализа Марије Даколиас (*Maria Dakolias*) те је тако у Чилеу било 3.8 судија на сваких 100.000 становника, у Немачкој 28 судија, у Јапану 2 судије на сваких 100.000 становника. Занимљиво је да је у Колумбији било 17 судија на сваких 100.000 становника, а да је судство радило са чак девет година заостатка у предметима! (Dakolias, 1996: 25).

специфичности судских предмета (Golubović, 2019).¹¹⁰ Као још једно од могућих решења, на светском нивоу је присутан тренд увођења професионалног судског менаџера који ће правити дугорочан план и стратегије различитих облика рада.¹¹¹ Мишљења смо да ово решење може у великој мери да реши постојеће проблеме превеликог броја предмета односно великог обима посла судија, јер је и судство једна радна организација којом треба да управљају појединци специјализовани за то.

2.2. Политички фактори

Можда једно од најчешће теоријски и емпиријски анализираних тема у области судства је постојање, начини утицаја и последице политичких притисака на судство и судије. Иако је, према неким мишљењима, просто немогуће елиминисати политички притисак на судство и судије (Garoupa & Ginsburg, 2009: 17), општи став је да треба континуирано радити на унапређивању гаранција независности како би судије могле да остваре баланс између независности и друштвене одговорности, као и висок ниво професионализма и квалитета у раду (Garoupa & Ginsburg, 2009: 35). Оно што представља тешкоћу у теоријској анализи је проблем класификације политичких фактора који могу утицати на судство, који пак почива на широком спектру могућих значења појма *политике* и *политичког*. Овај неизоставни предмет многих научних расправа, имао је различито значење у различитим временима и друштвеним контекстима, те се користио да означи начин решавања сукоба, уметност владања, вођење и управљање јавним пословима и друго (Modebadze, 2010: 39-44). Тешкоћа дефинисања овог појма лежи између осталог и у два контрадикторна приступа у разумевању политике. Тако ужа дефиниција политику ограничава на оно што се одвија унутар владе и других државних сектора, у коме примарно учествују политичари, представници политичких партија и други државни службеници, заправо сви они друштвени актери који директно учествују у доношењу одлука. Шира дефиниција, пак проширује схватање политике на све аспекте људског живота (Modebadze, 2010: 39-44).

Када кажемо да су на неког судију утицали политички фактори, мислимо на судију чије су одлуке, начин пресуђивања или висина казне огледало одређених политичких, идеолошких идеја. Такође, судија може бити „добар политичар“ када лукаво, шармантно или са неком скривеном намером утиче на друге колеге судије да прихвате неку његову одлуку или одлуче онако како он жели, примећује Познер (Posner, 2010: 9-10). Политички мотивисано понашање судије може да буде и када судија дела стратешки како би утицао на свој избор односно даље напредовање. Исто тако судија делује политички и када својим одлукама жели да „удовољи“ јавном мњењу или другим носиоцима друштвене моћи (Joondeph, 2008: 359-366). Термин „политички“ се користи и када се говори о политичкој идеологији као личном опредељењу појединца које (не)свесно утиче на доношење неких одлука (Posner, 2010: 9-10). Упркос томе што је у многим демократским друштвима опште прихваћена „фикција“ да се судије приликом примене права држе морално и политички неутрално (Leiter, 2017: 33), са великом сигурношћу се може рећи да ће се подсвесна лична уверења даље пресликавати на расуђивање, лични морални компас (Posner, 2010: 73). Само набрајањем ових различитих схватања појма „политички“, можемо оправдано претпоставити да судије често истовремено делују и правно и политички (Joondeph, 2008: 348). Другим речима судије нису „политички евнуси“ (Posner, 2010: 73), не живе изоловано од друштва и „све док су судије људска бића и све док политичке

¹¹⁰ Како упозорава Катарина Голубовић, изгледа да је нерешив проблем српског правосудног система извршни поступак – од укупно 676.737 старих предмета који нису решени (ту спадају сви који трају више од две године), чак 625.924 спадају у извршну материју. Да ситуација буде тежа, скоро трећина (190.881 предмета извршења) води се дуже од 10 година! (Golubović, 2019).

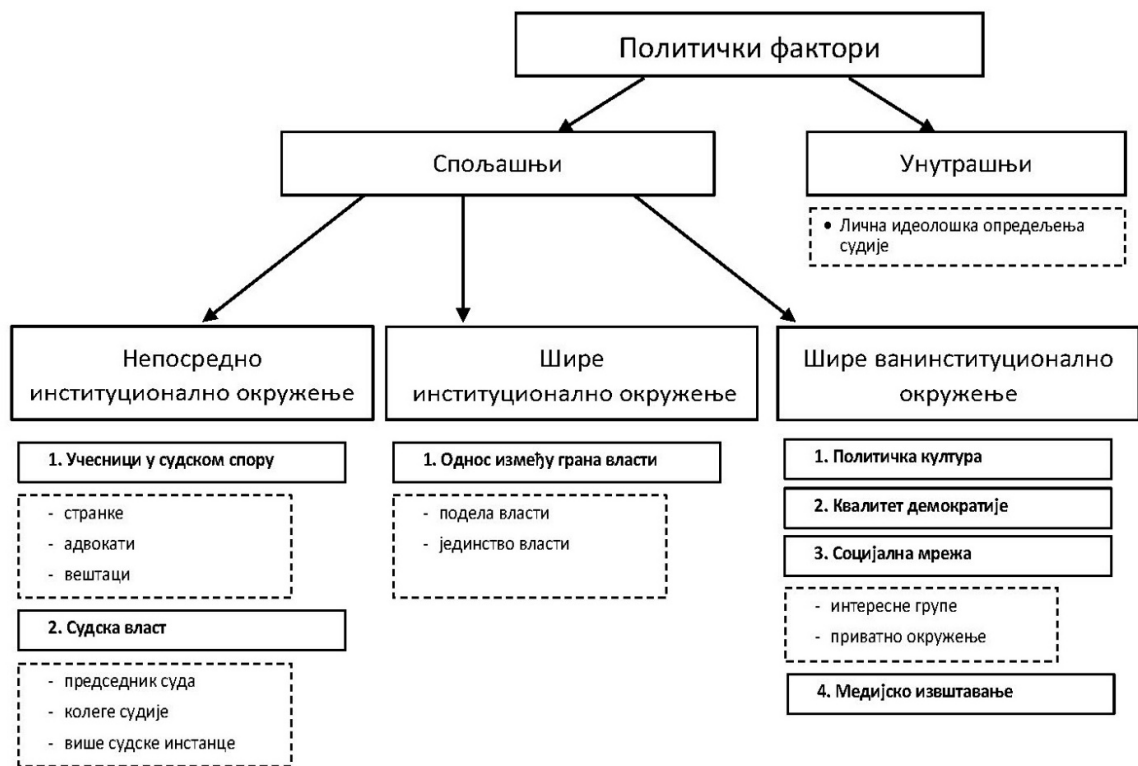
¹¹¹ United Nation Office on Drugs and Crime, Judicial independence - The main factors aimed at securing judicial independence, <https://www.unodc.org/e4j/zh/crime-prevention-criminal-justice/module-14/key-issues/1--the-main-factors-aimed-at-securing-judicial-independence.html>, приступљено 12. новембра 2022. године.

институције имају улогу у избору судија и дефинисању њихових надлежности, понашање судија ће на различите начине бити „политички” обликовано“ како исправно закључује Бредли Џундеф (*Bradley Joondeph*) (Joondeph, 2008: 378). Такође примећујемо да не постоји јасан и једнозначан одговор на питање шта све спада у политичке факторе који могу утицати на судију, његово понашање или одлуку коју доноси (Joondeph, 2008: 347).

Без намере да омаловажимо или занемаримо утицај свих поменутих фактора, ту пре свега мислимо на **унутрашње** (лична идеолошка опредељења судије као скуп вредносних, моралних, политичких, верских и других уверења), који несумњиво имају вишеструке последице по положај, функционисање и структуру судства, у раду ће се анализирати само **недозвољени** извори и механизми политичких фактора, као структурних фактора који долазе „**споља**“ (Malleon, 2003: 667). Начине и дејство ових притисака анализираћемо кроз *окружење* у коме може доћи до евентуалних притисака од различитих друштвених актера и извора. Тако ћемо у оквиру а) *непосредног институционалног окружења* анализирати однос између судија и учесника у судском спору (странке, адвокати, вештаци и други) и сложен однос између самих судија у оквиру професионалне и институционалне заједнице (колеге судије, председник суда, више судске инстанце). Што се тиче б) *ширег институционалног окружења* акценат је на динамичном односу између грана власти. Коначно в) *шире ванинституционално окружење* захтева посебан осврт на специфичну политичку културу, квалитет демократије, социјалну мрежу односно мрежу контаката, познанстава судије (интересне групе и приватно окружење) и утицај медија.¹¹² Циљ овакве анализе је да покушамо да одговоримо на нека од следећих питања – Како непримерени политички фактори условљавају рад судија? Да ли постоје и који су нормативни начини угрожавања независности судства од стране политичке елите? Како представници друге две гране власти учествују у доношењу закона којима се регулише положај судија? Шта судије доживљају као притисак? Како реагују на политички притисак? Кома се обраћају за заштиту и помоћ?

Одговори на ова питања биће анализирани према следећој Шеми друштвено-политичких фактора.

¹¹² Први кораци ка истраживању врста и начина притисака на судије у Србије, начинили смо за потребе писања мастер тезе „Врсте притисака на судије у Србији данас и њихови одговори“ која је одбрањена у септембру 2018. године на Филозофском факултету Универзитета у Београду. Ту су представљени и анализирани резултати експлоративног истраживања – 20 интервјуа са судијама различите надлежности из судова из целе Србије, а дат је осврт и на начине превазилажења ових изазова. У оквиру овог рада, направљена је другачија класификација врста фактора и извора и механизма притисака.

Слика број 3. Шема друштвено-политичких фактора

2.2.1. Непосредно институционално окружење

У оквирима судског поступка, судије долазе у контакт са другим учесницима поступка – најпре са странкама и њиховим адвокатима, вештацима, сведоцима, као и са колегама судијама, председником суда и вишим судским инстанцама. Будући да су наведени актери судског поступка, свако на свој начин, у већој или мањој мери, заинтересовани за исход поступка, није неуобичајено да се у одређеним ситуацијама судије нађу „на путу“ или ”међи” њихових (најчешће) различитих интереса. Имајући у виду да је у рукама судије монопол доношења судске одлуке, различити актери могу користити свој друштвени утицај како би издејствовали доношење судске одлуке у њиховом интересу. Сходно томе, судије се у оквиру својих радних задатака, неретко сусрећу са већим или мањим, директним и индиректним притисцима који могу доћи од осталих актера судског поступка.

2.2.1.1. Учесници у судском спору

Сам процес пресуђивања, у коме се од судије очекује да арбитражира и „донесе правду“ странкама које једнако верују да имају оправдане захтеве, носи посебан ризик за сваког судију – како од *странака у спору*, тако и од њихових *законских заступника*, као и осталих учесника, као што су *вештаци* или *сведоци*. Баш у таквим ситуацијама се и може говорити о судској независности, која није апсолутна, већ лимитирана. Независност не имплицира нужно апстраховање од сваког утицаја, већ од недозвољеног утицаја. У погледу судског одлучивања, то није слобода од критике, већ слобода од неправедне критике, застрашивања или одмазде. То није независност од права на жалбу вишој судској инстанци или независност од аргумената које адвокати износе у судници, већ независност од непримерених контаката или комуникација (Kornhauser, 2002: 48; Warren, 2003: 3). То је ситуација у којој судови као „специјализовани државни органи којима је поверено вршење судске власти у законом

прописаном поступку“ могу слободно да одлучују „о правним стварима поводом којих је настала потреба за правном заштитом“ (Ракић-Водинелић, 1994: 41). То даље значи да приликом примене права судија треба да одлучује слободно на основу слободног судијског уверења како би његова одлука била правична односно материјализовала идеју друштвене равнотеже (Bovan, 2009: 297). Иако је принцип правичности један од оних правних стандарда који има релативно неодређену садржину, те може попримити различит облик од случаја до случаја, његова суштина је увек иста, како примећује Бован. На првом месту, судија треба да буде непристрасан у одлучивању и да једнако поступа према странкама у поступку. На другом месту, савесност у судијском понашању се материјализује кроз поштовање етичког кодекса и забрану злоупотребе правних празнина и уопште права. Коначно, равноправност у међусобним односима значи једнако према једнакима, неједнако према неједнакима. Другим речима, то значи заштита странке која је слабија у облигационим, наследним и породичним поступцима односно фер поступак када се одлучује о правима и обавезама странака у парничном, ванпарничном, кривичном и сличним поступцима (Bovan, 2009: 298-299). Када поступа у складу са претходно наведеним захтевима, судија доприноси очувању правне сигурности као једном од основних постулата правне државе и значајној брани недозвољеним утицајима. Како расте правна и пословна несигурност, тако расте и несигурност странака и вероватноћа неинституционалног односно „неформалног“ решавања спора, која за опцију може да има политички притисак и корупцију (Беговић et al., 2004: 21-22, 30).¹¹³

Странке које поседују одређени друштвени статус и личне и/или пословне везе у сфери привреде, политике или неке друге друштвене реалности, по правилу су заинтересоване да свој утицај капитализују у различитим друштвеним околностима, као и у оквирима судског поступка у који су укључени. Спектар и форма притисака којима судије могу бити изложени, а који долазе од странака у поступку – веома су разноврсни. Утицаји (у најширем смислу овог појма) којима странке настоје да издејствују за себе повољну судску одлуку, могу бити директни и индиректни (непосредни и посредни), могу потицати од саме странке или из круга утицајних (најчешће) привредника и политичара – носилаца извршне или неке друге гране власти, а неретко и од виших судских инстанци. Такође, овакви притисци могу бити усмерени како на судију, тако и на чланове његове (уже или шире) породице. Будући да притисак, по нашем мишљењу, у крајњој линији представља својеврстан вид „уцене“, може се рећи да странке оваквим притисцима настоје да принуде судије на одређену „трампу“. Овом „разменом“ се подрива њихова независност, јер се заправо изнуђује судска одлука која, у одсуству такве „уцене“, врло вероватно не би била донета. Слична паралела би се могла поставити и у односу на *адвокате* који, као заступници странака, учествују у судском поступку. Адвокатска професија представља својеврсну платформу за успостављање социјалних контаката и продубљивање друштвених односа. Будући да је припадник професије која је врло плодна ниша за стицање богатог социјалног капитала, адвокат своје друштвене везе може (између осталог, и у одсуству неких других, правних механизма) искористити како би извршио утицај на судију у циљу доношења одлуке која је бенефицијална за свог клијента. Оваквим поступањем, адвокат не само да крши одредбе кодекса професионалне етике адвоката у погледу допуштености средстава, са једне стране (Стојановић, 2009: 180),¹¹⁴ него и судију онемогућава да се у потпуности посвети вршењу своје примарне и основне функције – правичном пресуђивању, са друге стране. Будући да се извештаји (вештачења) *судских*

¹¹³ Ослањање на неформалне праксе у решавању спорова и постојање неформалних институција у оваким ситуацијама нису одлика само српског друштва, већ уобичајена карактеристика земаља у транзицији, а нису куриозитет ни у развијеним земљама (Ledeneva, 2018: 2-3).

¹¹⁴ Како се наводи у Кодексу професионалне етике адвоката, адвокати имају виши степен професионалне одговорности те се од њих између осталог очекује да смеју да користе само допуштена и часна средства, која су прибављена на дозвољен начин. То значи да интерес клијента, не сме да буде разлог незаконитог поступања адвоката или поступања супротно начелима професионалне етике. Како закључује Слободан Перовић, завршавајући Дворкинову максиму „да су судови главни градови царства права, а судије његови владоци“, те да „самосвесна слобода адвоката мора бити и огледало и мера тога царства“ (Стојановић, 2009: 180).

вештака, у одсуству других несумњивих индиција, често узимају као пресудни доказ од чијег садржаја зависи и судски епилог, они такође могу утицати на доношење судске одлуке. Поједини судски вештаци су веома тражени и веома утицајни у судским и адвокатским круговима па су, сходно томе, у позицији да свој утицај и експертизу ставе у службу притисака на судије како би се судски поступак окончао одлуком која иде у прилог странци која је ангажовала тог судског вештака.

Да ова објашњења нису само илустрација без додира са реалношћу потврђују и домаћа емпиријска истраживања. Показало се да судије и јавни тужиоци, политичку припадност странке, односно адвоката, доживљавају као најснажнији извор утицаја на судство. Скоро 2/3 судија и јавних тужилаца (69%) мисли да политичка функција странке, примера ради када је у питању високи функционер републичких органа власти, има утицај на судски и истражни поступак, а 36.2% испитаника врује да то има јак или одлучујући утицај (Gavrilović & Milanović, 2014: 20). Што се тиче учесталости притисака, показало се да је у последњих пет година, које су претходиле поменутом истраживању, забележен непримерени утицај на чак 74% судија и јавних тужилаца! Од тога је 36.2% испитаника пријавило покушај утицаја из три или више различитих извора. Овај утицај је у великом броју случајева (43.1%) реализован преко заједничког познаника судије/јавног тужиоца и странке. Што се тиче учесталости утицаја, они најчешћи утицаји (пет или више пута у периоду од пет година) вршени су преко председника суда или надређених тужиоца (8.6%). У прилог тврдњи да је корупција системска девијација која најалост није заобишла ни правосуђе, говори и налаз да судије и јавни тужиоци сматрају да је око 17% случајева решено као резултат коруптивних радњи (Gavrilović & Milanović, 2014: 20). Ове прилично поражавајуће налазе, потврђује и перцепција предузетника који су учествовали у привредним судским споровима. Они верују да је корупција присутна у 3/4 случајева, а као узрок ове појаве виде двострани корупциони притисак: а) очекивање или захтев судија и других службеника у суду за додатно плаћање како би убрзали или одуговлачили судски поступак и б) спремност предузетника да понуде мито (Беговић et al., 2004: 50).¹¹⁵ Као главне узроке корупције у правосуђу испитани предузетници виде општу моралну кризу српског друштва, још увек неизграђен систем правне државе и слабост судске гране власти у односу на извршну власт (Беговић et al., 2004: 50).¹¹⁶ Све претходно наведено потврђује да судија, у оквиру својих надлежности и у обављању судијске професије, оперише у сфери једног живог система. У том друштвеном систему постоји одсуство вакуума који би судији омогућио да суди неометано, увек и без изузетка „по праву и правди“, лишен спољних утицаја. Насупрот томе, судски поступак представља један својеврстан друштвени догађај у коме обитавају друштвени актери са различитим, по правилу супротстављеним интересима. Они поседују одређене механизме који им омогућавају да изврше утицај на судије - да „вештачки“, најчешће незаконито, усмере судски поступак и издејствују доношење судске одлуке која, по правилу, не би била донета када би судија обављао своју функцију у утопијски „стерилном“ окружењу, у коме би једино мерило било – (не)поштовање закона.

¹¹⁵ Истраживање већег опуса „Корупција у правосуђу” спроведена је 2004. године у Србији, на узорку од 235 предузећа која су имала неко искуство у вези са правосудним системом, односно која су водила барем један судски спор. Власничка структура ових предузећа била је претежно приватна (48,9%), затим државна и друштвена (33,6%) и мешовита (17,4%). Бирана су предузећа која се налазе на подручју централне Србије (33,2%), Војводине (33,6%) и Београда (33,2%) (Беговић et al., 2004: 19-20).

¹¹⁶ Како је показало истраживање Светског економског форума за период од 2011. до 2012. године, корупција је била сврстана у прва два проблема која се појављују приликом доношења одлуке о отпочињању привредне делатности у Републици Србији, што за последицу има осиромашење друштва и државе, мањак поверења грађана у демократске институције, стварању неизвесносног економског система што, између осталог, доводи до мање инвестиција. Више вид.: Национална стратегија за борбу против корупције у Републици Србији за период од 2013. до 2018. године, *Службени гласник РС* бр. 57/2013, <https://www.vk.sud.rs/sites/default/files/attachments/Nacionalna%20strategija%20za%20borbu%20protiv%20korupcije.pdf>, приступљено 22. октобра 2022. године.

2.2.1.2. Судска власт

Као потенцијални извор притисака на судије може да фигурира и сама *судска власт* односно колеге судије, председници судова или више хијерархијске судске инстанце. Такав утицај може бити резултат директног притиска надређених у коме се од судије експлицитно тражи да донесе одлуку одређене садржине (Scheppelle, 2012: 236; Rosenn, 1987: 3-4; Ledeneva, 2011). Такође утицај може имати облик суптилних подстицаја који могу инсинуирати да ће „погрешна” одлука у важном случају имати последице за даљу каријеру судије – у погледу успоравања/ускраћивања напредовања или чак у погледу губитка посла. Није неуобичајено ни селективно додељивање предмета судијама, у којима је потребно пресудити на одређени начин (Gloppen, 2014: 72).¹¹⁷ Осим тога, интерне процедуре у оквиру суда могу бити злоупотребљене како би се ограничила способност појединачних судија да изнесу критику, да се на пример током судијског колегијума супротставе доношењу одређене пресуде. Коначно, можда најшире импликације има ситуација где су највише судске инстанце – Високи савет судства или председници судова – блиски владајућем режиму, јер то може да „укаља“ целокупно судство и пољуља поверење самих судија, али и грађана. У таквом окружењу остале судије могу да изгубе поверење у оне који треба да буду најбољи, који треба да заступају интересе својих колега и да их штите од евентуалних политичких напада. То незадовољство је можда највидљивије када је реч о именовањима и процесу напредовања судија. Чак и када су ови каријерни процеси нормирани ван утицаја извршне власти, судије ће имати утисак да извршна власт „има коначну реч“ и да је реализује преко председника судија и других виших судских инстанци (Gloppen, 2014: 72).

Неспорно је да судије морају да буду независне у погледу интерних утицаја односно независни у односу једни према другима, што је потврђено међународним и домаћим прописима, али како у пракси треба да изгледа тај однос између судија као колега? Можда најбољу илустрацију даје судија Врховног суда у Аустралији Џерард Бренан (*Gerard Brennan*).¹¹⁸ Он каже да се ступањем на функцију, нове судије придружују елити, али „елити служења, а не друштвене величине, чије чланство може бити извор великог личног задовољства и не баш тако много поноса.“ Како Бренан поручује својим новим, млађим колегама „нећете се обогатити; радићете више и дуже од већине ваших пријатеља који нису судије; свака ваша реч и поступање у суду и ван суда биће евентуални предмет јавне критике, а легитимитет суда може бити нарушен нападима који су често и неоправдани и неутемељени. Ипак, ако будете делили правду у складу са законом и са својим колегама делите осећај да тако служите својој заједници, ваш посао ће бити извор животног задовољства. Будите доброг и честитог срца и све ће бити добро“.¹¹⁹ Истина је да судије, за разлику од других представника правничке професије нису могле да бирају своје колеге, али оно што их удружује је исти заједнички циљ. Како саветује судија Бренан своје судије, када можда и нису задовољне радом колега, треба да имају на уму да се „сопствени углед не гради урушавањем угледа другог судије. Репутација појединца се повећава повећавањем угледа суда којем судија припада“.¹²⁰ Ако се гради овакав колектив, постоји мања шанса да дође до унутрашње и спољашње кризе легитимитета правосуђа која је бољка многих земаља у транзицији, али и оних које су тај

¹¹⁷ Ови директни, непосредни утицаји тзв. „правда преко телефона“ (енгл. „*telephone justice*“, руски „*telefonnoye pravo*“) били су посебно учестали у већини земаља у транзицији и бившим совјетским земљама. Ипак, како показују истраживања, нису све пресуде биле резултат неформалних утицаја и притисака, јер су судије знале шта се од њих очекује – да се придржавају прописаних правила. „Политички случајеви“ су добијали посебну пажњу или би се успостављали посебни судови за овакве предмете, што је знатно смањивало вероватноћу да ће „обичне судије“ добити упутства за пресуђивање преко телефона (Scheppelle, 2012: 236; Rosenn, 1987: 3-4; Ledeneva, 2011).

¹¹⁸ Sir Gerard Brennan, Chief Justice of Australia, addressing the National Judicial Orientation Programme, Wollongong, Australia, 13 October 1996, https://www.hcourt.gov.au/assets/publications/speeches/former-justices/brennanj/brennanj_wollong.htm, приступљено 08. фебруара 2023. године.

¹¹⁹ *Ibid.*

¹²⁰ *Ibid.*

период прошле (Mrakovčić & Vuković, 2019). Такође, у окружењу где колеге судије можда организовано врше притисак једни на друге или на одређеног судију у погледу одређеног предмета односно притиска да се донесе одређена одлука, или не негују здраве колегијалне односе, судија се може изоловати како би се заштитио од оних са којима ради. Овакав утицај, као и друге врсте притисака од стране колега, за последицу могу имати стварање индивидуалистичке културе (Malleon, 2003: 662) која је у директној колизији са професионалном културом, која је по дефиницији колективна.

2.2.2. Шире институционално окружење

Као што смо и поменули, независност судства варира и зависи у односу на друге чиниоце и актере, и такође је немогуће у потпуности елиминисати политички притисак у ширем смислу на судство (Garoupa & Ginsburg, 2009: 17). Како упозорава судија Мајкл Кирби (*Michael Kirby*) набрајајући различите врсте напада на судије у англосаксонском систему који долазе од медија, политичара, других представника правничких професија, научне заједнице, ови напади на судије су постали „универзалан феномен“ (Kirby, 1998: 599-610). Да су различите врсте притисака на судије „криве Дрине“ и многих европских земаља видимо на примеру Мађарске, где се судијска независност угрожава различитим нормативним прописима који прете да политизују судство; у Пољској је правосудна реформа била праћена медијском кампањом дискредитовања и отпуштања преко 100 судија и тужилаца, који су претходно професионално деградирани у противуставним дисциплинским поступцима; *ad hoc* судска реформа у Румунији којом је, између осталог, ограничена слобода изражавања судија за прекршаје и којом се предвиђа оснивање посебног одељења у оквиру Канцеларије главног државног тужиоца Румуније, за истрагу кривичних дела почињених у правосудју; многобројне повреде судске независности током и након двогодишњег ванредног стања у Турској – укидање редовних заштитних мера и процедура за избор и разрешење судија и тужилаца и успостављање Савета судија и тужилаца супротно препорукама Савета Европе; након неколико вербалних напада на судије у Италији од стране министра унутрашњих послова, судије су почеле да добијају претње смрћу, због чега им је додељена полицијска заштита итд (Mijatović, 2019). Када говоримо о Србији, један од актуелних напада на судство је случај судије апелационог суда, који је јавно упозорио грађане да предложено законско решење није у складу праксом Европског суда за људска права, након чега је у више наврата нападан од стране високих представника власти (Mijatović, 2019). Ово су само неки од тренутних ситуација, јер је дијапазон извора, врста и стратегија политичких притисака прилично обиман. Како Бурдије то лепо објашњава „они који злоупотребљавају моћ, сматрају да из дужности говоре за народ, односно у његову корист, али, у исто време, и уместо њега... они такође говоре и у своје име“ (Burdije, 2011: 30).

2.2.3.1. Однос између грана власти

Много пре него што су идеје устава и уставног права уопште зачете, корени доктрине о подели власти добијају своје прве контуре још у античко време. У модерном контексту, идеја поделе власти сазрела је кроз борбе између краља и парламента у Енглеској у 17. веку, да би данас била на различите начине материјализована тако да ниједна грана власти нема неограничену моћ и врховну власт (Salzberger, 1993: 349, 371; Орловић, 2010: 40). Стога већина светских устава, у државама које су се определиле за модел поделе власти, однос три гране власти дефинише кроз однос међусобне контроле и равнотеже тзв. механизме узајамне контроле (енгл. „*checks and balances*“). У неким текстовима устава судска власт се још додатно, експлицитно дефинише као независна. Ова међусобна зависност прописана је са циљем да се смањи учесталост и озбиљност конфронтације између три гране власти и да им се омогући да несметано врше уставом прописана овлашћења (Ferejohn, 1999: 362). Други део одредбе показује да творци устава, тенденциозно дају судовима додатну гаранцију независности како

би у случају евентуалног кршења корпуса људских права од стране других грана власти, они могли да их заштите (Posner, 1996: 322).

Пошто свака грана власти природно тежи да увећа своју моћ и прошири власт, судска власт на неки начин мора бити одвојена од законодавне. У супротном, судија не би могао независно да пресуђује, јер би уједно био и судија и законодавац. Ако се пак судска власт не одвоји од извршне, судија би могао да прекорачи своја овлашћења у примени права (кадија те тужи, кадија ти суди) (Ussia, 2010: 7). У сваком од поменутих два случаја, постоји извесна опасност од критархије, критократије тзв. владавине судија, у коме судови доносе одлуке у складу са нормативним оквиром, али могу да се воде личним (другачијим) ставовима и мишљењима како би одлука ишла у правцу у коме они желе (Ussia, 2010: 10). Стога подела власти штити судство, али и истовремено и смањује могућности за злоупотребу које би могле доћи због превелике моћи судија (Таманаха, 2004: 124). То значи да у систему поделе власти треба да буде присутан политички дијалог у коме учествују све три гране власти, упркос томе што свака може да има другачију перспективу, интересе, снагу, а у неким државама (најчешће неконсолидованим демократијама) понекад и другачије вредности којима теже. Кроз намерно прописана ограничења њихове моћи односно наметнуте скромније степене независности сваке гране, те њихове снаге се заправо уједињују, јер свака грана на неки начин зависи од сарадње са другим гранама власти (Peretti, 2012: 125; Таманаха, 2004: 124). Свака промена ове равнотеже, па чак и у корист судства, која се често правда ефикаснијим остваривањем људских права и слобода, је нездрава како истиче Парети (Peretti, 2012: 125).

Иако је подела власти прихваћена као доминантан тренд у теорији и уставни принцип организовања власти, да ли у пракси остварује најбоље резултате? Према мишљењу неких аутора, ову „цивилизацијску тековину модерне уставности“ не треба напустити, али сходно модерним променама (пре свега појавом уставног судства), треба релативизовати и редефинисати као концепт. Али то значи и да не треба одступити од класичних обележја овог појма – међусобна сарадња и контрола извршне и законодавне власти, и судство независно од политичких утицаја, како примећује Радмила Васић (Васић, 2018: 72-73). Још даље иде Едвард Рубин (*Edward L. Rubin*) који сматра да је „интринзична независност судства савремени артефакт“ и да идеја о три гране власти не може да ослика модеран начин државног управљања (Rubin, 2012: 56-57). Модерне државе одликује диспропорција у административном апарату (који на пример само у Србији броји неколико десетина хиљада људи), јер већина административних службеника припада извршној грани власти. С тим у вези Рубин потпуно исправно преиспитује сада већ опште прихваћену метафору о три гране власти, али које дрво у природи има једну грану сто пута већу од осталих? (Rubin, 2012: 58).

Због ове очигледне диспропорције, за почетак у броју запослених, онда у друштвеној моћи и утицају, Рубин предлаже да се идеја о три гране власти напусти у корист идеје „мреже међусобно повезаних институција“ која најбоље осликава стварност у којој живимо (Rubin, 2012: 61). Мрежна слика пружа тачнији начин за моделирање односа власти, јер се онда власт посматра као група међусобно повезаних јединица. У таквој групи су структурни односи обојени природом сигнала који струје међу њима, а независност судства механизам за ограничавање одређених врста „сигнала“ унутар те мреже, а не својствен аспект једне од три гране (Rubin, 2012: 63, 91). Како Рубин закључује, метафора са три гране није само дескриптивно нетачна, већ је и непримерено статична, јер не одражава главну сврху овог појма, а то је контрола злоупотребе. Гране дрвета не контролишу једна другу, већ само седе одвојено (Rubin, 2012: 59). У модерној држави контрола подразумева сложену, динамичну интеракцију између различитих делова власти која омогућава да се специфичне одлуке и путеви комуникације прате, процењују и, ако је потребно, реконфигуришу (Rubin, 2012: 59).

Неспорно је да систем поделе власти има својих мана, највише у процесу примене, где се показало да извршна власт често користи ову конструкцију да се наметне судској и законодавној власти. Ипак, његове предности оличене у међусобној сарадњи, координацији, уједно и зависности грана власти, отварају потребу за заједничким деловањем и равнотежом,

што је учинило да модел поделе власти постане преовлађујући у савременим државама (Орловић, 2010: 39, 65). Ми делимо исти став, верујемо да овај доминантан модел власти у коме све три гране сарађују и истовремено утичу једна на другу, за резултат имају контролисану власт која само таква штити слободу појединца (Орловић, 2010: 49). У таквом односу власти, наспрам јединству власти као алтернативном моделу, у хоризонталној подели власти судска власт може да се етаблира као независна, одговорна и ефикасна. Овим радом ми и желимо да покажемо да овакав однос између грана власти, не зависи само од законских прописа, већ у великој мери и од специфичног друштвеног контекста, политичке културе, правне културе, квалитета демократије, изборног система и других фактора које треба узети у обзир (Ramseyer, 1994: 721-747).¹²¹

2.2.3.1. Утицаји других грана власти на судску власт

Као учестали извор недозвољеног притиска на судије помињу се *извршна и законодавна власт*, које свој утицај могу реализовати на различите начине. Ови механизми утицаја других грана власти се крећу од оних директних, крајње очигледних до оних посредних, суптилних које је могуће препознати, али тешко доказати и процесуирати. Тако једна врста утицаја може бити крајње експлицитно усвајање нормативних решења, којима се на креативне начине инструментализује судство за политичке сврхе и угрожава његова независност, што је чест случај у ауторитарним државама (Cvetković, 2007; I. Vuković, 2018).¹²² Нешто чешћи начин утицаја јесте посредно, кроз постојећи нормативни оквир, тако што се његове одредбе тумаче крајње екстензивно, у корист неког решења које је од интереса за друге две гране власти. Коначно, када говоримо само о нормативном оквиру, представници владајуће структуре могу и да злоупотребљавају правне празнине. Овај напет, комплексан и понекад контрадикторан однос између грана власти можда најбоље описују речи Шепелејеве „да ако не постоји борба између законодавне, извршне и судске гране власти о тумачењу закона и начину на који се он примењује у конкретним случајевима, онда не само да нема суштинске поделе власти него ни суштинске разлике између права и политике. Само када су судије довољно снажне да се одупру директним утицајима и самостално тумаче прописе, онда могу бити истински независне у оквиру ширег правног поретка“ (Scheppelle, 2012: 277).

Свакако да је апсолутну независност од друге две гране власти тешко остварити, јер постоје две веома важне политичке везе између судова с једне стране и извршне и законодавне власти с друге – процес избора судија и структура њихове материјалне накнаде (Greenberg & Naley, 1986: 417). Како показује међународна пракса, *начин избора судија* од стране парламента јесте прихватљиво и допуштено решење, с тим да у одређеним друштвеним контекстима, избор судија од стране законодавног тела није најбоља опција (Радивојевић, 2009: 48). То се види на примеру држава насталих после распада Југославије, где је присутан тренд „поремећаја равнотеже у корист егзекутиве у свим државама“ (Пилиповић, 2016: III). На челу државе се налази јака, доминантна личност, чија политичка моћ као шефа државе расте тзв. („президентијализација“). Ова неравнотежа видљива је у односу законодавне и извршне

¹²¹ Ремзајер је то показао „затворениковом дилемом“, једном од стратегија понашања у теорији игара. Да би објаснио зашто у неким демократијама политичари сарађују са судством и подржавају и омогућавају независност судова, док у другим демократијама политичари то не раде, он је поредио случај модерне САД-а и прератног и послератног Јапана. После опсежне анализе структуре суда, политичког система и политичких притисака, Ремзајер је закључио да се политичари у овим земљама односе различито према својим судијама. Према његовом мишљењу, разлог не лежи у Уставу и осталим законским ограничењима, већ у изборном систему односно да ли политичка партија која је на власти верује да ће наредне изборе освојити или изгубити (Ramseyer, 1994: 721-747).

¹²² Еклатантан пример инструментализације судства за политичка разрачунавања представља нацистичка Немачка, Независна Држава Хрватска (НДХ), Уганда, али и Југославија у периоду од 1944. до 1946. године када су судови крајње експлицитно и кроз нормативне прописе злоупотребљавани за примену неправда. Формирани су судови посебне надлежности, преки судови, надлежност за посебне политичке предмете је прелазила у домен војних судова, пресуде су доношене ретроактивно или израђиване унапред, за судије су бирана лица по партијској линији, а не по стручности итд. (Cvetković, 2007; I. Vuković, 2018; Dabetić, 2020a; Glöppen, 2014: 76).

власти, јер се тежиште власти и моћи концентрише у оквиру масовне владајуће политичке партије која има већину у парламенту, чији лидер је најчешће на челу државе или владе и већина носилаца извршне власти су њени чланови (Пилиповић, 2016: III). Овај високи степен политизације парламента, по правилу утиче и на избор судија. Ако се пак именовање судија врши од стране министра правде, владе или другог органа извршне власти, то је такође прихватљиво решење, све док извршна власт не издаје упутства судској власти на који начин да поступа, што се сматра грубим кршењем независности. Свакако да се већи степен независности судства у оквиру њиховог избора остварује када су у избор укључени судски органи, као што су судски савети или други мешовити ентитети (Радивојевић, 2009: 48). Када причамо о *материјалној накнади*, искуствено се показало да у ситуацијама када судство, али и целокупно правосуђе, има гарантовани део државног буџета, оно има административну аутономију и буџетску независност, што спречава извршну власт да „изгладни“ или награди судије када су пред њима неке важне политички интересантне одлуке (Gloppen, 2014: 76). Такође, висина накнаде може директно да утиче на квалитет судства, у смислу да се прави селекција међу појединцима који се опредељују за судијски позив као животни. Питање је да ли ће они амбициозни, вредни, жељни да напредују и мењају своје окружење изабрати професију у којој су плате веома ниске, а могућности за додатни ангажман такоређи минималне (Greenberg & Haley, 1986: стр)?

2.2.3. *Шире ванинституционално окружење*

2.1.3.1. Политичка култура

Како правилно примећује Вуковић, на независност судства може утицати и тзв. политичка цена притисака на правосуђе (Vuković, 2022^a: 143). У системима у којима постоји консензус око заједничких, универзалних вредности, а то је између осталог и независно правосуђе, постоји већа вероватноћа да ће политичари поштовати овај постулат. На то додатно утиче и осуда јавности и медија због кршења независности, што последично може довести до опадања или губитка подршке грађана, на чијем легитимитету и почива власт. Овакав сценарио је више могућ у демократски развијеним земљама, него у онима у којима се демократија тек успоставља или пак још није ни утврђена (Vuković, 2022^a: 143). У оваквим правним системима, доминантна је партиципативна политичка култура односно грађанска политичка култура, коју одликује „степен привржености демократији, демократским институцијама и демократским вредностима“ (Бешић, 2016: 305). Шта је политичка култура? Зашто је важна за независност судства? Зашто се разликује у разлитичитим друштвеним контекстима?

Класичну, и даље актуелну дефиницију политичке културе, дали су Габријел Алмонд (*Gabriel Almond*) и Сидни Верба (*Sidney Verba*) још средином прошлог века – политичку културу чине специфичне политичке оријентације и ставови припадника одређене заједнице према политичком систему и улози појединца у том систему (Almond & Verba, 1963: 13). Према њиховом мишљењу, ове оријентације могу бити: а) когнитивне (знања и веровања о политичком систему, његовим улогама и носиоцима политичких улога), б) афективне (осећања о политичком систему и онима који га чине) и в) евалуативне (судови и мишљења о политичким објектима који су производ комбинације знања и осећања) (Almond & Verba, 1963: 14-15; Ravone, 2014: 1-2). Политичка култура се још дефинише као „скуп интерсубјективних веровања о различитим политичким објектима“ која се манифестује кроз политичке ставове, специфичне вредности, норме, јавно мишљење и политичке идеологије (Vujićić, 1997: 109). Како додаје Милош Бешић, политичка култура је неодојива од културе одређене државе нације, те ако се „култура разуме садржајно као скуп вредносних оријентација у друштву, онда политичка култура подразумева вредносне обрасце у сфери политичког деловања“ (Бешић, 2016: 302-304). Значај културе се управо огледа у њеном утицају на стабилност и развој

политичког система, на који она може да делује позитивно, да га учврсти, или да га пак својом „невидљивом руком“ постепено урушава (Vujić, 1997: 121).

Алмонд и Верба су поставили и трипартитну типологију политичке културе, која је и данас полазна основа за дефинисање политичких култура у савременим друштвима (Almond & Verba, 1963: 17-20). Прва, парохијална политичка култура карактеристична је за афричка племенска друштва која су традиционално несекуларно организована и чији припадници имају ниске све три врсте оријентација – немају нека очекивања од политичког система, нити се активно ангажују. Другу, поданичку политичку културу карактерише висок ниво све три врсте оријентација, прилично незаинтересован однос чланова заједнице као активних учесника у креирању политичког живота, јер власт доживљавају као нешто чему се треба потчинити. Коначно, партиципативну политичку културу, одликује висок ниво све три врсте оријентација, а за разлику од претходне две политичке културе, припадници ове имају активан однос према различитим аспектима политичког система. Иако су много чешћа друштва у којима постоји комбинација ових типова, прва два типа политичких култура су карактеристична за ауторитарна друштва, док је последњи тип одлика демократских друштава (Almond & Verba, 1963: 17-20; Pavone, 2014: 2).

Поставља се питање каква је политичка култура у Србији и како утиче на независност судства? Како Бешић примећује, у Србији постоји дискрепанца између недемократске, парохијалне и поданичке наслеђене политичке културе и демократског политичког система у настајању (Бешић, 2016: 302-303, 322).¹²³ Овај сукоб између културе и друштвене структуре био је један од кључних препрека у развијању ефективне демократије чији је један од носећих стубова управо грађанска политичка култура (Бешић, 2016: 302-303). Разлог томе лежи у чињеници да развој стабилне и ефикасне демократске власти не зависи само од структуре државе и политике, већ и од оријентације коју људи имају према политичком процесу тј. од њихове политичке културе. Уколико политичка култура не може да подржи тај систем, његове шансе за успех су јако слабе, додају Алмонд и Верба (Almond & Verba, 1963: 498). Ово потврђује и Зоран Павловић, позивајући се на емпиријска истраживања спроведена током периода 90-тих и након демократских промена (Pavlović, 2008: 157-176).¹²⁴ Иако се показало да је већински гледано становништво Србије било наклоњено демократији, „нови лист“ је окренут као последица вишегодишњег акумулираног незадовољства, а не толико „интринзичке подршке демократији“ и истинског прихватања демократских вредности (Pavlović, 2008: 157-176). Ипак, да би демократске промене биле успешне и да би појединци почели или наставили да верују у њих, потребно је да демократске аспирације код грађана, које су биле покретач промене, буду „награђене“ успешним функционисањем новоуспостављених институција, што се у Србији није десило (Pavlović, 2010: 53). Како Павловић закључује – демократско искуство у Србији имало је и неке контрапродуктивне ефекте, јер „уместо да додатно учвршћује и подстиче прихватање идеала демократије, оно

¹²³ Истраживање је спроведено на узорку од 40 европских земаља са укупним бројем од 24.825 испитаника, са циљем испитивања разлика између западних демократија, посткомунистичких земаља и бивших СФРЈ земаља. Грађанска политичка култура је испитивана кроз пет дименија – 1) политичко интересовање (информисаност), 2) политички активизам, 3) демократска оријентација, 4) социјално поверење и 5) либералне вредносне оријентације. Иако је почетна хипотеза била да је ниво грађанске културе у Србији на нижем нивоу у односу на западну Европу, али и друге бивше социјалистичке земље, показало се да је социјалистички утицај имао сличне ефекте и у другим земаља које деле предсоцијалистичку и социјалистичку прошлост. Како Бешић закључује, Србија није специфичан случај, јер је „вишак традиције и мањак индивидуализма“ заједно са парохијалном и поданичком културом утицао на развијање и јачање демократских институција у свим овим земљама (Бешић, 2016: 299, 302-306, 322).

¹²⁴ Павловић се позива на истраживање Светске студије вредности које су мериле Инглехартов појам самоизражавања тј. „субјективни аспект политичке културе развијених демократских земаља“ као основни предуслов успостављања демократије. Студија је спроведена у четири таласа, на узорку од 37 европских земаља, на репрезентативном узорку од укупно 67.003 испитаника. У Србији је укупан број испитаника износио 2480, од чега 1200 испитаника 1996. године (трећи талас) и 1280 испитаника 2001. године (четврти талас) (Pavlović, 2008: 157-176).

изазива аверзију грађана, ретрадиционализацију или де-демократизацију политичке културе“ што за последицу има отежану консолидацију политичког система као таквог (Pavlović, 2010: 54). Када говоримо о тренутно доминантној политичкој култури у Србији, упркос многобројним истраживањима, грађани наше земље се тешко могу строго „сврстати“ у две основне идеолошке категорије – лево и десно. Пре се може рећи да су аполитични, што је праћено ниским степеном политичког знања и активизма, уопште интересовања за друштвено-политичка питања, као и великим неповерењем у политичаре (Fiket et al., 2017: 51).

2.1.4.2. Квалитет демократије

Оно што отежава дефинисање демократије, као изворно схваћене владавине народа, је што се „демократија може схватити и као техника, и као етика, и метод изражавања мишљења, односно одлучивања, и врста власти, и систем вредности, и појам којим се обухвата, истовремено, и политички систем и систем права“ (Radonjić, 2015: 6). Додатно, колико год имала реторичку звучност и снагу, та примамљива „владавина народа“ отвара многа питања и изазове у погледу примене у пракси (Harrison et al., 2015: 45). Такође, иако најзаступљенији облик друштвеног уређења савремених држава, не постоји јединствен, универзалан облик који би био примењив у свим државама (Krivokapić, 2017: 90). Ипак, постоји сагласност око основних карактеристика демократског политичког система: а) висока заштита основних грађанских и политичких права и слобода, б) вишепартијски систем у коме постоји фер надметање, в) избори су слободни, поштени и одржавају се периодично, г) универзално право гласа – право да се бира и буде биран тј. да највећи могући број грађана може директно или индиректно да учествује у процесу доношења одлука (Pavlović, 2010: 36-37). Једноставније речено, демократија подразумева синтезу политичких слобода и једнакости (Munck, 2014: 1).

Циљ сваке политичке партије је да освоји власт, и да када је освоји, што дуже буде носилац овлашћења које је добила. Ова борба за власт и опстанак на власти, добијају различите обресе зависно од степена развоја демократије. У демократски развијеним земљама, политика се схвата као „преговарање“, а не као рат до уништења (Michael et al., 1992). У таквом окружењу, у коме је демократија ефективна, а не само формална, изборни процес је слободан и фер, јавни медији извештавају слободно, присутан је плурализам политичких партија и притисци на суд као институцију, или на судије као појединце, су реткост. У демократски неразвијеним или оним државама које се још развијају, те често носе епитет „мањкаве“, „лимитиране“, „фасадне“ или демократије „која храмље“, ситуација је мало другачија. Ако узмемо за пример Србију, али и друге земље Централне и Источне Европе, у којима је такорећи „преко ноћи“ један систем друштвеног уређења заменио други, није неуобичајено да се формално, *de iure* прихватају демократски институти, а суштински, *de facto* се у пракси не поштују. Овај природни експеримент, како га шаљиво назива Павловић, у случају Србије резултирао је нижим квалитетом демократије односно непотпуним прихватањем и имплементацијом демократских института (Pavlović, 2010: 39; D. Vuković, 2022a: 102-110). Овај тренд присутан је и међу другим државама бивше Југославије и Западног Балкана, које се такође све сврставају у „мањкаве“ демократије, осим Босне и Херцеговине која спада у „хибридни режим“.¹²⁵ Према неким ауторима, Србија спада у транзициони тј. „хибридни режим“,¹²⁶ док је други сврставају у компетитивни или такмичарски ауторитарни режим (D. Vuković, 2022a: 108-110). Оно што је сигурно је да је у Србији, у односу на раније године,

¹²⁵ Economist Intelligence, Eiu Report – Democracy Index 2022, <https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2022/>, приступљено 16. фебруара 2023. године; Dnevni evropski servis, <https://dnevnievropskiservis.rs/2-srbija-i-eu/102-vesti/18201-srbija-pala-na-indeksu-demokratije-magazina-ekonomist-i-dalje-manjkava-demokratija>, приступљено 16. фебруара 2023. године.

¹²⁶ Freedom House, <https://freedomhouse.org/countries/nations-transit/scores>, приступљено 16. фебруара 2023. године.

забележен пад квалитета у погледу различитих параметара – изборног процеса и плурализма, функционисања власти, демократска политичка култура и грађанске слободе.¹²⁷

2.2.4.3. Социјална мрежа

Судије живе у широком спектру друштвених заједница које, у већој или мањој мери, могу утицати на њихово понашање, али и на начин на који судије обављају свој посао. Почев од породичне заједнице, преко социјалног окружења – пријатеља, комшија, спортске и религијске комуне, па све до политичког круга истомишљеника – сви они су кадри да судији, у одређеним животним околностима, „сугеришу“ на који начин треба да обавља свој посао. Суштина је у томе да судије, као и сви други људи, не могу остати потпуно имуни на све оно што може да утиче на њих (Burbank & Friedman, 2012: 26-27). Пошто је посао судије уједно и њихов животни позив, те тако судије немају радно време као и „обични запослени“, њихов приватни живот односно појединци повезани породичним, пријатељским или неким другим социјалним везама са судијом, могу бити извор притиска на судију. Ово су тешке ситуације за сваког појединца, а посебно за судију, где степен његове резистентности зависи пре свега од његовог професионалног морала тј. интегритета, али, истовремено, и од односа и степена блискости са лицем од кога притисци потичу. Као и у другим животним ситуацијама, судија треба да буде не само имун, него и да истовремено настоји да људима у свом окружењу непрестано одаје утисак професионалца који својим односом према професији штити не само сопствени, већ и професионални интегритет, а тиме и владавину права као један од идеала правичног друштвеног уређења.

Када говоримо о притисцима који могу доћи од различитих *интересних група*, можда ћемо најбоље разумети њихову заинтересованост и спремност да на различите начине интервенишу у судским поступцима, ако се подсетимо колику моћ заправо имају судије. Неспорно да је већина правних прописа написана јасно, и свакако да је код многих нормативних аката њихова примена уједначена и ранијим истоветним применама прилично извесна. Ипак, истовремено постоји одређен број прописа који су доста опште постављени, правних института који захтевају тумачење од случаја до случаја, чак и прилично „отворених појмова“ који су прилично широко и непрецизно формулисани (Uzelac, 1992: 425). Пошто је примена права заправо тумачење права, формирање значења („нема бољег, већ само другачијег тумачења“) (Bovan, 2014: 110), оно судији даје велика овлашћења када треба да да коначну реч. Када су поступци мале вредности или када су у питању поступци, чијом одлуком неће у толикој мери бити погођена шира јавност, ова моћ судија и није толико велика. Међутим, када говоримо о поступцима који имају шире националне или чак глобалне друштвене импликације, улога и моћ судија је заиста енормна. Одлуку који они донесе утицаће не само на даљи ток поступка, него и на друштвену заједницу уопште – академску заједницу, адвокате, грађане и друге. Стога не треба да нас чуди зашто су политичари, заједно са интересним групама, које су често са њима у неком односу међусобне сарадње, веома заинтересовани за то ко ће бити изабран за судију, како ће он пресуђивати, колико је имун на евентуалне притиске и каквог је политичког опредељења (Fein & Neuborne, 2000: 2). Зато се интересне групе не либе да на различите начине „лобирају“ када треба да се донесу најразличитије одлуке које су у њиховом интересу. Толико су спремне да „лобирају“, да некад не праве разлику да ли је у питању очување или нарушавање животне средине као универзалног добра, заштита или нарушавање права радника, ограничавање или право слободе изражавања, или су она вечито контроверзна питања – право или забрана абортуса, еутанације, смртне казне, психоактивних супстанци итд (Fein & Neuborne, 2000: 2).

¹²⁷ Economist Intelligence, Eiu Report – Democracy Index 2021 – The China Challenge, https://pages.eiu.com/rs/753-RIO-438/images/eiu-democracy-index-2021.pdf?mkt_tok=NzUzLVJJUS00MzgAAAGCgpnYyexDaXU3NQuM75bOdGGeKmbS4eKEY6HhwEn35ruO7XTCKX93DtBWwP6lHrk8jRkNm0P4IyA2Mo4lrd5GmyRZ7q0SibfzXAOMYX_4PE1gag, приступљено 16. фебруара 2023. године; (Ivković et al., 2022).

2.2.4.4. Медији као механизам потенцијалних притисака на судство

Основна улога медија је да тачно, потпуно и благовремено извештавају грађане о информацијама од јавног интереса. Када поступају на овај начин, медији као такви, врше корисну функцију у друштву. Ипак, медији могу бити и (зло)употребљени у сврху која није у интересу друштва, већ у интересу појединаца и интересних група. Због општег друштвеног значаја своје професије и заинтересованости јавности за одређене поступке, судије су део јавне сфере, те неадекватно извештавање о њима или њиховом раду може имати тешке негативне последице на рад и поверење грађана у правосудни систем (Дабетић, 2020: 2). Ово извештавање медија о раду судова и току поступка за које је заинтересована јавност свакако представља један од основа демократије, међутим, у зависности од начина извештавања, оно може утицати на ток поступка, уколико се путем медија врши притисак на судије (Илић, 2017: 369). Поред тога што независност судства као гране власти постаје упитна, нарушава се и поверење грађана у правосудни систем. Разлог томе је што се медији, услед утицаја појединаца или интересних група, врло често оглуше о претпоставку невиности, једно од најважнијих начела кривичног процесног права, те пре правноснажног окончања судског поступка конструишу општу слику за јавност о поступку или оптуженом (Дабетић, 2020: 17). На овај начин, ствара се погрешна перцепција о суду као институцији, али и судијама појединцима, обзиром да судије своју функцију врше у складу са Уставом и законом, а пресуде доносе на основу предложених, прикупљених и изведених доказа. Тако се, одлука суда у конкретном поступку може битно разликовати од одлуке која је грађанима већ унапред изнета и предложена путем медија и коју јавност у складу са тим очекује, што за судије може представљати притисак приликом одлучивања будући да је у очима јавности судија већ пресудио на погрешан начин.¹²⁸

Судији је као и свим другим грађанима, Уставом и законом загарантована лична безбедност, неповредивост физичког и психичког интегритета и достојанство личности, међутим, он је неретко нападнут и као појединац (Дабетић, 2020: 9), те иако медији могу активно да промовишу политичко насиље (Held, 1997: 187-202), могу и да буду проводници или творци „инертног насиља“ (Burdije, 2011: 36) тако што неће реаговати на нападе на судије. Управо из тог разлога, једна од међународних препорука у вези са применом правде од јавног интереса гласи да „право на информације о судским поступцима треба да се остварује имајући у виду ограничења која намеће независност судства“.¹²⁹ Када говоримо о односу између грана власти, међународна препорука је да „ако коментаришу одлуке судија, извршне и законодавне власти требало би да избегавају критике које би подриле независност правосуђа или поверење јавности у њега. Такође би требало да избегавају поступке који могу довести у питање њихову спремност да се повинују одлукама судија, изузев изјава о својој намери подношења жалбе“.¹³⁰ Ово је посебно важно зато што се „подстиче успостављање функција портпарола судова или служби за односе са медијима и комуникацију под надлежношћу судова или савета за правосуђе или других независних органа. Судије би требало да испољавају уздржаност у односима са медијима.“¹³¹ Кумулативан ефекат оваквог поступања урушава капацитет судства да реагује на евентуалне нападе и на тај начин штити поверење грађана у суд.

¹²⁸ Комуникациона стратегија Високог савета судства и судова 2018-2022, USAID Пројекат владавине права (новембар 2018), 24-25, <http://www.up.sud.rs/uploads/useruploads/Documents/-cmpamezuja-Vисоког-савета-судства-и-судова-новембар-2018.pdf>, приступљено 07. фебруара 2023. године; Такође није реткост да политичари демагошки инструментализују грађане и „вољу народа“ како би вршили утицај на судије. У оваквим ситуацијама, судије тешко могу да одговоре и на тај начин пруже отпор, без да се оглуше о забрану јавног коментарисања случаја који су у току (Ferejohn, 1999: 360).

¹²⁹ Препорука CM/Rec(2010)12 Комитета министара државама чланицама о судијама: независност, делотворност и одговорности, члан 18 и 19.

¹³⁰ *Ibid.*

¹³¹ *Ibid.*

*„The judge’s ethos ought to be directed
toward justice at any price,
even at the price of his own life.“*
Gustav Radbruch

*„What needs to be done now is
to provide the institutional bones with
some mental flesh, which is more important
than the bones themselves.“*
Michal Bobek

3. Актерски фактори

Делање друштвених актера се не може посматрати изоловано од друштвеног контекста (Granovetter, 1985: 487), јер је, како истиче Бурдије, оно у „спрези са друштвеним просторима у оквиру којих се актуелизују, доприносе одређивању пракси“ (Bourdieu, 2019: 75). Пренаглашени фокус на утицај институција, занемарује све институционалне које ефекте може да произведе делање друштвених актера, додаје Чарлс Френклин (*Charles Franklin*). Стога је интеракција институција (друштвених структура) и појединаца и друштвених група (друштвених актера) кључна детерминанта за разумевање карактера независности и одговорности целокупног правосуђа (Franklin, 2012: 149). Зато посебно тежиште овог рада чине културни и професионални фактори који обликују делање судија као појединаца, као представника своје професионалне заједнице и чланова институције тј. судства као гране власти. Ова најужа група фактора показује на који начин друштвени актери својим делањем (не)репродукују услове који утичу на консолидацију судске гране власти као независне. Кључно питање на које ћемо покушати да одговоримо гласи: Да ли судије кроз културни образац понашања, едукације, обраћања јавности и пресуђивања могу да унапреде степен своје независности или да пак, на неки начин репродукују свој тренутни положај? Неспорно је да судије треба да делају у институционалном оквиру тако што ће свој посао радити стручно, одговорно, морално и у складу са прописима. Осим тога што кумулативно испуњавају своје радне обавезе, као личности исувише су значајни за етаблирање професије као заједнице у стручној, али и широј јавности, стога желимо да истражимо да ли и на који начин ванинституционално делају. Да ли и у којој мери су судије ангажоване ванинституционално на заштити и унапређењу свог положаја? Коначно, можда најважније питање на које ћемо покушати да одговоримо је како схватање улоге судске гране власти у друштву (енгл. *self-image*) утиче на консолидовање судске гране власти као независне?

Поменути актерски фактори биће анализирани према следећој Шеми културно-професионалних фактора.

Слика број 4. Шема културно-професионалних фактора

3.1. Културни фактори

3.1.1. Судијска култура

3.1.1.1. Судијска култура као „ментални софтвер“ судија

Када говоримо уопштено о култури, занимљиво је да за овај толико често коришћен појам, не постоји једнозначна, општеприхваћена дефиниција, већ се култура најшире дефинише као резултат, производ колективног људског понашања (Groh, 2020: 2-3). Другим речима, култура се може посматрати као „пракса производње и рецепције свих врста симболичких објеката и структура, дакле свега онога што носи одређено значење и што подлеже тумачењу, „читању” – и то најчешће на различите, међусобно сукобљене начине” (Spasić, 2013: 11-12). Култура утиче и обликује различите сфере живота појединаца који живе заједно у одређеним културним моделима, за које често не познају алтернативу, док не дођу у контакт са другим културним обрасцима. Као таква, она обликује начин размишљања њених представника, који се манифестује кроз њихово понашање, начин рада, начин на који структурирају своје окружење и артефакте које производе, закључује Арлонд Грох (*Arnold Groh*) (Groh, 2020: 3). Како се савремена социологија одмакла од некада доминантног антрополошког и историјског дефинисања културе, примарно кроз разграничење од природе, тако је почела да културу разумева у контексту и односу са друштвом, појединцима и њиховим делањем (Turner, 2006: 111-115). Другим речима, култура у социолошком смислу, може бити схваћена као перспектива, али и као предмет проучавања, који је сада већ увелико присутан у различитим научним истраживањима (Turner, 2006: 115-116).

Због непостојања кохерентне дефиниције културе, последично, дефинисање судијске културе такође није универзално, те у литератури наилазимо на неколико различитих одређења. Често коришћену, али прилично екстензивну дефиницију дао је Џон Бел (*John Bell*) – судијска култура је све оно што „обликује начин на који се рад судије обавља и вреднује у

оквиру одређених правних система“ (Bell, 2006: 2).¹³²У различитим правним системима судије обављају одређене активности, с тим да су неке од тих активности идентичне, док су неке својствене само одређеном правном систему. Судијска култура се претежно фокусира на институционални контекст у коме судије делују и посебан начин на који обављају своје задатке, додаје Бел (Bell, 2006: 2). Ослањајући се на социолошке теорије организационе културе и теорије корпоративног менаџмента, Данијел Бирс (*Daniel J. Beers*) истиче да судијску културу чине „ставови, уверења, норме и обичаји које деле представници одређеног судског система, а који прописују друштвено пожељна понашања од појединаца у оквиру неког институционалног окружења“ (Beers, 2011: 25).¹³³ Бирс истиче значај судијске културе за развој судских институција у транзиционим земљама, наглашавајући да су институције састављене од формалних институционалних правила и структура, али и од паралелних неформалних норми и ставова, који некада могу бити у супротности или подривати формална правила (Beers, 2011: 30-31, 36-56). Стога он судијску културу дефинише и емпиријски испитује кроз материјализацију два принципа – независност судија у случају недозвољених утицаја и интегритет судија у ситуацијама у којима се искушава професионални морал (Beers, 2011: 1-5).

Елајн Мак (*Elaine Mak*) судијску културу дефинише као „ментални софтвер“ судија, као специфичне друштвене групе. Он сматра да судијска култура обухвата различите елементе који се односе на функционисање суда уопште, у области пресуђивања и судске организације (Mak et al., 2018: 27; Smits, 2007: 1-16).¹³⁴ Идеје судијске културе изражене су у моралним и друштвеним вредностима одређене заједнице, као и у правним прописима који се односе на судску организацију и судијско одлучивање. Пошто различита судства могу да имају различите културе односно „локални“ и „глобални“ судија могу да примењују различите вредности, правила и праксе, он покушава да установи кохерентан теоријски оквир на основу кога је могуће анализирати различите националне судијске културе и даје предлоге за стварање заједничке европске судијске културе (Mak et al., 2018: 24-44). Брус Фејн (*Bruce Fein*) и Бурт Нојборн (*Burt Neuborne*) сматрају да судијска култура треба да се заснива на интергитету и принципима који се издижу изнад политичког контекста. Само таква култура може да „надахне јавност да се добровољно придржава безбројних судских одлука које се свакодневно доносе“ (Fein & Neuborne, 2000: 6). Коначно, Симоне Бенвенути (*Simone Benvenuti*) истиче значај судијског удруживања за стварање и јачање европске правне и судијске културе, и удружења види као простор за „алтернативни дијалог“ у оквиру кога може да се балансира између националног суверенитета судства и институционализације европског судског система (Benvenuti, 2013: 2). Како примећује и Кристина Далара (*Christina Dallara*), ЕУ је свесна значаја, али и евентуалне „опасности“ јачања самосталних судијских националних мрежа (енгл. *judicial network*) које могу да постану стратешке политичке арене, преко којих би судије појединачних држава могле да намећу национални модел понашања и организације судског система. Стога ЕУ све више промовише и улаже у сарадњу између различитих правосудних актера на европском нивоу (Dallara, 2012: 31).

Питањем судијске културе у погледу институционалног делања и тзв. судијског менаџмента, бавиле су се и домаће судије. Они су става да судија мора да има теоријска и практична знања како би могао адекватно да примени прописе и решава спорове, али додају да је за квалитетно обављање функције потребно развијати и унапређивати комуникационе и организационе вештине (Недељковић Павловић et al., 2017: 200). Тако се наводи да је потребно

¹³² “features that shape the way in which the work of a judge is performed and valued within particular legal systems“ (Bell, 2006: 2).

¹³³ “the attitudes, beliefs, norms, and customs shared by participants in a given judicial system, which prescribe how individuals are expected to behave within the confines of that institutional setting” (Beers, 2011: 25).

¹³⁴ “... the concept of ‘judicial culture’ refers to different elements relating to the judicial function, including values, rules and practices... Judicial culture is expressed in the ‘mental software’ of a specific category of people in a society: the judges” (Mak et al., 2018: 27).

да судија: а) уме да примени теоријска знања на конкретне животне ситуације, б) логички и флексибилно размишља и закључује, в) уме да преговара, г) буде сталожен и стрпљив, д) савестан у раду, ђ) има комуникационе вештине и е) нема отпор према променама и да верује и примењује идеју целоживотног учења (Недељковић Павловић et al., 2017: 200). Већина поменутих особина зависи од саме личности, али се додаје да у свом послу судија треба да овлада менаџерским способностима тј. вештинама руковођења као што су: а) планирање активности и постављање циљева, б) руковођење и одлучивање, в) лидерске вештине, г) поверавање задатака судском особљу, д) мотивисање и обука запослених, ђ) способност савладавања стреса и помоћ запосленима у стресним ситуацијама, е) организовање подстицајног простора за рад уз поштовање етичких начела (Недељковић Павловић et al., 2017: 201). Ово је посебно важно, јер у организационој култури суда, сваки судија унапређењем свог знања, вештина и понашања може да буде покретач културне промене (Cameron & Quinn, 2006: 117-137).

3.1.1.2. Судијска култура као универзални одраз независности

Судијска култура не настаје и „не живи“ у вакууму, већ је често плод различитих правних, политичких и других друштвених утицаја (Erdos, 2009: 95, 118). То значи да свако друштво одликује јединствена, специфична, контекстуално зависна судијска култура која у великој мери зависи, између осталог, и од националне интерпретације правних и моралних норми (Мак et al., 2018: 24-25). Са жељом да приближи различите правне и судске системе у циљу стварања заједничке, европске судијске културе, Мак поставља трипартипну структуру на основу које је могуће пратити стање и развој судијске културе у оквиру сваке државе. На првом месту је *етичка димензија* (морални контекст) која подразумева професионалне вредности и стандарде за обављање судијске функције тј. понашање у суду и ван суда (Мак et al., 2018: 31-32). Ова димензија обухвата вредности и правила којима се материјализује принцип независности, непристрасности, професионализма и интегритета. Пошто је судијска култура уједно и огледало професионалне културе, она прописује и колегијалан и солидаран однос између њених чланова, који су због природе посла трајно упућени једни на друге (Zvekić, 1983: 49). Друго, с обзиром да моралне норме нису правно обавезујуће, на другом месту, је *правна димензија* (правни контекст) као схватање судијске улоге у тумачењу и примени правних норми (Мак et al., 2018: 31). Као што се организација и структура суда разликује од државе до државе, тако је и судијска култура (како је Мак још назива и судијска идеологија) одлика заједничких вредности неког друштва, те је дефинисање улоге судија заправо покушај да се функционисање институција повеже са њиховим културама. Другим речима судијска улога „означава друштвена очекивања у погледу понашања одређеног државног службеника, као и његово схватање у погледу тих очекивања“, закључују Џоел Гросман (*Joel B. Grossman*) и Остин Сарат (*Austin Sarat*) (Grossman & Sarat, 1971: 190, 194-195; Мак et al., 2018: 35). Коначно, трећа *институционална димензија* (друштвени контекст) је важна, зато што је судија правни актер чије делање у оквиру правничке сфере има шире друштвене последице, а чија схватања и активности су чврсто везани и обликовани специфичном институционалном културом (Bell, 2006: 8). Како Мак истиче, ова институционална култура почива пре свега на поверењу између судија као појединаца, али и на институционалном поверењу које се развија кроз међусобну сарадњу судија (Мак et al., 2018: 41).¹³⁵

Лично схватање културне улоге судства (енгл. *cultural self-understandings*) може да има пресудан утицај на правне исходе односно на судијско одлучивање како истиче Дејвид Ердос (*David Erdos*) (Erdos, 2009: 95, 118). Примера ради, у погледу уједначене примене европског права, неизбежан долазак нових судија из земаља комунистичке и социјалистичке прошлости,

¹³⁵ На европском нивоу, она може бити анализирана кроз три кључне „тачке интеракције“ – судијска удружења, тренинзи и обуке за судије и пракса Европског суда за људска права (Мак et al., 2018: 40-43).

отвара бројне изазове у тумачењу и примени. Иако се право нових држава чланица хармонизује са европским законодавством, није искључено да ће се тумачење и примена значајно разликовати од оног у старим државама чланицама, упозорава Здењек Кињ (*Zdeněk Kühn*) (Kühn, 2004: 567). Он сматра да ће биће потребно много времена и труда да се промени тзв. „стара правна идеологија“ која је и данас доминантна у средњоевропском правном дискурсу односно актуелна идеологија текстуалног позитивизма и ригидног придржавања текста домаћег закона (Kühn, 2004: 567). Сличан став дели и Бован који сматра да је „наслеђе механичке јуриспруденције највећа препрека у развијању методске самоспознаје и професионале себеспознаје правничког сталеза“ (Bovan, 2013: 465). Како закључује Бобек, потребно је да дође до друштвене, персоналне и менталне промене националних судстава и судија, те није довољно бавити се само (апстрактним) институционалним аспектима независности. Треба направити коначан раскид са „празним институционалним опонашањем“, прилично распрострањеном мимикријом, где се нове институције стварају, док се вредности и обрасци понашања који су неопходни за правилно функционисање тих установа, суштински не прихватају и имплементирају (Bobek, 2008: 1, 7).¹³⁶

Универзална вредност на којој почива свака судијска култура је владавина права, а из ње проистичу и друге вредности као што су правда, једнакост, демократија, људска права и друге. Како бисмо суштински достигли ону „праву“ европску судијску културу (енгл. *true European judicial culture*), која такође почива на овим вредностима, потребно је националне судијске културе тј. вредности, правила и праксе усагласити на вишем нивоу од минимума који је прописан владавином права (Mak et al., 2018: 30-31). Ова потреба препозната је и од међународних европских тела која су званичним прописима институционализовала спровођење обуке за представнике правосуђа на локалном, националном и европском нивоу. Обавеза спровођења или унапређивања постојеће правосудне обуке односи се на све државе чланице ЕУ, њихове чланове правосуђа, представнике правних факултета и уопште правничке професије (Harten, 2012: 1-15).¹³⁷ Ова идеја је експлицитно истакнута и у Хашком програму Европског савета речима да се „прогресивни развој европске правосудне културе заснива на уважавању разноликости правних система држава чланица и јединству које се може постићи усвајањем и применом европског права“.¹³⁸ Хартен ипак показује једну дозу подозрења према оваквом релативно *top-down* приступу, јер како каже процес европеизације није једносмеран (Harten, 2012: 16-17). Ми делимо његово мишљење да успешна имплементација норми и вредности једнако, ако не и више, зависи и од различитих *bottom-up* механизма друштвене промене.

¹³⁶ Бобек даје лепу слику развоја судијске културе односно судијског менталитета (енгл. *judicial mentality*) и схватања своје друштвене улоге (енгл. *self-image*) у посткомунистичкој Чешкој. Бобек корене тренутне судијске културе види још у правничком образовању и прави паралелу између правних факултета и идеолошке комунистичке оријентисаности професора. Он сматра да су снажан утицај на (пре)обликовање судијске културе имали правни факултети, који су након пада комунистичког режима прогласили тзв. „академску слободу“, али су парадоксално „задржали“ све редовне професоре који суштински нису прихватили нове вредности. На челу тих факултета су се налазиле управе које су такође биле огледало старих, режимских вредности, што се све даље идеолошки значајно одразило на даљу репродукцију целокупне правничке професије (Bobek, 2008: 6).

¹³⁷ Херман Ван Хартен (*Herman van Harten*) даје преглед нормативних прописа који дају различите смернице у погледу правосудне обуке, а више о тренутном стању у погледу обуке судија, тужиоца и судског особља за примену европског права, и предлозима како 700.000 правника у оквиру Европске уније треба да прође процес различите обуке, погледати резултате упитника спроведеног у 27 земаља чланица ЕУ. Више вид.: European Parliament, Judicial Training in the European Union Member States, 2011, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2011/453198/IPOL-JURI_ET\(2011\)453198_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2011/453198/IPOL-JURI_ET(2011)453198_EN.pdf), приступљено 20. децембра 2022. године.

¹³⁸ European Council, The Hague Programme: Strengthening Freedom, Security and Justice in the European Union, Official Journal of the European Union (2005/C 53/01), 11, [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52005XG0303\(01\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52005XG0303(01)&from=EN), приступљено 20. децембра 2022. године.

3.1.1.3. Судијска култура, правна култура и култура у оквиру суда

Можда најбољи начин да објаснимо судијску културу је да истакнемо разлике у односу на два појма који се у литератури често (погрешно) користе као синоними – појам правне културе (енгл. *legal culture*) и културе у оквиру суда (енгл. *court culture*) (Kumar, 2021: 169). Правна култура се често посматра као део културе који се бави правом, али пошто не постоји скоро ниједна област живота која није део правног нормирања, стога је и тешко направити оштру поделу између правне културе и опште културе (Michaels, 2011: 2). У најопштијем смислу, правну културу чине ставови о праву односно о различитим сегментима правног система и релативно стабилни обрасци правно оријентисаног понашања. Правну културу такође чине и одређене идеје, вредности и схватања о броју и улози адвоката, начинима именовања судија, вођења судских спорова, висине затворских казни и слично, те како Дејвид Нелкен закључује (*David Nelken*) “као и култура, тако и правна култура говори о томе ко смо ми, а не само о ономе што радимо“ (Nelken, 2004: 1). Како даље објашњава Фридман (*Lawrence M. Friedman*), постоје две врсте правне културе – интерна, унутрашња коју гаје правни актери који обављају специјализоване правничке задатке (судије, тужиоци, адвокати и други) и екстерна правна култура карактеристична за општу популацију (Friedman, 1975: 223).

Када говоримо о култури суда, она се можда најбоље разумева као „начин на који се ствари раде“ у одређеном суду (Ostrom & Hanson, 2009: 104). Другим речима, култура суда је скуп уверења, мишљења и циљева који обликују понашање судија и другог судског особља одговорног за правично и ефикасно вођење судског поступка (Ostrom & Hanson, 2009: 104, 107). Ове вредности, лична идеолошка убеђења, очекивања и колективна сећања које имају појединци у одређеној организацији заправо представљају неизговорене, ненаписане смернице о понашању у организацији и креирају осећај идентитета код запослених (Cameron & Quinn, 2006: 16). Како додају Брајан Остром (*Brian J. Ostrom*) и Роџер Хенсон (*Roger A. Hanson*) судска култура је уско повезана са организационом културом сваког појединачног суда коју је могуће пратити кроз четири групе активности: а) администрирање случајева, б) респонзивност судова у погледу захтева заједнице и појединаца, в) односи и подела рада између судија и судског особља и г) руковођење судом као институцијом (Ostrom & Hanson, 2009: 105-106).

Динеш Кумар (*Dinesh Kumar*) је компаративном методом покушао да објасни ову разлику, тако што је: а) појам правне културе (енгл. *legal culture*) дефинисао као макро друштвени конструкт, јер је право шири појам у односу на судство које се бави применом права, б) судијску културу као мезо ниво, јер је ужи у односу на термин правне културе, а шири у односу на појам културе у оквиру суда и в) културу у оквиру суда (енгл. *court culture*) као микро конструкт, јер су судови заправо посебне јединице у оквиру различитих судстава (Kumar, 2021: 175-176). За потребе овог рада ми ћемо се ослонити на Бирсову дефиницију судијске културе као скупа ”ставова, уверења, норме и обичаји које деле представници одређеног судског система, а који прописују друштвено пожељна понашања од појединаца у оквиру неког институционалног окружења” (Beers, 2011: 25)¹³⁹ и коју ћемо, у складу са међународним и домаћим позитивним прописима и етичким стандардима понашања судија, проширити. Осим институционалног деловања, за потребе овог рада, ми ћемо анализирати и ванинституционални контекст кроз две групе (дозвољених и пожељних) активности: а) професионално удруживање и б) однос и комуникација суда/судија са грађанима. Оправдање за овакву одлуку налазимо између осталог у чињеници да су судије посебна врста државних службеника, чије институционално, али и ванинституционално делање и понашање подлеже правном и етичком нормирању, о чему ће више речи бити касније. Стога, у складу са наведеним **судијску културу дефинишемо као „скуп ставова, уверења, норми и обичаја које деле представници одређеног судског система, а који прописују друштвено пожељна**

¹³⁹ “...the attitudes, beliefs, norms, and customs shared by participants in a given judicial system, which prescribe how individuals are expected to behave within the confines of that institutional setting” (Beers, 2011: 25).

понашања од појединаца у оквиру неког институционалног и ванинституционалног окружења“.

3.1.2. Судијски активизам

3.1.2.1. Делатни потенцијал као нужно обележје професије

Судијски активизам је незаобилазна тема домаћих и страних теоретичара, научника, али и судија који и даље не постижу сагласност око универзалног начина судијског ангажмана, али и значења овог термина. Разлог лежи у различитим и неретко контрадикторним коришћењима термина “судијски активизам” који га је учинио додатно нејасним (Kmiec, 2004: 1443), али и од друштвеног контекста и степена правне културе који (не)подстичу активно делање судија (Barak, 2006: 266). Такође, само схватање „активизма“ разликује се не само код оних који се баве овом темом, већ и у земљама англо–саксонског и европско–континенталног права. Термиолошка дискрепанца постоји и међу демократски развијеним земљама и оних које су још увек на том путу (Badinter & Breyer, 2004: 6). То се посебно види на примеру пост–комунистичких земаља, где је зависност судијског активизма од политичких фактора прилично висока. Како указују Шенон Ишијама Смити (*Shannon Ishiyama Smitley*) и Џон Ишијама (*John Ishiyama*), у оваквим друштвеним контекстима, степен фрагментисаности политичког система и степен поверења јавности у судство имају већи утицај на степен судијског активизма, него што имају формални, институционални фактори као што су Уставом гарантована овлашћења и структура политичког система (Ishiyama Smitley & Ishiyama, 2002: 719-723).¹⁴⁰

Посматрано на микро нивоу, сваки судија је приликом доношења одлуке ограничен неком врстом легалних, законитих утицаја – словом закона, ратификованим међународним прописима, принципом заштите људских права, али и оних утицаја који излазе из ових оквира – личне преференције, јавно мњење, захтеви различитих интересних група итд. Ситуација је ипак мало другачија на макро нивоу односно када говоримо о делању највиших судова, где се судијски активизам односи на спремност судова да поступају супротно законодавној власти или да укидају њихове одлуке (Wenzel, Bowler, & Lanoue, 1997: 364-365). Сагласни смо са мишљењем судије Арона Барака (*Aharon Barak*) да није пожељно нити могуће поделити судије на оне који су активни и на оне који се уздржавају од предвиђеног круга деловања (Barak, 2006: 279-281). Строго позиционирање у једном од ова два екстрема би неминовно водило ка кршењу права у одређеним случајевима (Barak, 2006: 272). Одговор лежи у избалансираном приступу који ће омогућити судијама да у потпуности одговоре на своју улогу у демократском друштву тј. да премосте јаз између права и друштва и заштите вредности интегрисане у Уставу и у пратећим правним актима (Barak, 2006: 280-281). Стога праву меру судијског активизма, према нашем мишљењу проналази судија Познер који насупрот „структурном ограничавању“ поставља судијски активизам. У овом смислу, активизам се дефинише као константан рад и борба судија да судство као трећа грана власти *задржи своју независност, али и да прошири своју власт и контролу на рачун друге две гране власти* (Posner, 1996: 314-335). Познер није усамљен у овом схватању, јер и Брајан Галиган (*Brian Galligan*) судски активизам схвата као

¹⁴⁰ Истраживање које су спровели Ишијама Смити и Ишијама се односи на рад Уставног суда у Чешкој, Словачкој, Естонији, Летонији и Литванији у периоду 1993-1995; као и на рад Уставних судова у Молдавији и Русији током периода 1995-1997, и у Грузији у периоду 1997-1999. године (Ishiyama Smitley & Ishiyama, 2002: 722). Резултати су показали да у иницијалном периоду демократске транзиције и консолидације, судије имају подстицај да се етаблирају као важни актери на политичкој сцени и када се створи повољна клима у којој постоји подршка јавности и изграђен вишепартијски систем, судије су умеле то да искористе (Ishiyama Smitley & Ishiyama, 2002: 738-739).

контролу или утицај судства на политичке или административне институције, процесе и исходе (Galligan, 1991: 70).¹⁴¹

Из поменутих дефиниција, намеће се закључак да се питање судијског активизма односи само на функционалну независност тј. на процес доношења одлука. Упркос томе што се о судијском активизму, у литератури најчешће расправља као о ангажману судије у процесу доношења одлука, ми сматрамо да је оваква дефиниција прилично уска. Активизам такође означава „структурни однос између судства и других грана власти“ (Luban, 1994: 450), те сматрамо да ово схватање треба проширити и на друга два аспекта судске независности – персоналну и институционалну. Пошто свака промена захтева агилност, континуиран ангажман, интеграцијски интерес и друштвену промоцију како би се поправио материјални положај, лична сигурност, каријерна будућност и уопште судијски статус, пасивност и апстиненција од рада на унапређењу положаја није и не треба да буде својствена судијској функцији. Ако су судије инертни посматрачи своје каријере, искуствено гледано постоји велика вероватноћа, да ће друге две гране власти имати доминатну улогу у регулисању различитих аспеката њиховог положаја. Како и саме судије сматрају, није прикладно да судија буде неактиван (Sourdin & Zariski, 2018: 25), стога ћемо појам **судијски (не)активизам** користити да објаснимо **етички и нормативно пожељно и дозвољено понашање и делање судија на очувању и унапређењу судске независности у институционалном и ванинституционалном окружењу**. Другим речима, покушаћемо да утврдимо да ли су судије пасивне, реактивне, активне или проактивне као појединци, као професија тј. специфична друштвена група и коначно, као институција.

Разлог за овакво проширење схватања правдамо специфичношћу судијске функције, јер судије нису типични бирократски службеници, већ „слуге закона“ који су се трајно определили за судски позив. То значи да их првенствено одликује професионална оријентација односно снажан осећај идентификације са професијом као заједницом, интринзишно прихватање стандарда професије и „пројектовање референтне групе ван организације у којој се обавља професионална активност“ (Zvekić, 1983: 79). Како то лепо објашњава судија Роџер Ворен (*Roger K. Warren*), ако судије свој посао не раде одговорно, на опште добро и професионално, отвориће врата највећим противницима судске независности. Он истиче да у сваком друштву постоје различити проблеми у области судства и да је „дугорочно гледано, легитимно незадовољство судством далеко већа претња од неприкладних утицаја. Стога морамо искрено и критички да анализирамо наш рад. Ми у судству нисмо једини одговорни за ове недостатке, већ и друге гране власти деле ту одговорност. Али ми, који смо део судског система, морамо бити носиоци промена, морамо створити културу сталног унапређивања судства... Ако не преузмемо одговорност за свој рад, онда немамо ни право да се жалимо на нападе на нашу независност“ (Warren, 2003: 4).¹⁴² Оно што судија Ворен дефинише као „културу сталног унапређивања судства“ када промишља о друштвеној улози судства, могло би се дефинисати као активан професионални интегритет носиоца судијске функције (Gavrilović & Milanović, 2014: 22-23). Овај *активни* интегритет значи поступање у складу са професионалним вредностима, али и делање судије кроз активну промоцију тих вредности и указивање на кршење одредаба закона или етичког кодекса од стране других чланова професије (Gavrilović & Milanović, 2014: 25)

Колико је значајан односно „обавезан“ тај активан професионалан интегритет? Другим речима, шта је то што мотивише, истински покреће судије да активно раде на унапређењу свог

¹⁴¹ “Judicial activism, understood as control or influence by the judiciary over political or administrative institutions, processes and outcomes” (Galligan, 1991: 70)

¹⁴² „Legitimate dissatisfaction with the judiciary is a far greater threat in the long run than improper influences. We must look at our own performance honestly. We in the judiciary are not solely responsible for these deficiencies; other branches of the government share in the responsibility. But it is we in the judiciary who must lead the charge; we must create a culture of continuous improvement in the judiciary ... If we take no responsibility for our performance, we are in no position to complain about the attacks upon our independence“ (Warren, 2003: 4).

положаја? Када говоримо о представницима законодавне и извршне власти знамо да они желе да буду поново изабрани и да ће најчешће доносити законе који ће им обезбедити политичку подршку бирача (Burbank, Friedman & Goldberg, 2012: 5). Судије су ипак доста комплекснији актери, јер је професионална делатност по природи услужна и неотуђива од личности пружаоца услуге. Стога обављање судијског позива, који је сам по себи комплексан и динамичан, императивно поставља потребу за одређеним јединством особина њених представника (Zvekić, 1983: 39). Дискрепанца између адаптивних, конформистичких личности и неконформистичких, посебно долази до изражаја када је у питању рад у суду, где није тешко показати симптоме „синдрома институционалног конформизма“ (Zvekić, 1983: 93). Осим постојећих карактеристика одређене личности, које могу бити наслеђене и стечене, рад у суду, као и у било којој државној или пословној структури, подразумева један процес „професионалне социјализације“ и прилагођавања. За очекивати је да ће се сваки судија који жели да задржи свој посао, напредује и да се афирмише у кругу својих колега, континуирано прилагођавати друштвено-професионалном окружењу у коме ради (Zvekić, 1983: 93). У оваквом контексту, који је културно обликован у складу са доминантним вредностима сваког друштва, процес професионализације одвија се под утицајем институционалних фактора. То окружење може да делује више или мање подстицајно на судије, који нису пасивни актери лишени намере или способности да утичу на сопствену каријеру (Burbank et al., 2012: 6; Burbank & Friedman, 2012: 23). Осим окружења, на судије свакако делује избор и разрешење, јер судије желе сигурно радно место, а такође велику улогу умају и различите друштвене заједнице – породичне, пријатељске и професионалне, којих су судије чланови (Burbank & Friedman, 2012: 26-27). Пошто су „друштвени захтеви увек праћени притисцима, наредбама или наговорима“ (Burdije, 2011: 29), изнад свих поменутих извора мотивације односно разлога за континуиран рад на унапређењу судијског положаја стоји морална обавеза односно етички кодекс судија, где су неке од одредаба нашле место у нормативним позитивним прописима, о чему ће бити више речи у наставку.

*“Integrity gives you real freedom
because you have nothing to fear
since you have nothing to hide”
Zig Ziglar (1926-2012)*

3.1.2.2. Респонзивни судија као модел идеалног судије

Како се друштво убрзано мења, тако сваки његов сегмент покушава да прати динамику промена које га у исто време обликују и (пре)усмеравају. Ова еволуција је преобликовала и улогу савремених судија – од традиционалне склоности да се дистанцирају од јавности (којој уствари и служе) како би сачували своју независност и непристрасност, модерни правни системи постављају веће захтеве у погледу остваривања правде, али и вештина и техника за њено спровођење. Ово „ново време“ захтева и новог, другачијег „респонзивног судију“ (енгл. *responsive judge*), мишљење је Тање Саурдин (*Tania Sourdin*) и Арчија Зариског (*Archie Zariski*) (Sourdin & Zariski, 2018: X). Шта то значи бити „респонзиван“? Када кажемо за неког да је респонзиван, мислимо да је способан да промптно и прикладно одреагује на неки захтев који му је упућен од стране појединца или институције. Другим речима, респонзивна особа је способна да примети проблем/потребу и спремна је да благовремено и адекватно делује/реагује.¹⁴³ Описно говорећи, респонзивни судија је свестан да право није затворена,

¹⁴³ Када отворимо српски речник, видимо да ова реч нема одговарајући супститут него се преводи и користи у изворном облику. *Респондибилан* – одговарајући, прикладан, подударан; *респондирати* - да(ва)ти одговор, одговорити, одговарати; подударити се, подударати се (Вујанић et al., 2011: 1138). “saying or doing something as a reaction to something or someone, especially in a quick or positive way; quick to act, esp. to meet the needs of someone

независна област која функционише само по властитим нормама, већ је полу–аутономно друштвено поље у оквиру кога судије помажу остварење правде (Sourdin & Zariski, 2018: 1). То значи да се право анализира кроз пресек и интеракцију са друштвом, а судија се дефинише као активни учесник у спору у којем пресуђује, свестан импликација свога рада на странке, правни систем и општи друштвени интерес. Овакав концепт улоге судије значајно одступа од традиционалних схватања права и у складу је са захтевима модерног демократског друштва како истичу Саурдин и Зариски (Sourdin & Zariski, 2018: 1, 3).

Да ли су судије и до сада биле респонзивне или „ново време“ подиже лествицу њихове одговорности за неколико степеника више? Када узмемо у обзир све културолошке нијансе различитих демократских друштава, можемо рећи да се времена мењају, и ми са њима (лат. *tempora mutantur et nos in illis*), те се и улога судија значајно променила. Пресуђивање није више искључива функција судија, јер су судије активније укључене и у неке друге институционалне активности – на пример у процесе поравнања како би смањили трошкове поступка, редуковали број предмета, утицали на смањење оптерећења суда и друго (Hoon & Verberk, 2014: 30). Такође у одређеним друштвеним контекстима као што су још неконсолидоване демократије, судовима могу бити поверена и шира овлашћења, посебно у ситуацијама када су друге институције слабе, компромитоване или неефикасне. Ови судови су у много аспеката наизглед лимитирани, али управо због тога имају и више простора за иновацију и (про)активно делање (Ginsburg, 2012: 720; Preshova, 2021: 5-27). Када се све узме у обзир, може се рећи да је општи теоријски и нормативни став да „судије и судство треба да одржавају конструктивне радне односе са институцијама и јавним властима укљученим у руковођење и управљање судовима, као и са стручњацима чији су задаци повезани са радом судија како би се омогућила делотворна и ефикасна примена правде“ и да „судије треба подстицати да се укључе у управљање судовима“.¹⁴⁴ Такође, треба имати у виду да право није скуп библијских текстова и да се савремене судије све чешће суочавају са новим облицима кривичних дела које је тешко разумети и решити ослањањем на класичне правне изворе (Аврамовић, 2015: 1237, 1244). Зато судије треба да имају једну дозу креативности која се материјализује кроз начело слободног судијског уверења и која ће им омогућити да приликом одлучивања сагледају и шире друштвене импликације своје одлуке. То значи да, осим у рутинским случајевима, приликом одлучивања судије имају један практичан приступ у коме нису индиферентне на последице своје одлуке, већ узимају у обзир политичке, економске и друштвене последице свог рада (Аврамовић, 2015: 1237). На овим темељима настаје идеја *респонзивног судије*.

or something” Више вид.: Cambridge Dictionary, Definition of the word *responsive*, <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/responsive>, приступљено 01. фебруар 2023. године. „...the quality of having a reaction to something or someone, especially a quick or positive reaction; the fact of being able to be improved or cured by a treatment; used for talking about how quickly and well a person or organization reacts to something“ Више вид.: Cambridge Dictionary, Definition of the word *responsiveness*, <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/responsiveness>, приступљено 01. фебруар 2023. године. „not reacting in a quick or positive way to something; not reacting or answering, or not reacting or answering satisfactorily:“ Више вид.: Cambridge Dictionary, Definition of the word *unresponsive*, <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/unresponsive>, приступљено 01. фебруар 2023. године.

¹⁴⁴ Препорука СМ/Рес(2010)12 Комитета министара државама чланицама о судијама: независност, делотворност и одговорности, члан 12 и 41.

Табела број 1 – Предлог активности које може да предузима респонзиван судија

Елементи одговорног судијског рада (Sourdin & Zariski, 2018: 14)		
Активности унутар суда као институције	Пресуђивање	Ванинституционални ангажман
<i>Индивидуална и друштвена одговорност судије</i>	<i>Индивидуална, друштвена и одговорност судије према правном систему као таквом</i>	<i>Друштвена одговорност и одговорност судије према правном систему као таквом</i>
Показати емпатију према учесницима спора и решити спор судским поравнањем, када је то могуће	Доношење правичне одлуке која је у складу са захтевима и потребама странака	Ангажман у јавним расправама и законодавним реформама
Развијати асертивне комуникационе вештине	Доношење законите одлуке	Партиципирати у едукацији јавности
Предочити и упутити учеснике спора на друге институционалне системе подршке	Узети у обзир шире друштвене и правне импликације укључујући трошкове поступка и једнак приступ правди	Коришћење друштвених мрежа и осталих медија као средстава комуникације
Учествовати у постизању договора између странака како би се спор евентуално решио медијацијом	Указивање на пропусте и грешке у јавним политикама и законодавним нормама	Учествовати у решавању проблема из области судства
Хватање у коштац са друштвеним факторима који су довели до судског спора	Развијање правне мисли и учествовање у стварању правне теорије	Свест о значају и активна сарадња са центрима који помажу у лечењу болести зависности
Брига о правима и интересима оних који нису присутни у суду	Пресуђивање које подразумева анализу ширег друштвеног контекста	Заговарање и предлагање програма за унапређење положаја судства

Анализирајући све ове елементе појединачно, видимо да њиховим практиковањем респонзиван судија прихвата изазове савременог друштва и да је спреман да „погледа мало даље“ од своје суднице и спора који је пред њима. Такав судија је свестан да ће и други, они који нису учесници спора, бити на неки начин „погођени“ њиховим одлукама (Sourdin & Zariski, 2018: 18). Овакво поимање улоге судије у савременом друштву прате и важећи прописи у области судства, па тако Бангалорски принципи понашања судија прописују да судија треба да буде независан у односу на друштво, као и у односу на странке у спору у коме пресуђује.¹⁴⁵ То пак не треба да буде „живот налик монашком“ како се некада прилично рестриктивно сматрало, јер потпуна изолација судије од заједнице у којој живи није ни могућа, а ни корисна. Од судије се захтева да задржи облик живота и понашања који јесте строжији и ограниченији од начина живота других људи, али би било неразумно очекивати да се потпуно повуче из јавног живота и усредреди се само на лични приватни живот како би одржао поверење у своју независност и непристрасност.¹⁴⁶

Ова идеја респонзивног судије је заправо универзалног карактера и може се проширити и на друге професије. Тако се на пример од респонзивног професора очекује не само да држи наставу и пише научне радове, него да током држања својих предавања увиди које су то потребе његових студената, да уочи њихове тешкоће у учењу, да им помогне да их превазиђу.

¹⁴⁵ Commentary on the Bangalore Principles of Judicial Conduct, Article 31, www.unodc.org/res/ji/import/international_standards/commentary_on_the_bangalore_principles_of_judicial_conduct/bangalore_principles_english.pdf, приступљено 10. октобра 2022. године.

¹⁴⁶ Commentary on the Bangalore Principles of Judicial Conduct, Article 31, www.unodc.org/res/ji/import/international_standards/commentary_on_the_bangalore_principles_of_judicial_conduct/bangalore_principles_english.pdf, приступљено 10. октобра 2022. године.

Респонзивни професор ће се, као члан своје институције, такође ангажовати на унапређењу рада факултета и промовисаће своју институцију у односу са јавношћу на прави начин. Коначно, као део професорског еснафа, одржаваће колегијалне односе са другим колегиницама и колегама. Када говоримо о лекарима, њихов посао се не ограничава само на дијагностификовање медицинског проблема пацијента и преписивање одговарајуће терапије, већ је једнако важан и емпатичан приступ пацијенту, поштовање одредаба етичког кодекса и указивања на прекршаје које друге чине, колика год била цена за то (Иљин, 2001: 86-88). Оно што је дистинктиван задатак професија у односу на друге послове или занате, је што њени представници штите универзално, неупоредиво, јавно добро односно идеале као што су знање, здравље, правда, безбедност итд. Да би штитили ова добра, професионалци морају бити високо образовани појединци који су се дуготрајно школовали и који се још увек школују како би одговорили на савремене захтеве своје професије. Коначно, њих одликује и постојање удружења, заједница које штите професију наметањем баријера уласку нових чланова и прописивањем етичких правила понашања (Б. Гроздић & Павловић, 2017: 21-30). У друштву које пати од колективног дефицита акције односно у коме постоји „хронично одсуство акције/делања“, можемо рећи и „делатна блокада“ (Spasić, 2004) од представника свих професија, не само судијске, већ и свих других, очекује се један другачији, виши модел делања, понашања и поступања који се може назвати *респонзиван*. Овај респонзиван модел, како лепо примећује судија Горан Милић, подразумева људско достојанство као скуп моралних и умних особина, али и друштвено достојанство које судијама, а додаћемо и представницима осталих професија, намеће један посебан начин живота (Милић, 2012: 28).

3.2. Професионални фактори

3.2.1. Професионални етос

3.2.1.1. Активан професионални интегритет

Иако припадник професије, сваки судија је и аутентична личност, са себи својственим психолошким карактеристикама, идеолошким оријентацијама и вредносним обрасцима који непосредно утичу на формирање личног интегритета, те посредно и на професионални интегритет. То значи да је сваки судија индивидуа за себе и да ће сходно својим социопсихолошким особинама различито остваривати свој професионални интегритет (Gavrilović & Milanović, 2014: 25). Када говоримо о професионалном интегритету, Гавриловић и Милановић су направили разлику између активног и пасивног интегритета припадника професије. Као виши облик, *активни* интегритет подразумева не само поступање односно живљење у складу са прихваћеним професионалним вредностима, него и делање судије у смислу да он активно промовише те вредности и да указује на кршење одредаба закона или етичког кодекса других чланова професије. Са друге стране, судија има *пасивни* професионални интегритет када поштује професионални етос, али не предузима никакве додатне активности (Gavrilović & Milanović, 2014: 25). Поставља се питање који судија ће то чинити? Да ли само најбоље и изванредне судије, јер такве личне и професионалне способности и квалитете не деле све судије? (Sourdin & Zariski, 2018: 23). Професионализам као концепт чини симбиоза вредности као што су знање, интелектуалне вештине и личне особине (Webb, 2004: 10). То значи да поред поменутих особина, судија треба да буде обучен односно треба добро да познаје садржај релевантних правних прописа и етичких кодекса како би адекватно могао да реализује своју експертизу и обавља своје професионалне дужности (Gavrilović & Milanović, 2014: 25). Морална начела нису „додатни захтеви“ које треба спровести, већ „водич понашања“ за правилно, ваљано обављање судијске дужности који је од значаја за суштину обављања ове функције (Hamilton, Reed, & Laličić, 2015: 13). Другим речима, лични квалитети које поседују изванредни појединци нису кључни, јер се елементи активног интегритета могу научити, усвојити, баш као што је и Платон говорио да се врлина може научити (Cramton & Koniak,

1996: 190). Подучавањем односно кроз различите врсте (не)формалног образовања и обука развија се унутрашња мотивација за (про)активно морално професионално делање, јер лични и професионални морал не морају да се подударују код сваког судије. Када појединци прихвате да је питање вредности од суштинског значаја за индивидуални развој и морални интегритет, биће сувишно говорити о разлици односно одвојеним сферама личног и професионалног (Webb, 2004: 7-8). На овај начин ће се елиминисати не само интерни конфликти, већ и потенцијални конфликт личних вредности и екстерног стандарда који може бити наметнут правом, организационим правилима, кодексом понашања итд. (Webb, 2004: 8).

Овакав, за неке „додатни“ или понекад пежоративно речено „ваннаставни“ ангажман је често трпео критике да он одвраћа судије од њихове основне судске функције – суђења, односно доношење судских одлука у појединачним случајевима. Један од одговора на такве критике је да судије нису никад биле ограничене само на рад у суду, вођење судских процеса, писање пресуда, већ су увек могле да узму учешће у разним споредним активностима (Sourdin & Zariski, 2018: 24-25). Ово мишљење дели и Мајкл Буравој (*Michael Burawoy*) када се позива на Диркемову идеју да професионална удружења не треба само да бране своје професионалне интересе, већ треба да буду саставни део националног политичког живота (Burawoy, 2005: 8). Мишљења смо да многа привидна ограничења судијске улоге и функција које могу да обављају, углавном потичу из традиционалних, релативно рестриктивних и неретко погрешних схватања и навика, а не из стварних законских препрека. Судије које су свесне значаја активног интегритета наставиће да проналазе начине да комбинују своју оданост закону и судијској етици са жељом да боље служе друштву (Sourdin & Zariski, 2018: 24-25).

Чињеница је да су активности које судија може предузимати ван суднице, да би остварио нека своја грађанска права или шира професионална интересовања, ограничена на различите начине, јер су судије под „будним оком“ јавности (Милић, 2012: 30-31). Ова поступања ван суда су, на пример у Србији, Етичким кодексом и Законом о судијама углавном негативно дефинисана кроз забране или уздржавање од поступања. Ако пак погледамо афирмативно на ове одредбе видећемо да судија ван својих редовних дужности може „јавно говорити, писати, предавати, подучавати и учествовати у другим активностима која се тичу права, правног система и администрације правосуђа, укључујући учествовање у тим активностима преко различитих струковних удружења, образовних институција, домаћих и страних организација које су својим програмима и средствима усмерена на развој правосудног система у Србији, као и органа и тела Владе РС, која се овим питањима баве. Судија је дужан да чува углед суда и судијске функције кроз писану и изговорену реч“ (Милић, 2012: 31). Такође судија се може „бавити уметношћу, спортом и другим друштвеним и рекреационим активностима, као и учествовати у грађанским или добротворним активностима“. Овде се истиче да судија не би смео да лично учествује у прибављању средства за неку од тих организација или тела, као ни да дозволи да се његово име користи/употребљава за добијање тих средстава или да се престиж судског звања користи у ове сврхе (Милић, 2012: 31).

3.2.1.2. Однос личног и професионалног морала

Оно што карактерише сваку професију, па тако и судску је специфичан професионалан, али и лични морал. Како би се ова „два морала“, која начелно говорећи не морају да буду конзистента, поистоветила, сваки судија свој радни век почиње заклетвом. Иако се текстови заклетви разликују у савременим државама, како примећује Лајтер, а некад су и контрадикторне, оне имају исти циљ – да јачањем професионалног етоса гарантују морално обављање функције (Leiter, 2017: 16-19).¹⁴⁷ Заклетва је само први корак у стварању осећаја моралне обавезности, те она има потпору у међународном и националном нормативном оквиру професионалног морала. То су пре свега Бангалорски принципи који промовишу шест

¹⁴⁷ Тако заклетва судија у Србији гласи: „Заклињем се својом чашћу да ћу своју функцију вршити верно Уставу и закону, по најбољем знању и умећу и служити само истини и правди“. Више вид.: Закон о судијама, члан 54.

основних принципа поступања судија – независност, непристрасност, интегритет, доличност, једнакост и стручност и марљивост.¹⁴⁸ Ослањајући се на ове стандарде судијске етика, Високи савет судства усвојио је Етички кодекс који почива на седам основних принципа – независност, непристрасност, стручност и одговорност, достојанственост, посвећеност, слобода удруживања, оданост принципима Етичког кодекса.¹⁴⁹ Неколико година пре него што је овај кодекс донет на институционалном нивоу, дакле са општим важењем за све судије, Друштво судија Србије као највеће удружење, усвојило је стандарде судијске етике са идејом да у облику Кодекса буду доступни и оним судијама које нису чланови удружење. Прописано је шест основних стандарда – независност, непристрасност, професионалност, интегритет, посвећеност и оданост стандардима судијске етике (кодексу).¹⁵⁰

Прописи јесу први и нужан корак, али они нису довољни да осигурају морално поступање односно да ускладе лични и професионални морал. Када говоримо о моралу заправо говоримо о вредној димензији, која у свакој радној организацији, па и у судству, има велики утицај на свакодневно пословање, радни учинак, остваривање дохотка, међуљудске односе и уопште развој и успех неког радног ентитета. Многбројна истраживања су доказала значај (не)усклађености личних и организацијских вредности и показала су да је њихова повезаност веома дубока и толико снажна, да вредности на којима почива одређена организација могу да замене велики број прописа, и да свега неколико начела имају већи утицај на запослене него сви нормативни прописи заједно (Crteni et al., 2017: 63-64). Интензитет овог утицаја расте како расте степен усклађености личних и организацијских вредности (Sekiguchi, 2004: 179, 182-184),¹⁵¹ а овај ниво компатибилности такође има утицаја и на степен оданости организацији (Crteni et al., 2017: 63-64). Оданост одређеној организацији, самим тим и њеном вредносном систему може почивати на жељи, трошку или обавези. То значи да оданост може бити афективна, инструментална или нормативна. Како истичу Џон Мејер (*John P. Meyer*) и Натали Ален (*Natalie J. Allen*) афективна оданост је резултат жеље запосленог да буде део организације са којом се идентификује, где има осећај припадности, која му пружа различите прилике за усавршавање и у којој се осећа добро и задовољно. Инструментална оданост почива претежно на нужди, на процени трошка изласка из организације, недостатку других алтернатива, док је нормативна лојалност заправо осећање обавеза које може бити последица нормативног притиска пре него што је запослени постао део организације (нпр. породична или културна социјализација) или након што је постао члан (нпр. организацијска социјализација) (Meyer & Allen, 1991: 63-64, 72, 82-83).

Свака професија има својствен језик, специфична правила уласка у професију, напредовања и напуштања, своје симболе, етички кодекс, али оно што је заједничко свим професијама је да се њени припадници трајно опредељују за свој позив, да му како се то често каже „посвећују свој живот“ (Zvekić, 1983: 36-50). Да би професији заиста посветили читав

¹⁴⁸ United Nations Office on Drugs and Crime, Commentary on The Bangalore Principles of Judicial Conduct, 2007, https://www.unodc.org/documents/nigeria/publications/Otherpublications/Commentry_on_the_Bangalore_principles_of_Judicial_Conduct.pdf, приступљено 17. фебруара 2023. године.

¹⁴⁹ Високи савет судства је на основу члана 3. став 4. Закона о судијама („Службени гласник РС”, бр. 116/08, 58/09 и 104/09) и члана 13. алинеја 14. Закона о Високом савету судства („Службени гласник РС”, број 116/08) на седници одржаној 14. децембра 2010. године, донео Етички кодекс судија. Више вид.: <https://www.paragraf.rs/propisi/eticki-kodeks-principi-i-pravila-ponasanja-sudija.html>, приступљено 17. фебруара 2023. године.

¹⁵⁰ Друштво судија Србије, Стандарди судијске етике, Београд 2003, https://www.sudije.rs/images/Standardi_sudijske_etike.pdf, приступљено 17. фебруара 2023. године.

¹⁵¹ Теорија уклапања личности (енгл. *Person-organization (P-O) fit theory*) на различите начине испитује колико су основне вредности, уверења и морал запосленог усклађене са вредносним системом организације у којој ради. Другим речима, мери се компатибилност између особе и организације, наглашавајући у којој мери особа и организација деле сличне карактеристике и/или задовољавају потребе једне друге. Примера ради, неко ко је веома амбициозан и високо оријентисан на мерљив успех и брзе резултате, већа је вероватноћа да ће се боље уклопити у организацију која дели сличне вредности (Sekiguchi, 2004: 179, 182-184).

свој живот судије морају да поседују одређене особине, између осталог морају да буду храбри. Лествицу моралног делања судија врло високо је поставио амерички судија Џек Вајнстајн (*Jack Weinstein*), позивајући се на речи индијских ратника да је за моралног судију „сваки дан, добар дан за умирање“ (Weinstein, 2004: 101). Користећи овако радикалну метафору, Вајнстајн истиче да је улога судија у демократским државама прилично ограничена – судије примењују правне норме које је донела законодавна и извршна власт, с тим да у тој игри постоји међупростор, у коме судија тумачи норме у складу са слободним судијским уверењем. Али и то слободно судијско уверење је структурно ограничено, јер би потпуна слобода водила арбитрарном и непредвидивом доношењу одлука које би стварало правну несигурност, те грађани не би знали како да поступају. Вајнстајн закључује да судија најпотпуније прихвата свој професионални живот када је спреман да се бори за правду, и када је спреман да прихвати да у тој борби може бити критикован, оповргнут или да изгуби посао (Weinstein, 2004: 101). То значи да се од судије очекује да „нема страх“ и да буде храбар. Храброст као једна од четири кардиналне врлине како је то говорио Платон, мора да се вежба како примећује Мартин Санквист (*Martin Sunnqvist*). Ако желимо да судија буде храбар када треба да одлучи у тешким случајевима или тешким ситуацијама, независност као „стање духа“ се за то мора припремати у мање тешким ситуацијама односно мора бити део саморазумевања судије у сваком тренутку (Sunnqvist, 2022). Такође, од судије се једнако очекује да буде посвећен правничком позиву односно да тежи ка правди, да се бори за правду. Како примећује Бован, да би се бориле за правду, судије треба да имају изражен лични и стручни интегритет као основно обележје дигнитета, достојанства правничке професије чиме долази до изражаја тај посебан облик судијске одговорности (Bovan, 2013: 450, 456).

3.2.2. Колективно делање судија као професије

3.2.2.1. Судије као део специфичне друштвене сфере

Социолошка проучавања се условно могу поделити на три истраживачка нивоа – микро (појединац и његове интеракције), макро (држава, класе итд.) и мезо ниво (друштвене организације, друштвене групе итд.). Тако и судије можемо посматрати на микро нивоу, као засебне личности и испитивати њихов *habitus* „као систем трајних, преносивих диспозиција” које појединац носи са собом, које су део њега, јер су ”скуп стечених образаца мишљења, понашања и вредновања који успоставља везу између друштвених структура и личне историје“. *Habitus* се стиче процесом социјализације, који је специфичан за сваки друштвени положај, и подразумева субјективно, индивидуално прилагођавање том положају (Spasić, 2004: 292). Истраживање *habitus-a* је кључно за разумевање различитих друштвених активности људи, јер се у њему „преклапају друштвене и менталне структуре“ и он се углавном активира приликом делања у одређеном пољу (Spasić, 2004: 293). Другим речима, *habitus* се формира у пољу и испољава у односу на поље, јер ми деламо у пољу у односу на наше диспозиције у *habitus-у*. Стога је разумевање *habitus-a* неодвојиво од идеје поља, као макро нивоа проучавања који се може дефинисати као „мрежа, или конфигурација, објективних односа између положаја. Ти положаји су објективно дефинисани, у свом постојању и у детерминацијама које намећу својим носиоцима, актерима или установама, преко њихове садашње и потенцијалне ситуације (*situs*) у структури расподеле врсте моћи (или капитала) чије поседовање омогућава приступ профитима специфичним за то поље, као и преко њиховог објективног односа спрема других положаја (доминација, потчињеност, хомологија итд)” (Spasić, 2004: 290-291; Bourdieu, 1987: 805). Другим речима, поље је систем објективних друштвених односа који постоји, који се реализује кроз различите институције. Поље диктира правила игре учесницима поља, који се надмећу за различите врсте капитала које у оквиру поља сматрају вредним. Овај појмовни апарат дао је посебан допринос испитивању специфичног поља деловања, конкретног правничког поља (енгл. *juridical field*). Када говори о праву, Бурдије га види као друштвено поље – скуп објективних и историјских односа између позиција друштвених актера који се боре за власт или капитал – у којима се

учесници боре за присвајање симболичке моћи која је имплицитна у правним текстовима (Villegas, 2004: 60). Када говори о правницима, као представницима професије, правничко поље је, као и свако друго друштвено поље, организовано на основу интерних правила, карактеристичних понашања и вредности које његове чланове држи заједно, на окупу. Као такво оно је аутономно, и метафорични говорећи, делује попут магнета на оне који су његови чланови, дакле снажно их привлачи. Ова тзв. унутрашња организација правничког поља је заправо унутрашња политика професије (енгл. *internal politics of the profession*) која врши свој специфичан и продоран утицај на сваки аспект функционисања права ван самог ентитета професије (Bourdieu, 1987: 806).

Занимљиво је да Бурдијеов концептуални апарат не омогућава проучавање делања судија као друштвене групе. Између осталог, зато што су за Бурдијеа, људи у пољу увек у некој врсти конкуренције око неког капитала и ретко када се између њих успостављају односи сарадње. Ипак, осим индивидуалног ангажмана судија (микро ниво) и институционалног као грана власти (макро ниво), активности ових носилаца јавних функција можемо анализирати и када делају као део (друштвене) групе (мезо ниво).¹⁵² Ову област је Денис Галиган (*Denis Galligan*) мапирао као значајну и истраживао како (друштвене) групе, удружења, организације или појединци делају, када су предмет правног нормирања (Galligan, 2007: 103). Галиган социјалну тј. друштвену сферу дефинише као „простор у коме припадници сфера могу да деле схватања и конвенције о својим активностима, и која утиче на њих и усмерава их у обављању тих активности“. Социјална сфера је заправо простор у коме њени припадници могу да размењују своја мишљења, идеје и ставове и могу да постигну консензус поводом неког питања од колективног значаја (Galligan, 2007: 103-104). Значај ових друштвених сфера и начина на који оне делују, најбоље се види у ситуацијама када се право појављује као „непожељан улез“ односно када покушава да промени структуру рада, начин њиховог деловања или неку област од њиховог интереса. Ако чланови ових друштвених сфера, а то су најчешће припадници одређених професија, сматрају да нова правила немају позитиван утицај на њихов рад, тј. ако осећају да су им наметнута, они се оваквом „нападу“ супротстављају тако што „улазе“ у своје друштвене сфере преко којих могу заједнички, снажније да изразе своје незадовољство (Galligan, 2007: 104-105). Ове друштвене сфере настају на различите начине – из потребе за друштвеном сарадњом, као резултат живота у заједници, из жеље да се заједно развијамо, али оно што је заједничко свакој сфери, је да у оквиру њих, њени припадници усвајају одређена правила, али и више од тога – усвајају стандарде понашања, уверења и вредности. Како закључује Галиган, живот изван друштвених сфера може да постоји, али само у биолошком смислу, јер ми живимо у социјалним сферама (енгл. *lives are lived in social spheres*), неодојиви смо од социјалних сфера које су основа наших уверења и делања, али и свих других појединаца који су њени припадници (Galligan, 2007: 113-116).

Значај судијског удруживања и јачања мрежа судија (енгл. *judicial network*) одавно је препознат у научној литератури, између осталог и као један вид отпора, заштите судија, оснаживања појединаца и професије као такве, те је испитиван не само теоријски, него и емпиријски (Benvenuti, 2013: стр). Као такав, нашао је примену у националним прописима у форми права која се гарантују судијама, али и забране кршења овог права од других ентитета. Такође, међународни прописи крајње афирмативно гледају на различите активности удруживања, те се тако препоручује да се „судије преко својих представника и професионалних организација укључују у доношење одлука у вези са судском управом и одређивањем и распоређивањем средстава потребних за судску управу на државном и локалном нивоу.“¹⁵³ Ми смо такође мишљења да због многобројних ограничења у погледу

¹⁵² Галигановом идејом о социјалним сферама смо се први пут бавили у контексту Хартове теорије друштвених правила. Овде ће бити изнети само основни налази (Дабетић, 2017: 360-373).

¹⁵³ Европска повеља о закону за судије, 1.7., <https://www.vk.sud.rs/sites/default/files/attachments/Evropska%20povelja%20o%20zakonu%20za%20sudije.pdf>, приступљено 31. октобра 2022. године.

професионалних и приватних активности, која су инхерентна судијској професији, удружења су један од прав(н)их начина да се судије изразе у јавном сфери.

3.2.2.2. Поверење у судство као извор ширег друштвеног легитимитета

У савременом свету, како га Гиденс помало погрдно назива „разулареном“, а Бек додаје и свету пуном ризика, неизвесности и брзих промена, традиционални облици поверења, који су имали своје упориште у локалним заједницама, полако почињу да нестају. У таквом окружењу, важно је да се оствари однос поверења са другим појединцима и важно је имати поверења у друштвене институције (Gidens, 2007: 698-699). Поверење у институције као што су влада, народна скупштина, полиција, војска, локалне самоуправе, независна тела, судство и друге друштвене институције, један је од услова успешног функционисања демократског друштва и што је оно веће, то је и демократски поредак стабилнији (Vuković, 2022a: 195, 202). Поверење је између осталог, показатељ да грађани суштински, *de facto* заиста прихватају демократске институције и вредности, чиме се повећава степен друштвеног активизма и политичке партиципације грађана. Коначно, институционално поверење има посебан значај и у кризним, тешким временима када политичари чешће доносе не тако популарне мере, а опет нису у страху од политичког преврата, јер грађани имају поверења у њих и у овим тренуцима (Vuković, 2022a: 195). Када говоримо о судству, шири друштвени значај судске независности се можда баш најбоље види на примеру поверења јавности као извору друштвеног легитимитета, тачније на њеном одсуству. Другим речима, нарушено поверење јавности или њен недостатак, неизбежно води угрожавању независности судства како упозорава судија Ворен. Оваква последица је и разумљива, јер зашто би друге гране власти, или јавност, поштовали одлуке суда који не може или не покаже способност да ефикасно управља собом? Зашто би поштовали одлуке суда који не може правично и брзо да одлучује о предметима? (Warren, 2003: 4). Треба имати у виду да судије обављају јавну функцију, те да је судство као институција у односу одговорности према широј друштвеној заједници. То значи да судство није самодовољно односно да не може самом себи да да легитимитет (енгл. *self-authenticating*), већ судије сnose одговорност за појединачне судске одлуке и одговорност за свој рад уопште (Bell, 2006: 9). Ауторитет суда не почива на снази коју има извршна власт или моћи коју има законодавна власт (политички легитимитет), већ на специфичним професионалним знањима и природи посла коју не могу обављати ни грађани, као лаици, али ни политичари (Spraic, 2020: 115-134). Како се даље истиче у Бангалорским принципима, он почива на континуираном поверењу јавности у његову моралну и у складу са законом санкцију. Стога, да би грађани имали поверења, суд на првом месту, мора у сваком смислу бити имун на сва политичка превирања и да се уздржава од укључивања у политичке сукобе и нагодбе.¹⁵⁴ Када говоримо о судијама као појединцима, како прописују Бангалорски принципи, једино ако се судија херметички затвори у својој кући након радног времена, може да избегне да буде изложен различитим утицајима који обликују његово размишљање.¹⁵⁵ Ипак, судија је стално изложен суду јавности, те је у обавези да прихвати нека лична ограничења која обичним грађанима могу бити отежавајућа. Не само да је у обавези, него се налаже да он то треба да уради својевољно и слободно, како би у сваком тренутку одржавао поверење грађана у суд као институцију.¹⁵⁶

¹⁵⁴ Commentary on the Bangalore Principles of Judicial Conduct, 13, www.unodc.org/res/ji/import/international_standards/commentary_on_the_bangalore_principles_of_judicial_conduct/bangalore_principles_english.pdf, приступљено 10. октобра 2022. године.

¹⁵⁵ Commentary on the Bangalore Principles of Judicial Conduct, 32-33, www.unodc.org/res/ji/import/international_standards/commentary_on_the_bangalore_principles_of_judicial_conduct/bangalore_principles_english.pdf, приступљено 10. октобра 2022. године.

¹⁵⁶ Бангалорски принципи судијског понашања усвојени од стране Правосудне групе Уједињених нација за јачање интегритета правосуђа, <https://www.vk.sud.rs/sites/default/files/attachments/Bengalorski.pdf>, приступљено 31. октобра 2022. године.

Питање поверења је заправо област где се сучељава питање судске независности и одговорности. Има оних који сматрају да је проблем у томе што су независност и одговорност (енгл. *accountability*), када говоримо у апсолутном, идеалном смислу, неспојиви. Потпуно независтан судија не зависи ни од кога. Ако тог судију учините одговорним било коме, па макар и јавности у чијем најбољем интересу он треба и да пресуђује, његова независност је смањена односно ограничена до нивоа његове одговорности. То нас наводи на закључак да они који се залажу за кохабитацију независности и одговорности не подразумевају ове појмове у апсолутном смислу, већ фаворизују један од њих. Или можда постављају кључно питање – „колико чега“? Где би требало да се „заврши“ независност и да „почне“ одговорност? (Geyh, 2012: 161). Они који се супротстављају оваквом ставу, мишљења су да инструментални поглед на независност судства, не захтева дихотомију и не види парадокс, јер полази од премисе да су независност судства и судска одговорност две различите стране истог новчића (Burbank & Friedman, 2012: 14-16). Ми се приклањамо потоњем становишту и верујемо да су „судске одлуке често непристрасно прихваћене као легитимне и правичне због отворености и непристрасности судског поступка и због аргументованих анализа које су потпис судског мишљења“ (Fein & Neuborne, 2000: 7). Независност и непристрасност нису у колизији, већ коегзистирају, због чега посебно забрињавању истраживања спроведена у ЕУ, САД-у и Србији, која показују да грађани имају мањак поверења у институције, а посебно је забележен пад поверења у политичке институције (Vuković, 2022a: 196-202).¹⁵⁷

¹⁵⁷ Фонд за отворено друштво спровео је истраживање 2011. и 2017. године са циљем испитивања ставова грађана и елите о уставним променама. Узорак је био случајни репрезентативни стратификовани троетапни. Истраживање је обухватало две групе испитаника - грађане Србије старије од 18 година и припаднике политичке, друштвене и интелектуалне елите у Србији. Показало се да већина елите, као и 2011. године сматра да је судство политизовано (89%), док исто мишљење има тек половина грађана, нешто мање него 2011. године, када је такав став имало 58% испитаника (Fond za otvoreno društvo, 2011-2017).

МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР

1. Општи методолошки оквир

1.1. Избор предмета истраживања

Идеја за дубље теоријско и емпиријско испитивање феномена независности судства зачета је на самом почетку нашег научног рада на факултету 2015. године. Нешто што је почело као лично интересовање, касније се развијало под утицајем промена друштвеног, а посебно институционално–политичког окружења. Иако питање независности судства има општи друштвени значај, недовољан број домаћих интердисциплинарних истраживања додатно је појачао нашу жељу да продубимо постојећа сазнања у овој области. Анализа различитих аспеката рада судија у Србији, учинили су да се запитамо каква је корелација између традиционалне и савремене улоге судија? Покушали смо да осветлимо постојање, али и однос између вредности утканих у културни образац рада и понашања „некадашњих судија“ – припреманих по менторском принципу у време комунизма и социјализма и оних „савремених“ који су прихватили нове демократске вредности.

1.2. Тешкоће и проблеми

Код овакве врсте истраживања скоро увек постоји неколико врста изазова чија учесталост и интензитет може да варира током различитих истраживачких фаза. Оно што се показало као можда највећа тешкоћа приликом реализације **упитника** односи се на а) бригу за поверљивост прикупљених података и очување анонимности и б) одзив испитаника (енгл. *response rate*), док се код спровођења **интервјуа** истраживачи најчешће суочавају са в) проблемом проналаска испитаника и г) непристрасности испитаника у смислу природне, људске субјективности и склоности давања друштвено пожељних одговора, што је био случај и у овом конкретном истраживању. Занимљиво је да је као универзалан проблем и код једног и другог начина прикупљања података био д) специфичност друштвене групе која је предмет истраживања, која се показује као својеврстан изазов и у компаративним студијама које истражују исти предметни феномен (Dobbin et al., 2001: 287–314).

а) Што се тиче *очувања анонимности*, која је предуслов успешног спровођења упитника и добијања искрених одговора, показало се да је сет социо-демографских питања у којима се између осталог од испитаника очекивало да дају податке о годинама живота и судијског стажа, о степену надлежности суда у коме раде и којом материјом права се баве, у одређеној мери угрожавао овај осећај код испитаника. Питања социо-демографског карактера иначе и спадају у тзв. осетљива питања (енгл. *sensitive issues*) на која испитаници врло често не желе да одговоре или одговарају недовољно искрено или тачно (McNeeley, 2012: 279-281).¹⁵⁸ Стога нас не изнађује што одређени број испитаника, који се определио за учествовање у истраживању писаним путем, није одговорио на ова питања. У коментарима на крају упитника, неке судије су и отворено изразиле сумњу да би у неким мањим судовима на овај начин могао да се утврди њихов идентитет.

б) Осећај анонимности, заједно са степеном мотивисаности и жеље да учествују у истраживању, био је у директној корелацији са *одзивом испитаника*. Како би добијени узорак био што репрезентативнији, те на тај начин веродостојно осликао читаву судијску популацију

¹⁵⁸ Између осталог у осетљива питања спадају и питања о породичном животу, општем здравственом стању, сексуалном узнемиравању, криминалном понашању, опште прихваћеном друштвено пожељном понашању и слично (McNeeley, 2012: 279-281).

„у малом“, сваки истраживач тежи да повећа одзив испитаника и да их мотивише да у што већем броју узму учешће. Уклањање сета социо-демографских варијабли из упитника вероватно би повећало одзив судија, али због њиховог значаја за анализу и обраду добијених резултата нисмо могли да изоставимо ова питања. Ова тешкоћа је пренебрегнута тако што је све време током трајања истраживања био отворен линк за приступ упитнику у онлајн форми. На овај начин је гарантована потпуна анонимност која је приликом попуњавања упитника у писаној форми, који се спроводи на радном месту могла да буде компромитована. Што се тиче жеље испитаника да учествују, верујемо да су лични одласци у суд и представљање садржаја истраживања руководиоцима суда и другим судијама, повећали свест о значају научног истраживања и имали општи позитивни утицај.

в) Колико год била велика популација која је предмет одређеног истраживања, велики изазов је *пронаћи испитанике* који желе да учествују, стога смо ми контакте са судијама остваривали на различите начине. Неке судије смо лично познавали од раније, јер су учествовали у неким од пређашњих експлоративних истраживања, што нам је веома значило на самом почетку рада када су позвали неке од својих колега да и они учествују (енгл. *snow ball method*). У судовима у неким мањим местима, разговори су обављени након званичне молбе упућене секретару или управи суда, да се у истраживање укључе неке судије које то и желе, након чега смо лично одлазили у договорени дан и заказано време. Предност „густо насељене“ правничке професије је и умреженост њених представника, па су тако неки контакти остварени и преко професора са различитих Правних факултета. Велика подршка овом истраживању била су судијска удружења, чији чланови су врло радо пристајали на разговоре, а један канал повезивања била је и наша лична мрежа познаника и пријатеља. Највећи број интервјуа остварен је на препоруку самих судија, које су нам дале контакте својих колегиница и колега, као и преко секретара и управе суда који су питали судије из својих судов да учествују (енгл. *snow ball method*).

г) Иако је тешко пронаћи испитанике који желе да учествују у истраживању, можда је још теже остварити однос поверења који би повећао вероватноћу добијања *искрених, непристрасних одговора*. Пошто резултати емпиријског истраживања у великој мери почивају на ауторефлексији испитаника, приликом спровођења интервјуа увек постоји опасност од добијања једностране тј. субјективне слике феномена који се истражује. Упркос чињеници да је постављен јасан, кохерентан теоријски оквир на основу кога су даље извођене детерминанте за мерење постојања и степена независног судства, испитаници често имају жељу да се својим (понекад) „тачним“ односно „друштвено пожељним одговорима“ представе у што лепшем светлу свом саговорнику и (стручној) јавности која се буде нашла у улози читаоца (McNeeley, 2012: 382; Pridemore et al., 2005: 977-978). Са друге стране, много више се ради о самоспознаји испитаника тј. постојању свести о сопственим капацитетима и недостацима, и спремности да о томе јавно говоре, јер је самоспознаја „силазак у пакао“ како помало застрашујуће истиче Бурдије, позивајући се на Канта (Burdije, 2011: 33). Да бисмо превазишли ово ограничење окренули смо се „расуђивању (*logismos*) да на видело изнесем(о) структуралне узроке које привидни знаци и речи откривају само тако што их прикривају“ (Burdije, 1993: 1). Стога смо, као допуну и проверу добијених резултата, упоредили одговоре испитаника добијених квантитативном (упитником) и квалитативном (интервјуима и фокусираном групном дискусијом) методом са теоријским оквиром и тренутним нормативним и *de facto* стањем у Србији (Steckler, McLeroy, Goodman, Bird, & Lauri, 1992: 4-5). На овај начин смо додатно могли да објаснимо и разумемо одговоре судија односно да сучелимо податке добијене одговорима испитаника („свет ставова“) са чињеничним подацима („свет чињеница“) (Gavrilović & Milanović, 2014: 12).

д) *Специфичност судија као посебне друштвене групе* био је перманентан изазов током спровођења истраживања. Иако смо се трудили да изградимо однос поверења, остало је упитно да ли и у којој мери је свако од испитаника способан да буде самокритичан, јер то ипак отвара могућност за (конструктивну) критику која долази од неког „са стране“. Стога се као друга

тешкоћа издваја епистемолошко-методолошко ограничење, где се јасно уочава дискрепанца између права и других друштвених наука, у овом случају социологије и њених метода сазнавања истине и прикупљања података. Није неуобичајено да се код испитаника (конкретно правника по вокацији) јави „отпор према интрузији“ и да дође до „институционалне реакције“ и „нормативног затварања правног дискурса“ у оквиру поља права (Bourdieu, 1987: 809, 820, 823; Forić, 2019: 62, 289). Овакво „затварање“ је типично за правнике, али и представнике других професија, али је оно према нашем мишљењу пренебрегнуто захваљујући нашем правничком образовању, минулом раду које претежно инклинира питањима судства и односу поверења који смо се трудили да континуирано градим. Коначно, упркос коришћењу социолошких метода (за правнике понекад „интрузивним“), у овом случају није дошло до „затварања“ и већина испитаника је била прилично отворена за разговор и учествовање у истраживању.

2. Спровођење истраживања

2.1. Припремне активности

Припремне активности за писање ове докторске дисертације почеле су још 2016. године приликом спровођења експлоративних квалитативних истраживања мањег обима. Ове истраживачке активности имале су за циљ да открију ставове судија о различитим сегментима судијске професије као што су – право на професионално удруживање, постојање институционалних и ванинституционалних притисака на судије, искуства током спровођења правосудних реформи, утицај медија и процес реизбора и друго. Током реализације ових истраживања, имали смо прилику да посматрамо судије не само у уском пословном окружењу, док врше судијске дужности, већ и на стручним семинарима и предавањима.¹⁵⁹ Опажајући њихову комуникацију, понашање и међусобне односе и водећи неформалне разговоре који су претходили спровођењу истраживања, стекли смо додатне увиде за разумавање предметног феномена и створили однос поверења са испитаницима који нам је омогућио да дубље истражимо предметни феномен.¹⁶⁰

¹⁵⁹ Током спровођења истраживања присуствовали смо многобројним конференцијама посвећеним различитим питањима судијског положаја, између осталог: „Квалитет судских одлука у функцији квалитета судске заштите у процесу придруживања Европској унији“ која је одржана 24. јуна 2016. године у Београду; редовној скупштини Друштва судија Србије која је одржана 25. јуна 2016. године у Београду; међународној конференцији „Судијска функција и слобода мишљења“ која је одржана 27. септембра 2016. године у Београду; конференцији за медије „Шта судије мисле о судству - представљање истраживања“ која је одржана 30. јануара 2017. године у Београду; међународној конференцији „Правосуђе и медији“ која је одржана 12. маја 2017. године у Београду; „Материјалне гаранције независности судства“ која је одржана 27. септембра 2019. године у Београду; редовној годишњој скупштини Друштва судија Србије која је одржана 28. септембра 2019. године у Београду; трибини „10 година од реизбора – Сећање на погубне потезе да се не би правили нови“ која је одржана 16. децембра 2019. године у Београду; онлајн конференцији о слободи удруживања судија у Европи која је одржана 22. октобра 2020. године; научном скупу од националног значаја „Судство као власт“ који је одржан 29. и 30.11.2019. године у организацији CEPRIС-а, Центра за конституционализам ФПН и Српског удружења за правну и социјалну филозофију (IVRS) и многим другим.

¹⁶⁰ Током израде докторске дисертације, осим разговора са ментором и предметним наставницима, консултовали смо се и са еминентним стручњацима у земљи и из иностранства. Између осталог са проф. др Шерин Роуч Анлу (*Sharyn L. Roach Anlu*) са Универзитета Флиндерс (*Flinders University*) у Аустралији; проф. др Ангелом Мелвил (*Angela Melville*) са Универзитета Флиндерс (*Flinders University*) у Аустралији; са проф. др Џефри Статоном (*Jeffrey K. Staton*) са Емори Универзитета (*Emory University*) из Америке; проф. др Томасом Гигерихом (*Thomas Giegerich*), директором Европског института (*Europa-Institut Saarbrücken*) у Немачкој; проф. др Аном Сандерс (*Anne Sanders*) са Универзитета Белефелд (*Bielefeld*) у Немачкој, редовном професорком на предмету *Comparative juridical studies*, екстерном консултанткињом и ауторком многих извештаја за Савет Европе, Консултативно веће Европских судија и Консултативно веће Европских тужилаца; проф. др Марком Кмезићем са Универзитета Карл Франзенс (*Karl-Franzens-Universität Graz*) у Аустрији. Посебно су били значајни разговори са судијама из праксе:

2.3. Временски оквир истраживања

Истраживање је спроведено у четири фазе. **Прва, експлоративна фаза истраживања** спроведена је у периоду од 27. маја до 5. јула 2021. године. Током ових шест радних седмица спроведено је укупно 30 интервјуа, од чега 27 полуструктурираних и 3 неструктурирана. Интервјуи су у просеку трајали око сат и сат и по времена и обрађивали су следеће теме: а) судијска независност и степен њене институционалне остварености, б) друштвена улога судија као професионалне заједнице и в) шта судија као појединац мисли, вреднује и *de facto* ради како би унапредио свој положај. Овај први сет разговора обављен је у функцији експлоративног истраживања како би се формулисале прецизније хипотезе које ће касније бити проверене применом квантитативног метода (Bešić, 2019: 304). Оно што је била велика предност оваквог начина рада је могућност личног упознавања са судијама, председницима судова из чак 9 различитих градова у Србији, и промовисање упитника чија је дистрибуција планирана за наредну фазу истраживања у 2022. години. Сви интервјуи су спроведени самостално, лицем у лице (франц. *tete-a-tete*), од чега је један интервју био спроведен у онлајн форми.

Друга фаза истраживања спроведена је у периоду од 10. јуна до 25. септембра 2022. године и обухватала је упитник који је подељен у два дела: а) процена утицаја друштвених фактора – економских, политичких и културно-професионалних – на независно обављање судијске функције и б) социо-демографски подаци. Упитник је дистрибуиран свим судијама које суде у судовима опште надлежности у Србији – основним, вишим и апелационим судовима. Упитник је прво дистрибуиран на званичне мејл адресе свих 95 судова у Србији, са молбом да сваки суд проследи на мејл адресе својим судијама. Након слабог одзива током прве седмице истраживања, упитници су, у договору са управом суда, дистрибуирани у писаном облику поштом на адресе укупно 90 судова који су пристали да учествују у истраживању и на овај начин. Током трајања истраживања, све време је био доступан линк за попуњавање упитника. Током статистичке анализе коришћено је укупно 620 валидних упитника.

Трећа фаза истраживања спроведена је у периоду од 15. јуна до 21. августа 2022. године. Упоредо са дистрибуирањем упитника, лично смо одлазили у судове у 10 различитих градова у Србији, како бисмо судије додатно упознали са предметом и ширим друштвеним значајем истраживања, те их позивали да и сами узму учешће. Тим поводом смо обавили укупно 22 интервјуа, од чега 21 полуструктурирани и 1 неструктурирани. Као и у првој фази, интервјуи су у просеку трајали око сат и сат и по времена и обрађивали су исте теме, с тим што су у складу са добијеним резултатима упитника отворене и неке нове теме ради додатних појашњења, провере и допуне: а) међусобни утицај друштвених фактора, б) релативни интензитет утицаја друштвених фактора и в) питање одговорности највиших носилаца судских функција за унапређење положаја судија у Србији. У разговорима су претежно учествовали председници и заменици председника судова, али и судије. Како су пристизали попуњени упитници, већ смо стекли неки увид у ставове и мишљења судија, те су нам ови разговори помогли да додатно продубимо сазнања и проверимо неке од постављених хипотеза.

Четврта фаза истраживања спроведена је у периоду од 29. децембра 2022. године до 31. јануара 2023. године. Након статистичке обраде и анализе добијених резултата спроведене су три фокусиране групне дискусије са судијама из три основна суда из различитих градова у

судијом апелационог суда у Београду и бившом председником Друштва судија Србије Драганом Бољевић; судијом апелационог суда у Београду и бившим потпредседником Друштва судија Србије Омером Хациомеровићем; судијом апелационог суда у Београду и једним од оснивача Центра за правосудна истраживања – Цеприс-а Миодрагом Мишом Мајићем; судијом Вишег суда у Пожаревцу и бившом чланицом управног одбора Друштва судија Србије Горданом Видојковић; судијом Вишег суда и председником управног одбора Удружења судија и тужилаца Србије Иваном Јосифовић; експертом Марком Јовановићем ангажованим на пројекту „Подршка Високом савету судства“ и многим другима који се теоријски или практично баве питањем независности судства.

Србији. У овим дискусијама је учествовало укупно 29 судија и судијских сарадника, од чега 10 мушкараца и 19 жена судија и судијских сарадника. Ова истраживачка фаза је била од великог значаја, јер смо имали прилику да са групом брижљиво одабраних појединаца дискутујемо о налазима истраживања и сучелимо наша мишљења са представницима судијске професије. Ова комуникација у групи, у односу на комуникацију један на један, која је уобичајена за интервјуе лицем у лице (франц. *tete-a-tete*) који су били доминантан начин прикупљања података у нашем квалитативном делу истраживања, омогућила је већу флексибилност и слободу у мишљењу и изношењу ставова. Рационалном евалуацијом са групом испитаника смо продубили постојеће налазе и допринели бољем разумевању личног, али и групног става, веровања и мишљења (Paradžik et al., 2018: 442).

2.2. Узорак

Како бисмо испитали истинитост постављених хипотеза, истраживање о судијама у Србији ограничили смо на опште, више и апелационе *судове опште надлежности* (без укључивања представника Врховног касационог суда), јер они имају исти законски (институционални) положај и исте професионалне процедуре и праксе. Основни разлог оваквог истраживачког фокуса је што би укључивање судова посебне надлежности повлачило потребу да се анализирају ставови према типу суда, што превазилази оквире овог истраживања. С тим у вези нисмо испитивали судије које суде у судовима посебне надлежности као што су Управни суд, Привредни суд, Прекршајни суд и судови специјалне надлежности. Осим потребе да на неки начин ограничимо узорак, додатни разлог за овакву одлуку је и што највећи број судија од укупне судијске популације управо суди у судовима опште надлежности. Постављајући овакву границу, на овај начин смо могли најбоље да истражимо понашање различитих друштвених актера у истим радним условима. За испитанике смо изабрали судије које раде у општим судовима на територији Србије – апелациони суд, виши суд и основни суд. Пошто судијска популација у Србији броји више жена него мушкараца, број испитаника је нешто већи него број испитаника. Имајући у виду да највећи број судија ради у основним судовима, њихова мишљења су и највише заступљена, али се овај број пропорционално смањује сходно врсти суда, па је тако мањи број испитаника из вишег суда и коначно најмањи број испитаних судија ради у апелационом суду. Лични подаци о судијама – име, презиме и врста суда, јавно су доступни и коришћени су као водич за израду плана спровођења интервјуа и дистрибуирања упитника, те су као такви презети са званичног сајта Високог савета судства.¹⁶¹

2.2.1. Узорак за квалитативно истраживање

У обе истраживачке фазе укупно је спроведено **52 интервјуа** од чега је било 48 полуструктурираних и 4 неструктурирана. Учешће су узеле судије, као и председници већа, заменици председника судова и председници судова опште надлежности. Сви испитаници су добровољно пристали да учествују у истраживању, и уз њихову усмену сагласност већина разговора је снимана, док су у случају осталих разговора вођене детаљне писане белешке. За све разговоре рађени су транскрипти који су даље служили као водич за писање овог рада. Највећи број интервјуа обављен је у просторијама суда, најчешће у канцеларијама судија или у судници, док су неки разговори вођени и у другим просторијама изван суда.

Прва група интервјуа, укупно 30 разговора лице у лице, спроведена је у периоду од 27. маја до 5. јула 2021. године. Разговори су вођени са судијама основних, виших и апелационих судова у 9 различитих градова у Србији који се по броју становника могу сврстати у мање, средње и веће градове. Ова прва група интервјуа нам је дала значајан увид у различите сфере судијског рада, те су нам искуства, мишљења и ставови судија служили као значајан оријентир за креирање упитника. Такође, остварили смо релевантне контакте са

¹⁶¹ Више вид.: Високи савет судства – списак судија, <https://vss.sud.rs/sr/cnucak-sudija> приступљено 03. јуна 2022. године.

различитим судовима у Србији, који су нам помогли у реализацији даљег истраживања. У наставку су приказане карактеристике испитаника из узорка прве групе интервјуа.

Табела број 2 – Карактеристике испитаника из узорка прве групе интервјуа (2021. година)

Структура узорка – укупно 30 интервјуа		
	Варијабла	Број испитаника (N)
Пол	Женски	16
	Мушки	14
Врста суда	Основни суд	11
	Виши суд	11
	Апелациони суд	8
Године	мање од 35	0
	од 36 до 45	8
	од 46 до 55	9
	од 56 до 65	13
	преко 65	0

Друга група интервјуа, укупно 22 интервјуа, спроведена је у периоду од 15. јуна до 21. августа 2022. године. Разговори су вођени претежно са председницима и заменицима председника основних, виших и апелационих судова у 10 различитих градова у Србији који се по броју становника могу сврстати у мање, средње и веће градове. Ови интервјуи су били посебно важни, јер одговорност руководиоца суда има већи опус него професионална одговорност судија. Стога су ови разговори дали значајан увид у организациону културу сваког суда, специфичан локални контекст који судијама олакшава или отежава рад, радну атмосферу и међуљудске односе између запослених. Најзначајнија сазнања се можда односе на свест и спремност руководиоца да делају односно унапређују различите сегменте услова рада својих колегиница и колега судија. У наставку су приказане карактеристике испитаника из узорка друге групе интервјуа.

Табела број 3 – Карактеристике испитаника из узорка друге групе интервјуа (2022. година)

Структура узорка – укупно 22 интервјуа		
	Варијабла	Број испитаника (N)
Пол	Женски	13
	Мушки	9
Врста суда	Основни суд	10
	Виши суд	4
	Апелациони суд	8
Године	мање од 35	2
	од 36 до 45	4
	од 46 до 55	8

	од 56 до 65	7
	преко 65	1

Када све обављене интервјуе посматрамо као једну истраживачку целину, можемо рећи да је њихово спровођење у различитим етапама односно временским интервалима имало значајну улогу у провери и допуни резултата добијених упитником, као и добијању нових сазнања која ће бити тема неких наших будућих истраживања. У наставку су приказане карактеристике испитаника у коначном узорку за обе групе интервјуа.

Табела број 4 – Карактеристике испитаника у коначном узорку – обе групе интервјуа

Структура узорка за квалитативно истраживање – укупно 52 интервјуа		
	Варијабла	Број испитаника (N)
Пол	Женски	29
	Мушки	23
Врста суда	Основни суд	21
	Виши суд	15
	Апелациони суд	16
Године	мање од 35	2
	од 36 до 45	12
	од 46 до 55	17
	од 56 до 65	20
	преко 65	1

2.2.2. Планирани узорак за квантитативно истраживање

Са званичног сајта Високог савета судства дана 3. јуна 2022. године преузет је списак свих судова опште надлежности у Србији и судија који у њима суде.¹⁶² Након анализе овог списка направљен је шематски приказ свих судова према надлежностима (Табеле број 1, 3-6) и родна структура судија (Табела број 2). Када погледамо Србију као **мрежу судова** односно као „правосудну територију“, она је подељена на четири региона сходно четири апелациона суда у Србији, чије је седиште у четири велика града у Србији – у Београду, Крагујевцу, Нишу и Новом Саду. У Србији има укупно 95 судова опште надлежности и то у београдској апелацији укупно 18 судова; у крагујевачкој апелацији 31 суд; у нишкој апелацији 24 суда и у новосадској апелацији 22 суда.

¹⁶² Напомињемо да је број судија променљива категорија, у смислу да неке судије одлазе у пензију, док се у међувремену бирају нове судије, да су неке судије изабране на више функције, неке су премештене, а неколицина и разрешено. Овај шематски приказ је пре свега користио нама, истраживачима, за прављење плана истраживања и организацију дистрибуирања упитника. Све евентуалне промене које су се у међувремену десиле немају неки велики утицај на коначне резултате. Више вид. Високи савет судства – списак судија, <https://vss.sud.rs/sr/cnucak-sudija>, приступљено 03. јуна 2022. године.

Табела број 5 – Укупан број судова опште надлежности у Србији

УКУПАН БРОЈ СУДОВА ОПШТЕ НАДЛЕЖНОСТИ У СРБИЈИ ПРЕМА НАДЛЕЖНОСТИ АПЕЛАЦИОНИХ СУДОВА	
Београдска апелација	18 судова
Крагујевачка апелација	31 суд
Нишка апелација	24 суда
Новосадска апелација	22 суда
УКУПНО СУДОВА СВИХ СТЕПЕНА	95 СУДОВА

Што се тиче **броја судија** који суде у судовима опште надлежности укупно их је 1890, од чега је 561 судија мушкарац и 1329 судија су жене. Ова диспропорција односно неједнака заступљеност полова присутна је на свим нивоима судске надлежности. Тако у апелационим судовима, којих је укупно четири на целој територији Србије, суди укупно 214 судија од чега су 52 судије мушкарци, а 162 судије су жене. Што се тиче виших судова, уочавамо да је родна диспропорција релативно слична – у укупно 25 судова суди 393 судија, од чега је 126 судија мушкараца и 267 судија су жене. Коначно, у 66 основних судова, којих има и највише, укупно има 1283 судија, од чега 383 судије су мушкарци а 900 судија су жене.

Табела број 6 – Укупан број и полна структура свих судија опште надлежности

	УКУПАН БРОЈ СУДИЈА У СРБИЈИ	Судије мушкарци	Жене судије
Апелациони судови (4)	214	52	162
Виши судови (25)	393	126	267
Основни судови (66)	1283	383	900
УКУПНО	1890	561	1329

Што се тиче апелационог суда у Београду, гледано према обиму посла, он спада међу највеће правосудне институције у Србији, јер је надлежан за решавање спорова из другостепене надлежности за подручје виших судова у Београду, Ваљево, Смедереву и Панчеву. Регионално гледано, на подручју за који је надлежан апелациони суд у Београду (11.191 км²) живи око 2.300.000 становника.¹⁶³ Иако је предвиђени број судија у апелационом суду у Београду 88, суд тренутно ради са смањеним бројем судија, те је на почетку спровођења истраживања у овом суду радило укупно 75 судија.¹⁶⁴ У укупно четири виша суда има 137 судија, док у 13 основних судова има укупно 398 судија. Укупан број и полна структура приказана је у табели испод.

Табела број 7 – Укупан број и полна структура судија у апелационом суду у Београду

АПЕЛАЦИОНИ СУД У БЕОГРАДУ – 75 (17М + 58Ж)			
ВИШИ СУД У БЕОГРАДУ - 105 (35М + 70Ж)	ВИШИ СУД У ВАЉЕВУ - 9 (3М + 6Ж)	ВИШИ СУД У ПАНЧЕВУ – 10 (2М + 8Ж)	ВИШИ СУД У СМЕДЕРЕВУ - 13 (6М + 7Ж)
ПРВИ ОСНОВНИ СУД У БЕОГРАДУ - 142 (36М + 106Ж)	ОСНОВНИ СУД У ВАЉЕВУ - 22 (6М + 16Ж)	ОСНОВНИ СУД У ВРШЦУ - 11 (4М + 7Ж)	ОСНОВНИ СУД У СМЕДЕРЕВУ - 24 (8М + 16Ж)
ДРУГИ ОСНОВНИ СУД У БЕОГРАДУ – 52 (11М + 41Ж)	ОСНОВНИ СУД У МИОНИЦИ - 7(3М + 4Ж)	ОСНОВНИ СУД У ПАНЧЕВУ - 27 (10М + 17Ж)	ОСНОВНИ СУД У ВЕЛИКОЈ ПЛАНИ – 16 (5М + 11Ж)
ТРЕЋИ ОСНОВНИ СУД У БЕОГРАДУ – 57 (21М + 36Ж)	ОСНОВНИ СУД У УБУ – 6 (4М + 2Ж)		

¹⁶³ Апелациони суд у Београду, <http://www.bg.ap.sud.rs/cr/articles/o-apelacionom-sudu/osnivanje-apelacionog-suda/>, приступљено 06. септембра 2022. године.

¹⁶⁴ *Ibid.*

ОСНОВНИ СУД У МЛАДЕНОВЦУ- 14 (5М + 9Ж)			
ОСНОВНИ СУД У ОБРЕНОВЦУ – 9 (3М + 6Ж)			
ОСНОВНИ СУД У ЛАЗАРЕВЦУ - 11 (2М + 9Ж)			

Што се тиче апелационог суда у Крагујевцу, који је надлежан за највећи број основних и виших судова у земљи, тамо тренутно суди укупно 49 судија. Апелациони суд у Крагујевцу, смештен је у Палати правде, једном од највећих правосудних инфраструктурних објеката изграђених у последњих неколико деценија на територији Републике Србије. Осим Апелационог суда у Крагујевцу, у Палати правде је смештено још 11 правосудних органа што грађанима олакшава приступ правди.¹⁶⁵ У осам виших судова који су надлежни за подручја судова у Јагодини, Крагујевцу, Крушевцу, Краљеву, Новом Пазару, Пожаревцу, Чачку и Ужицу има 88 судија, док у 22 основна суда суди укупно 326 судија. Укупан број и полна структура приказана је у табели испод.

Табела број 8 – Укупан број и полна структура судија у апелационом суду у Крагујевцу

АПЕЛАЦИОНИ СУД У КРАГУЈЕВЦУ- 49 (9М + 40Ж)							
ВИШИ СУД У ЈАГОДИНИ – 10 (3М + 7Ж)	ВИШИ СУД У КРАГУЈЕВЦУ - 15 (1М + 14Ж)	ВИШИ СУД У КРАЉЕВУ – 16 (6М+10Ж)	ВИШИ СУД У КРУШЕВЦУ -10 (3М + 7Ж)	ВИШИ СУД У НОВОМ ПАЗАРУ – 8 (4М + 4Ж)	ВИШИ СУД У УЖИЦУ - 9 (3М + 6Ж)	ВИШИ СУД У ЧАЧКУ – 10 (4М + 6Ж)	ВИШИ СУД У ПОЖАРЕВЦУ 10 (4М + 6Ж)
ОСНОВНИ СУД У ЈАГОДИНИ - 19 (7М + 12Ж)	ОСНОВНИ СУД У КРАГУЈЕВЦУ – 54 (16М + 38Ж)	ОСНОВНИ СУД У КРАЉЕВУ -24 (8М+16Ж)	ОСНОВНИ СУД У КРУШЕВЦУ -25 (11М + 14Ж)	ОСНОВНИ СУД У НОВОМ ПАЗАРУ – 18 (11М+7Ж)	ОСНОВНИ СУД У ПОЖЕГИ – 12 (2М + 10Ж)	ОСНОВНИ СУД У ЧАЧКУ – 22 (5М + 17Ж)	ОСНОВНИ СУД У ПОЖАРЕВЦУ – 25 (8М + 17Ж)
ОСНОВНИ СУД У ДЕСПОТОВЦУ – 8 (2М + 6Ж)	ОСНОВНИ СУД У АРАНЂЕЛОВЦУ – 10 (4М + 6Ж)	ОСНОВНИ СУД У РАШКОЈ – 4 (2М + 2Ж)	ОСНОВНИ СУД У БРУСУ -6 (1М + 5Ж)	ОСНОВНИ СУД У СЈЕНИЦИ – 6 (5М + 1Ж)	ОСНОВНИ СУД У ПРИЈЕПОЉУ – 9 (3М + 6Ж)	ОСНОВНИ СУД У ГОРЊЕМ МИЛАНОВЦУ – 7 (3М + 4Ж)	ОСНОВНИ СУД У ПЕТРОВЦУ НА МЛАВИ – 9 (3М + 6Ж)
ОСНОВНИ СУД У ПАРАЋИНУ – 21 (5М + 16Ж)			ОСНОВНИ СУД У ТРСТЕНИКУ 6 (3М + 3Ж)		ОСНОВНИ СУД У ПРИБОЈУ – 5 (1М + 4Ж)	ОСНОВНИ СУД У ИВАЊИЦИ – 10 (4М + 6Ж)	ОСНОВНИ СУД У ВЕЛИКОМ ГРАДИШТУ - - 6 (3М + 3Ж)
					ОСНОВНИ СУД У УЖИЦУ – 20 (8М + 12Ж)		

Што се тиче подручја апелационог суда у Нишу, он је надлежан за подручја виших судова у Врању, Лесковцу, Нишу, Пироту, Прокупљу, Неготину и Зајечару. Иако је Одлуком Високог савета судства о броју судија у судовима („Службени гласник РС“ бр.43/2009, 91/2009, 35/2010), утврђено да у Апелационом суду у Нишу треба да суди укупно 45 судија,

¹⁶⁵ Апелациони суд у Крагујевцу, Информатор о раду за 2022. годину, <http://www.kg.ap.sud.rs/informator-o-radu.html>, приступљено 06. септембра 2022. године.

са председником суда, на почетку спровођења истраживања било је 41 судија.¹⁶⁶ У вишим судовима има укупно 77 судија, док у основним судовима има укупно 269 судија. Укупан број судија и полна структура приказана је у табели испод.

Табела број 9 – Укупан број и полна структура судија у апелационом суду у Нишу

АПЕЛАЦИОНИ СУД У НИШУ- 41 (12М + 29Ж)						
ВИШИ СУД У ВРАЉУ – 10 (1М + 9Ж)	ВИШИ СУД У ЛЕСКОВЦУ – 11 (7М + 4Ж)	ВИШИ СУД У НИШУ - 27(10М + 17Ж)	ВИШИ СУД У ПИРОТУ - 8(4М + 4Ж)	ВИШИ СУД У ПРОКУПЉУ – 9 (2М + 7Ж)	ВИШИ СУД У НЕГОТИНУ – 6 (1М + 5Ж)	ВИШИ СУД У ЗАЈЕЧАРУ - 6 (1М + 5Ж)
ОСНОВНИ СУД У БУЈАНОВЦУ – 12 (8М + 4Ж)	ОСНОВНИ СУД У ЛЕСКОВЦУ 39 (14М + 25Ж)	ОСНОВНИ СУД У НИШУ – 73 (13М + 60Ж)	ОСНОВНИ СУД У ПИРОТУ – 15 (3М + 12Ж)	ОСНОВНИ СУД У ПРОКУПЉУ – 15 (4М + 11Ж)	ОСНОВНИ СУД У НЕГОТИНУ – 11 (4М + 7Ж)	ОСНОВНИ СУД У КЉАЖЕВЦУ 6 (2М + 4Ж)
ОСНОВНИ СУД У СУРДУЛИЦИ – 12 (3М + 9Ж)	ОСНОВНИ СУД У ЛЕБАНУ – 10 (5М + 5Ж)	ОСНОВНИ СУД У АЛЕКСИНЦУ – 11 (4М + 7Ж)	ОСНОВНИ СУД У ДИМИТРОВГРАДУ – 5 (4М + 1Ж)	ОСНОВНИ СУД У КУРШУМЛИЦИ – 5 (2М + 3Ж)	ОСНОВНИ СУД У МАЈДАНПЕКУ – 6 (3М + 3Ж)	ОСНОВНИ СУД У ЗАЈЕЧАРУ – 17 (5М + 12Ж)
ОСНОВНИ СУД У ВРАЉУ – 21 (5М + 16Ж)						ОСНОВНИ СУД У БОРУ – 11 (3М + 8Ж)

Апелациони суд у Новом Саду, у коме суди укупно 49 судија, је у складу са Законом о седиштима и подручјима судова и тужилаштва („Службени гласник РС“, бр. 101/13 од 20.11.2013. године) територијално надлежан за виши суд у у Зрењанину, Новом Саду, Сомбору, Сремској Митровици, Суботици и Шапцу.¹⁶⁷ У ових шест виших судова суди укупно 91 судија, док у основним судовима има укупно 290 судија. Укупан број и полна структура приказана је у табели испод.

Табела број 10 – Укупан број и полна структура судија у апелационом суду у Новом Саду

АПЕЛАЦИОНИ СУД У НОВОМ САДУ – 49 (14М + 35Ж)					
ВИШИ СУД У ЗРЕЊАНИНУ – 8 (1М + 7Ж)	ВИШИ СУД У НОВОМ САДУ – 41 (10М + 31Ж)	ВИШИ СУД У СОМБОРУ - 9 (3М + 6Ж)	ВИШИ СУД У СРЕМСКОЈ МИТРОВИЦИ – 10 (5М + 5Ж)	ВИШИ СУД У СУБОТИЦИ - 10 (2М + 8Ж)	ВИШИ СУД У ШАПЦУ – 13 (5М + 8Ж)
ОСНОВНИ СУД У ЗРЕЊАНИНУ – 24 (6М + 18Ж)	ОСНОВНИ СУД У НОВОМ САДУ – 91 (18М + 73Ж)	ОСНОВНИ СУД У СОМБОРУ – 19 (8М + 11Ж)	ОСНОВНИ СУД У СРЕМСКОЈ МИТРОВИЦИ – 8 (1М + 7Ж)	ОСНОВНИ СУД У СУБОТИЦИ – 24 (5М + 19Ж)	ОСНОВНИ СУД У ЛОЗНИЦИ - 16 (5М + 11Ж)
ОСНОВНИ СУД У КИКИНДИ – 11 (0М + 11Ж)	ОСНОВНИ СУД У БАЧКОЈ ПАЛАНЦИ - 9 (2М + 7Ж)	ОСНОВНИ СУД У ВРБАСУ – 16 (7М + 9Ж)	ОСНОВНИ СУД У СТАРОЈ ПАЗОВИ - 17 (5М + 12Ж)	ОСНОВНИ СУД У СЕНТИ – 7 (1М + 6Ж)	ОСНОВНИ СУД У ШАПЦУ – 26 (4М + 22Ж)
ОСНОВНИ СУД У БЕЧЕЈУ – 7 (4М + 3Ж)			ОСНОВНИ СУД У РУМИ – 10 (1М + 9Ж)		
			ОСНОВНИ СУД У ШИДУ – 5 (1М + 4Ж)		

¹⁶⁶ Апелациони суд у Нишу, <http://www.ni.ap.sud.rs/osnivanje%20i%20nadleznost>, приступљено 06. септембра 2022. године.

¹⁶⁷ Апелациони суд у Новом Саду, <https://www.ns.ap.sud.rs/nadleznosti-suda/>, приступљено 06. септембра 2022. године.

Како бисмо донекле спречили аутоелекцију (енгл. *self-selection bias*) односно учествовање само оних испитаника које желе да изнесу своје мишљење и допринесу унапређењу свог положаја, иницијална идеја је била да се узорак формира коришћењем Таблице случајних бројева. Иако бисмо систематским узорком смањили вероватноћу да у истраживању учествују углавном оне судије које бисмо могли сврстати у категорију „респонзивних судија“ о којима смо раније говорили (поглавље 3.1.2.2.), ми смо се определили да испитамо целу популацију како бисмо сваком судији обезбедили једнаку могућност да буде укључен у коначан узорак истраживања. Постоји неколико разлога за ову одлуку. Пре свега, негативно искуство које су имали Гавриловић и Милановић приликом спровођења истраживања сличног типа „Истраживање професионалног интегритета јавних тужилаца и судија“, када су предвидели да упитник попуни укупно 150 судија и 150 јавних тужилаца у оквиру квотног узорка. Испитаници су изабрани на основу Таблице случајних бројева, а упитници су слати поштом са повратницом и електронским путем преко Удружења тужилаца Србије и Друштва судија Србије. Истраживачи су се суочили са великим тешкоћама у смислу недовољног броја попуњених упитника – учествовало је укупно 115 испитаника, од чега 42 судије (36,5% од планираног узорка судија) и 73 јавна тужиоца (63,5% од планираног узорка јавних тужилаца) (Gavrilović & Milanović, 2014; 15).

Осим поменутих тешкоћа које повећавају шансе за неуспех, а са којима су се суочили други аутори, пређашња лична искуства су нам помогла да се определимо за други тип узорка. Прво, слање упитника тачно одређеном судији може да изазове сумњу у намере истраживача. Друго, било који од начина достављања упитника има своје недостатке, које у специфичном окружењу у коме раде судије изазива додатно подозрење. Примера ради, ако тачно одређеном судији пошаљемо позив за учешће у истраживању путем поште, он ће у највећем броју судова у Србији, бити достављен прво секретару суда преко судске писарнице, након чега ће га секретар доставити лично судији. Када судија попуни упитник, вратиће затворену коверту секретару, који ће нама послати назад преко судске писарнице. Ако се пак определимо да пошаљемо судији електронском поштом, у највећем броју случајева морамо прво да пошаљемо на званичну мејл адресу суда, па да замолимо неког од особља у управи да достави судији на његов службени мејл или да нам пошаље приватни мејл судије, или да се обратимо удружењима судија, па да нам они пошаљу мејл адресу судије. Више је него очигледно да свака од поменутих процедура увелико губи обресе гарантоване анонимности. Стога су упитници у складу са појединачним договором са управом сваког суда дистрибуирани у укупно 90 судова у Србији, који су то одобрили (више о самом процесу и тешкоћама у наредном поглављу). Све време током трајања истраживања био је доступан линк за електронско попуњавање упитника.

2.2.3. Структура коначног узорка за квантитативно истраживање

Резултат свих ових напора је да је на адресе 90 судова који су пристали да учествују у истраживању, од укупно 95 судова опште надлежности, у складу са договором са секретарима и председницима суда послато укупно 1703 упитника. Велики број упитника нам није враћен, а велики број је враћен празан односно непопуњен, те су они даље дистрибуирани на адресе других судова. Један део пристиглих упитника није прошао тест логичке исправности или је непотпун попуњен, те је проглашен за неважеће и нису се користили у даљој обради. Пошто је враћен велики број делимично попуњених упитника тј. оних у којима су најчешће недостајали одговори из социо-демографског дела, они су унети и коришћени у даљим парцијалним анализама. Изостанак ових одговора, али и чињеница да је и велики број испитаника у својим коментарима изразио сумњу у гарантовану анонимност, јер према њиховим речима, попуњавањем социо-демографског дела, у судовима у којима има мало судија, могуће је утврдити идентитет испитаника, те то говори о постојању институционалног неповерења међу судијама. У коначној анализи обрађивани су одговори од укупно **620 испитаника из судова опште надлежности у Србији**. Детаљнија анализа добијених социо-

демографских података биће предочена у методолошком делу, поглавље 1.1. Социо-демографски подаци.

2.2.3. Структура узорка за фокусиране групне дискусије

Након статистичких анализа добијених резултата, спроведене су три фокусиране групне дискусије у којима су учествовале судије из три основна суда из различитих градова у Србији. Ово је био посебно важан аспект рада, који нам је омогућио да добијене и статистички обрађене резултате представимо члановима судијске професије и да их заједно са њима анализирамо. Укупно је учествовало 29 судија и судијских сарадника од чега 10 мушкараца и 19 жена судија и сарадника, и то у првој групи 9 судија и сарадника (8 жена и 1 мушкарац), у другој групи 10 судија и сарадника (6 жена и 4 мушкараца) и у трећој групи 10 судија и сарадника (5 жена и 5 мушкараца).

Табела број 11 – Узорак испитаника у три фокусиране групне дискусије

Фокусиране групне дискусије				
Варијабле		I група	II група	III група
Пол	Женски	8	6	5
	Мушки	1	4	5
Године	од 35 до 45 година	6	5	5
	од 46 до 55 година	1	2	1
	од 56 до 65 година	2	3	4
Врста суда	Основни суд	x	x	x
	Виши суд			
	Апелациони суд			
Величина града	Београд			
	Регионални центар (градови до 500.000 становника)			
	Већи и средњи град (25.000-100.000 становника)	x	x	
	Мали град (до 25.000 становника)			x
	Село (испод 5.000 становника)			

2.4. Дистрибуирање упитника

Након што смо детаљно анализирали све појединости регионалне судијске популације и израдили шематски приказ као кључни водич за спровођење истраживања, обавестили смо Високи савет судства о нашим намерама као истраживача. Након тога смо 10. јуна 2022. године свим судовима опште надлежности, путем електронске поште, упутили званичан Допис за учествовање у научном истраживању и Изјаву о чувању анонимности испитаника. Овај допис, који је испред Правног факултета у Београду потписао декан факултета, био је у форми молбе да се у оквиру својих суда проследи линк за електронско попуњавање упитника, како би што већи број судија могао да учествује. За електронски начин прикупљања података, определили смо се пре свега због великог броја судија који су таргетирани као потенцијални учесници у

истраживању, али и из економских разлога. Такође, осим уобичајеног ограничења, да се неће одазвати довољан број испитаника, у случају *online* упитника опасност од прибављања делимично попуњених упитника који не могу да се обрађују и користе у даљем истраживању је знатно мања.

Током прве седмице спровођења истраживања, од укупно 95 судова, свега четири суда у земљи су нам одговорила на мејл. Оно што је занимљиво је да када смо лично позивали судове да проверимо пријем мејла, испоставило се да је велика већина судова уредно примила наш допис и већ проследила својим судијама. Остаје нејасно зашто нам није одговорено на мејл? Пошто је у првој седмици истраживања одзив био веома мали, упитник је упоредо дистрибуиран и на личне мејл адресе судија, посредством различитих струковних удружења судија као што су – Друштво судија Србије, Форум судија, Удружење судија и тужилаца Србије, Алумни клуб Правосудне академије, Правосудна база Југ, који су подржали ово истраживање, на чему смо им веома захвални. За овакав начин дистрибуирања упитника, одлучили смо се зато што велики број судија у оквиру својих матичних судова нема слободан приступ интернету, него је он ограничен само на одређене базе правних прописа, билтене стручних пракси и друго. Једини начин да већина судија попуни упитник, подразумевало би да им се линк за упитник достави на службене мејл адресе преко управе суда и да они који желе приступе линку са компјутера из канцеларије управе суда. Како бисмо искључили сваку сумњу у анонимност и повећали могућност за добијање искрених одговора, током друге седмице истраживања определили смо се да упоредо дистрибуирамо упитник у писаној форми поштом.

Узимајући у обзир да смо већ направили базу са адресама судова, контактирали смо путем телефона сваки појединачан суд у Србији, а) како бисмо добили одобрење да се истраживање спроведе и у писаном облику и б) како бисмо дали инструкције секретарима суда, који су најчешће били задужени за дистрибуирање у свом матичном суду. У складу са појединачним, различитим договором са укупно 90 судова који су се сагласили да се истраживање спроведе и у писаном облику, упитници су достављани поштом, након чега су преко секретара судова дистрибуирани судијама појединцима. Сви упитници су отпремљени у белим ковертама са логоом Правног факултета са упутством за учествовање у коме је наглашено да је истраживање анонимно и добровољно. То значи да оне судије којима би секретари суда доставили упитнике, а који не желе да учествују, могле су само празан, непопуњен упитник да врате у коверту и залепе је. Осим анонимности, веома нам је било важно да гарантујемо и добровољност, како би коначни резултати били показатељ праве воље испитаника, односно, били заиста валидни.

Показало се да је прелазак на овакав начин дистрибуирања упитника била добра одлука, јер је много више испитаника узело учешће на овај начин. Према речима већине секретара суда, осим организационих недостатака – ограниченог приступа интернету, присутан је и одређени „отпор“ према учествовању у онлајн истраживањима. Њихово мишљење је да са тим има везе старосна структура наших судија, у смислу да старије судије не инклинирају оваквом начину рада, али и чињеница да су судије „навикле да раде са папирима“. Оно што је додатно негативно утицало на одзив испитаника је пролонгирање слања упитника на летње месеце, конкретно јул и август, када већина судија користи годишње одморе. Свакако да је спровођење истраживања на овај начин захтевало неупоредиво већу потрошњу ресурса – контактирање сваког појединачног суда у земљи путем телефона (укупно 95), одузимало је много више времена; слање поштом ја захтевало потрошњу канцеларијског материјала и финансирање трошкова доставе; одласци у различите судове у земљи како би се промовисало истраживање и радили интервјуи; уношење резултата у програм за обраду података, иако је све ово могло да буде директно унето у електронску верзију упитника; поновно контактирање одређених судова, након протекла одређеног времена, како бисмо им померили рокове доставе ради већег одзива испитаника; неуспех у случају неколико судова, где ниједан судија није хтео да учествује, а ми смо у договору са управом већ послали упитнике итд. Све ово је могло бити

избегнуто да се истраживање спровело искључиво путем онлајн платформе. Додатно, већи степен анонимности је свакако могао бити гарантован на овај начин, него када се у оквиру матичног суда достављају и враћају попуњени упитници у папирној форми.

3. План анализе

3.1. Анализа интервјуа

Већина интервјуа вођена је уз аудио запис, док су у оквиру неких разговора вођене писане белешке. Сви разговори су углавном дословно транскрибовани са минималним корекцијама (понегде су избачени сувишни узвици, речце, неприкладан „сленг“), а у екстензивним интервјуима је коришћена селективна транскрипција тј. нису нотирани сувишни делови наратива односно они који нису релевантни за тему истраживања (Bešić, 2019: 314). Приликом анализе, тражене су правилности односно једнозначни одговори испитаника на једну тему који су онда груписани у различите категорије. Након тога тражене су корелације у погледу различитих социо-демографских варијабли као што су пол, годиште, место рада, место пребивалишта, чланство у професионалним удружењима итд. Анализа интервјуа спроведених у првој истраживачкој фази је имала посебан значај за креирање и структурисање упитника, док је друга група интервјуа имала улогу у појашњењу, провери и допуни резултата добијених упитником.

3.2. Анализа података добијених упитником

Након припремних, уводних разговора са судијама који су нам послужили за прављење упитника, приступили смо тестирању упитника на малом броју заинтересованих испитаника. Након што смо унели њихове предлоге за побољшање, упитник је од јуна до септембра 2022. године био дистрибуиран *online* на мејл адресе свих судова у Србији, док је у папирној верзији послат на адресе укупно 90 судова у Србији. За обраду података коришћен је SPSS програм (енгл. *Statistical Package for Social Sciences*). Коришћена је дескриптивна статистика да би се, прво описао сам узорак, а потом да би се одговорило на истраживачка питања о изражености, учесталости и међусобном интензитету економских, политичких и културних фактора. Резултати су прво представљени у табелама у којима је изражена њихова фреквентност (%), након чега су варијабле из упитника представљене у аритметичким срединама (AC) према учесталости, од највише ка најмање заступљеног одговора. Уз то, коришћена је и инференцијална статистика (t-test, ANOVA, Хи-квдрат test) зарад додатног проверавања евентуалних разлика између подгрупа испитаника (нпр. изражености одређених фактора код судија различитих година стажа). Такође, коришћена је и факторска анализа како би се боље разумеле одређене групе фактора које утичу на различите сегменте консолидације судства као независне гране власти.

3.3. Комбиновани/мешовити метод анализе

Ранија теоријска подела на два тора – оне који сматрају да је оправдано коришћење два различита метода истраживања и оних који се томе изричито противе истичући њихове епистемолошке и супстантивне разлике (Hammersley, 1992), и данас понегде наилази на своје присталице. Како је последњих неколико деценија значајно порастао број (интердисциплинарних) истраживања у којима је на врло иновативне начине коришћен тзв. „комбиновани или мешовити метод“ (енгл. *mixed method*) тако су ове теоријске дебате полако утихнуле (Small, 2011: 58, 60). Постало је доминантно прво схватање, те се због својих комплементарних предности и мана, истраживачи све више опредељују да интегришу ова два

метода тако што „упитник допуњавају интервјуима“ или „интервју користе као проверу упитника“ (Steckler, McLeroy, Goodman, Bird, & Lauri, 1992: 2). Епистемолошку основу за овакво поступање, између осталог, налазе и у прагматизму, истичући практичну корист у решавању проблема у стварном свету и могућности холистичке дескрипције предметног феномена (Small, 2011: 62).

Свесни да је предност квантитативних метода у томе што дају објективне, поуздане податке који се могу опште, генерално применити на одређену популацију, док квалитативне методе пак дају богате, детаљне увиде о ставовима, уверењима и вредностима испитаника који се не могу обухватити упитником, ми смо користили оба метода (Steckler, McLeroy, Goodman, Bird, & Lauri, 1992: 2). Како то лепо примећује Милош Бешић „квантитативни приступ инсистира на детерминистичким склоповима и генерализацији, квалитативни приступ тежи да подробно описује проблем/феномене са посебним акцентом на друштвени контекст“ (Вешић, 2019: 284). Желећи да превазиђемо ову дихотомију, ми смо у првој фази истраживања, користили интервју у функцији сазнавања нових информација које ће помоћи у развијању упитника, док је у трећој фази истраживања, интервју коришћен за проверу и додатна објашњења резултата добијених анкетом (Vrugan, 2006: 105-107). Ови дубински разговори су нам омогућили да се као истраживачи приближимо предметном феномену и да кроз истраживачки процес дубље и свеобухватније спознамо искуства саговорника посматрајући их у њиховом природном, радном окружењу. Добијене податке смо у раду представили и структурисали кроз истоветан оквир – резултате и дискусију. Ми смо се, за потребе овог рада, примарно фокусирали на податке добијене упитником, па смо их приликом дискусије додатно појашњавали и поткрепљивали еклатантним примерима изјава испитаника из интервјуа и фокусираних групних дискусија. Дакле, у раду ће бити представљен детаљан систематичан приказ квантитативних резултата, док ће квалитативни резултати бити у служби дискусије квантитативних.

Коначно пратећи основних осам критеријума научне исправности квалитативних истраживања које је поставила Сара Трејси (*Sarah Tracy*), можемо рећи да је изабрана тема: 1) значајна, актуелна, занимљива, те као таква вредна пажње, 2) да смо истраживањем овог предметног феномена обезбедили богат корпус (нових) података, 3) да су методе, објективне тешкоће и лични изазови истраживача представљени искрено и транспарентно, 4) да је истраживање веродостојно у смислу да су детаљно описане све фазе и примењени поступци, 5) да ће имати снажан утицај на читаоце, 6) да остварује значајан теоријски и практични допринос, 7) да је спроведено уз поштовање свих истраживачких етичких принципа и начела и 8) да је кохерентно, у смислу да је поштована сагласност између истраживачких питања, метода, изведених закључака (Tracy, 2010: 840; Вешић, 2019: 304).

СТРУКТУРНЕ И АКТЕРСКЕ ДЕТЕРМИНАНТЕ НЕЗАВИСНОСТИ СУДСТВА У САВРЕМЕНОЈ СРБИЈИ

1.1. Социо-демографски подаци

1.1.1. Резултати

У коначној анализи добијених одговора обрађивани су одговори од укупно **620 испитаника из судова опште надлежности у Србији**. Од укупно 620 партиципаната, о свом *полу* се изјаснило њих 607, тако да структуру узорка чине превасходно жене (64,6%) у односу на мушкарце (33,2%) као што може да се примети у *Табели (12)* - Карактеристике испитаника у узорку из упитника – пол, годиште и место становања. Када узмемо у обзир постојећу диспропорцију у укупном броју жена судија (1329) и мушкараца судија у судовима опште надлежности (561), закључујемо да је овај узорак репрезентативан. Што се тиче *година живота* испитаника, највећи број судија припада групи средње доби (од 36 до 55 година), њих следе најстарији испитаници у узорку (група преко 56 година), док узорак најмање броји најмлађих испитаника испод 35 година. Када говоримо о *месту становања*, највећи број испитаника долази из већих и средњих градова (од 25.000-100.000 становника), затим регионалног центра (градови до 500.000 становника), малих градова (до 25.000 становника), Београда и напослетку, најмањи број испитаника има пребивалиште на селу (испод 5.000 становника). У *Табели (12)* приказане су неке од основних карактеристика испитаника у узорку из упитника – пол, године живота и место становања.

Табела број 12. Карактеристике испитаника у узорку из упитника – пол, године и место становања

Социо-демографске карактеристике испитаника - пол, године и место становања			
Варијабла		Број испитаника (N)	%
Пол	Женски	401	64,6 %
	Мушки	206	33,2 %
Године	Испод 35	29	4,7 %
	од 36 до 55	369	59,5 %
	Преко 56	197	31,8 %
Место становања	Већи и средњи градови	258	41,6 %
	Регионални центар	117	18,9 %
	Мали градови	115	18,5 %
	Београд	97	15,6 %
	Село	23	3,7 %

По питању *запослења* односно врсте суда, највећи број испитаника се изјаснио да ради у основном суду, затим вишем суду, па у апелационом суду, као што се може видети у *Табели (13)* – Карактеристике испитаника у узорку из упитника које се односе на запослење – место рада, дужина обављања функције и област суђења. Оваква структура узорка је и очекивана,

ако узмемо у обзир да највећи број судија ради у основним судовима, након чега се тај број пропорционално смањује на више и апелационе судове. Када говоримо о *области права* за коју су специјализовани, највећи број судија се изјаснио да суди случајеве из области парничне материје, затим кривичне, ванпарничне и, на крају, области извршног поступка. Што се тиче области суђења 82,9% испитаника ради у само једној области, 8,4% врши своју дужност у две области, 4,3% у три области, док свега 2,7% испитаника ради у све четири обухваћене области суђења. Овакав резултат је такође очекиван зато што је уобичајена пракса у већим судовима, у којима има и највише судија, да се судије специјализују за једну област права и да пресуђују само о предметима из те области. Ово усмерење се може променити током каријере судије, најчешће због обима посла односно због повећања броја предмета из одређене материје. У мањим судовима, у којима је и запослен мањи број судија, што је типично за сеоска подручја и мала места, судије најчешће суде у свим областима права. Што се тиче *дужине судијског стажа*, судску функцију највећи број испитаника обавља преко 21 годину, при чему њу следи група од 1 до 10 година. У датом узорку најмањи број судија припада категорији која има стаж од 11 до 20 година. У табели 13. приказане су неке од карактеристика испитаника у узорку из упитника које се односе на запослење – врста суда, дужина обављања функције и област суђења.

Табела број 13 - Карактеристике испитаника у узорку из упитника које се односе на запослење – врста суда, дужина обављања функције и област суђења

Социо-демографске карактеристике испитаника – врста суда, дужина обављања функције и област суђења			
Варијабла		Број испитаника (N)	%
Врста суда	Основни суд	445	71,8 %
	Виши суд	114	18,9 %
	Апелациони суд	51	8,2 %
Дужина обављања функције	од 1 до 10 година	225	36,3 %
	од 11 до 20 година	143	23,1 %
	преко 21 године	238	38,9 %
Област суђења	парница	386	62,2 %
	кривица	222	35,8 %
	ванпарнца	89	14,3 %
	извршење	68	11 %

Када говоримо о полној структури судија у Србији који су на руководећим позицијама, видимо да се постојећа диспропорција у корист жена судија (отприлике 3:1) мења у смислу да се донекле изједначава (отприлике 1:1). Жена председница има 49, док мушкараца има 46. Иако питање полне структуре судија у Србији није био основни предмет нашег истраживања, у наставку је дата полна структура судија на руководећим функцијама са примарним циљем – упоређивање броја жена и мушкараца судија у општој популацији са онима на руководећим положајима. Напомињемо још једном, да не знамо и не можемо да знамо да ли су сви председници/е судова учествовали у нашем истраживању и чинили наш коначан узорак на основу кога су вршене статистичке анализе, стога табела у наставку има илустративну односно дескриптивну функцију. У табелама број 14. – 17. приказан је број и полна структура

председника судова у свим судовима опште надлежности у Србији према степену надлежности.¹⁶⁸

Табела број 14 – Председници/е апелационих судова опште надлежности – полна структура

ПРЕДСЕДНИЦИ/Е АПЕЛАЦИОНИХ СУДОВА	МУШКО	ЖЕНСКО	УКУПНО
Београд	1	0	1
Крагујевац	1	0	1
Ниш	1	0	1
Нови Сад	1	0	1
УКУПНО	4	0	4

Када говоримо о највишим судовима у земљи – апелационим судовима, током спровођења истраживања, на положају председника апелационог суда били су само мушкарци (укупно 4). По окончању истраживања, ова полна структура није била толико ”једнородна”, те је тако у једном апелационом суду за председницу изабрана жена судија.

Табела број 15 – Председници/е виших судова опште надлежности – полна структура

ПРЕДСЕДНИЦИ/Е ВИШИХ СУДОВА	МУШКО	ЖЕНСКО	УКУПНО
АС Београд	1	3	4
АС Крагујевац	4	4	8
АС Ниш	2	5	7
АС Нови Сад	4	2	6
УКУПНО	11	14	25

Када говоримо о вишим судовима, за разлику од апелационих судова, на скоро свим руководећим функцијама су заступљена оба пола, с тим да углавном има више жена председница (укупно 14 жена и 11 мушкараца). Ситуација је изједначена када погледамо једино више судове на подручју крагујевачке апелације, где је тај број једнак (4 жене и 4 мушкараца).

Табела број 16 – Председници/е основних судова опште надлежности – полна структура

ПРЕДСЕДНИЦИ/Е ОСНОВНИХ СУДОВА	МУШКО	ЖЕНСКО	УКУПНО
АС Београд	6	7	13
АС Крагујевац	16	6	22
АС Ниш	5	11	16
АС Нови Сад	4	11	15
УКУПНО	31	35	66

¹⁶⁸ Стање на дан 03. јуна 2022. године, на основу података са сајта Високог савета судства Република Србија.

На нивоу основних судова уочава се сличан тренд као и на нивоу виших судова (31 жена и 35 мушкараца), с тим да су велике разлике у полној структури приметне на нивоу крагујевачке апелације, где је много већи број мушкараца на руководећим функцијама (16 мушкараца и свега 6 жена), као и на нивоу нишке и новосадске апелације, где је ситуација обрнута (11 жена и свега 4 мушкараца).

Табела број 17 – Председници/е свих судова опште надлежности – полна структура

ПРЕДСЕДНИЦИ/Е СВИХ СУДОВА	МУШКО	ЖЕНСКО	УКУПНО
Апелациони судови	4	0	4
Виши судови	11	14	25
Основни судови	31	35	66
УКУПНО	46	49	95

Када погледамо све председнике/це на нивоу свих судова опште надлежности, видимо да пропорционално има више жена него мушкараца, с тим да је та разлика незнатна (49 жена и 46 мушкараца). Детаљније о овоме биће у делу 1.1.2. Дискусија.

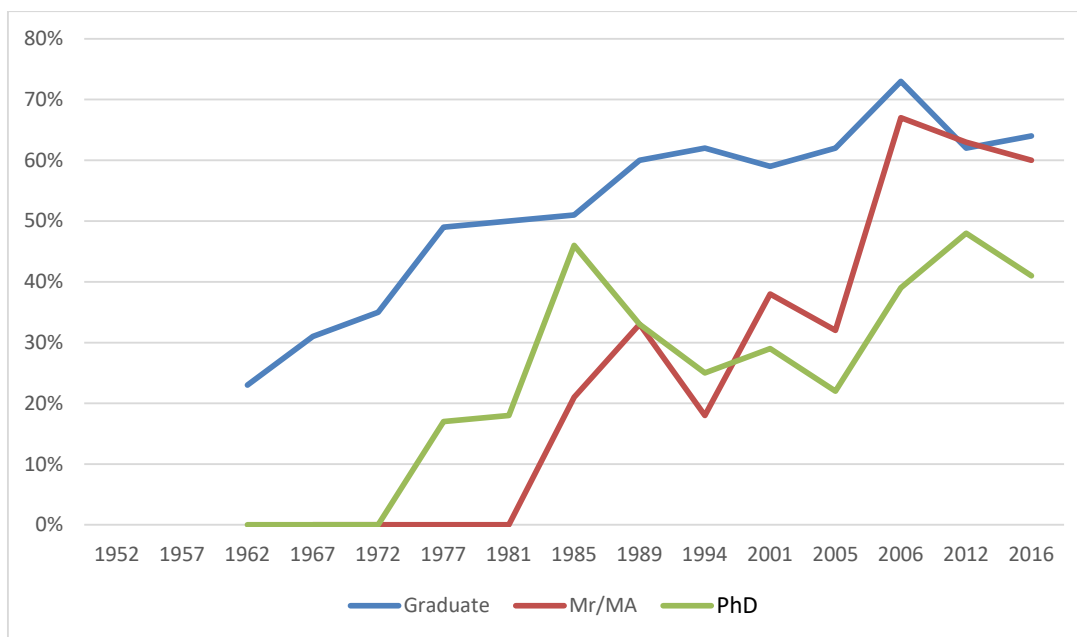
1.1.2. Дискусија

Оно што се често у литератури и јавном дискурсу појављује као тема, а негде и као проблем, је феминизација правосуђа уопште, а посебно судства. Феминизација се често дефинише као феномен, процес током кога долази до преваленције жена у оквиру одређене професије. Када говоримо о етаблираним професијама, као што је између осталог и правничка професија, овај процес се понекад повезује са неколико пратећих, не тако позитивних феномена, као што су: а) депрофесионализација, б) смањење, чак и губитак угледа професије, в) ниже плате припадница ових професија у поређењу са другим сличним професијама, г) иако их процентуално има више, жене ређе заузимају роководеће положаје и д) тренд уласка жена у професију је у сталном порасту (Тomić & Spasić, 2020: 103; Bolton & Muzio, 2008: 13). Како показују европска истраживања, у земљама ЕУ, позиције судија су прилично равномерно распоређене између мушкараца и жена, с тим да су жене у незнатној мери у већини (Y. Galligan et al., 2017: 12). Када говоримо о земљама англо-саксонског права, ова крива се помера у корист мушкараца који заузимају преко 60% судских позиција. Највише очигледан тренд у правосудним професијама је смањење броја жена како се хијерархијски повећава ниво суда и расте дужина њиховог радног стажа. Уопштено гледано, постоји просечна већина жена судија и тужиоца у судовима првог степена. Ситуација је обрнуто пропорционална у судовима више надлежности и у врховним судовима, где најчешће на две трећине мушкараца долази једна трећина жена (Y. Galligan et al., 2017: 12).¹⁶⁹

Како бисмо утврдили да ли судска професија у Србији постаје „типично женска“, или је ово тренд који постоји последњих неколико деценија, тестирали смо статистичку независност двеју категоричких варијабли – пол (мушки/женски) и годиште (дефинисано у три

¹⁶⁹ Родни јаз је очигледно присутан када говоримо о несудском особљу, где је према истраживањима спроведеним током 2014. године, однос био 1:3 у корист жена (Y. Galligan et al., 2017: 12).

категорије).¹⁷⁰ На основу добијених резултата не можемо да тврдимо да су ове две варијабле у асоцијацији, тј. да су повезане. Дакле, можемо да закључимо да **тренд већег присуства жена у судству у односу на присуство мушкараца није новијег датума**, већ представља појаву која је присутна у свим узрасним категоријама (постоји једнако више жена у односу на мушкарце у свакој узрасној категорији). Овакав тренд је разумљив, ако се узме у обзир да су жене у Србији, релативно касно, тек почетком 20. века почеле да „улазе“ на тржиште правничког образовања и правничке професије. Примера ради, прва жена дипломирала је на Правном факултету 1914. године, након чега је удео студенткиња права постепено почео да расте (Kandić, 2002; D. Vuković et al., 2020: 355).¹⁷¹ До феминизације студија права долази у релативно скорије време, прво међу дипломцима, а касније и на магистарским/мастер студијама. Што се тиче титуле доктора права, ту мушкарци остају већина међу студентима (D. Vuković et al., 2020: 355). Овакав резултат потврђују и друга емпиријска истраживања спроведена почетком 80-тих година у Србији, када је полна структура тадашње судијске популације била претежно мушка – чиниле су је судије средњих година, релативно високог друштвеног статуса, а нижег социјалног порекла (Zvekić, 1983: 283-284). Иако су 1980. године преовлађивале судије мушкарци (од укупно 1312 судија у Србији, 354 су биле жене, што је око 27%), хетерогеност је приметна у односу на 1948. годину када је од укупно 367 судија, свега 19 било жена (5%) (Zvekić, 1983: 119-121, 315).

Слика број 5. Полна структура дипломираних студената на државним Правним факултетима¹⁷²

¹⁷⁰ За тестирање независности варијабли пол и годиште коришћен је тест $\chi^2 - \chi^2 (4, N=593) = 2.89, p = .58$

¹⁷¹ Поређења ради, у Великој Британији жене су могле да постану судије тек од 1945. године, у Италији од 1963. године, у Холандији од 1947. године, а у Португалу тек од 1974. године (Y. Galligan et al., 2017: 19-20). У Француској жене су могле да постану судије тек од 1946. године, док данас чине 60% судија на функцији и 80% оних који су завршили Академију за судије (*École nationale de la magistrature*) (Bessière et al., 2016: 1).

¹⁷² Подаци су прикупљени из Савезног завода за статистику Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, билтени о високом образовању; Републичког завода за статистику, билтени о високом образовању; Кандић 2002 (D. Vuković et al., 2020: 355).

Пораст броја жена, не само у судству, него и у другим професијама, везује се пре свега за „излазак“ жена на тржиште рада у периоду после Другог светског рата. Када говоримо о подручју југоисточне Европе, ту је утицај комунистичке и социјалистичке идеологије у погледу родне равноправности био од великог значаја (D. Vuković et al., 2020: 355; Y. Galligan et al., 2017: 18). Конкретно у Србији, можда тренутак стварања највеће полне диспропорције у судству везујемо за одлазак судија, претежно мушкараца, из судства у периоду ратних 90-тих година у Србији. Током ових година, осиромашење целог народа и пораст незапослености, погодило је и судије и чланове њихових породица (Беговић et al., 2004: 165-167). Тадашња плата судија није била довољна за достојанствен живот и није испуњавала основне, минималне критеријуме потребне за пристојан животни стандард (Hasanbegović, 2022: 9). Погоршање материјалног положаја током највеће инфлације од 1992. до 1994. године, немогућност обављања већине других послова и учесталост политичких притисака, за последицу је имало одлазак преко 800 судија (Вољјевић, 2019: 162; Hasanbegović, 2022: 9).¹⁷³ Овом „миграцијом“ адвокатура је постала бројнија за трећину тадашњег судијског кадра, док је квалитет структуре правосуђа, према мишљењу Беговића почео да опада са новим начином регрутовања у вишепартијском систему (Беговић et al., 2004:164-167).

Тренд већег присуства жена у судству, присутан у општој судијској популацији, где се може рећи да на скоро сваке три жене судије, долази један мушкарац судија (1329 жена и 561 мушкарац), **није доследан када је реч о руководећим положајима**. Наиме, ту долази до изједначавања, те тако скоро исти број жена и мушкараца заузима управљачке позиције (49 жена и 46 мушкараца председника судова). Када говоримо само о апелационим судовима, као највишим у овој хијерархијској лествици, у тренутку спровођења истраживања, сви председници судова су били мушкарци, док је крајем 2022. године једну од тих позиција заузела жена.¹⁷⁴ Оно што можда изгледа као „изједначавање“ у погледу заступљености жена и мушкараца, заправо је „привидна једнакости“, јер говоримо о професији у којој су доминантно запослене жене, те је донекле и очекивано да ће се постојећи однос прелити и на руководеће позиције. Да ли је ова родна сегрегација повезана са тим да и у професијама где су жене квантитативно доминантне, ипак спорије напредују? Можда то има везе са тим да се жене теже одлучују за руководеће позиције? Или пак жене теже усклађују пословне и приватне обавезе? (Томич & Спасић, 2020: 97).¹⁷⁵ Ово је тема за даље емпиријско истраживање у Србији, с тим да један од могућих одговора на ова питања нуди теорија престижа (енгл. *prestige theory*) која говори о мањој заступљености жена на руководећим позицијама, као и о тежем и споријем напредовању жена на хијерархијској лествици (Thomas, 2005: 30). Примера ради, у Француској где је процес феминизације правосуђа започео пре неких 40-ак година, нешто касније него код нас, иако их има знатно мање у односу на жене судије, мушкарци су много више заступљени на руководећим позицијама. Овде се са правом може говорити о „затварању професије“ у погледу руководећих позиција и присутном феномену „стакленог плафона“ (енгл. *glass ceiling*) (Laufer, 2004; Bessière et al., 2016: 5). Слична ситуација је и у Холандији, где је заступљеност жена у правосуђу највиша на нижим хијерархијским лествицама, као и да је женама потребно

¹⁷³ Одлазак скоро трећине судијског кадра пратиле су и речи једног високог функционера у Влади да „у управи и правосуђу раде жене које су се добро удале и мушкарци који се нису снашли“ (Мамула, 2003: 104; Беговић, 2004:165-167).

¹⁷⁴ Што се тиче Врховног суда у Србији, који није био предмет овог истраживања, укупно има 31 жена судија и 9 мушкараца, а председница је тренутно жена. Више вид.: Списак судија Врховног касационог суда у Србији на дан 30. децембар 2022. године, <https://www.vk.sud.rs/sr/enucak-sudija-vrhovno-kasaciono-suda>, приступљено 02. јануара 2023. године.

¹⁷⁵ Лепо поређење различитих последица процеса феминизације у области традиционално „мушких“ професија као што су правничка, професорска и менаџмент, дају Шерон Болтон (*Sharon C. Bolton*) и Данијел Музио (*Daniel Muzio*). Они сматрају да је „улазак“ жена на ова тржишта рада допринео родној једнакости и да је свакако имало позитиван утицај на економски положај жена. Са друге стране, овај процес прате и низ парадокса и процеса као што су вертикална стратификација, хоризонтална сегрегација, депрофесионализација, сексизам, дискриминација итд. (Bolton & Muzio, 2008: 12-14).

више времена за даље напредовање него мушкарцима. Идентичан тренд присутан је и у Италији, где такође преовлађују жене судије, које симптоматично своје функције врше у оквиру судова ниже надлежности (Thomas, 2005: 43-44).

Занимљиво је какве све импликације на обављање посла може да има родна диспропорција. Тако је једна мања студија спроведена са судијама виших судова у Француској показала да мушкарци и жене судије које суде у породичним споровима своју улогу доживљавају другачије. Мушкарци ово чешће виде као тренутну позицију, још један „степеник“ на каријерној лествици, нешто што треба да прођу и „одраде“, док жене показују позитиван став према раду у породичним споровима, које су најчешће и саме бирале и за њега се додатно и едуковале. Овакво схватање, како закључује Селин Бесијер (*Céline Bessière*), није повезано са родним идентитетом, већ са различитом породичном, образовном и професионалном путањом испитаника (Bessière et al., 2016: 1-4). Занимљиво је да иако ове родне разлике немају утицаја на врсту пресуда које судије доносе, јер се показало да ће и мушкарци и жене судије донети истоветне пресуде у погледу старатељства над децом, неретко се у јавном дискурсу феминизација правосуђа карактерише као претња и негативан тренд (Bessière et al., 2016: 1-2).

Напомињемо још једном да питање полне структуре и са тиме евентуално повезаних родних неједнакости није био предмет нашег рада, али диспропорција коју смо открили приликом спровођења истраживања, наметнула је потребу за овом дигресијом. Овакав екскурс лично сматрамо оправданим и потребним из неколико разлога. Прво, учешће жена у јавном и политичком друштвеном животу је важан резултат еманципације жена, те је испитивање могућих баријера од значаја за већу демократизацију друштва (Вуковић, 2008: 343-363; Вуковић А., 2014: 397-417).¹⁷⁶ Друго, питање „родног дуализма“ у професијама је значајно за откривање евентуалне (ре)продукције родних неједнакости и друштвених разлика које утичу на различите сегменте посла (Томич & Спасић, 2020: 107). Додатно, проучавање родног диверзитета у судству, уопште у правосуђу, нема само политички и економски значај, већ за разлику од других професија, оно је нужно како би правосуђе испунило своју главну функцију – спровођење правде у најширем смислу (Thomas, 2005: 30). Четврто, родни диверзитет доводи до повећаног поверења јавности у правичност судијског система, јер се презентује слика о недискриминаторном избору судија и предностима демократског друштва у коме сви имају једнаке шансе (Hunter, 2015: 123; Cahillane, 2016: 5-6). Пето, постојање родног диверзитета не значи да судија представља и заступа интересе одређене друштвене групе, већ да боље разуме специфичности и различитости чланова свих заједнице (Cahillane, 2016: 6-9), те самим тим последично доведе до побољшања квалитета система и одлука (Thomas, 2005: 60). Коначно, пошто све судије суде на основу свог знања, слободног судијског уверења, али и личног животног искуства, специфична животна искуства својствена само женама, као што су трудноћа, порођај, „жонглирање“ са пословним и породичним обавезама, као и суочавање са различитим облицима сексизма и дискриминације, се веома разликују од мушких, те могу да буду од великог значаја приликом доношења одлука (Hunter, 2015: 123).

1.2. Економски фактори – релативни интензитет утицаја

На успешно обављање радних задатака, ефикасну израду судских одлука, здраве колегијалне односе, задовољство послом, мотивисаност и учинковитост запослених, између осталог, утичу различити друштвено-економски фактори. Ђорђе Тасић посебно истиче значај

¹⁷⁶ Како показују лонгитудинална емпиријска истраживања спроведена у Србији у периоду од 2008. до 2014. године, спроведена са посланицима и посланицама у скупштини, жене се суочавају са две врсте баријера у бављењу политиком – системске и психолошке. Такође је прилично распрострањена подела између испитаница, у погледу става да неке испитанице политичку каријеру бирају као животни позив, а неке као привремену делатност, након које ће се бавити професијом за коју су се примарно и школовале (Вуковић А., 2008, 343-363; Вуковић А., 2014; 397-417).

одговарајуће и достојанствене плате, као једне од основних јемстава судске независности, „...добра плата судијама је важна ствар у демократијама. Ту нема титула и ордења, нити судско звање повлачи виши социјални положај да би се накнадила недовољност у плати... Ништа више неће човека довести у искушење него материјална невоља“ (Тасић, 1935: 15). Примера ради Законом о судијама из 1881. године први пут су судијама у Србији загарантована новчана примања. Износ почетне плате зависио је од врсте суда у коме судија ради и година проведених у службим, те је већ тада била осетна разлика између плате судија Касационог суда и судија у првостепеном окружном суду. Неспорно је да у складу са значајем и одговорношћу судске функције судијама треба да буде гарантована адекватна плата, јер „...правда никад није скупа, јер – „правда држи земљу и градове“ како вели наш народ... те да судија не би примао мито од парничара, држава треба да га подмити – *добром платом!*“ (Ђорђевић, 1924: 30-32). Али шта то значи „добра плата“? Колико треба да износи плата једног судије? Да ли је само плата основни гарант судијске независности у економском смислу или је можда потребно још нешто?

1.5.1. Резултати

Друштвено-економски фактори оличени у различитим аспектима материјалног положаја и условима рада у већој или мањој мери утичу на наше испитанике. *Табела број 18* - Процена утицаја економских фактора (материјални положај и услови рада) на независно обављање судијске функције (фреквенције %) приказује у којој мери основни економски фактори утичу на наше испитанике односно колико који фактор опажају као значајну препреку/изазов за независно обављање судијске функције.

Табела број 18 – Процена утицаја економских фактора (материјални положај и услови рада) на независно обављање судијске функције (фреквенције %)

Варијабле	Никакав утицај	Мали утицај	Умерен утицај	Велики утицај	Пресудан утицај
Судски буџет	8,3%	5,5%	15,1%	23,5%	9,5%
Висина плате	7,9%	3,6%	14,9%	23,1%	12,4%
Каријерно напредовање	7,2%	4,8%	18,8%	22,2%	8,2%
Нespoјивост судијске функције са разним другим пословима	11,1%	6,7%	15,9%	16,5%	11,6%
Материјалне гаранције које пружа висина пензије	8,6%	6,2%	16,7%	20,4%	9,8%
Техничка опремљеност просторија у којима радите	5,4%	6,1%	19,7%	22,3%	8,3%
Дигитална писменост судија тј. способност рада на рачунару и коришћење интернета у циљу обављања радних задатака	5,4%	6,2%	20%	20,5%	9,8%
Сигурност радног места	4,4%	3,3%	15,4%	23%	15,8%

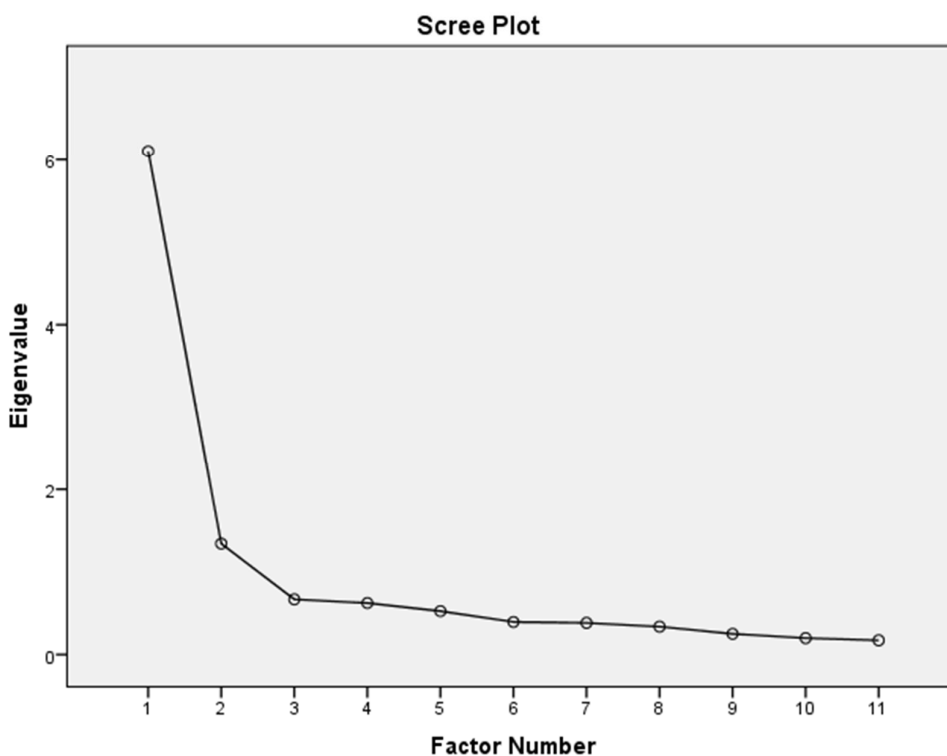
(сталност судијске функције)					
Број судијских помоћника	5,8%	4,4%	15,2%	24,8%	11,7%
Број предмета/обим посла	4,5%	3,3%	11%	24,7%	18,3%
Законом прописан рок за доношење одлуке	5,3%	4,5%	15%	24,3%	12,6%

Када поменуте варијабле анализирамо као аритметичке средине и рангирамо их према учесталости одговора испитаника, долазимо до закључка да неке друштвено-економске факторе, испитаници опажају као значајнију препреку за независно обављање судијске функције у односу на друге. Табела број 19 приказује процену утицаја економских фактора (материјални положај и услови рада) на независно обављање судијске функције изражених кроз средње вредности тј. аритметичке средине (АС).

Табела број 19 – Процена утицаја економских фактора (материјални положај и услови рада) на независно обављање судијске функције (аритметичка средина (АС))

Варијабле	АС (аритметичка средина)
Број предмета/обим посла	3.79
Сигурност радног места (сталност судијске функције)	3.69
Законом прописан рок за доношење одлуке	3.56
Број судијских помоћника	3.52
Висина плате	3.46
Дигитална писменост судија тј. способност рада на рачунару и коришћење интернета у циљу обављања радних задатака	3.37
Техничка опремљеност просторија у којима радите	3.36
Каријерно напредовање	3.34
Судски буџет	3.33
Материјалне гаранције које пружа висина пензије	3.27
Нespoјивост судијске функције са разним другим пословима	3.17

Једанаест питања која се односе на друштвено-економске факторе и њихов утицај на консолидацију судства као независне гране власти је анализирано факторском анализом.¹⁷⁷ Анализа је дала два фактора¹⁷⁸ која објашњавају укупно 67,72% варијансе за цео скуп варијабли. О избору за двофакторско решење говори и Скатер дијаграм приказан на слици број 6.

Слика број 6. Скатер дијаграм друштвено-економских фактора

Анализом варијансе за поновљена мерења утврђене су статистички значајне разлике.¹⁷⁹ Накнадним анализама проверена је разлика између свака два економска фактора за које се претпоставља да имају утицај на консолидацију судства као независне гране власти.¹⁸⁰ *Као најизраженији истичу се следећи*: сигурност радног места (сталност судске функције) и број предмета/обим посла. *Као најмање изражен* показује се неспојивост судске функције са разним другим пословима.

Како би се тестирало да ли постоје разлике у погледу типа проблема између испитаника различитог места становања, спроведена је анализа варијансе, и ту се не евидентирају

¹⁷⁷ Метода максималне веродостојности са Промакс (косом) ротацијом.

¹⁷⁸ Матрица склопа са припадајућим засићењима се налази у наставку.

¹⁷⁹ $F(10, 6130) = 30.05$ $p < .00$ са величином ефекта $\eta^2.047$

¹⁸⁰ За накнадне статистичке анализе коришћени су Шидак тестови.

значајне разлике.¹⁸¹ Тестирање статистичке значајности разлика између типа радног места односно *врсте суда* (основни, виши и апелациони суд) и типа проблема који се тиче економских фактора који могу да имају утицаја на независност судства, извршено је помоћу анализе варијансе. Она је показала да су разлике значајне на само три фактора: 1) неспојивости судијске функције са разним другим пословима; 2) броја предмета/обим посла; и 3) законом прописани рок за доношење одлуке. За ове разлике утврђене као значајне су урађени накнадни тестови. На првопоменутом фактору увиђају се разлике између основног и апелационог суда. На другом фактору се уочавају разлике између основног и вишег суда, док се на трећем разликују основни и виши, као и основни и апелациони суд. Код основног суда су ова три фактора најизраженија, док су код вишег суда они најмање изражени. Апелациони суд је по степену изражености, интензитета утицаја негде између. Другим речима, можемо да закључимо да испитаници запослени у основним судовима ова три фактора процењују много значајнијим у односу на испитанике запослене у вишим и апелационим судовима. То значи да њих много више погађа чињеница да је обим додатних послова прилично ограничен и да им много теже пада већи обим посла и кратки рокови за доношење одлуке. Како би се тестирала статистичка значајност повезаности *области* у којој испитаници суде (парница, кривица, ванпарница и извршење) коришћен је t тест за независне узорке. Ни у једној области нису пронађене значајне разлике, односно, све области подједнако процењују све економске факторе. Матрица склопа дата је у наставку.

Табела број 20 - Друштвено- економски фактори (матрица склопа)

Матрица склопа		
Варијабле	Фактор	
	1	2
Судски буџет	.829	
Висина плате	.949	
Каријерно напредовање	.787	
Нespoјивост судијске функције са разним другим пословима	.623	
Материјалне гаранције које пружа висина пензије	.729	
Техничка опремљеност просторија у којима радите	.396	.422
Дигитална писменост судија тј. способност рада на рачунару и коришћење интернета у циљу обављања радних задатака	.338	.473

¹⁸¹ $F_{ek1}(4, 604) = .47$ $p < .76$; $F_{ek2}(4, 604) = .00$ $p < 1.00$; $F_{ek3}(4, 604) = .36$ $p < .83$; $F_{ek4}(4, 603) = 1.83$ $p < .12$; $F_{ek5}(4, 602) = .71$ $p < .58$; $F_{ek6}(4, 603) = 1.06$ $p < .37$; $F_{ek7}(4, 604) = 1.36$ $p < .25$; $F_{ek8}(4, 604) = .76$ $p < .54$; $F_{ek9}(4, 604) = 1.00$ $p < .40$; $F_{ek10}(4, 603) = .43$ $p < .78$; $F_{ek11}(4, 603) = .55$ $p < .69$

Сигурност радног места (сталност судијске функције)	.374	.365
Број судијских помоћника		.876
Број предмета/обим посла		.927
Законом прописан рок за доношење одлуке		.822

Фактор 1 повезан је преваходно са **материјалним положајем** и подразумева засићеност на следећим варијаблама: судски буџет, висина плате, каријерно напредовање, неспојивост судијске функције са разним другим пословима, материјалне гаранције које пружа висина плате и сигурност радног места. Оно што обједињује све ове компоненте првог фактора спада у опште материјалне (не)погодности које пружа судијска функција и овај фактор објашњава 55,52% варијансе. **Фактор 2** показује задовољство у погледу **услова рада** и он објашњава 12,20% варијансе. Овај фактор је као такав означен због оптерећења на варијаблама попут: техничка опремљеност просторија у којима радите, дигитална писменост судија, број судијских помоћника, број предмета/обим посла, законом прописан рок за доношење одлуке. Ове факторе обједињује њихова специфичност односно то су неки нужни технички захтеви тј. услови рада које са собом носи ова функција.

1.5.2. Дискусија

1.5.2.1. Велики обим посла/број предмета

Резултати квантитативног истраживања потврђени су и у разговорима са судијама, који су као један од главних проблема истакли **велики обим посла**. Велики број предмета, понекад и њихова сложеност, недовољан број судија и судског особља, учинили су да осмочасовно радно време постане изузетак, а не правило, према мишљењу судија. Када се на тај велики обим посла додају и рокови за спровођење процесних радњи и отправку одлуке, видимо да судије у Србији пате од повећаног нивоа стреса, што често доживљавају као индиректни притисак у раду. Осим што им велика радна оптерећеност представља организациони притисак, према речима испитаника, она може бити и основ разрешења, јер је мало оних судија које могу да заврше све у предвиђеном року. Како кажу, не зависи све од њих, него и од других учесника у поступку, што им значајно отежава спровођење свих процесних радњи на време. Велики обим посла је за испитанике оба пола једнаки извор стреса, који се прелива и на приватни живот и породично окружење, с тим да жене судије истичу да су двоструко оптерећене. Према њиховим речима, учестало „ношење посла“ кући у радном, али и емотивном смислу, одражава се значајно и на њихове приватне и породичне односе.

„Никад није лако у правосуђу, нас фали. Ево сад имамо 300 парница, а 400 предмета. Е, то на нас утиче! Кад се ради превише, онда се и греши и не поштују се рокови. На мене нико не може утицати, ја сам такав човек и дала сам заклетву. Али ово је посредан притисак... нема судије у Србији кога не могу да разреши. Ми не можемо да стигнемо да закажемо суђења у року од 30 дана, никако не можемо, и то је већ основ за разрешење.“ (жена судија, основни суд)

„... вратите се са посла, онда прво постајете мама и супруга, све оне активности које жена ради – кување ручка, спремање куће, неко има помоћ, неко нема... и онда тек кад дође ноћ кад се све смири, око десет, пола једанаест увече седнем и радим. То није сваки дан, зависи од фрке на послу, али да је врло често, јесте.“ (жена судија, апелациони суд)

„Мислила сам да је основни суд доста предмета, преоптерећен, али сада када сам дошла овде... по природи апелациони покрива велико подручје... и сваки предмет мора да се озбиљно, квалитетно сагледа. Али је превише, јако смо оптерећени... ја ни прошле године нисам ишла на одмор, а не знам ни ове како ћу то решити. Ако одем на одмор толико ћу добити предмета... и не волим да имам старе предмете, не волим да ме ништа не чека.“ (жена судија, апелациони суд)

„Нама се не плаћа прековремени рад и онда предмети застаревају и држава губи паре за то када странке туже. Зато сам ја купио сада нови лаптоп, јер се све свело на то да ја посао носим кући.“ (мушкарац судија, апелациони суд)

Неспорно је да српске судије повећан обим посла доживљавају као озбиљан узрочник стреса на радном месту. Наша земља, нажалост, није усамљена у овом проблему, како показују многобројне компаративне емпиријске студије. Осим великог броја предмета у раду, судије се у различитим државама света суочавају и са изазовима у погледу висине зараде, могућности за усавршавање и напредовање, радног окружења, односа са другим судијама, повећаног емоционалног рада итд. (Casaleiro et al., 2021: 6-9).¹⁸² Издвајамо актуелно истраживање спроведено са представницима правосуђа из **Португала**, који се свакодневно суочавају са великим обимом посла, због чега, према њиховим речима, морају да раде убрзаним темпом да би испунили своје радне задатке (Dias et al., 2022).¹⁸³ Овакав начин рада свим испитаницима причињава стрес, с тим да су посебно угрожене судије и јавни тужиоци. Додатно, испитанице генерално показују виши ниво исцрпљености у односу на испитанике и сматрају да знатно теже успевају да балансирају приватни и пословни живот о чему сведоче и њихови наративи (Dias et al., 2022).

„Немогуће је да имам слободан сваки викенд, као што је немогуће да изађем свакога дана у пристojно време. На пример, ево баш јуче, иако је био празник, ја сам дошао у суд и суд је био пун мојих колега, јер је просто немогуће да на овим функцијама, не радиш прековремено с времена на време.“ (мушкарац судија, Португал)

„Мислим да у професионалном животу једног (судије, тужиоца) неће доћи дан када ће он моћи да каже „сада сам завршио посао и идем кући.“ То не постоји, и мислим да вам нико неће рећи другачије...“ (жена судија, Португал)

Слична ситуација је и са судијама и тужиоцима у **Румунији**. Наиме, неколико студија које су се бавиле анализом различитих узрочника стреса, показале су да убедљиво највећи узрочник животног стреса произилази из различитих сегмената посла који судије обављају

¹⁸² Паула Казалеиро је са групом аутора анализирила укупно 26 емпиријских истраживања спроведених у периоду од 1980. године до 2018. године на узорку од 11 држава света (Casaleiro et al., 2021: 1-28). Ослањајући се на међународну категоризацију европских услова рада, постављених упитником EUROFOUND-а (*European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions*), она је резултате поменутих истраживања разврстала према седам категорија: 1) физичко окружење (безбедност на послу, бука, излагање хемијским материјама штетним по здравље), 2) захтеви који произилазе из природе посла (количина посла, рокови за извршење, емоционални рад, квалитет извршеног посла), 3) радно време (право на паузу, флексибилност, рад ван радног времена), 4) друштвено окружење (односи између запослених, подршка породице, постојање мобинга на раду), 5) могућност за усавршавање, 6) могућности за напредовање и 7) зарада (Parent-Thirion et al., 2016).

¹⁸³ Истраживање се базира на анализи 73 интервјуа и резултатима онлајн упитника у коме је учествовало 1,739 испитаника (15.8%) од укупно 10,978 представника правосуђа, од чега 356 судија, 259 јавних тужилаца и 1,124 запослених у суду. Рад „Judicial professions “around the clock”: the balance between family and work at Portuguese courts“ је презентован на светској конференцији социологије права у Лисабону у јулу 2022. године. Истраживање је део ширег пројекта “QUALIS – Quality of Justice in Portugal! Impact of working conditions in the performance of judges and public prosecutors” који има за циљ заговарање унапређења услова рада судија у Португалу. Више радова на ову тему од истих аутора (Casaleiro et al., 2021; Dias et al., 2021, 2022).

(Ciocoiu et al., 2010: 128).¹⁸⁴ Конкретно, судије и тужиоци наводе да су преоптерећени обимом посла, да имају строге и високе захтеве у погледу списка и докумената који им пристижу и да често страхују да ће направити неку пословну грешку. Додатно их оптерећују кратки рокови за извршење задатака, високи захтеви у погледу обављеног посла, висок степен одговорности, недостатак техничке и технолошке опремљености, као и физички замор због прекомерне употребе вида (енгл. *excessive application of vision*) и рада на рачунару који превазилази осмочасовно радно време (Ciocoiu et al., 2010: 129, 131). Постоје родне разлике у погледу високог степена одговорности, па тако испитанице пријављују ово као већи узрочник стреса у односу на испитанике. Такође, уочена је и статистички значајна разлика у погледу година живота испитаника, те тако степен одговорности представља мањи узрочник стреса за испитанике старије од 50 година, у односу на оне који су млађи од 30 година. Старије судије на руководећим позицијама у оквиру суда, као велики узрочник стреса пријављују и прекомерну употребу вида, што је можда и очекивано имајући у виду број година живота (Ciocoiu et al., 2010: 131-132).

Што се тиче судија у **Аустралији**, оне такође пате од повећаног стреса узрокованим различитим аспектима посла, с тим да се бележи и проблематична злоупотреба алкохола, као и све чешћи симптоми исцрпљености (енгл. *burnout*) и секундарне тзв. викаријске трауме (Schrever et al., 2019). Оно што је такође слично, је да судови нижег ранга, у поређењу са судовима вишег ранга бележе знатно виши ниво стреса (Schrever et al., 2021). Како примећују Шерин и Мек (*Kathy Mack*), због поменутих проблема, судије су „нормализовале доминантно место посла“ у односу на остале сфере живота, штавише судије овако стање прихватају као неизбежно и очекивано (S. R. Anleu & Mack, 2016: 223-224). Свесни да раде посао који није стриктно везан за осмочасовно радно време и који, према њиховим речима, заправо никад није ни могуће завршити у потпуности (енгл. *”never ending job”*), судије су развиле различите стратегије превазилажења ових изазова. Првенствено, судије се труде да израду радних задатака везују за радно место у суду односно да свој „посао не носе кући“. У ситуацијама када не могу да заврше посао на радном месту, па су принуђене да раде од куће, судије своје радне задатке обављају у време које не ремети време предвиђено за породицу (касно увече, док други спавају, викендом). Коначно, у већој мери се ослањају на различите системе супружничке подршке у породичним пословима и активностима, без које би им рад од куће био доста отежан или онемогућен, како истиче већина судија (S. R. Anleu & Mack, 2016: 231, 235). Разлог томе што жене судије теже балансирају пословне и породичне обавезе, те чешће примењују поменуте стратегије превазилажења, може се, између осталог, пронаћи у нормализовању улоге жене у породици за које су и породичне обавезе подразумеване, очекиване и неодложне (S. R. Anleu & Mack, 2016: 214, 226, 235-236).

Судије, као и сви други запослени, пате од различитих психо-физичких проблема узрокованих, између осталог, различитим сегментима посла. Зимерман истиче да су судије из **САД-а** подложне стандардном спектру психолошких проблема, који се јављају као последица стреса – депресија, анксиозност, криза средњих година итд. Све ово последично може утицати на њихову продуктивност, доцњу у изради судских одлука, евентуалне сукобе са колегама, неприкладно понашање и друго (Zimmerman, 2006: 11). Међутим, судијска функција са собом носи и јединствене психо-физичке проблеме узроковане специфичним ограничењима у погледу јавног говора и понашања, понекад врло интензивне медијске експонираности и релативне друштвене изолације. Напомињемо и да су судије за свој рад, између осталог,

¹⁸⁴ Истраживање је спроведено на узорку од 176 представника правосуђа, од чега 92 судије и 84 тужиоца, а што се тиче родне репрезентативности, учешће је узело 70 мушкараца и 106 жена. У истраживању су учествовали само представници правосуђа из округа Константа (*Constanța County*) које се налази на југоистоку Румуније. Ова студија је обухватила пет група фактора који могу бити узрочник стреса, а повезани су са: а) физичким, климатским и животним окружењем, б) послом, в) професионалним активностима г) организационом структуром и професионалним односима и д) личним окружењем (становане, породица итд). За потребе овог рада биће анализирани само они фактори који се односе на посао (Ciocoiu et al., 2010: 127).

одговорне грађанима и да се у том односу врло често суочавају са распрострањеним непознавањем улоге и положаја судија и неразумевањем врсте, обима и комплексности њиховог посла од стране лаичке јавности (Zimmerman, 2006: 15). Ове проблеме је понекад заиста тешко у потпуности отклонити, али је сигурно да их не треба игнорисати, јер они неће нестати сами од себе (Kennedy, 2021). Ипак, судије које се и одлуче да потраже помоћ, оне то раде далеко од очију јавности, јер се како кажу, плаше негативне реакције јавности и јавног понижења, због чега могу бити проглашени недостојним судијске функције (Zimmerman, 2006: 10-12). Као резултат тога, већина судија се са овим проблемима бори без адекватне помоћи или их негира до момента док се симптоми више не могу порицати. Уколико се пак одлуче за помоћ, најчешће се обраћају другим судијама за савет или траже помоћ изван правосудног система (Zimmerman, 2006: 11-12).

Велики број предмета односно повећан обим посла, осим што има негативан утицај на судије као вршиоце функције, може да утиче и на квалитет њихових одлука. Једно од највећих истраживања са представницима правосудних професија, показало је да велика већина судија и тужилаца сматра да су оптерећени великим бројем предмета (74% судија и 82% тужилаца), као и да једни и други верују да то утиче на квалитет њиховог рада (77% судија и 78% тужилаца) (Трифуновић & Петковић, 2017: 10).¹⁸⁵ Када говоримо само о судијама, овакав став је највише заступљен код судија основних судова (78,60%), док је значајно мање заступљен код представника апелационих судова (49,46%). Исти тренд се пресликава и када говоримо о негативном утицају квантитета на квалитет рада (Трифуновић & Петковић, 2017: 10). Исте резултате показало је и наше истраживање. Наиме, како би испунили задате рокове, судије морају да раде брже да би све постигли. Квалитет пресуде директно утиче на странке у спору, које на овај начин могу да буду оштећене, а са друге стране утиче и на углед суда као институције. Квалитет израђене одлуке тако утиче и на положај самог судије у погледу његовог напредовања или евентуалног разрешења са посла, посебно у правним системима у којима се мери и квалитет и квантитет одлуке. Последице, велики обим посла утиче негативно на ефикасност судског поступка у смислу да се продужава њихово трајање, док са друге стране велики прилив нових предмета не доприноси смањењу броја старих и нерешених предмета.

„Судија зна каква одлука треба да му оде и да он стоји својим потписом иза ње. Он не може да допусти да оде нека офрље, површински образложена одлука или да није пропратио или да није иза сваког помоћника или дактилографа пропратио, јер он је тај који одговара. Ми у нашем систему имамо недовољан број извршилаца по једном судији... Ја чак и те предмете који су само за потпис пропратим, не могу да пустим, док не погледам да ли је све поступљено по доставној наредби...“ (жена судија, основни суд)

Ови проблеми препознати су и на националном нивоу, па је тако у Стратегији људских ресурса у правосудју за период 2022–2026. године наведено да су кључни проблеми у правосудју, између осталог: а) недостатак стратешког планирања у управљању људским ресурсима и б) подељена надлежност у управљању људским ресурсима између Министарства правде Републике Србије са једне, и Високог савета судства и Државног већа тужилаца, са друге стране. У области судства се посебно издвајају: в) парцијална и недовољна примена кључних елемената за планирање судског буџета, г) *неодговарајућа усклађеност броја судија са обимом и структуром њиховог радног оптерећења*, д) неадекватан статус и положај судијских помоћника и њ) *неодговарајући инфраструктурни и информационо-комуникациони*

¹⁸⁵ Истраживање је спроведено 2017. године испред Алумни клуба Правосудне Академије (АКПА) на репрезентативном узорку од 1218 судија из 83 судова свих нивоа надлежности, осим Врховног касационог суда, и 385 носилаца јавнотужилачке функције из 47 тужилаштва свих нивоа надлежности, осим Републичког јавног тужилаштва. Како се истиче у опису узорка истраживања, анкетирано је 44% свих судија у Србији, односно 47% оних који ефективно суде, што значи да је одзив испред категорије судија био 68%, док је испред тужилаштва тај одзив био значајно већи (80%) (Трифуновић & Петковић, 2017: 7).

технолошки (ИКТ) капацитети за рад судова и јавних тужилаштва.¹⁸⁶ Како би се повећала ефикасност и запослени мотивисали да квалитетно и ажурно решавају предмете, потребно је, између осталог, применити транспарентан систем награђивања и напредовања. Овај корак је и предвиђен Стратегијом развоја правосуђа за период 2020–2025. године,¹⁸⁷ након чега је и усвојен Акциони план за примену стратегије људских ресурса у правосуђу за период 2022–2026 године.¹⁸⁸ Као основни циљ Акционог плана је предвиђено „успостављање и одрживи развој транспарентног, савременог и ефикасног система управљања људским ресурсима у правосуђу Републике Србије, ради јачања владавине права и правне сигурност грађана“. Постизање овог циља планирано је увођењем три врсте различитих мера: а) повећање степена задовољства запослених условима рада у правосуђу, б) редуковање стопе одлива кадрова у правосуђу и в) повећање ефикасности правосудних органа.¹⁸⁹

1.5.2.2. Сигурност радног места/сталност судијске функције

Што се тиче **сигурности радног места**, који је према мишљењу наших испитаника рангиран као други најзаступљенији изазов у независном обављању судијске функције, образложење оваквог налаза се према нашем мишљењу може пронаћи у два основна разлога. Први разлог се тиче *континуираног непоштовања сталности судијске функције*, док се други односи на *специфичност судијске каријере у континенталним правним системима*. Када говоримо о првом разлогу, овако високо позиционирање сталности судијског позива на лествици значаја, претежно лежи у противуставном реизбору спроведеном у периоду од 2008. до 2012. године у Србији. Како показују и наративи судија, цео процес реизбора имао је дубоке и далекосежне институционалне, професионалне и личне последице. Да би судије судиле слободно и у складу са законом, њима је, за разлику од изборне и законодавне власти чија је смењивост основа њиховог легитимитета, потребан сигуран, сталан мандат. Једино у таквом *modus*-у рада, који би судијама омогућио да суде у неком дужем временском периоду, судија може да стекне легитимитет и поверење грађана (Орловић, 2010b: 184). У разговорима са судијама, ова последња велика „реформа“ правосуђа таргетирана је као највећи извор незадовољства у погледу сталности судијског мандата, с тим да је ово само најскорији напад на сталност судијске функције. Судије са дужим стажом се сећају да су још од периода 90-тих, судијама невољно престајале функције, када су сукцесивно, селективно, некада и масовно, а често незаконито, њихове колегинице и колеге разрешаване. Примера ради 1999. године разрешено је око тридесетак судија, већина је била чланова Друштва судија Србије, а као основ разрешења било је оснивање струковног удружења, чији рад је проглашен противуставним; 2000. године незаконито је разрешено двоје судија из Пожаревца; 2001. године Министарство правде је покренуло поступак за разрешење 118 судија и 69 судија за прекршаје, од чега је разрешено свега петоро судија; 2003. године Народна скупштина је разрешила 35 судија (Орловић, 2010b: 174). Ово

¹⁸⁶ Стратегија људских ресурса у правосуђу за период 2022–2026. године, *Службени гласник РС*, број 133/2021, 2-9, <https://www.vk.sud.rs/sites/default/files/attachments/СТРАТЕГИЈА%20људских%20ресурса%20у%20правосуђу%20за%20период%202022–2026.%20године.pdf>, приступљено 31. октобра 2021. године.

¹⁸⁷ Стратегија развоја правосуђа за период 2020–2025. године, *Службени гласник РС* број 101 од 17. јула 2020, <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/strategija/2020/101/1/reg>, приступљено 1. новембра 2021. године.

¹⁸⁸ Акциони план за период 2022–2026. година, за примену стратегије људских ресурса у правосуђу за период 2022–2026, <https://www.srbija.gov.rs/dokument/45678/strategije-programi-planovi-.php>, приступљено 31. октобра 2021. године.

¹⁸⁹ О овом питању изјашњавало се и Друштво судија Србије које је дало своје предлоге за побољшање судске инфраструктуре и радне организације судског особља. Више вид.: Рената Павешковић, *Анализа утицаја инфраструктурних и људских ресурса на ефективност рада судства*, Друштво судија Србије, <https://www.sudije.rs/Dokumenta/Objave/2021%2012%2006%20Analiza%20uticaja%20infrastrukturnih%20i%20ljudskih%20resursa%20na%20efektivnost%20rada%20sudstva.%20Renata%20Pavešković.pdf>, приступљено 5. априла 2023. године.

су само неки од најтежих примера кршења сталности судијске функције, али који су довољни да покажу да оне нису изузетак него да постоји исти образац поступања – непоштовања, кршења сталности судијске функције, у оквиру кога делају различите владајуће структуре.

„... у нашој држави не прође једна деценија укупно, а да се није неко сетио да ради реформу у правосуђу. Те реформе у правосуђу по својој природи имају увек једну лошу страну, а то је да се не измени толико правосуђе у погледу организације и надлежности, колико персонално њено лице. То је оно што је најгоре и што управо ово све што сам говорио да правосуђе мора бити једна каријерна професија, једна струковна професија, једна професија без политичких ветрова и струјања јер једино тако можете имати стабилно правосуђе.“ (мушкарац судија, виши суд)

„Реизбор сам прошла, али ... када сам изашла на ходник видела сам људе који седе на ходнику и плачу. Они су изгубили егзистенцију у делићу секунде... људи су доживљавали срчане ударе и онда нико ни са ким није причао више. То је нешто најстрашније. Људи су се из темеља променили. Људи који нису прошли реизбор, они су се изоловали, одвојили... Ја не знам какав ћу ударац добити, не знам какво ме минско поље чека, али нико не жели да га сачека опет 2010. година.“ (жена судија, апелациони суд)

„... сад се опет међу нама прича да ће бити реизбор када дођу ове уставне промене. И замислите како је то радити у сталном страху?“ (жена судија, основни суд)

Специфичност судијске каријере у континенталним правним системима се може посматрати кроз неколико призми. Прво, треба имати на уму да се у овим правним системима тек дипломирани правници, дакле врло млади и са минималним или никаквим професионалним искуством, веома рано опредељују за судијски позив као животни. Због тога је њихово каријерно напредовање неретко условљено различитим структурним, институционалним ограничењима. Ова ограничења, заједно са периодичном евалуацијом њиховог рада, мониторингом и оценом постигнутих резултата, могу бити подложна разним (политичким) злоупотребама (Rasmusen & Ramseyer, 1996: 2-3). Судије такође носе друштвену етикету правних стручњака, експерата чија је основна функција да се старају о адекватној примени права у појединачном случају, чиме се знатно ограничава њихова креативност (Rosenn, 1987: 32-33; Rasmusen & Ramseyer, 1996: 2-3). Ово није случај и у неким другим англосаксонским земљама, где се правници тек у позним годинама живота, у зениту професионалне каријере и материјално ситуирани, најчешће доживотно бирају за судије. Они су имали прилику да током своје пословне каријере остваре различите контакте у оквиру и изван правничке струке, који могу да буду пут и ка неким другим пословним опцијама у случају да желе (или су приморани) да напусте судијски посао. Ово је између осталог, и један од разлога зашто су судије у англосаксонским системима утицајније, снажније (политичке) фигуре него у европско-континенталном систему (Rasmusen & Ramseyer, 1996: 2-3; Rosenn, 1987: 32-33). Друго, опортунитетни трошак избора судијског позива је врло висок, јер су судије веома ограничене у погледу бављења неким другим лукративним пословима, те они све своје ресурсе, заправо онај најважнији, најскупљи ресурс, а то је време, читавог живота инвестирају у само један посао. Оно што додатно отежава њихову позицију је трећа специфичност, што се у континенталним правним системима не охрабрују или барем нису тако честе тзв. „бочне професионалне миграције“ ка другим правничким професијама што јесте случај у англосаксонским системима. На овај начин долази до „затварања судијске професије“ како примећује Бобек (Bobek, 2008: 16). Коначно, треба имати у виду да судије свој посао „обављају“ како у судници, такође и на неки начин и ван ње, те су у одређеном смислу и друштвено изоловане како би сачувале поверење у своју независност и непристрасност. Ова изолованост има своје предности и мане за самог судију и уопште суд као институцију коју представља, али када говоримо само о судијама, као радно способном делу друштва, свакако да је судијама на неки начин теже да остваре евентуалне пословне контакте.

„То што сте судија тера вас да смањите круг пријатеља, круг кретања, круг прослава на које идете...“ (жена судија, основни суд)

„Приватан живот водим миран таква је средина, гледам да не идем на места која не приличе мени као судији, ово је мала средина зна се ко је ко и шта је чије овде...“ (мушкарац судија, основни суд)

„Ја у животу нисам отишла на (локални) базен, јер не могу да дозволим себи да пре подне неком судим, на пример за диловање дроге, а да поподне у бикинију седим поред тог истог човека. Али то је у мојој глави, ја сам самој себи поставила на тај начин... Вама је дозвољено да одете у кафану и ако седнете да попијете и неку више, јер жив сте човек, и у кафани ви ћете можда да се попнете на столицу да играте или како већ, али то судијама није дозвољено, ми увек морамо да гледамо где седимо, ко ту седи, ко је ту позван и тако даље. И онда се враћамо на чувени Етички кодекс, сад сам вам испричала да ми морамо да живимо другачије и да се понашамо другачије, јер смо ми увек изложенији увиду јавности и осуди.“ (жена судија, виши суд)

„Није то да ја не знам нешто друго да радим, наравно да бих научила нешто друго, али ја живим на један начин. Ја немам ништа друго, ја немам никакве контакте, неку одступницу, ја умем само овако да живим. То је један посебан начин живота где ти на сваком кораку водиш рачуна о тој достојности те функције, о положају, ја сам свуда судија.“ (жена судија, виши суд)

1.3. Политички фактори – релативни интензитет утицаја

1.5.1. Резултати

Посебан део овог емпиријског истраживања односи се на заступљеност и интензитет друштвено-политичких фактора, оличених у различитим врстама недозвољеног спољашњег утицаја и притисака, који могу доћи из непосредног институционалног окружења, ширег институционалног окружења и ширег ванинституционалног окружења. Табела број 21 – Процена утицаја друштвено-политичких фактора на независно обављање судијске функције (фреквенције %) приказује у којој мери основни политички фактори утичу на наше испитанике односно колико који фактор опажају као значајну препреку/изазов за независно обављање судијске функције.

Табела број 21 – Процена утицаја друштвено-политичких фактора на независно обављање судијске функције (фреквенције %)

Варијабле	Никакав утицај	Мали утицај	Умерен утицај	Велики утицај	Пресудан утицај
Постојећи законски оквир који регулише област од интереса за Вашу професију	6,8%	5,3%	17,5%	20,6%	11,7%
Друштвено-економски положај странке у поступку (материјално стање, криминолошка прошлост, везе са извршном влашћу)	36,7%	11,1%	8,1%	4,6%	1,4%

Економско-политички положај адвоката	41,1%	8,8%	8,0%	3,5%	0,5%
Различити (ин)директни утицаји колега судија	35,2%	16%	8,4%	2%	0,3%
Различити(ин)директни утицаји од стране председника суда	38,7%	14%	6,2%	2,7%	0,2%
(Ин)дикретни утицаји од стране хијерархијски виших судијских инстанци	28,7%	13%	11,7%	6,1%	2,2%
Постојање злоупотреба у форми криминала и корупције од стране припадника Ваше професије	45,9%	6,8%	4,9%	3,2%	0,9%
(Ин)директни утицај од стране вршилаца извршне и законодавне власти (посланици, министри, државни службеници, полиција)	41,8%	8,3%	7%	3,5%	1,2%
Медијско извештавање (коментарисање пресуда и личности судије, афере)	29,8%	10,2%	11%	7,8%	3,1%
Утицаји који долазе из Вашег приватног окружења (познаник, пријатељ, члан породице)	42,4%	12,2%	5,8%	1,3%	0,2%
Атмосфера општег притиска на судије	23,7%	10,9%	12,3%	10%	5%

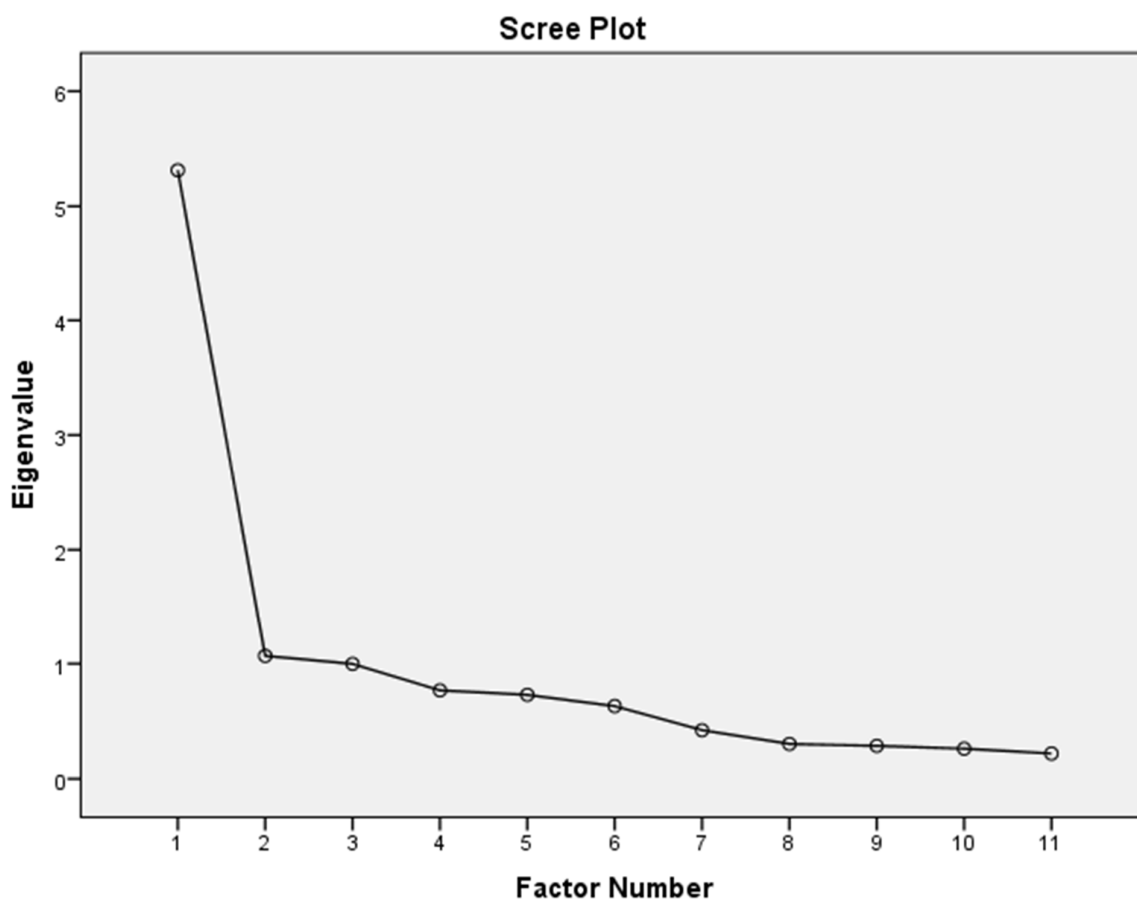
Када поменуте варијабле анализирамо као аритметичке средине и рангирамо их према учесталости одговора испитаника, долазимо до закључка да неке друштвено-политичке факторе наши испитаници опажају као значајнију препреку за независно обављање судијске функције у односу на друге. Табела број 22 приказује процену утицаја друштвено-политичких фактора на независно обављање судијске функције изражених кроз средње вредности тј. аритметичке средине (АС).

Табела број 22 – Процена утицаја друштвено-политичких фактора на независно обављање судијске функције (аритметичка средина (АС))

Варијабле	АС (аритметичка средина)
Постојећи законски оквир који регулише област од интереса за Вашу професију	3.4
Атмосфера општег притиска на судије	2.4
Медијско извештавање (коментарисање пресуда и личности судије, афере)	2.1
(Ин)директни утицаји од стране хијерархијски виших судијских инстанци	2.0
Друштвено-економски положај странке у поступку (материјално стање, криминолошка прошлост, везе са извршном влашћу)	1.8
Различити (ин)директни утицаји колега судија	1.7
Економско-политички положај адвоката	1.6
Различити(ин)директни утицаји од стране председника суда	1.6
(Ин)дикретни утицај од стране вршилаца извршне и законодавне власти (посланици, министри, државни службеници, полиција)	1.6
Постојање злоупотреба у форми криминала и корупције од стране припадника Ваше професије	1.5
Утицаји који долазе из Вашег приватног окружења (познаник, пријатељ, члан породице)	1.5

Једанаест питања која се односе на друштвено-политичке факторе и њихов утицај на консолидацију судства као независне гране власти је анализирано факторском анализом.¹⁹⁰ Анализа је дала два фактора која објашњавају укупно 58,01% варијансе за цео скуп варијабли. О избору за двофакторско решење говори и Скатер дијаграм приказан на слици број 7.

¹⁹⁰ Метода максималне веродостојности са Промакс (косом) ротацијом.

Слика број 7. Скатер дијаграм друштвено-политичких фактора

Анализом варијансе за поновљена мерења утврђене су статистички значајне разлике.¹⁹¹ Накнадним анализама проверена је разлика између свака два друштвено – политичка фактора за које се претпоставља да имају утицај на положај и могућност независног рада.¹⁹² *Као најизраженији фактор се истиче:* постојећи законски оквир који регулише област од интереса за дату професију, док се као *осредње изражени показују:* 1) (ин)директни утицаји од стране хијерархијски виших судијских инстанци, 2) медијско извештавање (коментарисање пресуда и личности судије, афере) и 3) атмосфера општег притиска на судије. Остали фактори показују иако значајну, веома малу израженост.

Како би се испитало да ли постоје статистички значајне разлике између различитих друштвено-политичких фактора и места становања испитаника, спроведена је анализа варијансе. Евидентирани су значајне разлике само на једном друштвено-политичком фактору који се тиче различитих (ин)директних утицаја колега судија за који је накнадни тест показао разлике између Београда и регионалних центара (градови до 500.000 становника). У Београду се овај фактор истиче као најизраженији. Анализа варијансе је, такође, спроведена како би се тестирао да ли постоје статистички значајне разлике између датих фактора и врсте суда у којем су испитаници запослени (основни, виши и апелациони суд). Разлике се нису показале као значајне.

Да би се проценило да ли све области рада (парница, кривица, ванпарница и извршење) једнако процењују друштвено-политичке факторе коришћен је *t*-тест за независне узорке.

¹⁹¹ $F(10, 6150) = 293.45$ $p < .00$ са величином ефекта $\eta^2 = .32$

¹⁹² За накнадне статистичке анализе коришћени су Шидак тестови.

Уочава се да је једина значајна разлика у области кривице и тиче се *атмосфере општег притиска на судије*. Дакле, аритметичке средине двеју група (оних који су упослени у овој области и оних који то нису) се статистички значајно разликују¹⁹³ у погледу претходно поменуте варијабле, при чему су запослени у области кривице су носиоци већег притиска овог типа. Матрица склопа дата је у наставку.

Табела број 23 – Друштвено-политички фактори (матрица склопа)

Матрица склопа		
	Фактор	
	1	2
Постојећи законски оквир који регулише област од интереса за Вашу професију		
Друштвено-економски положај странке у поступку (материјално стање, криминолошка прошлост, везе са извршном влашћу)	.53	
Економско-политички положај адвоката	.70	
Различити (ин)директни утицаји колега судија	1.00	
Различити (ин)директни утицаји од стране председника суда	.75	
(Ин)директни утицаји од стране хијерархијски виших судијских инстанци	.43	
Постојање злоупотреба у форми криминала и корупције од стране припадника Ваше професије		.68
(Ин)директни утицаји од стране вршилаца извршне и законодавне власти (посланици, министри, државни службеници, полиција)		.74
Медијско извештавање (коментарисање пресуда и личности судије, афере)		.86
Утицаји који долазе из Вашег приватног окружења (познаник, пријатељ, члан породице)	.37	
Атмосфера општег притиска на судије		.69

¹⁹³ $t(605, 92.71) = -2.65, p < .00$

Фактор 1 показује тенденцију повезивања са **положајем и утицајима различитих актера који могу да буду укључени у процес пресуђивања**. Први фактор објашњава 48,30% укупне варијансе, и подразумева следеће варијабле: друштвено економски положај странке у поступку, економско-политички положај адвоката, различити (ин)директни утицаји од стране колега судија, као и од стране председника суда и хијерархијски виших инстанци и утицаје који долазе из приватног окружења судија (познаници, пријатељи, члан/ови породице). Са друге стране, **Фактор 2** се превасходно тиче **негативног утицаја различитих форми, као и од различитих извора, а који могу да се одразе на рад судија**. Други фактор објашњава 9,71% варијансе и тиче се варијабли: постојање злоупотреба у форми криминала и корупције од стране припадника судијске професије, (ин)директних утицаја од стране вршилаца извршне и законодавне власти (посланици, министри, државни службеници, полиција), медијско извештавање (коментарисање пресуда и личности судије, афере), и атмосфере општег притиска на судије).

1.5.2. Дискусија

1.5.2.1. Постојећи законски оквир који регулише питања у области судства

Да би подела власти тј. систем контроле и равнотеже ефикасно функционисао и да би судство заиста могло да се етаблира као кључни актер у преиспитивању хоризонталне политичке одговорности власти, судије морају бити не само независне, већ и способне да по потреби, интервенишу тј. врше контролу законитости у друштвено значајним предметима. Другим речима, да би се проценила улога судства у процесу политичке контроле, не само да морамо да узмемо у обзир статус правосуђа, већ треба да сагледамо и структуру целокупног правосудног система (Guarnieri, 2003: 225). Ту се пре свега мисли на институционалне гаранције независности као што су начин избора, напредовања, висина плате, сталност, могућности премештаја и друге персоналне гаранције (Guarnieri, 2003: 225), зато што ће судство коме недостаје та политичка независност пре штитити интересе власти, а своја овлашћења вршити у једном крајње маргинализованом друштвеном простору (Gibler & Randazzo, 2011: 698). У ситуацији када судство нема остварен степен институционалне и/или фактичке независности, оно може бити подложније директним или индиректним утицајима различитих *егзогених* фактора (Беговић, 2004: 160).

Досадашња искуства су показала да не постоји идеално, универзално решење (енгл. *one size fits all*), јер многе компоненте зависе од специфичног друштвеног контекста појединачних држава, те свака земља треба да нађе свој баланс.¹⁹⁴ Када говоримо о нормативном оквиру у Србији, независност, организација и рад судова у Србији¹⁹⁵ уређени су пре свега Уставом Републике Србије,¹⁹⁶ као и сетом организационих закона: Закон о судијама,¹⁹⁷ Закон о уређењу

¹⁹⁴ United Nation Office on Drugs and Crime, Judicial independence – The main factors aimed at securing judicial independence, <https://www.unodc.org/e4j/zh/crime-prevention-criminal-justice/module-14/key-issues/1--the-main-factors-aimed-at-securing-judicial-independence.html>, приступљено 12. новембра 2022. године.

¹⁹⁵ Преглед најважнијих прописа у области рада судства видети на: Апелациони суд у Београду, Законски прописи везани за рад правосудних органа, <http://www.bg.ap.sud.rs/cr/articles/sudska-vlast/zakonski-propisi-vezani-za-rad-pravosudnih-organa/>, приступљено 21. октобра 2022. године.

¹⁹⁶ Устав Републике Србије, *Службени гласник РС*, бр. 98/2006.

¹⁹⁷ Закон о судијама, *Службени гласник РС* бр. 116/2008, 58/2009 - одлука УС, 104/2009, 101/2010, 8/2012 - одлука УС, 121/2012, 124/2012 - одлука УС, 101/2013, 111/2014 - одлука УС, 117/2014, 40/2015, 63/2015 - одлука УС, 106/2015, 63/2016 - одлука УС, 47/2017 и 76/2021.

судова,¹⁹⁸ Закон о Високом савету судства,¹⁹⁹ Законом о седиштима и подручјима судова и јавних тужилаштава²⁰⁰ и Законом о Правосудној академији²⁰¹. Значајну улогу имају и стратегије – Национална стратегија за реформу правосуђа за период 2019 - 2024. године, Стратегија развоја правосуђа за период 2020–2025. године,²⁰² Национална Стратегија за борбу против корупције у Републици Србији за период од 2013. до 2018. године,²⁰³ као и акциони планови за спровођење ових стратегија.²⁰⁴ Смернице за независно и непристрасно обављање судијске функције даје и Етички кодекс судија, који се осим нормативних гаранција бави и пожељним понашањем и различитим аспектима личности самог судије.²⁰⁵

1) Најважнији сегмент обављања судијске функције – *независност*, прописан је већ на самом почетку Устава Републике Србије у члану 3. „...владавина права остварује се слободним и непосредним изборима, уставним јемствима људских и мањинских права, поделом власти, *независном судском влашћу* и повиновањем власти Уставу и закону“. Овом питању посвећен је и наредни члан 4. који прописује јединственост правног поретка и успоставља начело поделе власти на извршну, судску и законодавну. То значи да доношење закона спада у делатност Народне скупштине, извршна власт тј. Влада надлежна је за управљање по донетим прописима, док је задатак судова да на основу слова закона пресуђују у конкретним споровима. Ове три гране власти су у односу равнотеже, али и међусобне контроле, с тим да је експлицитно наведено да је судска власт независна. Та независна судска власт виђена је као један од главних носилаца владавине права, заједно са поштовањем закона и Устава од стране власти, поделом власти, поштовањем људских и мањинских права и слободним изборима (члан 3). Закон о судијама у члану 1, прописује да су судије независне у одлучивању односно да треба да пресуђују само на основу Устава, закона, потврђених међународних уговора и прихваћених одредаба међународног права.

2) Што се тиче *избора судија*, кандидат за судијско место мора бити држављанин наше земље и мора кумулативно да испуњава следеће услове: а) опште услове за рад у државним органима, б) завршен Правни факултет и в) положен правосудни испит. Пошто су судије посебна врста државних службеника, прописани су и остали услови који се тичу њега као личности и квалитета његовог рада: а) стручност, б) оспособљеност и в) достојност (Закон о судијама, члан 43 и члан 45). За избор на судијску функцију, потребно је и одређено радно

¹⁹⁸ Закон о уређењу судова, *Službeni glasnik RS* br. 116/2008, 104/2009, 101/2010, 31/2011 - dr. zakon, 78/2011 - dr. zakon, 101/2011, 101/2013, 106/2015, 40/2015 - dr. zakon, 13/2016, 108/2016, 113/2017, 65/2018 - odluka US, 87/2018 i 88/2018 – odluka US, https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_uredjenju_sudova.html, приступљено 31. октобра 2022. године.

¹⁹⁹ Закон о Високом савету судства, *Службени гласник РС* бр. 116/2008-21, 101/2010-5, 88/2011-66, 106/2015-62, 76/2021-3, <http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/zakon/2008/116/3/reg>, приступљено 31. октобра 2022. године.

²⁰⁰ Закон о седиштима и подручјима судова и јавних тужилаштава, *Službeni glasnik RS* br. 101/2013, https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_sedistima_i_podrucjima_sudova_i_javnih_tuzilastava.html, приступљено 31. октобра 2022. године.

²⁰¹ Закон о правосудној академији, *Službeni glasnik RS*, br. 104/2009, 32/2014 - odluka US i 106/2015, https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_pravosudnoj_akademiji.html, приступљено 31. октобра 2022. године.

²⁰² Стратегија развоја правосуђа за период 2020–2025. године, *Службени гласник РС* бр. 101 од 17. јула 2020, <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/strategija/2020/101/1/reg>, приступљено 1. новембра 2021. године.

²⁰³ Национална стратегија за борбу против корупције у Републици Србији за период од 2013. до 2018. године, *Службени гласник РС* бр. 57/2013, <https://www.vk.sud.rs/sites/default/files/attachments/Nacionalna%20strategija%20za%20borbu%20protiv%20korupcije.pdf>, приступљено 22. октобра 2022. године.

²⁰⁴ Акциони план за спровођење Стратегије развоја правосуђа за период 2020-2025. године у периоду од 2022. до 2025. године, <https://www.srbija.gov.rs/dokument/45678/strategije-programi-planovi-php>, приступљено 31. октобра 2022. године.

²⁰⁵ Етички кодекс судија, *Službeni glasnik RS*, br. 96/2010 i 90/2021, <https://www.paragraf.rs/propisi/eticki-kodeks-principi-i-pravila-ponasanja-sudija.html>, приступљено 22. октобра 2022. године.

искуство у правној струци, те кандидати после положеног правосудног испита треба да имају радни стаж у трајању од: а) две године за судију прекршајног суда, б) три године за судију основног суда, в) шест година за судију вишег суда, привредног суда и Вишег прекршајног суда, г) десет година за судију апелационог суда, Привредног апелационог суда и Управног суда и д) дванаест година за судију Врховног касационог суда (Закон о судијама, члан 44). Прописано је и да Народна скупштина бира и разрешава судије Уставног суда, а бира председника Врховног касационог суда, председнике судова, Републичког јавног тужиоца, јавне тужиоце, судије и заменике јавних тужилаца (Устав, члан 99).

3) Што се тиче *права и дужности* носилаца судијских функција, судије као и сви други запослени остварују права из радног односа (Закон о судијама, члан 11) и имају право на плату која је у складу са достојанством и одговорношћу судијске функције. Питање плате је подробно регулисано, јер је судијска плата истовремено и гаранција његове личне независности и сигурности његове породице (Закон о судијама, члан 4, члан 37-42). Судије, као и сви остали грађани, имају право и слободу да се удружују, с тим да Устав ограничава овакав вид друштвеног активизма, те судије Уставног суда и судије уопште, не могу бити чланови политичких странака (Устав РС члан 55, Закон о судијама члан 7). Судије имају право да учествују у доношењу релевантних одлука за рад судова и распоређивање средстава за функционисање судова (Закон о судијама, члан 8). Судије имају право, али и обавезу да се стручно усавршавају и обучавају о трошку Републике Србије како би стекли теоријска и практична знања и вештине за самостално и ефикасно вршење судске функције (Закон о судијама, члан 9). Судије, као и сви други државни органи и функционери, дужни су да у свакој прилици одржавају поверење у своју независност и непристрасност (Закон о судијама, члан 3). У поступку пресуђивања, судија је дужан да непристрасно води поступак по својој савести, у складу са властитом проценом чињеница и тумачењем права, уз обезбеђење правичног суђења и поштовање процесних права странака гарантованих Уставом, законом и међународним актима (Закон о судијама, члан 3, став 2). Ове дужности су прописане и детаљније анализиране Кодексом судијске етике.

4) Питање *вредновања рада* односно правична расподела добара, награда и санкција је у директој вези са радном мотивацијом сваког појединца. Другим речима, ако запослени увиде да напредовање и висина плате не зависе само од његовог радног залагања и друштвеног доприноса односно да постоји тзв. „неправична хијерархија“, то ће крајње негативно утицати на његову радну мотивацију, а може бити и подстицај за друге коруптивне активности (Беговић, 2004: 18). Стога Закон о судијама (члан 32) прописује обавезно, редовно вредновање рада свих судија и председника судова. Вреднују се сви аспекти судијског посла, а резултати овог поступка чине један од правних основа за избор на функцију, обавезну обуку и евентуално разрешење. Основ за вредновање рада чине јавно објављени, објективни и јединствени критеријуми и мерила, чиме се обезбеђује транспарентност рада, а обавезно је да у поступку учествује судија, односно председник суда чији се рад вреднује. Критеријуме вредновања одређује Високи савет судства, као и органе задужене за вредновање односно Комисију Високог савета судства (Закон о судијама, члан 33).

5) Пошто је обављање судијске функције директно везано за личност која функцију обавља, судије подлежу и *дисциплинској одговорности* за свој рад. Од судија се очекује да свој посао обављају савесно и достојно, те се Законом о судијама (члан 89) кажњава сваки дисциплински прекршај односно несавесно вршење судијске функције и свако понашање недостојно судијске функције. У члану 90, анализирани су примери лакших, тежих и поновљених прекршаја, док су у члану 91 наведене врсте дисциплинских санкција и начин изрицања. Све санкције се изричу сразмерно тежини учињеног дисциплинског прекршаја, те се тако у случају лакших дисциплинских прекршаја може изрећи јавна опомена или материјална санкција – умањење плате до 50% до једне године и забрана напредовања у трајању до три године. У случају да је дошло до тежег дисциплинског прекршаја,

дисциплинска комисија је у обавези да покрене поступак за разрешење судије (Закон о судијама, члан 92.).

б) У складу са гарантовањем сталности судијског радног места, као једним од стубова судијске независности, прописани су и специфични разлози за *престанак судијске функције*. Према Уставу РС (члан 146) и Закону о судијама (чланови 57–68) судијска функција може престати у следећим случајевима: а) на захтев судије; б) кад судија наврши радни век – 65 година живота по сили закона односно судијама Врховног суда када наврше 67 година живота; в) када стручна комисија утврди да је због здравственог стања неспособан за вршење судијске функције, чиме судија трајно губи радну способност за обављање судијске функције или г) када буде разрешен. Судија може бити разрешен само у тачно одређеним ситуацијама: а) ако је осуђен на безусловну казну затвора од најмање шест месеци, б) ако је осуђен за кажњиво дело које га чини недостојним судијске функције, в) кад своју функцију врши нестручно или г) када је учинио тешки дисциплински прекршај (Закон о судијама, члан 62). Осим трајног престанка могућности обављања судијске функције, судија може бити и *удаљен са функције* кад му је одређен притвор, а може бити удаљен са функције и у ситуацији када је покренут поступак за његово разрешење или кривични поступак за дело због кога може бити разрешен (Закон о судијама, члан 14).

Чињеница да се као најизраженији фактор издвојио **постојећи законски оквир у области судства**, говори да велика већина наших испитаника има високо изражену нормативну, правну свест што је донекле и очекивано од носилаца правосудних функција.²⁰⁶ Развијена правна свест говори о томе да наши испитаници, прилику за друштвене промене виде примарно кроз промену нормативног оквира. Ово такође значи да испитаници показују велико поверење да промена законског оквира може да промени различите аспекте судијског положаја. Ако узмемо у обзир да су у специфичном друштвеном контексту Србије, неформалне праксе и институције снажно заступљене, толико да према неким ауторима у Србији постоји „паралелни правни поредак“ (D. Vuković, 2022a), овај налаз бисмо могли окарактерисати као прилично позитиван. Ипак, када говоримо о нормативној структури и статусу судства у Србији паралелно са овим ставом, доминантно је мишљење испитаника да постоје различити облици *нормативног угрожавања независности судства*.²⁰⁷ Између осталог сама декларација независности прописана уставом, може бити контрадикторна ако се узме њено дословно тумачење; прописана равнотежа власти није доследно спроведена; сталност судијске функције је релативизована; критеријуми избора и напредовања су нејасни и нетранспарентни; доминантна је улога Министарства правде у одређивању висине и структуре буџета судства; састав, избор и начело неспојивости функција чланова Високог савета судства су спорни итд.

Испитаници су сагласни да треба радити на унапређењу законског оквира у складу са европским стандардима и истичу да није довољно само променити постојећи оквир него га и примењивати једнако и без изузетка. Опште мишљење је да је у Србији присутан знатан утицај законодавне и извршне власти на судство у различитим сегментима, због чега се може говорити о „делимичној еманципацији судске власти“ (Кандић, 2012: 490). Политички утицај, према мишљењу испитаника, видљив је не само у тзв. политички сензитивним предметима, него и институционално кроз процес селекције и именовања судија, који је заједно са начином

²⁰⁶ Више о томе да је човек заправо *homo iuridicus*, те да нормативност као феномен има велики значај за живот и опстанак људи, у смислу да је оно конститутивна и можда најважнија особина генеричке суштине човека, помоћу које се оно биолошко трансформише у друштвено и психолошко видети код: (Bovan, 2004: 24-25, 58-63).

²⁰⁷ Степенем институционалне независности судства у данашњој Србији и начинима њеног нормативног угрожавања бавили смо се детаљније у раду „Normative Endangerment of Institutional Independence of Judiciary in Contemporary Serbia“, *Human Rights Protection – From Unlawfulness to Legality* (ед. Zoran Pavlović), Provincial Protector of Citizens – Ombudsman – Institute of Criminological and Sociological Research in Belgrade, 2018 (1), 373–387. Овде ће бити изнети неки од основних налаза из тог рада, са освртом на нормативне промене које су се догодиле у међувремену (Dabetić, 2018).

разређења и одређивањем висине плате најрањивији сегмент судијског посла и независности. Испитаници су сагласни да треба врло пажљиво бирати нове судије. Компаративна искуства су показала да што је стабилнији судски мандат, то је теже контролисати понашање судије, јер када једном ступи на функцију, неадекватно или погрешно поступање судије је врло тешко санкционисати (Posner, 2010: 140, 158).

Један од начина одабира адекватне личности која испуњава све формално-правне услове за избор судије и за коју ће судијска функција представљати животни позив, је прописивање „пробног периода“ рада на једне до шест година. Овакав начин избора карактеристичан је за неке земље европско-континенталног система – Француска, Грчка, Холандија, Немачка, Аустрија у којима млади правници релативно брзо након завршетка Правног факултета могу да буду изабрани за судију (Marinković, 2009: 285; Simović, 2013: 8). Овакво решење има својих добрих страна, у смислу да је на тај начин могуће утврдити да ли осим правничког образовања, изабрани судија поседује и потребне моралне квалитете и одређени степен стручности, и евентуално спречити његово даље напредовање ако не испуњава захтеване критеријуме. Ипак, овај пробни период може крајње негативно, понекад и коруптивно подстицајно да делује на лице које привремено обавља овако одговорну функцију, а жели да буде поново изабрано. Да је на овом тасу тешко пронаћи праву меру предности и мана, показује и Симовић позивајући се на две контрадикторне пресуде Европског суда за људска права (Simović, 2013: 9). Оно у чему су сви сагласни, и различити аутори и испитаници, је да процес избора треба да буде транспарентан, да критеријуми треба да буду унапред прописани, да их треба једнако примењивати и да приликом избора заиста треба бирати оне најбоље кандидате који су стручни, оспособљени и достојни функције.

„Ево критеријуми који су у правилнику за избор судија, за напредовање рецимо. Има тачно које учешће на међународним конференцијама, менторство, радови, значи имају неки критеријуми по правилнику наведено, али ниједну одлуку прво не видим самим избором да је тако ... али да ти кажеш овај судија је био ту, ово је ту одлучујуће, јер смо ми сви изузетни који обављамо судијску функцију по тим параметрима ... утопија једна... оне комисије које се састају за избор судија за напредовање... при Високом савету, ми никад не знамо шта ради та комисија, на крају осване нека одлука...“ (жена судија, основни суд)

„... то ја као кад изабери папу, само видиш дим ... ха ха ха... нити знаш што си, како си, да ли си, зашто си одбијен, можда си изабран... не ваља, и то нарушава углед правосуђа и нарушава и поверење, не мислимо то само међу нама, није то само међу нама...“ (жена судија, основни суд)

1.5.2.2. Медијско извештавање

Што се тиче односа између суда и медија,²⁰⁸ неспорно је да правилна, благовремена и континуирана комуникација суда са грађанима, путем различитих средстава јавног информисања има вишеструке бенефите. На првом месту повећава се транспарентност у раду што има позитивне ефекте на степен поверења грађана у рад суда. Друго, судије граде тзв. „позитиван имиџ“ у јавности, као основу легитимитета њиховог рада. Коначно, остварује се примарна улога медија, а то је истинито, благовремено, веродостојно и потпуно јавно информисање грађана, чиме се штити јавни интерес и слободан развој личности свих

²⁰⁸ Вишедимензионалним односом између судија, медија и грађана, као и улогом медија у процесу обавештавања јавности о раду судова, бавили смо се много детаљније у раду „Медији као трећа странка судског поступка – улога „седме силе“ у обавештавању јавности“, *Усклађивање пословног права са правом Европске уније*, Београд 2020. Овде ће бити изнети само основни налази из тог рада (Дабетић, 2020).

грађана.²⁰⁹ Ипак, домаћа емпиријска истраживања су показала да се перцепција судова у погледу извештавања о раду судова битно разликује од перцепције медија и да постоје три основна проблема: а) необавештеност судија и новинара, б) међусобно неразумевање и в) недостатак сарадње између судија и новинара (Бјелогрић *et al.*, 2019: 43-44).²¹⁰ Тако чак 2/3 судија верује да извештавање није објективно, велика већина судија (4/5) је става да новинари немају довољно знања о поступцима и чак 89% судија сматра да је новинарима потребна едукација из области правне материје. Такорећи сви испитаници (96%) показују подозрење, неповерење и једну дозу страха у погледу медијског извештавања уопште, и доживљавају га као једну врсту притиска на судије, док скоро половина испитаника (42%) верује да је овај осећај притиска у корелацији са начином на који се извештава. Позитивно је што чак 51% судија сматра да обраћање јавности помаже остварењу заштите независности судства, с тим да је 84% судија става да се не треба обраћати јавности у погледу предмета у којима судије поступају. Више од трећине судија (39%) верује да тренутна комуникација са медијима није довољна, с тим да је скоро половина испитаника (49%) задовољна радом портпарола суда (Бјелогрић *et al.*, 2019: 42).²¹¹

Са друге стране, искуство новинара је да често наилазе на отпор судија када су у питању поступци за које је јавност заинтересована. Према речима новинара, судије ретко излазе у јавност са саопштењима, а када то и чине, комуникација је углавном површна, будући да се најчешће обавља преко судских портпарола који, у највећем броју случајева, не присуствују рочиштима о којима треба да извештавају (Бјелогрић *et al.*, 2019: 43-44). Истраживање је показало да судије избегавају контакте са новинарима због честих кампања у таблоидима, као и због политичких притисака којима су изложени. Такође, страх од иступања у медијима постоји и услед лошег искуства других судија који су се “одважили” и говорили јавно о раду суда или о току поступка, због чега су доживели осуду, медијске нападе и различите врсте политичких притисака. Коначно, судије сматрају да није у складу са законом да слободно говоре о различитим фазама судског поступка и процесним радњама (Бјелогрић *et al.*, 2019: 45-46). Међутим, управо се те кампање и пласирање нетачних или непотпуних информација у медијима, које за судије представљају препреку да иступе у јавност, могу окончати њиховом реакцијом и изношењем тачних и потпуних информација. На тај начин, судије би спречиле или умањиле спекулације и нагађања, те ојачале углед суда услед постојања транспарентности и легитимитета. Како Друштво судија Србије сматра, иступање судија у медијском извештавању позитивно је, не само зарад јачања угледа суда, већ и зарад информисања грађана о својим правима, као и о значајним правосудним питањима о којима већина грађана који нису правно едуковани, нема нимало или има недовољно знања и интересовања. Извештавање не треба само да се односи на ток и радње у конкретном поступку, већ судије своју активну улогу треба и да усмере на иницирање тема које су од значаја за друштво као и да скрену пажњу на неправилности које се односе на правна питања (Бјелогрић *et al.*, 2019: 47-49). Резултати овог истраживања корелирају са једним од наших ранијих истраживања где смо закључили да

²⁰⁹ Закон о јавном информисању и медијима, *Службени гласник РС* 83/2014, 58/2015 и 12/2016 – аутентично тумачење, члан 2, 15, https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_javnom_informisanju_i_medijima.html, приступљено 24. јануара 2023. године.

²¹⁰ Друштво судија Србије је у сарадњи са Фондацијом за отворено друштво реализовало пројекат „Допринос судија јачању независности и квалитета судске власти као претпоставке правне државе” у оквиру кога су једнако учешће узели представници судске и новинарске професије. Циљ ових активности био је побољшање њиховог међусобног односа и утврђивања правног оквира за правилно извештавање о предметима и раду судова. Ово адекватно извештавање јавности подразумева да се поштује независност судства и судија, а уједно остварује слобода изражавања са свим ограничењима који се односе на обавезу очувања непристрасности и интереса јавности (Бјелогрић *et al.*, 2019: 5-6).

²¹¹ Заједно са Центром за слободне изборе и демократију, а уз подршку Високог савета Судства и Амбасаде Краљевине Холандије, Друштво судија Србије је 2016. године спровело емпиријско истраживање у оквиру пројекта „Јачање независности и интегритета судија у Србији”. Истраживање је обухватило 1585 судија из судова опште и посебне надлежности, као судије и из Врховног касационог суда (Бјелогрић *et al.*, 2019: 42).

контрадикторан однос – релативно пасиван однос судских институција према медијима, и углавном активно (понекад и агресивно) поступање медија – није одговарајући начин рада односно не доприноси унапређењу међусобне сарадње и истинитом и благовременом информисању јавности, што треба да буде њихов заједнички циљ (Дабетић, 2020).

„Сматрам да ми немамо нигде простора да се изјаснимо, да свако наше изјашњавање на неки начин би нас обележило шта смо, погрешно би се наравно протумачило и зато ми не излазимо. Ми имамо једног судију који излази у јавност, а то је Миша Мајић и ја се заиста чудим откуд он у јавности... али ако ћутимо кажу то су тамо неки мишеви судије које се боје да кажу своје мишљење, а има и међу њима храбрих, али сваки тај храбри је остао без нечега.“ (жена судија, виши суд)

„Велика непознаница је за јавност рад судова и они имају једну слику која нажалост није увек адекватна, није увек права слика, управо из тог разлога што тај рад судова није довољно транспарентан, он њима није довољно доступан. Ми увек имамо један проблем, знате, у суду се пише и прича само онда када та иницијатива крене од јавности, односно од новинара. Ми никада нисмо презентовали неке своје добре резултате јавности а то би било и те како пожељно. Пожељно је да нас виде, и кад је нека лоша вест кад се нешто деси и генерално мислим да је много битно то отварање судова према јавности. Јер чињеница је да се ми руководимо тиме да треба штитити право учесника у поступку, да смо ограничени презумпцијом невиности али поред свега тога има простора и то неискоришћеног. Кад би рад судова постао јавности ближи било би мислим и поверење у рад судова много веће“ (жена судија, виши суд)

„Зашто мени није дозвољено да ја одем у било коју телевизијску емисију и да ја причам о нечему? Да се ја на твитеру или било којој мрежи, значи потписујем својим именом и презименом и кажем да није добра оваква појава у друштву? Не! Ми морамо да будемо уздржани од свега, јер неко сматра да се у томе огледа наша објективност и независност, а онда нас људи с друге стране доживљавају и као неке послушнике. Ми се не чујемо нигде а сматрам да смо итекако позвани као једна од три гране власти да коментаришемо све (жена судија, виши суд).

Како се може закључити из наратива, не тако мали број судија исказује забринутост услед ”медијизације” судских (превасходно кривичних) поступака и медијског сензационализма који *de facto* повређује претпоставку невиности и онемогућава спровођење фер и на закону заснованог суђења. Према њиховом мишљењу, медији су склони да од појединих суђења која, због природе спора и учесника, изазивају велику медијску пажњу, направе својеврсну представу. То даље доводи до тога да таква медијска суђења неретко имају утицаја и на друга суђења у сличним ситуацијама – речју, производе својеврстан ”ехо” ефекат (Пић, 2019: 122). Као потврда горе поменутих наратива, лепа илустрација су и речи једног новинара којима описује судије из своје визуре: *„...не бирају се речи и не улази се у разлоге за такву (судску) одлуку. Те медије не занимају стварни докази у конкретном случају, постоји само намера да се оцрни суд и судије. То обично подразумева бављење личним околностима судија, траже се одговарајући подаци у њиховим биографијама. Многе судије су зато застрашене, нарочито се боје става министарстава, као и председника судова. Последица тога је да у великој мери не смеју да изразе своје мишљење“* (Пић, 2019: 164).

1.5.2.3. Атмосфера општег притиска на судије

Резултати истраживања нам, даље, говоре да је код значајног броја судија присутан осећај константног притиска на суд и на судије, што је створило једну **атмосферу општег притиска на судије**. Преовлађује број испитаних судија који мисле да су грађани донекле

изгубили поверење у суд као институцију, те да је, сходно томе, и углед судија – опао. Испитаници првенствено виде медије као средство посредством кога се иницирају и пласирају различити притисци који долазе од стране извршне власти, адвоката, странака у поступку, различитих интересних група, итд. У друштвеном окружењу обојеном притисцима, предрасудама и генерално атмосфером нелагоде и пристрасности, судијама је јако тешко да се неометано посвете свом послу, али и да артикулишу свој став и одбране се од, према њиховом мишљењу, често неоснованих напада. Положај судија се додатно компликује када имамо у виду да судије перципирају саму државу (тј. извршну власт) као главни извор притисака на њихову професију, при чему им истовремено, иста та држава не пружа адекватне гаранције независности. Један од кључних разлога због којег се судије осећају као да су сами наспрам великог и моћног медијско-државног апарата, је и тај што сматрају да су у великој мери ограничени у погледу појављивања у јавности. Другим речима, судије се не осећају пријатно да иступају у јавности и у медијима, због тога што се њихови, крајње ограничени иступи у медијима, у огромној мери таблоидизирају и служе као платформа за додатне атакe често базиране на претпоставкама и неоснованим оптужбама, који истовремено представљају материјал за будуће медијске текстове и прегледе. Судије, даље, наводе да се они осећају као да се налазе у окружењу у коме, како и они сами кажу, свако може да их напада, свако може да коментарише њихове одлуке (кршећи, истовремено, презумпцију невиности) и њих као појединце, њихов приватан живот и чланове њихових породица, при чему, истовремено, они не могу адекватно да одговоре и устану у заштиту интегритета професије и сопственог интегритета.

„То је заправо општа та атмосфера која влада у друштву... Морам да оправдам свој рад и то су притужбе и свако то може и свима је то доступно... сви имају могућност да пљују по нама, а ти не смеиш, због овога што си... ограничен си да причаш, ограничен си да идеш...“ (жена судија, основни суд)

„Најгоре је што држава пушта, држава никад неће стати иза судије... ми немамо уопште шансу да пливамо у том таквом политичком окружењу, где са свих страна трпимо, уместо значи да држава штити нас од појединачних коментара, од свега, не они пуне и онда то добије заиста велике размере...“ (жена судија, основни суд)

1.5.2.4. (Ин)директни утицаји од стране хијерархијски виших судских инстанци

Због свега наведеног, препознаје се, између осталог, својеврстан апел судија ка већој институционалној подршци, како државе као носиоца суверенитета, тако и **виших судских инстанци**. У том смислу, нарочито су релевантни и симптоматични наративи судија који говоре о томе да су се поједине судије, суочене са различитим врстама притисака, обраћали и Високом савету судства за помоћ која је, нажалост, изостала. Осим овог пропуштања, пасивног држања тј. „ћутања“ највиших инстанци, врло су забрињавајући наративи судија који пријављују више судске инстанце као извор или канал различитих притисака. Општи став испитаника је да се, нажалост, не осећају да им више судске инстанце довољно помажу у одбрани судијске професије иако би, по њиховом мишљењу, управо оне могле бити адекватна брана неоснованим оптужбама и подривању судијске независности. Овако велико ослањање на више судске инстанце, и перципирање њихове доминантне одговорности у одбрани дигнитета целокупне струке и заштите судије појединца, према мишљењу испитаника, произлази из чињенице да колико год судије биле *de iure* независне и самосталне, судство је на неки начин хијерархијски устројено. Мишљење и одлуке виших судова у европско-континенталном систему немају ту снагу правне обавезности као у англо-саксонском систему, али опет имају велики утицај. Такође, већа одговорност виших судских инстанци према мишљењу испитаника, почива и на њиховој експертизи и другим квалитетима због којих су изабрани на највише функције, што за собом повлачи и виши ниво одговорности. Коначно,

судије су става да су они у многим аспектима друштвеног деловања ограничени, посебно када говоримо о јавној сфери, због чега су више судске инстанце – Високи савет судства, Врховни суд и апелациони судови, доста слободнији у том иступању. Такође, они су и растерећенији у смислу структуре времена, јер нису оптерећени толико великим бројем предмета као судије у нижим судовима.

„Врховни касациони суд и апелациони суд треба да преузму иницијативу, јер тамо раде најквалитетнији људи. Много, много више знају од нас и имају много више времена од нас. Можда због година, посвећености, они имају више времена и дефинитивно више знања. Та промена пре свега долази кроз законе... Председници суда треба да кажу шта су проблеми - заменици/помоћници министара треба да послушају и ако се поклопе наши захтеви, они морају да реагују... Министар правде треба да води рачуна о потребама суда.“ (судија мушкарац, основни суд).

„Правосуђе је такав механизам, оно ће опет гледати каква се са врха слика шаље и то би могло убрзати ствар, али не опет драстично...“ (судија мушкарац, апелациони суд).

„Ми можемо у оквиру еснафа да тражимо добру теорију, праксу, да се боримо за најквалитетније одлуке... али систем гради нас, а не ми систем, сад нас три хиљаде судија се побунимо, шта да истрајкујемо, па то је немогуће.“ (жена судија, виши суд).

1.4. Актерски фактори - релативни интензитет утицаја

1.6.1. Резултати

Актерски фактори оличени у одређеним културним и професионалним факторима у већој или мањој мери утичу на наше испитанике. У табели број 24 – Процена утицаја културно-професионалних фактора на независно обављање судијске функције (фреквенције %) приказано је у којој мери ови фактори утичу на судије које су учествовале у истраживању односно колико који фактор опажају као значајну препреку/изазов за независно обављање судијске функције.

Табела број 24 – Процена утицаја културно-професионалних фактора на независно обављање судијске функције (фреквенције %)

Варијабле	Уопште не доприноси	Углавном не доприноси	Нити доприноси, нити не доприноси	Углавном доприноси	Изразито доприноси
Учешће у креирању законског оквира од значаја за судијску професију	1,8%	3,5%	9%	24,2%	23,2%
Чланство у професионалним удружењима	5%	7,9%	19,6%	22,7%	6,7%
Активан ангажман у раду судијских удружења	5,3%	7,4%	20,1%	22,9%	6,2%

Заступање интереса удружења у јавном простору	7,3%	9,1%	21,2%	18,4%	5,8%
Законом дозвољено лично и професионално иступање у медијима	8,9%	11,5%	20,1%	16,4%	4,9%
Обраћање грађанима путем друштвених мрежа (блог, кратки клипови)	16,7%	13,8%	17%	11,6%	2,6%
Међународна сарадња (интернационалне конференције, контакти са колегама из иностранства)	7,8%	8,4%	16,4%	21,2%	7,9%
Лични и професионални интегритет судије	1,7%	2,2%	4,9%	21,4%	31,7%
Лично усавршавање (учење језика, дигитална писменост, обуке итд.)	2,1%	2,2%	6,2%	23,1%	28,2%
Континуирано професионално усавршавање (семинари, стручне праксе итд.)	1,4%	2,1%	5,6%	21,1%	31,5%
Непристрасно и независно пресуђивање	1,3%	1,1%	2,9%	11,4%	45,2%
Пасивни отпор (обустава рада, симболички протест, инертан рад)	25,2%	13,6%	14,6%	5,3%	3,2%
Нешто друго	42,8%	5,7%	8,6%	2,1%	2,4%

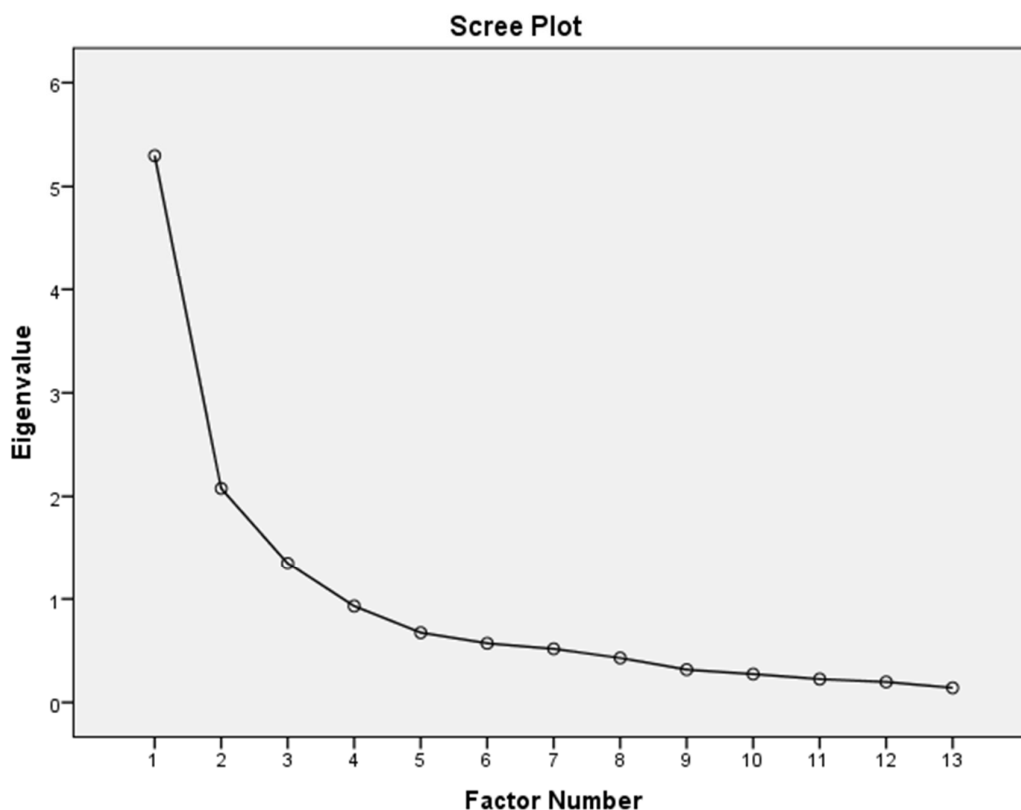
Када поменуте варијабле анализирамо као аритметичке средине и рангирамо их према учесталости одговора испитаника, долазимо до закључка да неке културно-професионалне факторе наши испитаници опажају као значајнију препреку за независно обављање судијске функције у односу на друге. Табела број 25 приказује процену утицаја културно-професионалних фактора на независно обављање судијске функције изражене кроз средње вредности тј. аритметичке средине (АС).

Табела број 25 – Процена утицаја културно-професионалних фактора на независно обављање судијске функције (аритметичка средина (АС))

Варијабле	АС (аритметичка средина)
Континуирано професионално усавршавање (семинари, стручне праксе итд.)	4.38
Лични и професионални интегритет судије	4.38
Непристрасно и независно пресуђивање	4.23
Лично усавршавање (учење језика, дигитална писменост, обуке итд.)	4.18
Учешће у креирању законског оквира од значаја за судијску професију	4.03
Чланство у професионалним удружењима	3.29
Активан ангажман у раду судијских удружења	3.28
Међународна сарадња (интернационалне конференције, контакти са колегама из иностранства)	3.21
Заступање интереса удружења у јавном простору	3.10
Законом дозвољено лично и професионално иступање у медијима	2.95
Обраћање грађанима путем друштвених мрежа (блог, кратки клипови)	2.51
Пасивни отпор	2.16
Нешто друго	1.63

Тринаест питања која се односе на културно професионалне факторе и њихов утицај на консолидацију судства као независне гране власти је анализирано факторском анализом.²¹² Анализа је дала три фактора која објашњавају укупно 67,10% варијансе за цео скуп варијабли. О избору за трофакторско решење говори и Скатер дијаграм приказан на слици број 8.

²¹² Метода максималне веродостојности са Промакс (косом) ротацијом.

Слика број 8. Скатер дијаграм културно-професионалних фактора

Анализом варијансе за поновљена мерења утврђене су статистички значајне разлике у релевантности процени утицаја.²¹³ Накнадним тестовима проверена је разлика између свака два културно-професионална фактора за које се претпоставља да имају утицај на положај и могућност независног рада.²¹⁴ *Као најизраженији фактори* се истичу: 1) лични и професионални интегритет судије; 2) лично усавршавање (учење језика, дигитална писменост, обуке, итд.); 3) континуирано професионално усавршавање (семинари, стручне праксе, итд.); 4) непристрасно и независно пресуђивање. *Као мало изражени* показују се: 1) пасивни отпор (обустава рада, симболички протест, инертан рад); 2) нешто друго. Остали фактори показују средњу израженост. Матрица склопа дата је у наставку.

²¹³ $F(12, 7308) = 639.79$ $p < .00$ са величином ефекта $\eta^2 = .51$

²¹⁴ За накнадне статистичке анализе коришћени су Шидак тестови.

Табела број 26 – Културно-професионални фактори (матрица склопа)

Матрица склопа			
Варијабле	Фактор		
	1	2	3
Учешће у креирању законског оквира од значаја за судијску професију	.41		
Чланство у професионалним удружењима судија		.97	
Активан ангажман у раду судијских удружења		.99	
Заступање интереса удружења у јавном простору		.71	
Законом дозвољено лично и професионално иступање у медијима			.83
Обраћање грађанима путем друштвених мрежа (блог, кратки клипови)			.87
Међународна сарадња (интернационалне конференције, контакти са колегама из иностранства)			.36
Лични и професионални интегритет судије	.78		
Лично усавршавање (учење језика, дигитална писменост, обуке итд.)	.89		
Континуирано професионално усавршавање (семинари, стручне праксе итд.)	.89		
Непристрасно и независно пресуђивање	.85		
Пасивни отпор (обустава рада, симболички протест, инертан рад)			.43
Нешто друго			.31

Фактор 1 повезан је превасходно са теоријским и практичним знањима и вештинама тј. са **стручношћу, оспособљеношћу и достојношћу за вршење судијске функције** и подразумева засићеност на следећим варијаблама: лично усавршавање (учење језика, дигитална писменост, обуке, итд.), континуирано професионално усавршавање (семинари, стручне праксе, итд.), непристрасно и независно пресуђивање, лични и професионални интегритет судије, као и учешће у креирању законског оквира од значаја за судијску професију. Овај фактор објашњава 40,74% варијансе. **Фактор 2** показује тенденцију **међусобног повезивања судија**, тј. њиховог удруживања у различите видове професионалних заједница и он објашњава 15,97% варијансе. Овај фактор је као такав означен због оптерећења на варијаблама попут: активан ангажман у раду судијских удружења, чланство у професионалним удружењима и заступање интереса удружења у јавном простору. **Фактор 3** који објашњава 10,38% варијансе и подразумева **однос судија са јавношћу**, показује засићења на варијаблама: законом дозвољено лично и професионално иступање у медијима, обраћање грађанима путем друштвених мрежа и пасивни отпор.

1.6.2. Дискусија

1.6.2.1. Стручност, оспособљеност и достојност судије појединца

Анализом само културно-професионалних фактора, видимо да се као четири најизраженија фактора истичу: 1) лични и професионални интегритет судије, 2) лично усавршавање (учење језика, дигитална писменост, обуке) 3) континуирано професионално усавршавање (семинари и стручне праксе) и 4) непристрасно и независно пресуђивање. Ови резултати показују да наши испитаници високо вреднују стручност, оспособљеност и достојност као једне од основних прописаних услова за избор судија и независно обављање функције.²¹⁵ Оно што је занимљиво у овом налазу јесте груписање ових варијабли у један фактор *а) стручност, оспособљеност и достојност судије појединца* (40,74%), у односу на преостале понуђене варијабле које би се могле груписати као *б) удруживање судија као начин колективног делања* на унапређењу положаја судија и заштиту интереса професије (15,97%) и *в) транспарентан однос са јавношћу и повезивање са другим друштвеним актерима* од значаја као начин одржавања поверења у рад судства (10,38%). Када погледамо ширу слику и упоредимо са претходно анализираним резултатима видимо да су судије претежно оријентисане на индивидуално остваривање и заштиту своје независности. Оно што је позитивно код оваквог налаза је да су судије свесне значаја индивидуалне стручности и професионалности и да желе да раде на унапређењу дистинктивних знања и вештина (Saks, 2012: 1). Другим речима, за судије у Србије, предуслов за реализацију идеала независности судства своди се претежно на заштиту и остваривање персоналне независности.

Персонална независност, између осталог, почива на стручним и моралним квалитетима које појединац треба да поседује, и које може да унапређује током каријере кроз различите врсте **едукација**. Као и представници других професија, тако и правници, немају тај ”луксуз” да свој процес учења окончају оног дана када и заврше високо школовање и добију диплому. Њихово оруђе за рад - правни систем - је „живо“, јер се право мења како се мења друштво и обрнуто. Ипак, правне норме су врло често опште, док су друштвени односи сваки на свој начин аутентични, те као такви врло вешто „измичу општој формули правне норме“ (Ковачевић Куштримовић, 2009: 91-92). Такође, треба имати у виду да колико год добро правници, а у овом случају судије, познавали правну материју и били вешти у њеној примени,

²¹⁵ Zakon o sudijama, Službeni glasnik RS, br. 116/2008, 58/2009 - odluka US, 104/2009, 101/2010, 8/2012 - odluka US, 121/2012, 124/2012 - odluka US, 101/2013, 111/2014 - odluka US, 117/2014, 40/2015, 63/2015 - odluka US, 106/2015, 63/2016 - odluka US, 47/2017 i 76/2021), члан 43. и 45., https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_sudijama.html, приступљено 30. јануара 2023. године.

„постоји један простор у коме судија не може одлучивати позивањем на вољу других (уставотворца, законодавца итд.) или простим преношењем воље других, већ искључиво ослањањем на сопствено вредновање“ (Аврамовић, 2015: 1234). Стога је континуирана едукација судија једини прихватљиви *modus operandi* којим се обезбеђује не само персонална независност, него и унапређује квалитет судских одлука и ефикасност судства (Аврамовић, 2015: 1234). Коначно, примена правне норме на сваки појединачан случај тј. „индивидуализација општих правних норми“ захтева једну дозу креативности и стручности, за коју судија треба да се спрема још у студентским данима. То се првенствено постиже материјализацијом идеје да судија није и не треба да буде бирократски чиновник, већ независтан, самосталан, стручан и достојан носилац функције која има за циљ остваривање правичности у друштву (Ковачевић Куштримовић, 2009: 91-92). Ова потреба за континуираним стручним усавршавањем као принцип целоживотног учења, у англо-саксонским правним системима је препозната релативно касно. Примера ради у САД-у тек 1963. године, након чега су овај модел пратиле Канада, Велика Британија, Аустралија и Нови Зеланд. Ова идеја је данас прихваћена као универзалан стандард, јер су стручност и перманентна едукација један облик гаранције да ће судије, али и остали запослени у правосудју, савесно обављати јавну службу и да ће бити отпорнији на евентуалне притиске (Беговић et al., 2004: 171). Треба имати у виду да континуирана едукација намеће дистинктиван приступ, креиран посебно у складу са теоријама о образовању одраслих којим се истовремено поштују специфичне судијске потребе и праксе (Armytage, 2015).

Што се тиче ситуације у нашој земљи, стручно усавршавање је веома дуго почивало на ентузијазму појединаца и њиховој доброј вољи. Едукација је, према нашем мишљењу, ипак насушна потреба, јер едукација није само усвајање нових знања, него истовремено прихватање нових вредности и стручно оснаживање појединца, које помаже стварању и јачању професионалних веза. Стога је и разумљиво да се њен значај много више потенцира у последњих неколико година, у смислу да се осим редовних годишњих семинара и у оквиру Правосудне академије одржавају различите врсте обавезних и добровољних едукација. Општи став такоређи свих испитаника био је да су едукације свакако потребне и значајне, а поготово судијама које раде парничну материју. Ова област, како судије кажу је ”море без обала”, јер је карактерише највећи број прописа које је потребно добро познавати и адекватно применити, а који се релативно често мењају. Недостатак тренутног едукативног система за судије, је што у случају добровољних обука нема довољно места за све заинтересоване судије, него када позив стигне у одређени суд, само један број судија може да их похађа. Судије се онда између себе „поделе“ и сходно интерном договору се циклично мењају као полазници. Судије су става да треба и даље да се одржавају годишња саветовања која радо посећују, јер осим стицања нових знања, имају прилику да упознају колегинице и колеге из других судова и градова и да размене искуства. Осим ових редовних семинара, један број судија је активно ангажован и самостално тражи и пријављује се на додатне обуке. Они то претежно раде у своје слободно време, дакле после посла или током викенда, а не за време радног времена. Испитаници истичу да им упркос вољи и жељи да се додатно усавршавају у својим областима, ово посебно тешко пада, јер време за породицу постаје време за посао. Става су да овом проблему треба системски приступити и решавати га структурно, тако да едукације буду обавезне за све судије и да се као део радне обавезе одржавају за време радног времена.

„Мањкавост нашег система је недостатак обуке. Није толико проблем избора, него начин и то колико ћемо ми после обучити тог неког. Треба систематично, континуирано радити на обучавању... Сведено је доста на лични ниво, да ли ви хоћете или не. Али смо преоптерећени, једва стигнете да савладате текући део посла и морате да одвајате своје приватно време да бисте све постигли... Требало би да едукација буде обавезна, систематичнија, и у току радног времена, да не одвајате своје слободно време... Јер, за судију требају други квалитети, него што вам требају за судијског помоћника. Њима треба познавање материје права, а ми морамо да имамо још особина, вештина које требају менаџери.“ (жена судија, виши суд).

„Таква је наука наша, ако не учиш целог живота, ти ниси правник. Лепо је знати Валтазара Богишића, али судија мора бити укључен у садашњост.“ (жена судија, виши суд).

„Стално читам, додатно се едукујем, преко Правосудне академије и Друштва судија Србије. Лоше је ако је судија учаурен у свом суду... Треба стално, сви да се обучавамо, мењају се закони, судска пракса, све мења... И незнање је проблем, јер нико не може вршити утицај на мене ако ја знам. Никада није довољно едукације... Ево ово што сам онлајн слушала, ја сам то од куће радила, увече, сво своје слободно време, али ми није жао, јер сам нешто ново научила. Мој приватни живот сам потпуно подредила томе, а када би нас било оптимално, онда бисмо имали више времена да се едукујемо.“ (жена судија, основни суд)

„... мени смета овде када неко не изађе из своје суднице, из ове зграде деценијама, ништа не прочита од правосудног испита. Ту не можете очекивати квалитет ни у суђењу ни у пресуђивању. То је онда једна стагнација, а то се може превазићи обавезном едукацијом, као што раде на пример мислим Немци... И Правосудна академија организује, имате различите обуке, можете не морате, и то се свело уместо пет дана на два или један, и то на заокруживање тачних и нетачних одговора. Очајна сам, јер се то види по пресудама. Мора бити континуирано, као лекари за лиценцу, мора да се обнавља, проверава сваке три године, пет година, нови круг, нови циклус, гледиште се променило. Толико је жива пракса европског суда за људска права у Стразбуру, стално нове занимљиве одлуке које могу да вам попуне неку празнину.“ (жена судија, апелациони суд)

Ипак, да би судија био респонзиван односно да би његова улога била онаква каква савремена либерална демократска друштва од њега захтевају, није довољан само индивидуални ангажман на унапређењу личних особина и стручности важних за процес пресуђивања, него морају и друга два културно-професионална фактора – б) професионално удруживање и в) однос са јавношћу – да се подједнако унапређују. У специфичном друштвеном контексту, каква је савремена Србија, ово је од суштинског значаја. Када говоримо о потреби за друштвеним, нормативним, професионалним и личним ангажманом судија у унапређењу властитог положаја, прилично тумрну слику тренутног стања у Србији даје Јовановић када описује друштвени контекст савремене Србије „... судије, међутим, раде у правној култури, каква је она у Србији, у којој је перманентни атак на њихову независност правило, а предвиђена институционална подршка изузетак, тада се као једино преостало средство борбе за одржавање поверења јавности у судску независност и непристрасност намеће прекидање „велике тишине“ и јавна одбрана дигнитета професије“ (Jovanović, 2022: 55-56).²¹⁶ Ову Јовановићеву тврдњу потврђују и међународни прописи, те тако у Софијској декларацији о независности и одговорности у правосуђу стоји да „мудро веровање да судије не треба да се изјашњавају о политички контроверзним питањима, не треба да се примењује када се јави претња интегритету и независности правосуђа. Европско правосуђе сада има заједничку дужност да се јасно и уверљиво изјасни против предлога влада који имају тенденцију да ослабе независност појединачних судија или Савета правосуђа“.²¹⁷

²¹⁶ У свом раду „Фермијев парадокс у српском правосуђу – Где су сви?“, Јовановић се позива, а онда и тумачи прописе Закона о судијама, конкретно члан 3, став 1 „судија је дужан да у свакој прилици одржи поверење у своју независност и непристрасност“ и Етичког кодекса члан 5 став 1 „судија је дужан да у складу са својим могућностима и интересовањима, поред обављања судијске функције, обавља и друге послове који су од важности за подизање угледа судије и унапређење рада суда“ као што су „писање, предавање и учешће у јавним расправама које се односе на право, правни систем и функционисање судства; чланство у владиним радним телима; учешће у научном, литерарном и уметничком раду“. С тим у вези, судијама је Уставом гарантовано право на струковно удруживање, а Етички кодекс иде корак даље те у члану 7 став 2 проширује минимум пожељног понашања, и прописује моралну обавезу да судије треба да подстакну и друге судије да их поштују (Jovanović, 2022: 51-52).

²¹⁷ Софијска декларација о независности и одговорности у правосуђу донета на састанку Генералне скупштине Европске мреже Савета правосуђа [ENCJ] у јуну 2013. године, члан 7,

1.6.2.2. Професионално организовање судија

Када говоримо о другом стубу судијске културе – *професионално организовање судија* (15,97%) – оно подразумева да судије и други представници правничке професије могу слободно да се удружују, размењују идеје, мишљења и праксе на националном и међународном нивоу. Значај судијског умрежавања је неупитан за свако демократско друштво, стога не треба да нас изненади, што се у последњих десетак година на европском нивоу бележи пораст судијских удружења. Све учесталије сарадње између судија, као и организовање тужилаца, изнедриле су различите стандарде и препоруке у погледу јачања и имплементације различитих принципа независности (Dallara, 2012: 21-22). Ове мреже су посебно важне судијама и тужиоцима из држава централне и источне Европе, као и онима са Балкана, јер у оквиру њих судије могу да разговарају о нормативним променама својих правних система, да чују неке нове идеје, али и да прихватају неке нове вредности (Dallara, 2012: 22). Можда највећи друштвени значај професионалног удруживања, видљив је у оним заједницама где је друштвени интегритет низак, институције „испражњене од садржаја“, закон се неретко примењује селективно, а санкције не спроводе једнако и доследно. У таквим анонимним друштвима, развој и јачање професионалног и личног интегритета, а самим тим и интегритета целе заједнице, намеће се као алтернатива (Gavrilović & Gredelj, 2011: 4). У таквим друштвеним системима, промену законског оквира нужно мора да прати и „професионална социјализација“ представника правосуђа чији ће примарни циљ бити активан професионални, али и институционални интегритет (Gavrilović & Milanović, 2014: 20). Овај интегритет се унапређује тако што друштвена група као ентитет и њени припадници остварују међузавистан однос учешћем у разним едукативним програмима, професионалним и међупрофесионалним удружењима, друштвеним институцијама итд. (Garvin, 1992: 66). Другим речима, постојећи „ментални софтвер(и)“ односно „научене“ културе су уствари „покретне мете“, јер се оне могу перманентно развијати и преобликовати делањем, понашањем и међусобним комуницирањем свих чланова групе (Mak et al., 2018: 29).

Упркос свим предностима професионалног умрежавања, изгледа да је професионални активизам судија у Србији, али и свест о његовом значају, још увек у изградњи. Наиме, како су показали и резултати ранијих емпиријских истраживања, судије и тужиоци осећају да раде у деорганизованом систему, у коме се награде нејасно додељују, санкције се недоследно примењују, а радне улоге и расположива средства за рад нису јасно дефинисана. У тако неизвесном окружењу, судије различито поступају – неки се понашају супротно начелима професионалног интегритета, други делају прилично конформистички опредељујући се за лични, тј. пасивни интегритет, док трећа група судија и јавних тужилаца активно ради на промовисању и заштити професионалног интегритета (Gavrilović & Milanović, 2014: 18-20).²¹⁸ Ово су само неки од разлога зашто су степен вредновања професионалног удруживања, а самим тим и степен партиципативности на релативно ниском нивоу у Србији. Ако пођемо од претпоставке да се испитаници могу грубо поделити на оне који сматрају да је професионално удруживање значајно и оне који то не сматрају, можда би нам разумевање њихових разлога помогло да боље разумемо и њихову (не)партиципацију у овим ентитетима.²¹⁹ Када се разматрају баријере на нивоу групног ангажовања, разлози зашто се судије више не удружују и који су мотиви оних који се удружују могу бити многобројни – немају поверења у постојећа

<https://www.vk.sud.rs/sites/default/files/attachments/Sofijska-deklaracija-2013.pdf>, приступљено 31. октобра 2022. године.

²¹⁸ Истраживање је спроведено у другој половини 2013. године, на узорку од укупно 115 испитаника – 42 судије из Друштва судија Србије (36,5% од планираног узорка судија) и 73 јавна тужиоца из Удружења тужилаца Србије (63,5% од планираног узорка јавних тужиоца) (Gavrilović & Milanović, 2014: 15).

²¹⁹ Како показују истраживања, друштвена и политичка пасивност није само „бољка“ судског система него и грађана Србије, који као један од разлога за свој неактивизам наводе недостатак транспарентних правила која једнако важе за све (Fiket et al., 2017: 53).

удружења, нису задовољни њиховим радом, нису сагласни са њиховим циљевима итд. Када се разматрају личне баријере за професионално ангажовање, оне се могу поделити на унутрашње и спољашње, јер су одговори испитаника прилично дисперзовани – ситуационе баријере, институционалне баријере, страх или “зазирање од одмазде”, генерацијски јаз, индивидуалистичка култура, прилично распрострањен конструкт научене беспомоћности, „неко други“ то треба да ради итд. Иако би сваки од ових одговора захтевао подробну анализу, оно што је можда преовлађујуће мишљење је начин на који већина испитаника посматра целокупну професију као такву. Судска професија се често дефинише као инертна, а помало и интровертна, чији представници нису склони неким структурним променама или „таласањима“ како то кажу неки од испитаника, чиме се објашњава њихов претежно пасиван однос према професионалном удруживању. Такође, прилично је раширено уверење да „судије треба само да суде“ и да је сваки други вид судијског ангажмана излазак из оквира судијске делатности.

„Ја нисам негде нашао неки озбиљан простор у којем заиста видим да бих могао нешто да допринесем... Како обезбедити да тај судија који се и бави активизмом, не зависи од председника свог суда, који га може, како бих рекао, без обзира на његове способности и успехе, резултате рада, третирали као неко ко не заслужује не знам шта већ, да л’ напредак, да л’ неки распоред квалитетнији и тако даље... не видим ја некако у овој нашој јавној сфери на ту слободу... то је та слобода да заправо радите свој посао и да вам само све зависи од тога како радите посао, да само од тога зависи како радите свој посао и да то има неко да оцени и вреднује... Да се знају стандарди, да се зна неки ред и да онда ја будем просто онако са гаранцијом и без бриге о томе да ли ће било који мој активизам или туђи активизам на било који начин да утиче на неку моју каријеру.“ (судија мушкарац, виши суд).

„Просто некако нисам део тих удружења... Можда у почетку нисам имао ни превише вере да се тиме, таквим активизмом може нешто заиста променити, јер заиста мислим да је предуслов да се, чини ми се ипак институционално ствар добро постави. Да се постави заиста озбиљна дистинкција и онда би ово били мали украси, мало дотеривање, поправљање положаја. Некако имам стални осећај да нама треба један добар рез, суштински почетни рез, заправо без кога некако ми као да не можемо да се померимо из места. Као да је машина, као да точкови некако шлајфују и да заправо то што ми радимо унутар тог аутомобила, радимо ово или оно, не доприноси свима нама заједно. Негде ми се чини да заиста имамо проблем извршне власти и политике и да ту врло често, заправо шта год друго да урадимо је просто као шминка.“ (судија мушкарац, виши суд).

„Значи не можете се предати! Услови никада нису били идеални. Држава је та која не препознаје да овај суд не може овако да изгледа... колеге из Немачке када су долазиле, хвалиле се да код њих постоји и изрека “добра држава се познаје по добрим путевима и добрим судовима“... Држава је та која мора препознати, а ми морамо кроз наш активизам, кроз та струковна удружења стално указивати на то.“ (судија мушкарац, виши суд).

1.6.2.3. Однос суда са јавношћу

Сходно моделу који смо поставили да судијска култура почива на три стуба, када говоримо о последњем начину ангажовања – односу суда са јавношћу – ту српске судије показују можда највеће подозрење (10,38%). Традиционално, већина судија је избегавала пажњу јавности, јер су се боље осећали да их странке, а и јавност уопште, виде и чују само у судници. Како и саме судије често кажу, они се обраћају јавности кроз своје пресуде које „говоре саме за себе“. Овакво поступање је не само било доминантно, него и охрабривано како би се сачувало достојанство судства као институције (Sourdin & Zariski, 2018: 21). На овај начин, судије су се штитиле од потенцијалног угрожавања њихове репутације и довођења у питање њихове непристрасности, што би се свакако десило у евентуалној јавној дебати. Стога

се тај имиц ”монашког живота судије“ одржавао са надом да ће се тако и сачувати поверење јавности у судство, које је, традиционално гледано, било изнад ангажовања у свакодневним пословима друштва (Sourdin & Zariski, 2018: 21). Овакав вид комуникације, ипак не одговара захтевима савременог друштва, у коме су представници других грана власти, али и други друштвени актери на позицијама моћи, присутнији више него икад. На грађане се више не гледа као на пасивне примаоце одабраних порука него као на активне, критички настројене појединце који имају виши или мањи степен медијске писмености (Hall, 2001: 507-517). У друштву у коме само нијансе деле приватну и јавну сферу, оваква затвореност, неприступачност, неки ће рећи и опскурност судова, може пре да изазове сумњу него да улије поверење јавности у независтан рад судова. Стога је позитивно, и према нашем мишљењу пожељно, да судови као институције и судије као појединци „изађу“ из „самонаметнутог изгона из јавног живота“, како то Саурин и Зарински лепо називају. На тај начин ће повећати транспарентност свога рада, приближиће грађанима суд као институцију и омогућиће им боље разумевање судијске улоге (Sourdin & Zariski, 2018: 21). Када се превазиђе тај „јаз“ између суда и грађана, када грађани буду у прилици да „упознају“ судије, да схвате да су то људи као и сви други, и да се у суд не иде само да би се изрекла санкција за неко погрешно поступање, тада ће последично и расти независност судија и поверење грађана као извор легитимитета. Овакав став дели свега неколицина испитаника, јер преовлађује доминатно, традиционално мишљење да су суђења углавном јавна и да судије треба да говоре кроз своје пресуде. Природа судијске функције намеће један вид друштвене изолације, што је већина наших испитаника прихватила као ограничење које се односи и на њихову приватну сферу, јер како често кажу „судије треба само да суде“. Мишљења су да однос са јавношћу треба да прати законске одредбе односно да се комуникација доминантно врши преко председника суда и судских портпарола. Испитаници су углавном сагласни да суд као институција треба да буде активнији, али и да медији треба да буду мање сензационалистички настројени. Према нашем мишљењу, ово је прилично рестриктивно тумачење нормативног оквира, јер су судије у погледу јавног иступања ограничене само за предмете који су у току односно у којима тренутно пресуђују. Оваква одредба је и разумљива и оправдана, јер би детаљније изјашњавање судије у погледу процесних радњи или евентуалног исхода спора, заиста могло да утиче на перцепцију јавности у погледу његове непристрасности и независности.

„Не може судија да за сваки појединачни случај, када сазна да је о њему причано негде на друштвеним мрежама или негде где се износе субјективно неке чињенице, често непроверене, притом је сваки судски поступак двостраначки, једна странка незадовољна, управо та која са свог аспекта изнесе нешто, не може судија да иде да затвара уста сваком за сваки предмет. То исто значи, ти излажеш себе неким дискусијама, неким непотребним коментарима...“
(жена судија, основни суд).

„Проблем је што ми као судије, не сматрамо да можемо да изађемо и јавно кажемо све што мислимо, јер ми смо ограничени, јер судије треба да суде. Значи ограничени смо у свом иступању под број један, имамо само удружења, а сад нажалост имамо и нека струковна удружења више их имамо, и поделили смо се међу собом...“ (жена судија, основни суд).

Када погледамо категорију културно-професионалних фактора према групама у које су се груписале појединачне варијабле, видимо да се прва група *а) стручност, оспособљеност и достојност судије појединца* односи на **индивидуални ангажман судије као појединца** (40,74%), који подразумева развој судије као личности и унапређење његових знања и вештина. Како би напредовао у овој сфери, судија се ангажује и у приватној сфери и у јавној, с тим да се у потоњој ангажује у ограниченом обиму. Другим речима, овде се јавност рада претежно односи на странке у поступку, јер током уобичајеног спора, судија не долази у тако велики контакт са другим грађанима. Свакако да је значај унапређења ове сфере рада велики, јер својим одлукама судија непосредно утиче на учеснике поступка, али и посредно на све

друге грађане. Када посматрамо друге две групе заједно б) *удруживање судија* (15,97%) и в) *транспарентан однос са јавношћу* (10,38%), оне заправо представљају **излазак судија у јавну сферу** у правом смислу те речи. Ако погледамо ширу слику и упоредимо са претходно анализираним резултатима видимо да су судије претежно оријентисане на индивидуално остваривање и заштиту своје независности и да показују много мање афинитета према изласку у јавност у погледу неких савремених начина комуницирања са грађанима. Оно што посебно забрињава и према нашем мишљењу представља велику баријеру у остваривању већег степена независности је доста раширено уверење да „судије треба само да суде“. Мишљења смо да свакој професији, а посебно судијској, требају удружења, јер она стварају могућност тзв. „подељене одговорности“ за дато мишљење и изречен став. Посебно су важна судијама, којима функција намеће одређена ограничења у погледу изречене и писане речи. Кроз удружења, али и кроз различите друге видове комуникације са грађанима, судије не морају само „да говоре кроз своје пресуде“ које се непосредно односе само на странке у спору. Судије могу и да едукују грађане, да им помогну у разјашњењу неких правних института, да им приближе суд као институцију, да пробуде или јачају свест грађана да је независно судство универзално добро, те да као такво није потребно само судијама или појединцима који имају неки нерешен спор, него свима. На овај начин судије и грађани могу да постану „савезници“ у унапређењу судске независности.

1.5. Међусобни однос друштвених фактора

1.5.1. Резултати

Како бисмо утврдили међусобни утицај ове три групе фактора – друштвено-политичких и друштвено-економских као структурних фактора, и културно-професионалних фактора као актерских, испитаници су их рангирани према значају тј. интензитету утицаја на њихов рад. Када поредимо ове групе фактора, поставља се питање који фактори имају највише утицаја на независност судства, а који најмање, према мишљењу испитаника? На основу анализе варијансе за поновљена мерења установили смо да су друштвено-економски фактори најизраженији, затим друштвено-политички, док су најмање изражени културно-професионални фактори.²²⁰ У *Табели 27* – Процењена значајност сваког фактора у односу на друге факторе, приказане су фреквенције одговора испитаника за сваки од фактора (економски, политички и културно-професионални) узимајући у обзир понуђене алтернативе (највише утицаја, осредње утицаја и најмање утицаја). Прегледом поменуте табеле примећује се да се у случају друштвено-економских (47,1%) и друштвено-политичких фактора (40,5%) највећи број одговора групише око алтернативе 1 – највише утицаја, о чему сведочи и помереност расподеле улево на графицима 1 и 2. У случају културно-професионалних фактора одговори испитаника су равномерније расподељени (график број 3) и највећи број испитаника бира алтернативу 2 – осредњи утицај (44%).

²²⁰ $F(2, 1216) = 61.31$ $p < .00$ са величином ефекта $\eta^2 = .092$.

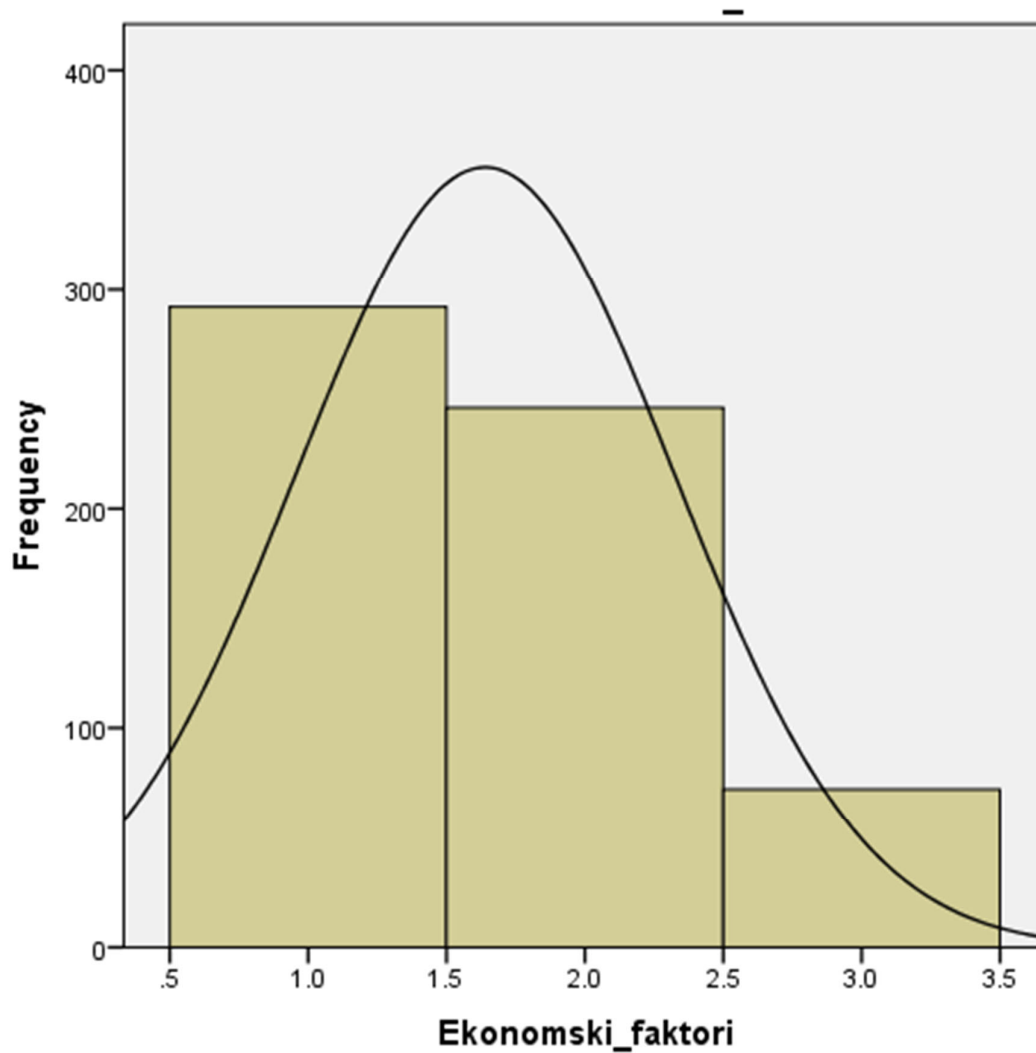
Табела број 27 – Процењена значајност сваког фактора у односу на друге факторе (фреквенција %)

Групе фактора	Фреквенције (%)		
	Највише утицаја (1)	Осредње утицаја (2)	Најмање утицаја (3)
Друштвено – економски фактори	47,1%	39,7%	11,6%
Друштвено – политички фактори	40,5%	38,4%	19,7%
Културно-професионални фактори	22,7%	44%	31,5%

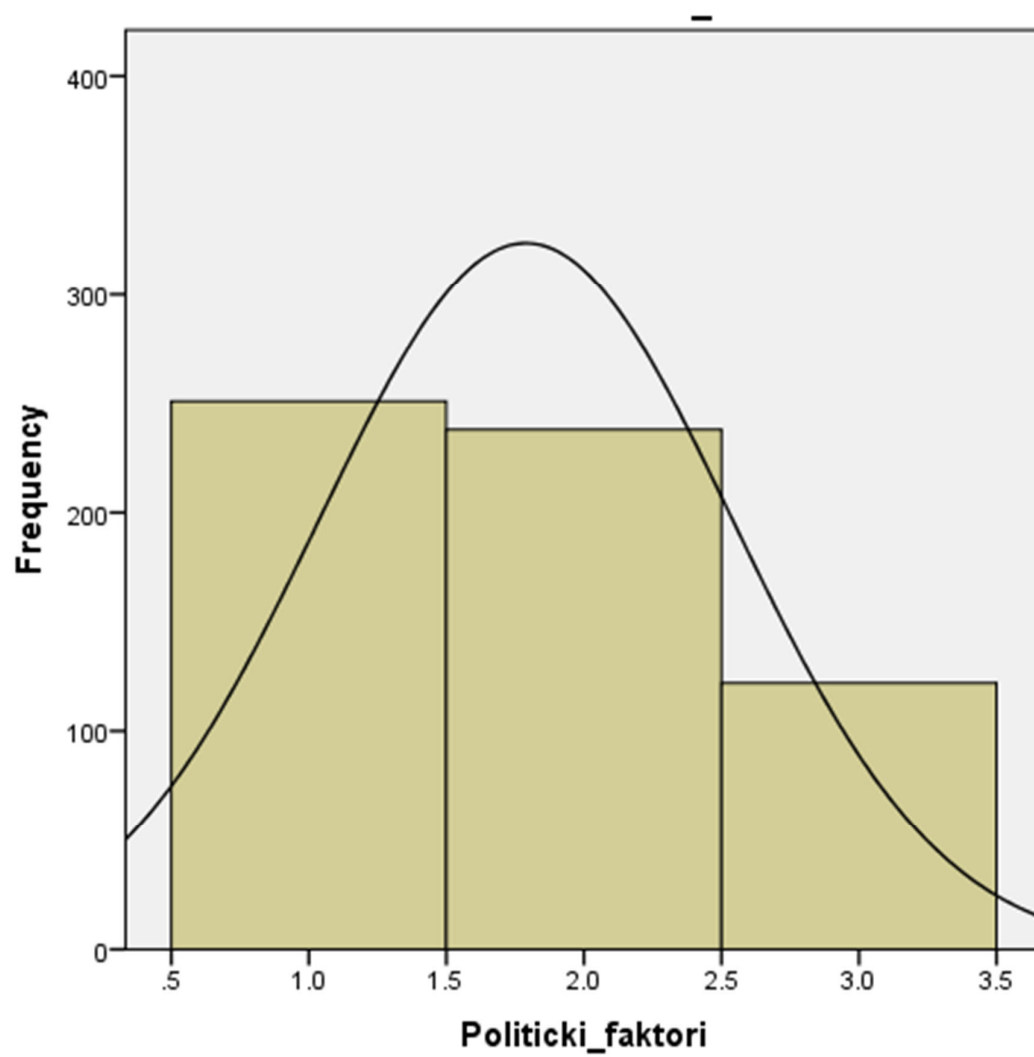
Када поменуте варијабле анализирамо као аритметичке средине и рангирамо их према учесталности одговора испитаника, најбоље видимо која група фактора највише, а која најмање утиче на независно обављање судијске функције у односу на друге. Табела број 28 приказује процењену значајност сваког фактора у односу на друге факторе на независно обављање судијске функције изражене кроз средње вредности тј. аритметичке средине (АС).

Табела број 28 – Процењена значајност сваког фактора у односу на друге факторе (аритметичка средина (АС)) – испитаници су давали одговоре на скали од 1 (највише утицаја) до 3 (најмање утицаја)

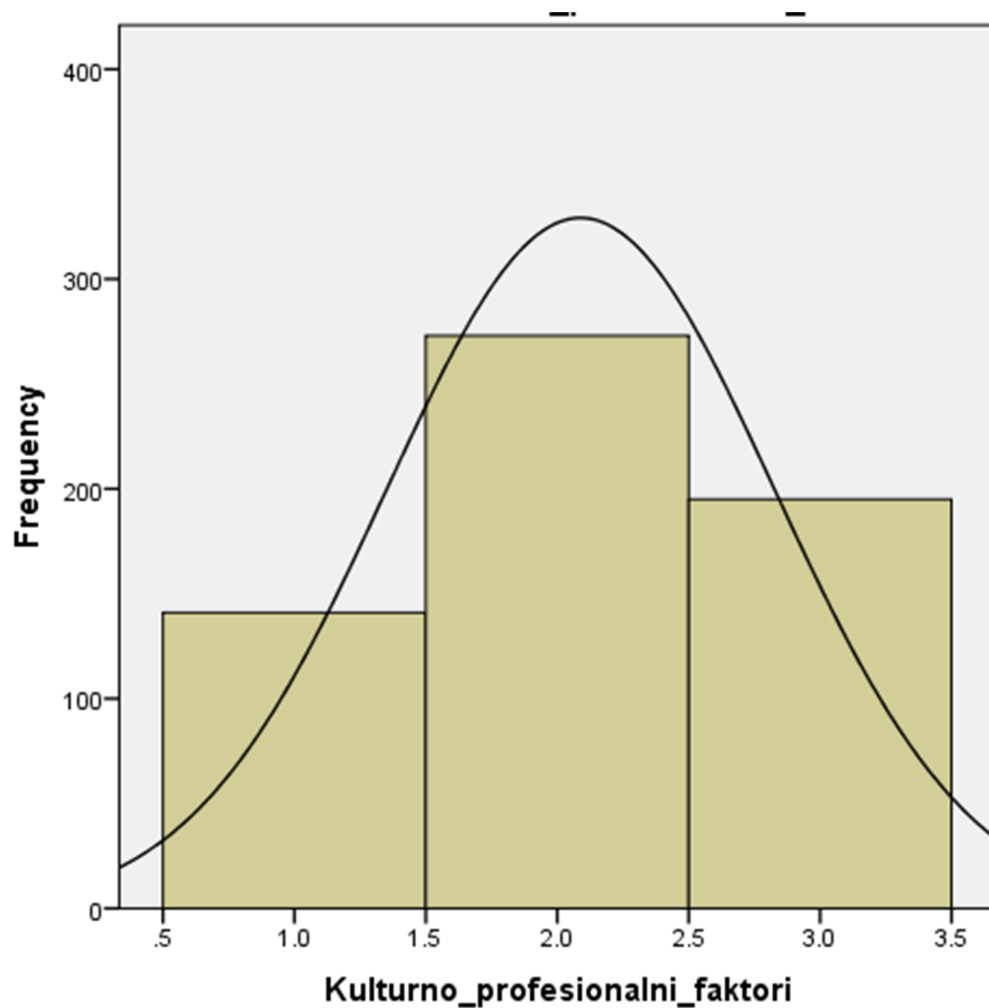
Групе фактора	АС (аритметичка средина)
Друштвено – економски фактори	1.64
Друштвено – политички фактори	1.79
Културно – професионални фактори	2.09

Слика број 9. График - утицај друштвено-економских фактора

Слика број 10. График - утицај друштвено-политичких фактора

Слика број 11. График – утицај културно-професионалних фактора

Као што је већ наглашено у претходном одељку анализом варијансе је утврђено да *не постоји* статистичка значајност између друштвено-економских фактора и појединих демографских варијабли (пол, године, године стажа, место живљења и врста радног места, тј. тип суда), тј. да процена утицаја друштвено-економских фактора не зависи од било које од поменутих варијабли. Демографска структура испитаника који утицај ових фактора процењују као најзначајнији дата је у Табели 29 у наставку.

Табела број 29 – Статистичка значајност између друштвено-економских фактора и појединих демографских варијабли

Утврђивање статистичке значајности између друштвено-економских фактора и појединих демографских варијабли		Најважнији фактор
		Друштвено – економски фактори
Демографске варијабле		Фреквенције (%)
Године	мање од 35 година	4,1 %
	од 36 до 45 година	28,4 %
	од 46 до 55 година	31,5 %
	од 56 до 65 година	32,2 %
Место становања	Београд	13 %
	Регионални центар	19,5 %
	Већи и средњи градови	44,2 %
	Мали град	18,2 %
	Село	4,1 %
Стаж	од 1 до 10 година	37,3 %

Једно од питања односило се на **општу независност судства** односно на процену испитаника колико су у свом раду независни тј. у којој мери сматрају да је судство у Србији независно? Испитаници су показали прилично амбивалентан став, јер већина њих сматра да судство *није ни зависно ни независно*. О томе сведочи најфреквентнији одговор, онај под бројем 4 – да је судство умерено независно (27,4%).

Табела број 30 – Процена опште независности судства

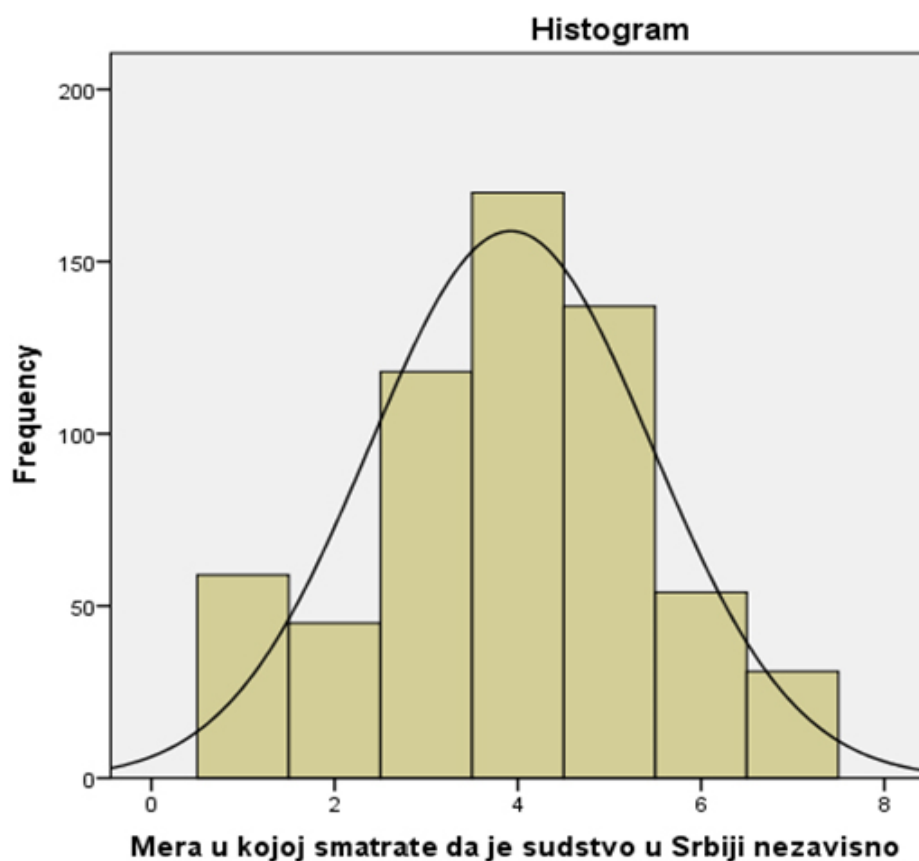
У којој мери сматрате да је судство независно?	Фреквенције (%)	Број испитаника (N)
Уопште није независно	9,5 %	59
Умногосте није независно	7,3 %	45
Донекле није независно	19 %	118
Није ни зависно, ни независно	27,4 %	170
Донекле је независно	22,1 %	137
Умногосте је независно	8,7 %	54
Изузетно је независно	5 %	31

Табела број 31 – Процена независности судства у Србији

Независно судство	Број испитаника	Минимум	Максимум	Аритметичка средина (АС)	Стандардна девијација
	614	1	7	3.92	1.54

Напомена: 1 – уопште није независно; 2 – умногоме није независно; 3 – углавном није независно; 4 – умерено независно; 5 – углавном је независно; 6 – умногоме је независно; 7 – изузетно независно

Као што се може видети у Табелама број 30 и 31, процену независности судства дало је укупно 614 испитаника, а о највећем груписању одговора око средине скале тј. броја 4 – умерено независно, сведочи и приложени график.

Слика број 12. График – Расподела скорова на мери независности судства.

Анализа варијансе није показала значајне разлике по питању процене независности судства између испитаника различитог пола, места становања, врсте суда у којем су запослени. Међутим, значајне разлике се евидентирају код испитаника различите дужине стажа.²²¹ Група са најкраћим стажом (од 1 до 10 година) се статистички значајно разликује од друге две категорије (стаж од 11 до 20 година и стаж преко 21 године), док се последње две поменуте

²²¹ $F(2, 597) = 5.13, p < .00$, са вредношћу средње величине ефекта ($\eta^2 = .02$). Коришћен је Scheffe-ов post hoc тест.

групе испитаника међусобно не разликују значајно. Дакле, испитаници са краћим радним стажом процењују судство у Србији као више независно у односу на друге две групе.

Табела број 31 – Процена независности судства – дужина стажа

Дужина стажа	АС (аритметичка средина)
од 1 до 10 година	4.2
од 11 до 20 година	3.7
преко 21 годину	3.8

Такође, анализа варијансе је показала да постоје статистички значајне разлике у процени независности судства у Србији између најмлађих испитаника (мање од 35 година) и друге две узрасне категорије (између 36 и 55 година и преко 56 година).²²² Приметно је да најмлађи испитаници, припадници првопоменутог категорије, судство у Србији процењују као нешто независније у односу на друге две категорије.

Табела број 32 – Процена независности судства – године живота

Године живота	АС (аритметичка средина)
мање од 35 година	4.5
између 36 и 55 година	4.0
преко 56 година	3.7

1.6.2. Дискусија

Истраживање је потврдило оно што се прегледом доступне литературе, ранијим истраживањима и праћењем медијског извештавања, можда и могло наслутити, да у специфичном контексту Србије, структурни фактори оличени у друштвено-економским (1.79) и друштвено-политичким факторима (1.64), у односу на културно-професионалне факторе (2.09) као актерске факторе, имају доминантан утицај на независност судства.

Када говоримо само о *економским факторима*, према мишљењу испитаника, они имају највећи утицај на независност судства у Србији. Рад као такав, тржиште рада, пружање радних услуга, услови рада и радни ангажман су се у последњих неколико деценија значајно променили. Пре свега, порасла је стопа незапослености, континуирано расте заступљеност уговора о раду на одређено време, мењају се права радника, запослени су под већим стресом него раније, а појављују се и нови извори стреса (Кнежевић, 2015: 10). Како су показала домаћа емпиријска истраживања ова неизвесност и нестабилност запослења ствара један „субјективни доживљај претње“ и бриге код запослених, у погледу депривације различитих животних сфера – економског статуса, друштвеног угледа, социјалне мреже, сврхе, личног идентитета, организовања времена итд (Кнежевић, 2015: 3, 28).²²³ Због специфичности судијске функције,

²²² $F(2, 587) = 4.71, p < .01$, са вредношћу средње величине ефекта ($\eta^2 = .02$). Коришћен је *Scheffe post hoc* тест.

²²³ Ово емпиријско истраживање, иначе прво истраживање о перцепцији нестабилности запослења, које се базира на самопроцени запослених, спроведено је на узорку од 310 запослених, које су чинили и мушкарци и жене из 24 организације различите по величини, профилу, структури и карактеру власништва из северно-бачког округа АП Војводине (Кнежевић, 2015: 3-4).

судије нису у класичном радном односу који почива на неком односу субординације, јер се они бирају на своје функције. Они немају „шефа“, декана, команданта, руководиоца у класичном смислу, већ су њихови надређени – Устав, закон и други прописи, за чији савестан, стручан и моралан рад одговарају грађанима. Судије и у односу према председнику суда стоје независно и самостално, који је биран тако да буде први међу једнакима.²²⁴ Стога је за судије посебно важна сигурност радног места, континуитет радне ситуације, јер како расте претња тј. вероватноћа од губитка посла, расте и осећај немоћи које је, између осталог, извор фрустрације основних психолошких потреба. Када говоримо на пример о представницима других правничких професија као запосленима или samozапосленима у класичном смислу, према нашем мишљењу, њима је лакше да развију активнији однос према стресном догађају тј. несигурном запослењу и да чешће примене тзв. стратегију промене ситуације (Knežević, 2015: 10, 28). У случају судија је то мало теже, посебно када говоримо о судијама у европско-континентално правном систему који врло рано започињу каријеру, те немају много прилика да развијају ширу професионалну мрежу контаката, ту бочне миграције нису тако честе, али се ни не охрабрују. Осим несигурности радног места, судије се суочавају са великим бројем предмета, кратким роковима, недовољним бројем судског особља, и многим другим изазовима у погледу услова рада који су препознати као проблеми у многим националним и међународним документима.²²⁵ Савладати све ове препреке и спровести ефикасну и квалитетну правду, додатно је отежано и лошим материјалним положајем у погледу висине плате и пензије. Већ дуги низ година плате представника правосуђа су најниже у региону, а у поређењу са 47 земаља Савета Европе, плате судија у Србији, Казахстану и Молдавији, такође спадају у најниже (Đurđić, 2022b).²²⁶ Висина плате, као и пензије, осим што треба да буде довољна за достојанствен живот судија који обављају одговорну функцију од општег значаја за друштво, она је и одговарајућа брана (коруптивним) утицајима.²²⁷ Можда ће неки рећи да је судијски интегритет основна брана евентуалним притисцима, са чиме смо ми сагласни, само додајемо да осим интегритета који почива на врлинама сваког појединачног судије, гарант судијске независности је и његова плата, о чијим предлозима за побољшање су се изјашњавали и многи представници струке (Prstić, 2023).

„Мислим да судије нису задовољне својим положајем, ни од једног нећете чути да јесте... Од канцеларије, величине простора, Ви сте ситуације да судите у јако малим собама са јако пуно људи, колеге у вишем суду односно две колеге деле судницу, у кабинету седе судије по двоје. То све не мотивише, али сам веровања да у суду после свега овога како је сада стање постоје заиста ентузијастички људи који су стварно заљубљеници у свој посао, јер ко би нормалан то све трпео? ... Да те нико не поштује, да имаш посла не зна се колико, да увек има неко незадовољан

²²⁴ Закон о судијама, члан 22.

²²⁵ Evropski pravosudni sistemi – Efikasnost i kvalitet rada pravosuđa, Izvještaj CEPEJ-a br. 23 Izdanje 2016. (podaci iz 2014.), <http://www.coe.int/cepej>, приступљено 13. фебруара 2023. године; Funkcionalna analiza pravosuđa u Srbiji, Multidonatorski poverenički fond za podršku sektoru pravosuđa u Srbiji, 2014, <https://www.vk.sud.rs/sites/default/files/attachments/Funkcionalna%20analiza%20pravosudja%20u%20Srbiji.pdf>, приступљено 13. фебруара 2023. године.

²²⁶ АКРА: Plate srpskih sudija i tužilaca najniže u regionu, <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/akpa-plate-srpskih-sudija-i-tuzilaca-najniže-u-regionu/>, приступљено 13. фебруара 2023. године; Pravni portal – Plate tužilaca u Srbiji, <https://www.pravniportal.com/plate-tuzilaca-u-srbiji/>, приступљено 13. фебруара 2023. године.

²²⁷ Можда најбољи увид у висину плате судија добијамо када упоредимо висину просечне плате, која је у 2022. години износила 73.114 динара и износ потрошачке корпе од 86.839,68 динара. Најнижа плата судије је током 2022. године износила око 102.000 динара. Право питање постављају судија Драгана Марчетић и судија Снежана Марјановић, када кажу да ли се достојанство и одговорност судијске функције у Србији може мерити са „вишком“ од 15.000 динара месечно, у односу на минимални износ новца потребан за преживљавање? Више вид.: Forum sudija Srbije – Predlog za unapređenje materijalnog položaja sudija, 2022, <https://forumsudija.org.rs/predlog-za-unapređenje-materijalnog-položaja-sudija.a228.html>, приступљено 13. фебруара 2023. године; Da li smo dovoljno bogati da imamo nedovoljno plaćeno pravosuđe? – Otvorena vrata pravosuđa, <https://www.otvorenavratapravosudja.rs/teme/ostalo/da-li-smo-dovoljno-bogati-da-imamo-nedovoljno-plaćeno-pravosuđe>, приступљено 13. фебруара 2023. године;

ко те мрзи и да мораш да упијаш туђу негативну енергију, да за све то ниси адекватно плаћен јер сматраш да ти припада много више. Зато што сијасет колега адвоката долазе, питају, консултују се, хоћеш из колегијалних разлога да помогнеш, а онда они оду на наплате то од својих странака, а нама није дозвољено апсолутно ништа као додатни извор прихода, јер је све неспојиво са судијском функцијом. Једноставно смо научили да будемо трпељиви у свему.“ (жена судија, апелациони суд)

Када посматрамо *културно-професионалне факторе* као посебну категорију, они јесу рангирани на последњем месту, с тим да у поређењу са друге две категорије, испитаници ипак показују високу свест о значају ових фактора (2.09). Ово је позитиван налаз, јер показује да су испитаници свесни какву улогу судије као појединци, заједница и институција (могу да) имају у друштву. Другим речима, свакако да су структурни фактори „споља“ наметнути и да могу бити ограничавајући, али друштвени актери нису „креатуре друштва, него његови *креатори*“ и они могу ове „зидове у соби“ како их је Диркем називао, да мењају и преобликују (Gidens, 2007: 685-687; Ritzer, 1997: 392). Усавршавајући се индивидуално, удружујући се професионално и радећи транспарентно, судије се унапређују као појединци и јачају темеље професионалног интегритета. Оно што забрињава је што упркос постојању свести о релевантности и уверењу да су културно-професионални фактори такође значајни за унапређење положаја судија у Србији, према мишљењу испитаника присутно је „хронично одсуство акције“. Када погледају своју професију као заједницу, друштвену групу која колективно може да оствари и шири друштвени импакт, а не само онај који се односи на њих као судије, испитаници имају утисак да су неприметни, да се не ангажују довољно, а и када се ангажују, да то често није успешно, јер су друге две гране власти у тој борби много јаче. Ова „делатна блокада“ (Spasić, 2013) резултирала је тиме да се ангажују само одређени појединци, док је већина њих оријентисана на лично очување своје независности кроз квалитетан рад, унапређење стручности и израду одлука у року. Ово је свакако похвално за сваког судију као појединца, али и пожељно, јер представља испуњење критеријума за обављање захтева у погледу рада. Ипак, заједничким ангажовањем, уједињени као професија, судије могу да остваре снажнији друштвени импакт.

“Мислим да ми сами јесмо делимично допринели томе зато што идемо линијом мањег отпора. Не тражимо... просто мислим да фали мотива. Неки људи су убијени у појам... мислим да мали број нас је заинтересован за то, али углавном већина није. Зашто? Делом вероватно због преоптерећености, а делом због тога што се можеда и не верује у неки позитиван исход. Али опет, ако не покушаш не можеш знати да ли ћеш успети, али са друге стране мислим да овде свако гледа да уради свој посао и да се не ангажује како да кажем... Сматрамо да имамо своје представнике у за то оформљеним друштвима, као што су Друштво судија Србије и да они треба да раде тај посао за нас... Гледам да своје овде завршим и да не мањка квалитета, нешто овде што ми је од суштинског значаја у основном послу да не направим неки пропуст, а онда просто немам ни снаге ни времена за ово остало. А сматрам да би требало, не кажем да је то исправно.“ (жена судија, апелациони суд)

„Практично су људи незаинтересовани да се до краја укључе у нешто. Ми имамо капацитете, имамо и образоване судије, имамо и могућности, али једноставно људи су некако, шта ја знам апатични, и нису баш вољни и да неко своје слободно време утроше за то, јер мисле можеда неће то ничим резултирати, па зашто бих се ја уопште бавио тиме? ... Или као нема шансе, шта год да радимо то се неће ништа променити, и онда је вероватно и то неки разлог. Али уствари изговори су нам проблем.“ (жена судија, основни суд)

Одговор на питање зашто је економска група фактора рангирана на првом месту, док је културно-професионална сфера на последњем, према нашем мишљењу се крије у: а) садржајним *теоријама мотивације*, између осталог, у Масловљевој хијерархији потреба која се може пресликати на пословно окружење и б) *задовољству послом* као важном

мотивационом фактору (Stepanov et al., 2016: 55-57).²²⁸ Наиме, запослени који су добили своје радне улоге чине „потенцијални људски ресурс“ од чијег даље ангажовања зависи степен успеха одређене радне организације. Да би њихов интензитет и начин рада био што продуктивнији, потребно је и да њихова мотивација буди висока (Bolčić, 2003: 204-248). Мотивација као „психолошка усмереност и подстакнутост на одређено делање... ради обезбеђивања жељене усмерености и преданости раду“ директно је повезана са задовољењем универзалних људских потреба (Bolčić, 2003: 204-248). Оне су хијерархијски постављене, што значи да се прво задовољавају потребе нижег реда, физиолошке потребе (храна, вода, ваздух, сан, одећа, одмор), након чега појединац тежи задовољењу потребе за сигурношћу у физичком смислу, али и социјално-економском (посао, зарада). Тек када се задовоље ове егзистенцијалне потребе, појединац тежи успостављању односа са другима тј. остварењу потребе за припадањем и љубављу (потреба за партнером, пријатељима, децом) и задовољењу потреба раста – потребе уважавања и поштовања (осећај личне вредности, углед и признање од других) и самоостварења. Када задовољи све поменуте потребе хијерархијским редом, појединац може да оствари све своје капацитете и могућности односно да се оствари као личност. Ова потреба самоактуализације, самоостварења је трајне и растуће природе која заправо усмерава понашање појединца читавог живота (Bolčić, 2003: 222-228; Marković, 2014: 8-9). На примеру судија у Србији видимо да су носиоци ових функција изразито незадовољни различитим аспектима њиховог друштвено-економског статуса односно да њихове основне потребе за сигурношћу нису задовољене. Ово је у директној корелацији са степеном мотивације запослених о чему сведоче и њихови наративи. Свакако да мотивација није случајна, већ усмерена активност на коју могу утицати различити унутрашњи и спољашњи фактори, као што су црте личности, године живота и стажа, међуљудски односи у радном окружењу, иновативност радних задатака и многи други (Stepanov et al., 2016: 55-60). Ипак, као један од најзначајнијих мотивационих фактора издваја се *задовољство послом* као општи став запосленог односно субјективни доживљај према послу који обавља, раду, структури зараде и могућности за напредовање. Како су показала истраживања, запослени су задовољнији послом у ситуацији када: а) постоје прилике за усавршавање и могућност напредовања, 2) систем награђивања је праведније постављен и 3) висина плата је еквивалентна радном учинку (Čukanović Karavidić & Jovančević, 2014: 62-68). Према мишљењу испитаника, ниједан од поменутих фактора није доследно спроведен у судском систему у Србији, што и показује најфреквентнији одговор испитаника, онај под бројем 4 – да судство због тога није ни зависно ни независно (27,41%). За судије, који показују висок степен афективне оданости односно осећај припадности и идентификације са судским системом као радном организацијом и судијама као друштвеном заједницом (Crneni et al., 2017: 66), овакво окружење има крајње демотивишући утицај. Нажалост, показује се да незадовољство послом у погледу структурних фактора репродукује незадовољство код судија као друштвених актера, што утиче негативно на њихову мотивацију, што даље све за последицу има нижи степен професионалног активизма код судија у Србији.

Оно што је можда позитиван налаз и индукује наду је што најмлађи испитаници, они који имају мање од 35 година, дакле судије које су на почетку своје професионалне каријере виде судство као више независно (4.5) у односу на своје старије колегинице и колеге. Иста правилност приметна је и у погледу дужине радног стажа судија, где судије са краћим стажом (од 1 до 10 година) процењују судство у Србији као више независно (4.2) у односу на друге две категорије (стаж од 11 до 20 година и стаж преко 21 године). Донекле је и очекивано да млади људи имају више ентузијазма и да су више мотивисани да се ангажују како би

²²⁸ Теорије мотивације се грубо могу поделити у две групе. *Теорије садржаја* које имају за циљ истраживање мотивације као онога што покреће људе на акцију, и ту спадају Маслоујева хијерархија потреба, Херцбергова теорија два фактора и Меклилендова трофакторска теорија. *Теорије процеса* се фокусирају на мотивациони процес, јер претпостављају да сви запослени имају исте потребе, а као типичне теорије процеса наводе се Адамсова теорија праведности, Врумова теорија очекивања, Портер-Лавлеров модел очекивања, Скинерова теорија појачања (Stepanov et al., 2016: 55).

променили неке системске параметре. Додатни разлог може бити и да се најмлађе судије још нису упознале са свим мањкавостима система у коме раде. Њихов степен (не)задовољства није у толикој мери изражен као што је код оних који су дужи низ година носиоци овог система. Због свог краћег радног стажа, млађе судије се још увек нису у потпуности сусреле ни са манама у погледу напредовања на више судске функције. Треба имати на уму да су старије судије биле и део различитих друштвених система, у којима се нису неговале демократске вредности или су се носиоци власти декларативно залагали за њих, а *de facto* их нису поштовали. С тим у вези, њихово неповерење у судску независност је заправо и могућа последица дугогодишњег радног искуства, које су обележили многи институционални и персонални притисци које смо раније анализирали.

ЗАКЉУЧАК

Сва три постављена циља докторске дисертације: (1) *идентификовање друштвених фактора* који отежавају консолидацију судске власти као независне гране власти, (2) *установљавање међусобног односа* ових фактора и 3) *утврђивање њиховог релативног интензитета утицаја* су остварена. Примењена методологија истраживања – комбиновање квантитативног и квалитативног начина истраживања – показала се као одговарајућа за сазнавање да ли и како структурални фактори условљавају делање актера и на који начин актерски фактори заузврат репродукују структуралне факторе. Коначно, све постављене хипотезе су након теоријске и емпиријске провере потврђене. Из свега наведеног се може извући неколико закључака.

1. На консолидацију независног судства у Србији утиче више група друштвених фактора – Овим радом смо разбили доста раширен "мит" да на консолидацију судства у Србији као независног утиче само једна или две групе фактора. Овај тзв. „*self-deception*, колективно неговано и охрабривано самозаваравање“ (Burdije, 2011: 34-35) се често могло пронаћи у литератури или чути у разговорима са представницима ове професије – пресудан утицај на независност судства имају "ниске плате" („... *само нам повећајте плате и бићемо независни*“) или "континуиран непримерен утицај извршне власти" („... *само нека нас политичари оставе на миру*“). У прилог овој тврдњи говорила је и анализа друштвено-историјског контекста, која је показала да је развој судства у Србији у периоду после демократских промена 2000. године углавном "левитирао" између покушаја стварања независног судства и различитих политичких притисака који су углавном долазили од законодавне и извршне власти.²²⁹ Ипак, постављањем сложеног детерминистичког модела и емпиријском провером, научно смо доказали да, према општем мишљењу испитаних судија, постоји и трећа група фактора која утиче на унапређење независности судства – културно-професионални фактори. Ови фактори се могу подвести под заједнички именитељ „судијска култура“ тј. „ментални софтвер судија“ која је за потребе овог рада дефинисана као скуп „ставова, уверења, норми и обичаја које деле представници одређеног судског система, а који прописују друштвено пожељна понашања од појединаца у оквиру неког институционалног и ванинституционалног окружења“. За потребе овог рада, степен развоја судијске културе у Србији је, у складу са теоријски постављеним оквиром, испитиван у три сегмента – а) теоријска и практична знања и вештине тј. стручност и интегритет (судија као појединац), б) професионално удруживање (судије као професионална заједница) и в) однос са грађанима (одговорност суда/судије према грађанима).

2. Економски фактори као структурални чиниоци отежавају консолидацију судства као независне гране власти у Србији – Иако новац није главни мотив избора судијског позива, јер испитаници показују снажан осећај личне идентификације са послом, економски гледано, судије у Србији се суочавају са различитим изазовима у погледу материјалног положаја и услова рада. Добијени емпиријски подаци, потврдили су оно до чега смо дошли анализом нормативног оквира и личним увидом током рада на терену односно приликом посета различитим судовима у Србији. Највећи изазов судија у Србији је *велики обим посла* односно број предмета које треба да реше на месечном нивоу (3.79). Занимљиво је да ни у једној области у којој испитаници суде (парница, кривица, ванпарница и извршење)

²²⁹ Овај „конфликтни“ образац могуће је уочити и у ранијим периодима наше историје. Када посматрамо само последње столеће, у периоду између два светска рата, као и у периоду комунистичке власти, може се рећи да је извршна власт имала преовлађујућу, доминантну улогу у решавању такорећи свих друштвених питања, из јавне сфере, али и приватне. Утицај друштвено-историјског контекста на стварање и јачање независног судства, је током писања овог рада препознат као релевантан фактор на консолидацију судства као независног, што ће бити једна од наредних наших истраживачких тема (Cvetković, 2007; Dabetić, 2020a; Цветковић, 2011, 2019; Cohen, 1985: 316).

нису пронађене значајне разлике, односно да су у свим областима ови проблеми подједнако заступљени. Количина посла, која се показала као један од главних проблема и у компаративној анализи, утиче крајње негативно на ефикасност у раду, трајање судских поступака, решавање старих предмета, али и квалитет самих одлука. Према речима испитаника, велики обим посла је и својеврстан извор стреса за судије у смислу да је преобликовано осмочасовно радно време, што има негативан утицај на приватан и породичан живот судија, у коме посао све чешће заузима доминантно место. Други велики изазов, *сигурност радног места* односно сталност судијске функције, веома је високо позиционирана као проблем (3.69), док је примера ради, крајње неочекивано, висина плате рангирана тек на петом месту као проблем (3.46). Несталност судијске функције тј. неизвесност, несигурност радног места ствара „субјективни доживљај претње“ и бриге код судија, у погледу депривације различитих животних сфера – економског статуса, друштвеног угледа, социјалне мреже, сврхе, личног идентитета, организовања времена итд. (Кнежевић, 2015: 3, 28). Ова брига је према нашем мишљењу разумљива и крајње оправдана, ако се сетимо реизбора спроведеног у периоду од 2008. до 2012. године, али и многих других кршења сталности судијске функције у последњих неколико деценија. Такође, за разлику од англосаксонског система, судије се у континенталним правним системима, бирају као млади правници, са релативно кратким искуством у пракси, те немају пуно прилика да стварају шире мреже професионалних контаката.

3. Политички фактори као структурални чиниоци отежавају јачање судства као независне гране власти у Србији – када говоримо о евентуалним спољашњим узроцима политичких притисака, емпиријски резултати су, на првом месту показали висок ниво незадовољства у погледу правног оквира којим је регулисан положај судија у Србији (3.4). Доминантан став испитаника је да постојећи нормативни оквир није адекватан и да треба радити на његовом унапређивању, јер постоје различити облици *нормативног угрожавања независности судства*. Пошто је сваки закон огледало различитих друштвених процеса и настаје као производ односа моћи, у процесу преговора доминантну улогу у његовом обликовању и усвајању има законодавна власт и претежно извршна власт. Стога не изненађује мишљење испитаника да је политички утицај, видљив не само у тзв. политички сензитивним предметима, него и институционално, кроз процес селекције и именовања судија, који је заједно са начином разрешења и одређивања висине плате најрањивији сегмент судијског посла и независности. Факторска анализа је показала да велики утицај на независност судства имају и следећа три фактора – атмосфера општег притиска на судије (2.4), медијско извештавање (2.1) и (ин)дикретни утицаји од стране хијерархијски виших судијских инстанци (2.0). Код значајног броја судија присутан је осећај константног притиска на суд као институцију и на судије као појединце, што је створило једну атмосферу општег притиска на судије. У таквом друштвеном контексту, судије првенствено виде медије као средство посредством кога се иницирају и пласирају различити притисци који долазе од стране извршне и законодавне власти, адвоката, странака у поступку, различитих интересних група, познаника итд. Према речима испитаника, судијама је јако тешко да се, пре свега, неометано посвете свом послу, а онда и да артикулишу свој став и одбране се од често неоснованих напада. Положај судија се додатно компликује када имамо у виду да судије перципирају више судске инстанце као пасивни и активни извор притисака. Наиме, испитаници осећају врло слабу институционалну подршку, јер се највише судске инстанце недовољно ангажују у одбрани дигнитета судске професије, пропуштају да одговоре на директне апеле судије, а неретко и сами конфигурирају као извор или канал различитих врста притисака.

4. Културни и професионални фактори као актерски фактори отежавају консолидацију судства као независне гране власти у Србији – осим што смо доказали постојање, овим истраживањем смо показали и да је интензитет културно-професионалних фактора, у односу на друге две групе фактора, према мишљењу испитаника такође веома значајан. Иако дају предност структуралним факторима, који према њиховим мишљењу имају

већи утицај у односу на културне и професионалне факторе, савремене судије имају свест о значају личног, колективног и друштвеног делања. Факторска анализа је показала да испитаници као највећи изазов за унапређење независности судства виде – континуирано професионално усавршавање (4.38), лични и професионални интегритет судије (4.38), непристрасно и независно пресуђивање (4.23) и лично усавршавање (4.18). Ове четири варијабле заправо представљају скуп теоријских и практичних знања и вештина тј. стручност и интегритет судије као појединца, што је окосница персоналне независности. Ово је позитиван налаз, јер показује да су судије у Србији свесне да њихов лични ангажман у значајној мери утиче на степен независности судства. Пошто заступамо идеју да изазови консолидације судства као независне гране власти у Србији нису само структурни, оличени у економским и друштвено-политичким факторима, већ да важну улогу имају и културно-професионални фактори који се везују за друштвене актере односно појединце и друштвене групе, става смо да само вертикални, институционални приступ (енгл. *top-down approach*) није довољан за унапређење положаја судија. Промена нормативног оквира, као *de iure* промена у смислу унапређења начина избора, напредовања, разрешења и економског положаја судија, свакако је први, неопходан корак на усаглашавању вредности и правних прописа. Ипак потребно је да овај процес паралелно тече са хоризонталним променама (енгл. *bottom-up pressure*). То даље значи да треба оснаживати различите ентитете грађанског друштва тзв. „агенте промена” (енгл. *change agents*) који могу да фигурирају као достојни опоненти онима који не поштују принципе владавине права тзв. „вето агентима” (енгл. *veto players*) и подстицати њихов активан друштвени, јавни, политички ангажман (енгл. *bottom-up soft mechanisms*). Посебно важну улогу у том процесу имају и судије, које бранећи постулате владавине права заправо доприносе већој демократизацији друштва, а самим тим и унапређењу свог положаја. Стога ово тумачимо као веома позитиван налаз, који показује да и судије сматрају да не треба одустати од структурних промена, али да упоредо треба јачати „ментални софтвер“ судија односно како је то Бобек лепо истакао „институционалне кости треба ојачати менталним мишићима, који су важнији од самих костију“ (Bobek, 2008: 20). Оно што донекле забрињава је што скуп варијабли груписан око друга два стуба судијске културе – професионално удруживање (судије као професионална заједница) и однос са грађанима (одговорност суда/судије према грађанима), нису препознати као толико значајни за унапређење независности судства. Мишљења смо да је ово важан простор унапређење положаја судија у Србији, јер *de facto* независне судије, окупљене око исте идеје и организоване са истоветним циљем – јачања независности судства, могу заједно да ураде много више него што може судија појединац. Својим одговорним и транспарентним радом, о чему ће објективно и непристрасно бити обавештени грађани повећава се степен поверења и даје се легитимитета раду судија.

5. Присутно уверење да „судије треба само да суде” – како показују резултати квалитативног истраживања, међу испитаницима је прилично раширено уверење да судије као друштвена група немају велику снагу, те да не могу бити носиоци друштвених промена. Од неколико разлога који су судије наводиле за овакав став, можда је најважнији онај где судије опис свог посла виде доминантно у функцији пресуђивања. Ово је наравно тачно, али учесталост одговора „судије треба само да суде“ према нашем мишљењу показује неколико ствари. Прво, овакав став може да буде последица присутности политичког утицаја који судијама отежава слободно обављање посла односно пресуђивање у складу са законом и слободним судијским уверењем. Стога може бити логично да судије желе да обављају свој примарни задатак независно, непристрасно и без било каквих притисака. Друго, одговор да „судије треба само да суде“ може да покаже да апсолутним фокусирањем на обављање ове примарне активности, судије могу да постигну свој максимални радни учинак. Инвестирањем свог времена и енергије на неке „додатне активности“ (не)обавезног карактера, како их неке судије дефинишу, може да има негативне импликације на процес пресуђивања. Такође, великим експонирањем у јавности, у одређеним ситуацијама, може да се наруши и поверење грађана у независност и непристрасност судије. Коначно, без намере да будемо малициозни, а

са жељом да пренебрегнемо „закон селективног слепила који влада у свим друштвеним борбама за истину“ (Burdije, 2011: 24) овај „феномен пасивности“ тј. „велике тишине“ присутан код одређеног дела судијске професије (M. Jovanović, 2022: 61) може да се тумачи и као дефицит заинтересованости за унапређење судијског положаја или чак као симптом „професионалне културе недавања отпора“ (Vuković, 2022a: 137).

Према нашем мишљењу, а након континуиране анализе различитих сегмената судијске популације, коју изнад свега карактерише високо развијена нормативна свест и правна култура, као и свест о значају стручности и достојности, ово раширено уверење може бити и последица прилично рестриктивног тумачења постојећих прописа у области судства. Овакво уско тумачење улоге судија у Србији је према нашем мишљењу не само превазиђено, него и дубоко погрешно. Гледано у односу на домаће прописе, опис радних активности судије обухвата много више од пресуђивања. Па тако према Закону о судијама члан 3 став 1 „судија је дужан да у свакој прилици одржи поверење у своју независност и непристрасност“, што га даље обавезује да правично суди, ограничава му обављање послова који су неспојиви са судијском функцијом и да између осталог поштује правила Етичког кодекса. Према Етичком кодексу, судије треба да промовишу високе стандарде понашања и да их се придржавају (члан 1 став 3), да својим понашањем у суду и ван суда судија одржава и јача поверење јавности (члан 2 став 1) и да сам обавља, али и подстиче друге да обављају послове који подижу углед судије и помажу унапређење рада суда (члан 5 став 1) (Jovanović, 2022: 51-56).²³⁰ Неки би рекли да се само екстензивним тумачењем долази до тога да судије треба да буду институционално и ванинституционално ангажоване, али анализом нормативном оквира и сета активности које су предложене у моделу идеалног тзв. респонзивног судије, видимо да то није тако.

Пошто свако схватање права као заната и свођење правничког позива на обично извршавање радних задатака за последицу има ерозију културне аутономије и рада у јавном интересу, тако је и професија судија много комплекснија од самог пресуђивања (Rhode, 2000: 9). Стога се можда намеће као још важније питање – одакле овако раширено уверење? Да ли је корен овог уверења у комунистичкој прошлости, јединству власти и доживљавању судства као бирократске, административне гране власти? Да ли је “прећутно императивно очекивање да се покаже потчињеност” (Bourdieu, 2019: 88), врло експлицитно „промовисано“ у неким периодима српске историје, створило овакву слику и код носилаца судске функције? Или можда чак говоримо о типу личности која бира овај позив чија се „особеност *habitus*“ може подвести под „дефанзивна спољашњост“ (Bourdieu, 2019: 78-79)? Одговор на ово питање захтева додатно, опсежно емпиријско истраживање, али оно што је сигурно је да **судска аутономија није и судска аутаркија**. Суд није и не треба да буде затворена институција, већ треба и мора да буде отворен ентитет, активан субјект који се непосредно бави унапређењем друштвених односа. Такав приступ захтева промену (научених) уверења и менталитета самих судија, али и преображај правне науке и начин подучавања, како је то, још пре више од три деценије, тачно приметио проф. Ђорђевић у свом уџбенику Уставног права (Ђорђевић, 1989: 796).

Први корак је свакако промена овог раширеног уверења, јер су судије високо образовани, стручни и морални појединци који могу на различите начине да допринесу унапређењу свог положаја, али и просперитету целокупне друштвене заједнице, те **судије не треба само да суде**. Ипак, када говоримо о друштвеном контексту Србије, али и других земаља у региону које се већ годинама, а неке и деценијама боре за независно судство и демократско

²³⁰ Јовановић је дошао до истог закључка, те позива на заједнички ангажман свих судија како би се прекинуо тзв. Фермијев парадокс односно како он то назива „велика тишина“ српског правосуђа. Према нашем мишљењу, Јовановић крајње исправно указује на ситуацију у којој су само одређени друштвени актери континуирано ангажовани на унапређењу положаја судија у Србији, иако постоји велики број представника ове струке који деле њихово мишљење, али се не оглашавају, јер се неретко воде принципом „гледај своја посла“ и „што даље од очију јавности“ (M. Jovanović, 2022: 49, 60).

друштво, можда је најтеже индуковати наду, а са тим вољу и веру у успех различитих друштвених иницијатива. Могуће је идентификовати жељену културу и осмислити стратегије и активности потребне да произведу културну промену, али ако овај тзв. „процес промене“ не постане персонализован, ако појединци нису вољни да се ангажују, понашају другачије, темељ организационе културе се неће променити. Другим речима, културна промена зависи од појединаца који чине одређену организацију и који треба истински да прихвате нове вредности и да се понашају у складу са њима.

Овај рад је писан са искреном жељом, да буде својеврстан агенс друштвене промене, и са једнаком вером да је деценијски доминантну перспективу и начин друштвеног делања „да ћемо променом закона променити и друштво“, заиста могуће преобликовати. Наравно, осим свести и воље појединаца као друштвених актера, треба имати у виду и временски моменат, и да је како неки кажу правно-политичке промене могуће спровести за шест месеци, економске за шест година, док је друштвено-културне промене могуће спровести тек за шездесет година (Pavlović, 2010: 38). Ипак, јачањем тзв. *bottom-up* механизма и континуираним личним и професионалним удруженим активизмом судија и грађанског друштва, представника правничких, али и других професија, јачају се различити дозвољени, додаћемо и пожељни, облици судијског отпора. Ови облици отпора су заправо и једини начини опстанка независног судства, који су, неки ће рећи, данас потребнији него икад. Када погледамо историју судства у Србији, закључујемо да су били потребни увек, у мањој или у већој мери, јер професионални активизам сваког судије, као и сваког представника друге професије, није његов избор, него једини излаз из друштвене аномије и начин стварања праведнијег друштва. Другим речима, борба за независно судство, ма колико се чинила дуга, тешка, понекад и утопијска, никада не сме да престане. „Све су Дрине овог света криве... (али ми) никада не смемо престати да их исправљамо“, тако и свако друштво, упркос свему, мора непрестано да стреми овом идеалу.

ЛИТЕРАТУРА

Књиге и чланци:

1. Abbasi, H. A. (2014). *Judicial Independence, Constitutions, and Politicians*. <http://ssrn.com/abstract=2109901>
2. Almond, G. A., & Verba, S. (1963). *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Princeton University Press.
3. Anastasakis, O. (2005). The Europeanization of the Balkans. *Brown Journal of World Affairs*, 12(1), 77–88.
4. Anderson, J. H., Bernstein, D. S., & Gray, C. W. (2005). *Judicial Systems in Transition Economies Assessing the Past, Looking to the Future*. The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank. <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/7351/329280Judicial0Sys01public1.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
5. Anleu, S. L. R. (2000). *Law and Social Change*. Sage Publications.
6. Anleu, S. R., & Mack, K. (2016). Managing Work and Family in the Judiciary: Metaphors and Strategies. *Flinders Law Journal*, 18, 213–239.
7. Anthony, G. (2015). Administrative Justice in United Kingdom. *Italian Journal of Public Law*, 7(1), 9–33.
8. Armytage, L. (2015). Educating Judges: Towards Improving Justice: A Survey of Global Practice. In *Educating Judges: Towards Improving Justice: A Survey of Global Practice* (Vol. 4). Brill - Nijhoff. <https://doi.org/10.1163/9789004279261>
9. Aron, R. (1950). Social Structure and the Ruling Class. *The British Journal of Sociology*, 1(1).
10. Aydın, A. (2013). Judicial Independence across Democratic Regimes: Understanding the Varying Impact of Political Competition. *Law & Society Review*, 47(1), 105–134.
11. Badinter, R., & Breyer, S. (2004). *Judges in Contemporary Democracy - An International Conversation*. New York University Press.
12. Barak, A. (2006). *The Judge in a Democracy*. Princeton University Press.
13. Barenboim, P., & Merkulova, N. (2007). 25th Anniversary of Constitutional Economics: The Russian Model and Legal Reform in Russia. In F. Neate & H. Nielsen (Eds.), *The World Rule of Law Movement and Russian Legal Reform* (pp. 160–184). Moscow City Chamber of Advocates. <http://philosophicalclub.ru/content/docs/worldruleoflaw.pdf>
14. Beers, D. J. (2011). *Building Democratic Courts From the Inside Out: Judicial Culture and the Rule of Law in Postcommunist Eastern Europe*. Indiana University.
15. Bell, J. (2001). Judicial Cultures and Judicial Independence. In *Cambridge Yearbook of European Legal Studies* (Vol. 4, pp. 47–60). <https://doi.org/10.5235/152888712802761798>
16. Bell, J. (2006). *Judiciaries within Europe - A Comparative Review*. Cambridge University Press.
17. Benvenuti, S. (2013). *Building a Common Judicial Culture in the European Union through Judicial Networks*. https://www.academia.edu/4477091/Building_a_Common_Judicial_Culture_in_the_European_Union_through_Judicial_Networks%3E accessed 23 March 2018
18. Bešić, M. (2019). *Методологија друштвених наука*. Akademska knjiga.
19. Beširević, V. (2014). “Governing without judges”: The politics of the Constitutional Court in Serbia. *International Journal of Constitutional Law*, 12(4), 954–979. <https://doi.org/10.1093/icon/mou065>
20. Bessière, C., Gollac, S., & Mille, M. (36 C.E.). The feminization of the judiciary: What is the problem?

- Travail, Genre et Sociétés*, 2(2016), 175–180. https://www.cairn-int.info/abstract-E_TGS_036_0175--the-feminization-of-the-judiciary.htm
21. Bianku, L., & Smith, H. (2021). *Nezavisnost i nepristrasnost pravosuđa - Pregled relevantne prakse Evropskog suda za ljudska prava* (B. Braithwaite, C. Harby, & G. Miletić (Eds.)). AIRE Centre - Advice on Individual Rights in Europe & Civil Rights Defenders. <https://www.rolplatform.org/wp-content/uploads/2021/09/independence-and-impartiality-of-judiciary-bcms.pdf>
 22. Bobek, M. (2008). The Fortress of Judicial Independence and the Mental Transitions of the Central European Judiciaries. *European Public Law*, 14(1), 99–123.
 23. Bolčić, S. (2003). *Svet rada u transformaciji*. Plato.
 24. Boljević, D. (2019). Pravo i pravda. In J. Hasanbegović (Ed.), *Pravo i pravda 2013* (pp. 161–182). Univerzitet u Beogradu - Pravni fakultet. <https://ius.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2020/11/Pravo-i-pravda-2013-II-izdanje.pdf>
 25. Bolton, S. C., & Muzio, D. (2008). The Paradoxical Processes of Feminization in the Professions: The Case of Established, Aspiring and Semi-professions. *Work Employment and Society*, 22(2), 281–299. <https://doi.org/DOI:10.1177/0950017008089105>
 26. Bourdieu, P. (1987). The Force of Law: Toward a Sociology of the Juridical Field. *The Hastings Law Journal*, 38, 805–853.
 27. Bourdieu, P. (2019). *Nacrt za autoanalizu*. Карнос.
 28. Bovan, S. (2009). Pravičnost u pravnom poretku. *Pravni Život - Časopis Za Pravnu Teoriju i Praksu*, 58(14), 285–300.
 29. Bovan, S. (2011). Sudijska nezavisnost - sloboda kao preuzimanje odgovornosti. *Pravni Život*, 12, 779–794.
 30. Bovan, S. (2013). Metodska svest - conditio sine qua non digniteta pravničke profesije. *Pravni Život - Časopis Za Pravnu Teoriju i Praksu*, 62(12), 449–466.
 31. Bovan, S. (2014). *Pravna hermeneutika između filozofije i logike - Sociološki metod u tumačenju i primeni prava*. Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
 32. Bovan, S. B. (2004). *Paradigmatski koreni sociologije prava - osnovi biološke teorije prava*. D0sije.
 33. Bovan, S. B. (2014). *Pravna hermeneutika između filozofije i logike - sociološki metod u tumačenju i primeni prava*. Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
 34. Brdulak, J., & Banasik, P. (2015). Organisational Culture and Change Management in Courts, Based on the Examples of the Gdansk Area Courts. *International Journal of Contemporary Management*, 14(2), 33–50.
 35. Brečko, B. N., Ferrari, A., & Punie, Y. (2014). DIGCOMP: a Framework for Developing and Understanding Digital Competence in Europe. *ELearning Papers*, 38(3). https://www.researchgate.net/publication/282860020_DIGCOMP_a_Framework_for_Developing_and_Understanding_Digital_Competence_in_Europe
 36. Bryman, A. (2006). Integrating quantitative and qualitative research: how is it done? *Qualitative Research*, 6(1), 97–113. doi: 10.1177/1468794106058877
 37. Burawoy, M. (2005). 2004 ASA Presidential Address: For Public Sociology. *American Sociological Review*, 70(1), 4–28. <http://www.jstor.org/stable/4145348.%0D>
 38. Burbank, S. B. (1996). The past and present of judicial independence. *Judicature*, 80(3), 117–122.
 39. Burbank, S. B., & Friedman, B. (2012). Reconsidering Judicial Independence -. In S. B. Burbank & B. Friedman (Eds.), *Judicial Independence at the Crossroads: An Interdisciplinary Approach*. Sage Publications.
 40. Burdije, P. (1993). *Samoosvešćenje i samoostvarenje*. La Misere Du Monde. <https://atorwithme.blogspot.com/2012/08/samoosvescenje-i-samoostvarenje.html>
 41. Burdije, P. (2011). *Predavanje o predavanju - Pristupno predavanje na Kolež de Fransu, održano 23. aprila 1982. godine*. Карнос.

42. Cahillane, L. (2016). Judicial diversity in Ireland. *Irish Journal of Legal Studies*, 6(1), 1–17. <https://hdl.handle.net/10344/5284>
43. Calavita, K. (2010). *Invitation to Law & Society - An Introduction to the Study of Real Law*. The University of Chicago Press.
44. Cameron, C. M. (2012). Judicial Independence How Can You Tell It When You See It? And, Who Cares? In S. B. Burbank & B. Friedman (Eds.), *Judicial Independence at the Crossroads: An Interdisciplinary Approach*. Sage Publications.
45. Cameron, K. S., & Quinn, R. E. (2006). *Diagnosing and Changing Organizational Culture - Based on the Competing Values Framework* (Revised Ed). Jossey-Bass.
46. Casaleiro, P., Relvas, A. P., & Dias, J. P. (2021). A Critical Review of Judicial Professionals Working Conditions' Studies. *International Journal for Court Administration*, 12(1). <https://doi.org/10.36745/ijca.334>
47. Ciocoiu, M. S., Cojocaru, M., & Ciocoiu, S. V. (2010). Implications of Levels of Stress Factors in the Magistrate's Activity. *Romanian Biotechnological Letters*, 15(3), 126–133.
48. Cohen, L. J. (1992). Post-Federalism and Judicial Change in Yugoslavia: The Rise of Ethno-Political Justice. *International Political Science Review*, 13(3), 301–319. <http://www.jstor.com/stable/1601478>
49. Cohen, L. J. (1989). *The Socialist Pyramid: Elites and Power in Yugoslavia*. Tri Service Press.
50. Cramton, R. C., & Koniak, S. P. (1996). Rule, Story, and Commitment in the Teaching of Legal Ethics. *William and Mary Law Review*, 38(1), 145–198. <http://scholarship.law.wm.edu/wmlr/vol38/iss1/9>
51. Crleni, E., Štefica, L., & Malbašić, I. (2017). Utjecaj usklađenosti osobnih i organizacijskih vrijednosti na organizacijsku odanost: komparativna analiza hrvatskih poduzeća. *Ekonomski Pregled*, 67(1), 61–80. <https://hrcak.srce.hr/file/227986>
52. Čukanović Karavidić, M., & Jovančević, D. (2014). Motivacioni faktori zadovoljstva zaposlenih u funkciji poboljšanja uspešnosti zaposlenih. *Anali Poslovne Ekonomije*, 11, 60–68.
53. Cvetković, S. (2007). “Divlja čišćenja” u Beogradu 1944. – Prilog istraživanju likvidacije klasnih i političkih neprijatelja revolucije. *Hereticus – Časopis Za Preispitivanje Prošlosti*, 5(1), 74–105.
54. Dabetić, V. (2018). Normative Endangerment of Institutional Independence of Judiciary in Contemporary Serbia. *Human Rights Protection - From Unlawfulness to Legality*, 373–387.
55. Dabetić, V. (2020a). “Legality” Of The Legal Order In Postwar Serbia From 1944 to 1946? Organization And Work Of The Judiciary. *Annals FLB – Belgrade Law Review*, 68(4), 158–183.
56. Dabetić, V. (2020b). Uticaj političke elite na očuvanje (ne)stalnosti sudijske funkcije u Srbiji. In M. Jovanović & A. Zdravković (Eds.), *Sudstvo kao vlast*. Dosijske studio.
57. Dabetić, V. (2023). New Constitutional Amendments in the Field of Judiciary in Serbia - A Step Towards Europe? *Contemporary Southeastern Europe*, 9(2).
58. Dakolias, M. (1996). *The Judicial Sector in Latin America and the Caribbean - Elements of Reform*. World Bank Technical Paper 319. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/427921468226755170/pdf/multi-page.pdf>
59. Dallara, C. (2012). The Definition of ‘Best Judicial Practices’ by Judicial and Legal Expert Networks and Commissions. In A. Vauchez (Ed.), *EUI Working Paper RSCAS -The Fabric of International Jurisprudence. An Interdisciplinary Encounter* (pp. 21–31). European University Institute. https://www.academia.edu/2624745/The_Definition_of_Best_Judicial_Practices_by_Judicial_and_Legal_Expert_Networks_and_Commissions_in_Vauchez_A_2012_The_fabric_of_international_jurisprudence_an_interdisciplinary_encounter_Florence_European_University_Institut
60. Dallara, C. (2014). *Democracy and Judicial Reforms in South-East Europe*. Springer.
61. Dias, J. P., Casaleiro, P., Lima, T. M., & Gomes, C. (2021). Judicial Responses to COVID-19 Attack: Impacts on the Working Conditions of Portuguese Courts. *International Journal for Court Administration*, 12(2). <http://doi.org/10.36745/ijca.382>
62. Dias, J. P., Gomes, C., Lima, T. M., Relvas, A. P., Jesus, F., & Henriques, M. (2022). Burn(ing) Out Courts: Zoom in Working Conditions of Portuguese Judicial Professionals. *QUALIS – Quality of Justice*

- in Portugal! Impact of Working Conditions in the Performance of Judges and Public Prosecutors.*
63. Dobbin, S. A., Gatowski, S., Ginsburg, G. P., Merlino, M. L., Dahir, V., & Richardson, J. T. (2001). Surveying Difficult Populations: Lessons Learned from a National Survey of State Trial Court Judges. *Justice System Journal*, 22(3), 287–314.
https://www.researchgate.net/publication/254161910_Surveying_Difficult_Populations_Lessons_Learned_from_a_National_Survey_of_State_Trial_Court_Judges
 64. Đorđević, J. (1989). *Ustavno pravo*. Savremena administracija.
 65. Đurđić, S. (2022a). Da li će i kada sudstvo u Srbiji biti zaista nezavisno? In M. Jovanović & T. Miljojkić (Eds.), *Pravno-političke rasprave o pravosuđu* (pp. 17–33).
 66. Đurđić, S. (2022b). *Urušavanje i siromašenje sudstva*. Pešćanik. <https://pescanik.net/urusavanje-i-siromasenje-sudstva/>
 67. Đuzepe de Vergotini. (2015). *Uporedno ustavno pravo*. Službeni Glasnik.
 68. Elkins, Z., Ginsburg, T., & Melton, J. (2009). *The Endurance of National Constitutions*. Cambridge University Press.
 69. Elster, J. (1993). Constitution-making in Eastern Europe: Rebuilding the Boat in the Open Sea. *Public Administration*, 71(1–2), 169–217.
 70. Erdos, D. (2009). Judicial Culture and the Politicolegal Opportunity Structure: Explaining Bill of Rights Legal Impact in New Zealand. *Law & Social Inquiry*, 34(1), 95–127.
<https://www.jstor.org/stable/30234216>
 71. Ethem, F. A. (2002). The Role of the Judiciary in the Protection of Human Rights and Development: A Middle Eastern Perspective. *Fordham International Law Journal*, 26(3), 761–770.
<https://ir.lawnet.fordham.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1883&context=ilj>
 72. Fadeev, A. V., & Rudneva, Y. V. (2021). Digital Transformation Of The Judiciary. *Global Challenges and Prospects of The Modern Economic Developmen*, 1308–1315. doi:10.15405/epsbs.2021.04.02.155
 73. Fanuko, N. (2002). Teorija strukturacije i ideologija: neke nerazriješene poteškoće Giddensove teorije. *Društvena Istraživanja*, 1–2((69-70)), 195–217.
 74. Fein, B., & Neuborne, B. (2000). Why should we care about independent and accountable judges? *Judicature*, 84(2), 58.
 75. Feld, L. P., & Voigt, S. (2003). Economic Growth and Judicial Independence: Cross Country Evidence Using a New Set of Indicators. *European Journal of Political Economy*, 19, 497–527.
 76. Ferejohn, J. (1999). Independent judges, dependent judiciary: Explaining judicial independence. *Southern California Law Review*, 72(2–3), 353.
 77. Fiket, I., Pavlović, Z., & Pudar Draško, G. (2017). *Političke orijentacije građana Srbije - Kartografija nemoći*. Friedrich-Ebert-Stiftung. <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/belgrad/14002.pdf>
 78. Flivbjerg, B. (2012). *Šta mogu društvene nauke - razlozi neuspaha i strategija za budućnost*. Службени гласник.
 79. Forić, S. (2019). *Strategije profesionalizacije u procesu institucionalizacije prava u Bosni i Hercegovini nakon Daytonskog mirovnog sporazuma*. Univerzitet u Sarajevu.
 80. Frane, A., & Tomšić, M. (2002). Elite (Re)configuration and Politico-Economic Performance in Post-Socialist Countries. *Europe – Asia Studies*, 3(54).
 81. Franklin, C. H. (2012). Behavioral Factors Affecting Judicial Independence. In S. B. Burbank & B. Friedman (Eds.), *Judicial Independence at the Crossroads: An Interdisciplinary Approach*. Sage Publications.
 82. Friedman, L. M. (1969). Legal Culture and Social Development. *Law & Society Review*, 4(1), 29–44.
<http://www.jstor.org/stable/3052760>
 83. Friedman, L. M. (1975). *The Legal System - A Social Science Perspective*. Russell Sage Foundation.
 84. Fuko, M. (1982). *Istorija seksualnosti - volja za znanjem*. Prosveta.
 85. Fuller, L. (2011). *Moralnost prava*. Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.

86. Galligan, B. (1991). Judicial Activism in Australia. In K. M. Holland (Ed.), *Judicial Activism in Comparative Perspective*. Macmillan.
87. Galligan, D. J. (2007). *Law in Modern Society*. Oxford University Press.
88. Galligan, D., & Kurkchian, M. (2003). *Law and Informal Practices - The Post Communist Experience*. Oxford University Press.
89. Galligan, Y., Hauptfleisch, R., Irvine, L., Korolkova, K., Natter, M., Schultz, U., & Wheeler, S. (2017). *Mapping the Representation of Women and Men in Legal Professions Across the EU* (Policy Department for Citizens' Rights and Constitutional Affairs (Ed.)). European Parliament. <http://www.europarl.europa.eu/studies>
90. Garoupa, N., & Ginsburg, T. (2009). Guarding the guardians: Judicial councils and judicial independence. *American Journal of Comparative Law*, 57(1), 103–134. <https://doi.org/10.5131/ajcl.2008.0004>
91. Garvin, C. (1992). Barriers to Effective Social Action by Groups. *Social Work with Groups*, 14(3–4), 65–76. http://dx.doi.org/10.1300/J009v14n03_06
92. Gavrilović, Z., & Gredelj, S. (2011). *Profesija između korupcije i integriteta*. Biro za društvena istraživanja.
93. Gavrilović, Z., & Milanović, M. (2014). *Istraživanje profesionalnog integriteta javnih tužilaca i sudija*. Centar za ljudska prava - Niš.
94. Gavrilović, Z., & Milunović, J. (2014). *Analiza izrade planova integriteta u sudovima Srbije - nalazi i preporuke*. https://www.sudije.rs/Dokumenta/Publikacije/JASBIRODI_Analiza_planova_integriteta_2014.pdf
95. Gee, G., Hazell, R., Malleson, K., & O'Brien, P. (2015). *The Politics of Judicial Independence in the UK's Changing Constitution*. Cambridge University Press.
96. Geyh, C. G. (2012). Customary Independence. In S. B. Burbank & B. Friedman (Eds.), *Judicial Independence at the Crossroads: An Interdisciplinary Approach*. Sage Publications.
97. Gibler, D. M., & Randazzo, K. A. (2011). Testing the Effects of Independent Judiciaries on the Likelihood of Democratic Backsliding. *American Journal of Political Science*, 55(3), 696–709. <https://www.jstor.org/stable/23024945>
98. Giddens, A. (1979). *Central Problems in Social Theory: Action, Structure and Contradiction in Social Analysis*. Macmillan Education Ltd.
99. Giddens, A. (1984). *The Constitution of Society*. Polity Press.
100. Gidens, E. (2007). *Sociologija*. Ekonomski fakultet Beograd.
101. Ginsburg, T. (2012). Courts and New Democracies: Recent Works. *Law & Social Inquiry*, 37(3), 720–742.
102. Ginter, J. (1996). Guarantees of Judicial Independence. *Juridica International*, 73–83.
103. Gloppen, S. (2014). Courts, corruption and judicial independence. In T. Søreide & A. Williams (Eds.), *Corruption, Grabbing and Development: Real World Challenges*. (pp. 68–79). Cheltenham and Northampton (MA): Edward Elgar Publishing. <https://www.cmi.no/publications/file/5091-courts-corruption-and-judicial-independence.pdf>
104. Golubović, K. (2019). *Da li su za najčešće povrede prava u sudskim postupcima isključivo odgovorni sudovi?* <https://mons.rs/da-li-su-za-najcesce-povrede-prava-u-sudskim-postupcima-iskljucivo-odgovorni-sudovi>
105. Gomes, T. M. R. C. (2017). Promoting the rule of law in Serbia. What is hindering the reforms in the justice sector? *Communist and Post-Communist Studies*, 50(4), 331–337. <https://doi.org/10.1016/j.postcomstud.2017.10.004>
106. Granovetter, M. (1985). Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness. *American Journal of Sociology*, 3.
107. Gredelj, S., Gavrilović, Z., & Šolić, N. (2005). *Profesija (i) korupcija: aktiviranje profesionalnih udruženja u borbi za integritet profesija i protiv korupcije*. Centar za monitoring i evaluaciju.

108. Greenberg, P. E., & Haley, J. A. (1986). The Role of the Compensation Structure in Enhancing Judicial Quality. *Journal of Legal Studies*, 15(2), 417–426. <https://doi.org/https://doi.org/10.1086/467820>
109. Groh, A. (2020). *Theories of Culture*. Routledge - Taylor&Francis Group.
110. Grossman, J. B., & Sarat, A. (1971). Political Culture and Judicial Research. *Washington University Law Quarterly*, 177(2), 177–207. https://openscholarship.wustl.edu/law_lawreview/vol1971/iss2/2
111. Guarnieri, C. (2003). Courts as an Instrument of Horizontal Accountability: The Case of Latin Europe. In J. M. Maravall & A. Przeworski (Eds.), *Democracy and the Rule of Law* (pp. 223–241). Cambridge University Press.
112. Haggard, S., MacIntyre, A., & Tiede, L. (2008). The Rule of Law and Economic Development. *Annual Review of Political Science*, 11, 205–234. <https://doi.org/10.1146/annurev.polisci.10.081205.100244>
113. Hall, S. (2001). Encoding, decoding. In S. During (Ed.), *The Cultural Studies Reader* (Second Edi, pp. 507–517). Routledge.
114. Hamilton, J., Reed, Q., & Laličić, L. (2015). *Etika, integritet i prevencija korupcije u pravosuđu* (L. Laličić (Ed.)). Savet Evrope - Tim Cartwright. <https://rm.coe.int/training-manual-ethics-integrity-corruption-prevention-in-the-judiciar/16807823af>
115. Hammersley, M. (1992). The Paradigm Wars: reports from the front. *British Journal of Sociology of Education*, 13(1), 131–143. <http://dx.doi.org/10.1080/0142569920130110>
116. Hanssen, F. A. (2004). Is There a Politically Optimal Level of Judicial Independence? *The American Economic Review*, 94(3), 712–729.
117. Harrison, L., Little, A., & Lock, E. (2015). *Politics - The Key Cooncepts*. Routledge - Taylor&Francis Group. <https://perpus.univpancasila.ac.id/repository/EBUPT200686.pdf>
118. Harten, H. van. (2012). *Who's Afraid of a True European Judicial Culture?* <http://www.rug.nl/Rechten/faculteit/vakgroepen/bes/RealawResearchForum>
119. Hasanbegović, J. (2022). Može li promena Ustava da promeni srpsko pravosuđe nabolje? In M. Jovanović & T. Miljojkovic (Eds.), *Pravno-političke rasprave o pravosuđu* (pp. 7–16). Centar za pravosudna istraživanja (CEPRIS).
120. Haug, H. K. (2014). Debating the End of Yugoslavia in Post-Milošević Serbia. In F. Bieber, A. Galijaš, & R. Archer (Eds.), *Debating the End of Yugoslavia*. Ashgate Publishing Limited.
121. Hay, C. (2008). Constructivist Institutionalism. In S. A. Binder, R. R. A. W., & B. A. Rockman (Eds.), *The Oxford Handbook of Political Institutions*. Oxford University Press.
122. Held, V. (1997). The Media and Political Violence. *The Journal of Ethics*, 1(2), 187–202. <https://www.jstor.org/stable/25115544>
123. Herron, E. S., & Randazzo, K. A. (2003). The relationship between independence and judicial review in post-communist courts. *Journal of Politics*, 65(2), 422–438. <https://doi.org/10.1111/1468-2508.t01-3-00007>
124. Hertogh, M. (2010). The Curious Case of Dutch Legal Culture: A Reassessment of Survey Evidence. *Journal of Comparative Law*, 5(2), 1–29. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1797759
125. Hoon, M. W., & Verberk, S. (2014). Towards a More Responsive Judge: Challenges and Opportunities. *Utrecht Law Review*, 10(4), 27–40. <http://www.utrechtlawreview.org>
126. Humphreys, S. (2010). *Titel: Theatre of the Rule of Law : Transnational Legal Intervention in Theory and Practice*. Cambridge University Press.
127. Hunter, R. (2015). More than Just a Different Face? Judicial Diversity and Decision-Making. *Current Legal Problems*, 68(1), 119–141. <https://academic.oup.com/clp/article/68/1/119/337616>
128. Huq, A. Z. (2021). Why Judicial Independence Fails. *Northwestern University Law Review*, 155(4), 1055–1124. <https://scholarlycommons.law.northwestern.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1448&context=nulr>
129. Ilić, A. (2019). *Mediji, kriminalitet i sudovi*. Službeni glasnik.
130. Ipsos Public Affairs. (n.d.). *Stavovi građana i elite o ustavnim promenama - 2011-2017*. Fondacija Za

- Otvoreno Društvo. <http://www.fosserbia.org/assets/uploads/Ustav/stavovi-o-ustavnim-promenama-srbija-11-17.pdf>
131. Ivanković, B. (2016). *Teorija strukturacije Anthonyja Giddensa: pregled kritika i aplikacija*. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
 132. Ivković, A., Muminović, E., Popović, S., & Burazer, N. (2022). *Izveštaj iz senke – Stanje demokratije u Srbiji 2022*. https://centarsavremenepolitike.rs/wp-content/uploads/2022/10/Stanje-demokratije-2022-DIGITAL.pdf?fbclid=IwAR0nbaEMseJ4dQaE0mgLwFD9Gqn-_B6duN6y5e66B-RMm5PLYEYDfcUW0-8
 133. Jneid, M., Imad, S., & Fakhoury, R. (2019). *Digital Transformation in Justice: Discussion of Challenges and a Conceptual Model for e-Justice Success*. doi: 10.34190/ECDG.19.051
 134. Joondeph, B. W. (2008). The Many Meanings of “Politics” in Judicial Decision Making. *UMKC Law Review*, 77, 347–379. <https://digitalcommons.law.scu.edu/facpubs/35/>
 135. Jovanović, M. (2022). Fermijev paradoks u srpskom pravosuđu - Gde su svi? In M. Jovanović & T. Miljojković (Eds.), *Pravno-političke rasprave o pravosuđu* (pp. 49–61). Centar za pravosudna istraživanja (CEPRIS).
 136. Jovanović, N., Radović, S., & Marković, A. (2016). Konsolidacija izborne demokratije, formiranje pluralističke političke elite i njena ideološka orijentacija. In *Politička elita u Srbiji u periodu konsolidacije kapitalističkog pokreta* (pp. 81–108). Čigoja. https://isi.f.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2019/04/Mladen-Lazic_-_Političke-elite.pdf
 137. Kandić, L. (2002). *Istorija Pravnog fakulteta: 1905-1941*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
 138. Kennedy, E. (2021). *Introducing Solutions for Maintaining Positive Psychological Health: The Judicial Wellbeing Portal*. Handbook for Judicial Officers — Stress and Vicarious Trauma. https://www.judcom.nsw.gov.au/publications/benchbks/judicial_officers/introducing_solutions_for_maintaining-positive_psychological_health.html
 139. Kirby, M. (1998). Attacks on judges: a universal phenomenon. *Australian Law Journal*, 72(8), 599–610. <http://www.lawfoundation.net.au/ljf/app/BBE8DB0E408E9702CA2571A7001FDB4F.html>
 140. Kmezić, M. (2017). *EU Rule of Law Promotion - Judiciary Reform in the Western Balkans*. Routledge.
 141. Kmiec, K. D. (2004). The origin and current meanings of “Judicial activism.” *California Law Review*, 92(5), 1441–1477. <https://doi.org/10.2307/3481421>
 142. Knežević, J. (2015). *Uloga bazičnih psiholoških potreba i samoregulacije u prevladavanju percepcije nestabilnosti zaposlenja* [Filozofski fakultet, Univerzitet Novi Sad]. <https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/id/45584/Disertacija334.pdf>
 143. Kornhauser, L. A. (2002). Is Judicial Independence a Useful Concept? In S. B. Burbank & B. Friedman (Eds.), *Judicial Independence at the Crossroads: An Interdisciplinary Approach*. Sage Publications. <https://doi.org/10.4135/9781452229577>
 144. Krbek, I. (1935). Garancije sudijske nezavisnosti. In *Spomenica kongresa pravnika*. Štamparija “Privrednik” Živojin D. Blagojević.
 145. Krivokapić, N. (2017). Oblici i koncepti demokratije. *Sociološka Luča*, 11(2), 90–96.
 146. Kühn, Z. (2004). Worlds Apart: Western and Central European Judicial Culture at the Onset of the European Enlargement. *The American Journal of Comparative Law*, 52(3), 531–567. <http://www.jstor.org/stable/4144478>
 147. Kumar, D. (2021). The Difference between Legal Culture, Judicial Culture, and Court Culture. *Psychology and Law*, 11(4), 169—179. <https://doi.org/10.17759/psylaw.2021110412>
 148. Larkins, C. M. . (1996). Judicial Independence and Democratization : A Theoretical and Conceptual Analysis. *American Society of Comparative Law*, 44(4), 605–626.
 149. Lazić, M. (2016). Uvod: Konsolidacija liberalno-demokratskog poretka i formiranje nove političke elite u Srbiji. In M. Lazić (Ed.), *Politička elita u Srbiji u periodu konsolidacije kapitalističkog pokreta*. Čigoja.
 150. Leiter, B. (2017). *The Roles of Judges in Democracies: A Realistic View* (No. 622).
 151. Leslie, G. (2014). Law and the Role of a Judge. In *Oxford Legal Studies Research Paper No. 47/2014*,

- (September 13, 2014). <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2495953>
152. Linzer, D. A., & Staton, J. K. (2015). A Global Measure of Judicial Independence, 1948–2012. *Journal of Law and Courts*, 3(2), 223–256. <https://doi.org/10.1086/682150>
 153. Llano, A. (2013). Independence of the Judiciary. *Juridical Tribune*, 13(2), 109–115.
 154. Luban, D. (1994). Justice Holmes and the Metaphysics of Judicial Restraint. *Duke Law Journal*, 44.
 155. Madhuku, L. (2002). Constitutional Protection Of The Independence Of The Judiciary: A survey Of The Position In Southern Africa. *Journal of African Law*, 46(2), 232–245.
 156. Magen, A., & Morlino, L. (2009a). Hybrid regimes, the rule of law, and external influence on domestic change. In A. Magen & L. Morlino (Eds.), *International Actors, Democratization and the Rule of Law Anchoring democracy?* Routledge.
 157. Magen, A., & Morlino, L. (2009b). *International Actors, Democratization and the Rule of Law Anchoring democracy?* Routledge.
 158. Mak, E., Graaf, N., & Jackson, E. (2018). The Framework for Judicial Cooperation in the European Union: Unpacking the Ethical, Legal and Institutional Dimensions of ‘Judicial Culture.’ *Utrecht Journal of International and European Law*, 34(1), 24–44. <http://doi.org/10.5334/ujiel.452>
 159. Malleson, K. (2003). Judicial Training and Performance Appraisal: The Problem of Judicial Independence. *Modern Law Review*, 60(5), 655–667. <https://doi.org/DOI:10.1111/1468-2230.00106>
 160. Manić, Ž. (2017). *Analiza sadržaja u sociologiji*. Čigoja - Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu. https://isi.f.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2019/03/Zeljka_Manic_Analiza-sadržaja.pdf
 161. Marinković, T. (2009). O ustavnosti opšteg reizbora. *Anali Pravnog Fakulteta u Beogradu*, 56(1), 283–291.
 162. Marković, R. T. (2014). *Procena zadovoljstva poslom i motivacija kao menadžerska sredstva za unapređenje kvaliteta rada zdravstvenih ustanova* [Univerzitet u Nišu]. <https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/id/53555/Disertacija6426.pdf>
 163. Maslovar, M. (2019). *Problem vs. izazov - nazovite stvari pravim imenom*. <https://hrpartners.me/problem-vs-izazov-nazovite-stvari-pravim-imenom/>
 164. Matsuo, H. (2003). The Rule of Law and Economic Development: A Cause or a Result? In *The Role of Law in Development - Past, Present and Future* (pp. 59–70). Nagoya University.
 165. Маринковић, Т. (2010). Јемства судијске независности у Уставима Кнежевине и Краљевине Србије. *Анали Правног Факултета у Београду*, 58(2).
 166. McNeeley, S. (2012). Sensitive Issues in Surveys: Reducing Refusals While Increasing Reliability and Quality of Responses to Sensitive Survey Items. In G. Lior (Ed.), *Handbook of Survey Methodology for the Social Sciences* (pp. 377–396). Springer.
 167. McNollgast. (2006). Conditions for Judicial Independence. *Journal of Contemporary Legal Issues*, 15(105).
 168. Melton, J., & Ginsburg, T. (2014). De Jure Judicial Independence Really Matter? A Reevaluation of Explanations for Judicial Independence. In *Coase-Sandor Institute for Law & Economics Working Paper No. 612* (Issue 612).
 169. Meštrović, S. G. (2005). *Anthony Gidens - The Last Modernist*. Taylor & Francis MLA.
 170. Meyer, J. P., & Allen, N. J. (1991). Three-Component Conceptualization of Organizational Commitment. *Human Resource Management Review*, 1(1), 61–89. https://static.s123-cdn.com/uploads/3966828/normal_600e130c3a04c.pdf
 171. Michael, B., Gunther, R., & Higley, J. (1992). Introduction: Elite transformations and democratic regimes. In J. Higley & R. Gunther (Eds.), *Elites and Democratic Consolidation in Latin America and Southern Europe*. Cambridge University Press.
 172. Michaels, R. (2011). Legal Culture. In Basedow, Hopt, & Zimmermann (Eds.), *Oxford Handbook of European Private Law*. Oxford University Press. https://scholarship.law.duke.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3012&context=faculty_scholarship

173. Mijatović, D. (2019). *The independence of judges and the judiciary under threat*. Council of Europe - The Commissioner's Human Rights Comment. <https://www.coe.int/en/web/commissioner/-/the-independence-of-judges-and-the-judiciary-under-threat#>
174. Miljojkovic, T. (2022, January 17). Paper Constitutionalism: The Constitutional Referendum in Serbia, Judicial Independence and the EU Accession Process. *Verfassungsblog Logo*. <https://verfassungsblog.de/paper-constitutionalism/>
175. Mišel, L. (2004). *Istorija socioloških ideja - Tom II - od Parsonsa do savremenih sociologa*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
176. Mitrofan, F. (2015). The Independence of Judge - a Guarantee of the Rule of Law State. *Journal of Law and Administrative Sciences*, 93–102.
177. Mitrović, S. (2022). *Ustavne promene – depolitizacija pravosudne grane vlasti ili konzerviranje postojećeg stanja?* <https://cep.org.rs/blogs/ustavne-promene-depolitizacija-pravosudne-grane-vlasti-ili-konzerviranje-postojeceg-stanja/>
178. Modebadze, V. (2010). The term politics reconsidered in the light of recent theoretical developments. *BSU Scientific Journal*, 4(1), 39–44. <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/54647/1/644242132.pdf>
179. Mrakovčić, M., & Vuković, D. (2019). “Unutarinja” kriza pravosuđa? Stavovi pripadnika pravničkih profesija o pravosuđu u Hrvatskoj i Srbiji. *Politička Misao*, 56(1), 75–105. <https://doi.org/10.20901/pm.56.1.03>
180. Nelken, D. (2004). Using The Concept of Legal Culture. *Australian Journal of Legal Philosophy*, 29.
181. Nikolić, M., Sibinović, D. D., Spasić, S., & Šarkić, N. (2012). *Pravo pravosudnih profesija*. Pravni fakultet Univerziteta Union u Beogradu – Službeni glasnik.
182. Nikolić, O. (2017). Položaj sudije Ustavnog suda - uporednopravna analiza. *Strani Pravni Život*, 1(61), 21–33. <https://www.stranipravnizivot.rs/index.php/SPZ/article/view/18>
183. O'Donnell, G. (2004). Why the Rule of Law Matters? *Journal of Democracy*, 15, 32–47.
184. Orlović, S. (2010). Stalnost sudijske funkcije vs. opšti reizbor sudija u Republici Srbiji. *Anali Pravnog Fakulteta u Beogradu*, 58(2), 163–186.
185. Ostrom, B. J., & Hanson, R. A. (2009). Understanding and Diagnosing Court Culture. *Court Review: The Journal of the American Judges Association*, 45. <https://digitalcommons.unl.edu/ajacourtreview/305>
186. Paradžik, L., Jukić, J., & Karapetrić Bolfan, L. (2018). Primjena fokusnih grupa kao kvalitativne metode istraživanja u populaciji djece i adolescenata. *Socijalna Psihijatrija*, 46(4), 442–456.
187. Parent-Thirion, A., Biletta, I., Cabrita, J., Vargas Llave, O., Vermeulen, G., Wilczyńska, A., & Wilkens, M. (2016). *Sixth European Working Conditions Survey – Overview report*. https://www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/ef_publication/field_ef_document/ef1634en.pdf
188. Pasquino, P. (2015). The New Separation of Powers: Horizontal Accountability. *Italian Journal of Public Law*, 7(1), 157–169.
189. Pavlović, Z. (2008). Demokratska politička kultura u Srbiji pre i posle demokratskih promena. *Nova Srpska Politička Misao*, 16(3–4), 157–176. https://www.researchgate.net/publication/283153311_Demokratska_politicka_kultura_u_Srbiji_pre_i_posle_demokratskih_promena
190. Pavlović, Z. (2010). Prihvatanje demokratije i demokratske orijentacije u Srbiji u kontekstu društvenih promena. *Psihološka Istraživanja*, 13(1), 35–58.
191. Pavone, T. (2014). *Political Culture and Democratic Homeostasis: A Critical Review of Gabriel Almond and Sidney Verba's The Civic Culture*. https://scholar.princeton.edu/sites/default/files/tpavone/files/almond_verba_the_civic_culture_critical_review_0.pdf
192. Pech, L. (2012). *Rule of law as a guiding principle of the European Union's external action* (F. Amtenbrink, S. Blockmans, W. Douma, C. Hillion, A. Ott, T. Takács, & R. Wessel (Eds.)). Centre for the Law of EU External Relations (CLEER). www.asser.nl/media/1632/cleer2012-3web.pdf
193. Peretti, T. J. (2012). Does Judicial Independence Exist? The Lessons of Social Science Research. In S. B.

- Burbank & B. Friedman (Eds.), *Judicial Independence at the Crossroads: An Interdisciplinary Approach*. Sage Publications.
194. Petrović, V. (2017). Šta je prevladavanje prošlosti i zašto u Srbij hramlje. *Hereticus – Časopis Za Preispitivanje Prošlosti*, 1–2, 111–126.
 195. Posner, R. (2010). *How Judges Think*. Harvard University Press.
 196. Posner, R. A. (1996). *The Federal Courts: Challenge and Reform*. Harvard University Press.
 197. Prelić, M. (2022). Ustavne promene u Republici Srbiji sa osvrtom na radni tekst amandmana Ministarstva pravde na Ustav Republike Srbije u delu koji se odnosi na pravosuđe. *Sveske Za Javno Pravo*, 31, 27–34. <https://www.ceeol.com/search/viewpdf?id=681171>
 198. Preshova, D. (2021). Judicial Culture and Role of Judges in Developing the Law in North Macedonia. In *Bridging the Gap between Formal Processes and Informal Practices that Shape the Judicial Culture in the Western Balkans* (pp. 5–27). Institute for Democracy “Societas Civilis” – Skopje. <http://www.idscs.org.mk>
 199. Pridemore, W. A., Damphousse, K. R., & Moore, R. K. (2005). Obtaining sensitive information from a wary population: A comparison of telephone and face-to-face surveys of welfare recipients in the United States. *Social Science & Medicine*, 61, 976–984.
 200. Prstić, D. (2023). Materijalna nezavisnost sudije u svetlu predloženog zakona o sudijama. *Glosarijum*, 2. <https://www.glosarijum.rs/materijalna-nezavisnost-sudije-u-svetlu-predlozenog-zakona-o-sudijama/>
 201. Puzić, S. (1998). Problem strukture i djelovanja u djelu Anthonya Giddensa. *Revija Za Sociologiju*, XXIX(3–4), 225–234.
 202. Radbruh, G. (1998). *Filozofija prava*. Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu – Centar za publikacije.
 203. Radojević, M. (2010). Putevi i stranputice reforme pravosuđa. *Hereticus – Časopis Za Preispitivanje Prošlosti*, 1, 51–65. <https://www.ceeol.com/search/viewpdf?id=126722>
 204. Radonjić, R. (2015). *Demokratija*. Centar za građansko obrazovanje - Friedrich Ebert Stiftung. <https://media.cgo-cce.org/2015/12/cgo-cce-demokratija-2015.pdf>
 205. Rakić-Vodinelčić, Vesna, Knežević Bojović, A., & Reljanović, M. (2012). *Reforma pravosuđa u Srbiji 2008–2012*. Pravni fakultet Univerziteta Union u Beogradu – Službeni glasnik.
 206. Ramseyer, M. (1994). The Puzzling (In)Dependence of Courts. *The Journal of Legal Studies*, 23, 721–747. doi: 10.1086/467943 · Source: RePEc
 207. Rasmusen, E. B., & Ramseyer, J. M. (1996). *Judicial Independence in Civil Law Regimes: Econometrics from Japan* (No. 37). https://chicagounbound.uchicago.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1295&context=law_and_economics
 208. Resnik, J. (2005). Judicial Selection and Democratic Theory: Demand, Supply and Life Tenure. *Cardozo Law Review*, 26(2), 579–658.
 209. Rhode, D. L. (2000). *In the Interests of Justice - Reforming the Legal Profession*. Oxford University Press.
 210. Ricer, D. (2009). *Savremena sociološka teorija i njeni klasični koreni*. Službeni Glasnik.
 211. Rios-Figueroa, J. (2011). Institutions for Constitutional Justice in Latin America. In G. Helmke & J. Rios-Figueroa (Eds.), *Courts in Latin America* (pp. 27–54). Cambridge University Press.
 212. Rios-Figueroa, J., & Staton, J. K. (2012). An Evaluation of Cross-National Measures of Judicial Independence. *The Journal of Law, Economics, and Organization*, 30(1), 104–137. doi:10.1093/jleo/ews029
 213. Ritzer, G. (1997). *Suvremena sociološkijska teorija*. Nakladni zavod Globus.
 214. Robins, B. (2012). Pjer Burdije - sociologija je borilački sport. In D. Aničić (Ed.), *Fragmenta Philosophica I* (pp. 148–157). Karpos.
 215. Rosenn, K. S. (1987). The Protection of Judicial Independence in Latin America. *University of Miami Inter-American Law Review*, 19(1). <http://repository.law.miami.edu/umialr/vol19/iss1/2>
 216. Rubin, E. L. (2012). Independence as a Governance Mechanism. In S. B. Burbank & B. Friedman (Eds.),

- Judicial Independence at the Crossroads: An Interdisciplinary Approach*. Sage Publications.
217. Russell, P. (2001). Toward a General Theory of Judicial Independence. In P. H. Russell & D. M. O'Brien (Eds.), *Judicial Independence in the age of Democracy - Critical Perspectives from around the World*. University Press of Virginia.
 218. Saks, M. (2012). Defining a Profession: The Role of Knowledge and Expertise. *Professions & Professionalism*, 2(1), 1–10.
 219. Salzberger, E. M. (1993). A Positive Analysis of the Doctrine of Separation of Powers, or: Why Do We Have an Independent Judiciary? *International Review of Law and Economics*, 13, 349–379.
 220. Scheppele, K. L. (2012). *Declarations of Independence: Judicial Reactions to Political Pressure*. Sage Publications.
 221. Schrever, C., Hulbert, C., & Sourdin, T. (2019). The Psychological Impact of Judicial Work: Australia's First Empirical Research Measuring Judicial Stress and Wellbeing. *Journal of Judicial Administration*, 28, 141–168.
 222. Schrever, C., Hulbert, C., & Sourdin, T. (2021). Where Stress Presides: Predictors and Correlates of Stress among Australian Judges and Magistrates. *Psychiatry, Psychology and Law*, 1–38. <https://dx.doi.org/10.1080/13218719.2021.1904456>
 223. Sekiguchi, T. (2004). Person-Organization Fit and Person-Job Fit in Employee Selection: A Review of the Literature. *Osaka Keidai Ronshu*, 54(6), 179–196. https://www.i-repository.net/il/user_contents/02/G0000031Repository/repository/keidaironshu_054_006_179-196.pdf
 224. Selznick, P. (2003). "Law in Context" Revisited. *Journal of Law and Society*, 30(2), 177–186. <https://www.jstor.org/stable/1410767>
 225. Simović, D. (2013). Institucionalna jemstva sudijske (ne)zavisnosti u Republici Srbiji. *The Central and Eastern European Online Library*. <https://www.ceeol.com/search/gray-literature-detail?id=572438>
 226. Small, M. L. (2011). How to Conduct a Mixed Methods Study: Recent Trends in a Rapidly Growing Literature. *Annual Review of Sociology*, 37, 57–86. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.012809.102657>
 227. Smithey Ishiyama, S., & Ishiyama, J. (2002). Judicial Activism in Post-Communist Politics. *Law and Society Review*, 36(4), 719–742.
 228. Smits, J. M. (2007). Legal Culture as Mental Software, or: How to Overcome National Legal Culture? In T. Wilhelmsson, E. Paunio, & A. Pohjolainen (Eds.), *Private Law and the Many Cultures of Europe* (pp. 141–151). Alphen aan den Rijn. <https://ssrn.com/abstract=1007447>
 229. Sourdin, T., & Zariski, A. (2018). What Is Responsive Judging? In T. Sourdin & A. Zariski (Eds.), *The Responsive Judge - International Perspectives*. Springer.
 230. Spaić, B. (2020). Autoritet i legitimitet sudstva (u Srbiji). In M. Jovanović & A. Zdravković (Eds.), *Sudstvo kao vlast* (pp. 115–134). Centar za pravosudna istraživanja (CEPRIS).
 231. Spaić, B., & Djordjević, M. (2022). Less is more? On Number of Judges and Judicial Efficiency. *Pravni Zapisi*, 2.
 232. Spasić, I. (2004). *Sociologija svakodnevnog života*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
 233. Spasić, I. (2013). *Kultura na delu - Društvena transformacija Srbije iz burdijeovske perspektive*. Edicija REČ.
 234. Steckler, A., McLeroy, K. R., Goodman, R. M., Bird, S. T., & Lauri, M. (1992). Toward Integrating Qualitative and Quantitative Methods: An Introduction. *Health, Education & Behaviour*, 19(1).
 235. Stepanov, S., Paspalj, D., & Butulija, M. (2016). Motivacija zaposlenih kao ključni pokazatelj zadovoljstva poslom. *Ekonomija - Teorija i Praksa*, 9(2), 53–67. <https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/2217-5458/2016/2217-54581602053S.pdf>
 236. Stephenson, M. C. (2003). "When the Devil turns...": The political foundations of independent judicial review. *Journal of Legal Studies*, 32(1 I), 59–89. <https://doi.org/10.1086/342038>
 237. Stevenson, D. (2014). Monopsony Problems with Court-Appointed Counsel. *Iowa Law Review*, 99, 2273–2297. <https://ilr.law.uiowa.edu/assets/Uploads/ILR-99-5-Stevenson.pdf>

238. Sunnqvist, M. (2022). *Must a judge, who may not be influenced by fear, be brave?*
239. Tamanaha, B. Z. (2004). *On the Rule of Law - History, Politics, Theory*. Cambridge University Press.
240. Tamanaha, B. Z. (2010). *Beyond the Formalist-Realist Divide - The Role of Politics in Judging*. Princeton University Press.
241. Thomas, C. (2005). *Judicial Diversity in the United Kingdom and other Jurisdictions - A Review of Research, Policies and Practices*. Commission for Judicial Appointments. https://www.ucl.ac.uk/judicial-institute/sites/judicial-institute/files/judicial_diversity_in_the_uk_and_other_jurisdictions.pdf
242. Tiede, L. B. (2006). Judicial Independence: Often Cited, Rarely Understood. *Journal of Contemporary Legal Issues*, 15(129).
243. Tomić, M., & Spasić, D. (2020). Maskulinitet u profesijama. *Antropologija*, 10(1), 95–110. <http://www.anthroserbia.org/Content/PDF/Articles/A10is1201095110.pdf>
244. Tracy, S. J. (2010). Qualitative Quality: Eight “Big-Tent” Criteria for Excellent Qualitative Research. *Qualitative Inquiry*, 16(10), 837–851. doi: 10.1177/1077800410383121
245. Turner, B. S. (2006). *The Cambridge Dictionary of Sociology*. Cambridge University Press.
246. Ussia, A. (n.d.). *The American Kryptocracy - The Role of Judges Throughout American History*. Honors Capstones (AU). <https://dra.american.edu/islandora/object/0910capstones:52/datastream/PDF/view>
247. Uzelac, A. (1992). Materijalna istina – iskrivljeno ogledalo jedne teorije istine u sudskom postupku. *Zbornik PFZ*, 42(4), 419–432.
248. Villegas, M. G. (2004). On Pierre Bourdieu’s Legal Thought. *Droit et Société*, 56–57, 57–71.
249. Vujčić, V. (1997). Pojam političke kulture. *Politička Misao : Časopis Za Politologiju*, 34(4), 109–128. <https://hrcak.srce.hr/file/155433>
250. Vuković, D. (2019). Advokatura u Srbiji: rezultati empirijskog istraživanja. *Branich, CXXX(1-4 (2017))*.
251. Vuković, D. (2021). *Društvo i pravo - Uvod u sociologiju prava*. Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
252. Vuković, D. (2022a). *Pravna država i poredak u senci - Pravo, institucije i društveni otpori u Srbiji*. Mediterran Publishing.
253. Vuković, D. (2022b). Pravosuđe u post-eri: Institucionalna skepsa kao norma. In M. Jovanović & A. Zdravković (Eds.), *Sudstvo kao vlast* (pp. 35–54). Centar za pravosudna istraživanja (CEPRIS).
254. Vuković, D., Dabetić, V., & Forić, S. (2020). Serbia and Bosnia and Herzegovina: Challenges of Liberalisation and Democratic Consolidation. In R. L. Abel, O. Hammerslev, H. Sommerlad, & U. Schultz (Eds.), *Lawyers in 21st Century Societies - Volume 1: National Reports* (pp. 353–373). Hart Publishing.
255. Vuković, I. (2018). Poredak zločina – Krivično pravo Nezavisne Države Hrvatske. In B. Begović & Z. S. Mirković (Eds.), *Pravni poredak Nezavisne Države Hrvatske* (pp. 145–183). Правни факултет Универзитета у Београду.
256. Vuorikari, R., Punie, Y., Carretero, S., & Van Den Brande, L. (2016). *DigComp 2.0: The digital competence framework for citizens. Update phase 1: The conceptual reference model*.
257. Warren, R. K. (2003). *The Importance of Judicial Independence and Accountability*. National Center for State Courts. <https://ncsc.contentdm.oclc.org/digital/collection/judicial/id/207/>
258. Webb, J. (2004). *The Challenges of Teaching Legal Professionalism*.
259. Weinstein, J. B. (2004). Every Day Is a Good Day for a Judge to Lay Down His Professional Life for Justice. *Fordham Urban Law Journal*, 32(1), 101–138. <https://ir.lawnet.fordham.edu/ulj/vol32/iss1/6>
260. Wenzel, J. P., Bowler, S., & Lanoue, D. J. (1997). Legislating from the State Bench - A Comparative Analysis of Judicial Activism. *American Politics Quarterly*, 25(3), 363–379.
261. Winter, L. B. (2019). Judicial independence in the Member States of the Council of Europe and the EU: Evaluation and Action. *ERA Forum*, 20, 113–127. <https://doi.org/10.1007/s12027-019-00551-3>
262. Zimmerman, I. M. (2006). Helping Judges in Distress. *Judicature*, 90(1).

263. Zvekić, U. (1983). *Profesija sudija - sociološka analiza*. University of Belgrade.
264. Аврамовић, Д. (2015). Ричард Познер подвлачи црту – правни реализам као одговор на изазове данашњице. *Зборник Радова Правног Факултета у Новом Саду*, 3, 1231–1245. <https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0550-2179/2015/0550-21791503231A.pdf>
265. Беговић, Б. et al. (2005а). *Четири године транзиције у Србији*. Центар за либерално-демократске студије. http://www.clds.rs/pdf-s/4_godine_tranzicije.pdf
266. Беговић, Б. (2005b). Економске последице корупције у правосуђу. *Социолошки Преглед*, 39(2), 197–220.
267. Беговић, Б., Мијатовић, Б., & Хибер, Д. (2004). *Корупција у правосуђу*. Студије, Центар за либерално-демократске.
268. Бељански, С. (2018). Патронат на правосуђем - Поводом радног текста амандмана на Устав Републике Србије. *Гласник Адвокатске Коморе Војводине - Часопис За Правну Теорију и Практику*, 78(1–2), 70–89. <chrome-extension://efaidnbnmnibpcajpcglclefindmkaj/https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0017-0933/2018/0017-09331802070B.pdf>
269. Беширевић, В. (2021). *Модел амандмана I до XXXVI на Устав Републике Србије и Модел Уставног закона о изменама и допунама Устава Републике Србије са образложењем*. Центар за правосудна истраживања (ЦЕПРИС).
270. Бешић, М. (2016). Грађанска политичка култура - Србија у Европи. *Социолошки Преглед*, 50(3), 299–326. <https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0085-6320/2016/0085-63201603299B.pdf>
271. Бјелогрић, С., Видојковић, Г., Савић, С., Јеремић, В., & Радишић, Н. (2019). *Однос судова и јавности*. Друштва судија Србије. https://www.sudije.rs/Dokumenta/Publikacije/odnos_sudova_i_javnosti.pdf
272. Бољевић, Д. (2015). Уједначавање судске праксе – између правне сигурности и судијске независности. In *Уједначавање судске праксе – Однос између правне сигурности и судијске независности*. Друштво судија Србије.
273. Бољевић, Д. (2019). *Уставни суд Републике Србије и правосудна реформа*. Досије студио.
274. Васић, Р. (Ed.). (2018). *Номотехника и правничко расуђивање*. Програм Уједињених нација за развој у Србији - Правни факултет Универзитета у Београду.
275. Вида Петровић-Шкоро. (2009). Организација судова и положај судства у Србији. In *Законодавни и институционални оквир независног судства у Републици Србији* (pp. 9–21). Правни факултет у Нишу - Центар за публикације - Фондација Конрад Аденауер, Београд.
276. Видојковић, Г. (2016). *Организација и функционисање српског правосуђа за време уставобранитеља*. Правни факултет Универзитета у Нишу.
277. Вујанић, М., Гортан-Премк, Д., Дешић, М., Драгићевић, Р., Николић, М., Ного, Ј., Павковић, В., Рамић, Н., Стијовић, Р., Радовић-Тешић, М., & Фекете, Е. (2011). *Речник српског језика - измењено и поправљено издање* (М. Николић (Ed.)). Матица Српска. <https://archive.org/details/recnik-srpskoga-jezika-2011/page/430/mode/2up>
278. Вуковић, А. (2008). Ставови српске политичке елите о женама у политици. *Социолошки Преглед*, XLII(3), 343–363.
279. Вуковић, А. (2014). Ставови политичарки о женској политичкој партиципацији у Србији - пет година касније. *Социолошки Преглед*, XLVIII(3), 397–417.
280. Гроздић, Б., & Павловић, З. (2017). *Увод у правну етику*. Универзитет Привредна академија у Новом Саду.
281. Гроздић, В. (2016). Однос државе према професионалном удруживању судија – случај Друштва судија Србије. *Право и Привреда*, 10(12), 89–110.
282. Дабетих, В. (2017). Галиганово схватање Хартове теорије друштвених правила. *Зборник Правног Факултета - Идентитетски Преображај Србије*.
283. Дабетих, В. (2019). Персонална независност судија у Србији – идеал или илузија? *Усклађивање Пословног Права Србије Са Правом Европске Уније*, 521–538.

284. Дабетић, В. (2020). Медији као трећа странка судског поступка – улога „седме силе“ у обавештавању јавности“. In В. Радовић (Ed.), *Усклађивање пословног права Србије са правом Европске уније* (pp. 569–586). Правни факултет Универзитета у Београду.
285. Данић, Д. (1935). О јемствима судијске независности. In *Споменица конгреса правника*. Штампариија и књиговезница “Привредник” Живојин Д. Благојевић.
286. Ђорђевић, А. (1924). *Теорија грађанског судског поступка с погледом на Законик о поступку судском у грађанским парницама за Краљевину Србију* (II). Издавачка књижарница Геце Кона. <https://www.uzzpro.gov.rs/doc/biblioteka/digitalna-biblioteka/1924-teorija-gradskog-sudskog-postupka.pdf>
287. Ђорђевић, М. (2022). Између судства и адвокатуре: професионалне преференције студената права у Србији. *Социолошки Преглед*, 56(2), 680–708. <https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0085-6320/2022/0085-63202202680Q.pdf>
288. Ивошевић, З. (2003). Разлози и пројекти реформе судства. In *Стратегија реформе* (pp. 98–102). Центар за либерално-демократске студије.
289. Илић, А. (2017). Утицај медија на судство. In И. Стефановић & О. Павићевић (Eds.), *Правосуђе и медији* (pp. 367–378). Институт за криминолошка и социолошка истраживања.
290. Иљин, И. (2001). *Пут ка очигледности*.
291. Кандић, Т. (2012). *Судска власт у Уставном и законодавном развоју Републике Србије*. Правни факултет Универзитета у Београду.
292. Ковачевић Куштримовић, Р. (2009). Образовање и стручно усавршавање судија. In М. Лазих & И. Пејић (Eds.), *Законодавни и институционални оквир независног судства у Републици Србији* (pp. 87–97). Правни факултет у Нишу - Центар за публикације - Фондација Конрад Аденауер, Београд.
293. Лазих, М. (2011). *Чекајући капитализам - настанак нових класних односа у Србији*. Службени гласник.
294. Мамула, Ђ. П. (2003). Промена у организацији правосуђа у Републици Србији. In *Стратегија реформе* (pp. 103–110). Центар за либерално-демократске студије.
295. Маринковић, Т. (2004). Правна јемства судијске независности. In *Уставно питање у Србији* (pp. 293–309).
296. Милић, Г. (2012). Етички кодекс Високог савета судства - други део (достојанственост, посвећеност, слобода удруживања и оданост принципима Етичког кодекса). In *Програм обуке за судије прекршајних судова - Етика и управљање судницом*. Правосудна Академија - USAID. [http://www.usudprek.org.rs/pub/download/Program obuke - Etika i upravljanje sudnicom.pdf](http://www.usudprek.org.rs/pub/download/Program%20obuke%20-%20Etika%20i%20upravljanje%20sudnicom.pdf)
297. Недељковић Павловић, Т., Марјановић, С., Марчетић, Д., Ђуричић, Н., Банковић, З., & Пјевовић, М. (2017). *Приручник за примену Закона о парничном поступку*. Форум судија Србије. <https://pars.rs/images/biblioteka/Prirucnik-za-primenu-ZPP-v5.pdf>
298. Ненадић, Б. (2004). Инкомпатибилност функције судије уставног суда са другим функцијама и делатностима - упоредно правни осврт. In Б. Ненадић (Ed.), *Уставни суд Србије - у сусрет новом Уставу*.
299. Орловић, С. (2010а). Кратак осврт на начело поделе власти са историјским и савременим аспектом. *Политичка Ревизија*, 23(1), 39–68.
300. Орловић, С. (2010б). Сталност судијске функције vs. општи реизбор судија у Републици Србији. *Анали Правног Факултета у Београду*, 58(163–186). https://anali.rs/xml/201-2010c/2010-2c/Anali_sveska_2010_58-2.pdf
301. Пајванчић, М. (2009). Уставни принципи независног судства. In М. Лазих & И. Пејић (Eds.), *Законодавни и институционални оквир независног судства у Републици Србији* (pp. 23–35). Правни факултет у Нишу - Центар за публикације и Фондација Конрад Аденауер, Београд.
302. Петров, В. (2014). Предлози за реформу Устава у делу који се односи на правосуђе - преиспитивање Националне стратегије. In *Зборник радова Правног факултета у Нишу* (Vol. 68, Issue LIII, pp. 97–108).
303. Петров, В., & Станковић, М. (2020). *Уставно право*. Правни факултет Универзитета у Београду -

Службени гласник.

304. Петровић, Б. (2016). *Правно на правично суђење у Републици Србији*. Универзитет Џон Незбит.
305. Пилиповић, М. (2016). *Извршна власт у државама насталим распадом Југославије*. Правни факултет Универзитета у Бања Луци.
306. Поповић, М. М. (2014). *Судство у Кнежевини Србији (1838–1869)*. Универзитет у Београду.
307. Радивојевић, З. (2009). Међународни стандарди независног судства. In *Законодавни и институционални оквир независног судства у Републици Србији* (pp. 37–52). Правни факултет у Нишу - Центар за публикације и Фондација Конрад Аденауер, Београд.
308. Ракић-Водинелић, В. (1994). *Правосудно организационо право*. Савремена администрација.
309. Репстад, П. (2019). *Шта је социологија?* Карпос.
310. Салма, М. (2003). Независност судовања. *Зборник Радова Правног Факултета у Новом Саду*, XXXVII(3), 255–264. http://zbornik.pf.uns.ac.rs/images/download/2003/2003-3/doi_10.5937_zrpfns37-0042.pdf
311. Стојановић, З. (2009). Квалитет у адвокатури. In М. Лaziћ & И. Пејић (Eds.), *Законодавни и институционални оквир независног судства у Републици Србији* (pp. 177–182). Правни факултет у Нишу - Центар за публикације и Фондација Конрад Аденауер, Београд.
312. Тасић, Ђ. (1935). О јемствима судске независности. In *Споменица конгреса правника* (pp. 3–16). Штампарија и књиговезница “Привредник” Живојин Д. Благојевић.
313. Трифуновић, С., & Петковић, Б. М. (2017). *Ставови судија и тужилаца о правосуђу у Србији – истраживање, анализа и препоруке*. Алумни клуб Правосудне академије (АКПА). <http://www.alumni-pars.rs/wp-content/uploads/2017/12/СТАВОВИ-СУДИЈА-И-ТУЖИЛАЦА-for-web-final.pdf>
314. Хибер, Д. (2005). Реформа правосуђа и правосудни закони. In Б. et al Беговић (Ed.), *Четири године транзиције у Србији* (pp. 263–278). Центар за либерално-демократске студије. http://www.clds.rs/pdf-s/4_godine_tranzicije.pdf
315. Цветковић, С. (2011). *Између српа и чекића 2 – Политичка репресија у Србији 1953 – 1985*. Службени гласник - Институт за савремену историју.
316. Цветковић, С. (2019). *Између српа и чекића 1 – Ликвидација “народних непријатеља” 944 – 1953*. (друго изда). Службени гласник.

Национални прописи у области судства:

1. Etički kodeks sudija, *Službeni glasnik RS*, br. 96/2010 i 90/2021, <https://www.paragraf.rs/propisi/eticki-kodeks-principi-i-pravila-ponasanja-sudija.html>, приступљено 22. октобра 2022. године.
2. Odluka o sudu za suđenje zločina i prestupa protiv srpske nacionalne časti, *Službeni Glasnik Srbije*. 24. februar 1945. <https://www.uzzpro.gov.rs/doc/biblioteka/bib-propisi/restitucija/6-odluka-o-sudu-za-sudjenje-zlocina.pdf>, приступљено 26 јуна 2020. године.
3. Odluka o ustanovi suda za suđenje zločina i prestupa protiv srpske nacionalne časti, *Službeni Glasnik Srbije*. 24. februar 1945. <https://www.uzzpro.gov.rs/doc/%20biblioteka/bib-propisi/restitucija/5-odluka-o-ustanovi-suda.pdf>, приступљено 26 јуна 2020. године.
4. Uredba o vojnim sudovima NOVJ propisana 24. maja 1944. od vrhovnog komandanta NOV i POJ maršala Jugoslavije Josipa Broza Tita. Arhiv Znaci – Baza podataka o Drugom svetskom ratu na tlu Jugoslavije. <http://znaci.net/arhiv/dokument/6484>, приступљено 26 маја 2020. године.
5. Ustavni zakon o osnovama društvenog i političkog uređenja Federativne Narodne Republike Jugoslavije i saveznim organima vlasti (1953), http://radnici.ba/wp-content/uploads/2018/04/Ustavni_zakon_FNRJ_1953.pdf, приступљено 19. јануара 2021. године.
6. Zakon o pravosudnoj akademiji, *Službeni glasnik RS*, br. 104/2009, 32/2014 - odluka US i 106/2015, https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_pravosudnoj_akademiji.html, приступљено 31. октобра 2022. године.
7. Zakon o sedištim i područjima sudova i javnih tužilaštava, *Službeni glasnik RS* br. 101/2013, https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_sedistima_i_podrucjima_sudova_i_javnih_tuzilastava.html, приступљено 31. октобра 2022. године.
8. Zakon o sudijama, *Službeni glasnik RS*, br. 116/2008, 58/2009 - odluka US, 104/2009, 101/2010, 8/2012 - odluka US, 121/2012, 124/2012 - odluka US, 101/2013, 111/2014 - odluka US, 117/2014, 40/2015, 63/2015 - odluka US, 106/2015, 63/2016 - odluka US, 47/2017 i 76/2021), члан 43. и 45., https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_sudijama.html, приступљено 30. јануара 2023. године.
9. Zakon o uređenju sudova, *Službeni glasnik RS* br. 116/2008, 104/2009, 101/2010, 31/2011 - dr. zakon, 78/2011 - dr. zakon, 101/2011, 101/2013, 106/2015, 40/2015 - dr. zakon, 13/2016, 108/2016, 113/2017, 65/2018 - odluka US, 87/2018 i 88/2018 – odluka US, https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_uredjenju_sudova.html, приступљено 21. октобра 2022. године.
10. Акциони план за период 2022-2026. година, за примену стратегије људских ресурса у правосуђу за период 2022-2026, <https://www.srbija.gov.rs/dokument/45678/strategije-programi-planovi.php>, приступљено 31. октобра 2021. године.
11. Друштво судија Србије, Стандарди судијске етике, Београд 2003, https://www.sudije.rs/images/Standardi_sudijske_etike.pdf, приступљено 17. фебруара 2023. године.
12. Акциони план за спровођење Стратегије развоја правосуђа за период 2020-2025. године у периоду од 2022. до 2025. године, <https://www.srbija.gov.rs/dokument/45678/strategije-programi-planovi.php>, приступљено 31. октобра 2022. године.
13. Закон о Високом савету судства, *Службени гласник РС бр.* 116/2008-21, 101/2010-5, 88/2011-66, 106/2015-62, 76/2021-3, <http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/zakon/2008/116/3/reg>, приступљено 31. октобра 2022. године.
14. Закон о врстама казни 1945, <http://www.smrtinakazna.rs/Portals/0/SrbijaPropisi/Zakon%20o%20vrstama%20kazni%20DFJ%20iz%201945.%20godine..pdf>, приступљено 20. јула 2021. године.
15. Закон о Државном суду за заштиту државе, *Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и*

- Словенаца, бр. 7 од 08.01.1929. године.
16. Закон о заштити јавне безбедности и поретка у држави, *Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, бр. 6 од 06.01.1929. године.
 17. Закон о јавном информисању и медијима, *Службени гласник РС* 83/2014, 58/2015 и 12/2016 – аутентично тумачење, https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_javnom_informisanju_i_medijima.html, приступљено 24. јануара 2023. године.
 18. Закон о краљевској власти и врховној државној управи, *Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, бр. 6 од 06.01.1929. године.
 19. Закон о називу и подели Краљевине на управна подручја, *Службене новине Краљевине Југославије*, бр. 232 од 04.10.1929. године.
 20. Комуникациона стратегија Високог савета судства и судова 2018-2022, USAID Пројекат владавине права (новембар 2018), http://www.up.sud.rs/uploads/useruploads/Documents/-strategija-Visokog-saveta-sudstva-i-sudova_novembar-2018.pdf, приступљено 07. фебруара 2023. године.
 21. Национална стратегија за борбу против корупције у Републици Србији за период од 2013. до 2018. године, *Службени гласник РС* бр. 57/2013, <https://www.vk.sud.rs/sites/default/files/attachments/Nacionalna%20strategija%20za%20borbu%20protiv%20korupcije.pdf>, приступљено 22. октобра 2022. године.
 22. Национална стратегија реформе правосудја за период 2006–2011. године, https://arhiva.mpravde.gov.rs/images/strategija_reforme_pravosudja_cir_no1.pdf, приступљено 1. новембра 2021. године.
 23. Национална стратегија реформе правосудја за период 2013–2018. године, *Службени гласник РС*, број 57 од 3. јула 2013., <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/ostalo/2013/57/1/reg>, приступљено 1. новембра 2021. године.
 24. Прокламација „Моме драгом народу, свим Србима, Хрватима и Словенцима“, *Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, бр. 6 од 06.01.1929. године.
 25. Сретењски устав 1835 година. [http://projuris.org/RETROLEX/Ustav%20Knezevine%20Srbije_Sretenjski%20ustav%20\(1835\).pdf](http://projuris.org/RETROLEX/Ustav%20Knezevine%20Srbije_Sretenjski%20ustav%20(1835).pdf), приступљено 26 октобра 2020.
 26. Стратегија људских ресурса у правосудју за период 2022–2026. године, *Службени гласник РС*, број 133/2021, <https://www.vk.sud.rs/sites/default/files/attachments/СТРАТЕГИЈА%20људских%20ресурса%20у%20правосудју%20за%20период%202022–2026.%20године.pdf>, приступљено 31. октобра 2021. године.
 27. Стратегија развоја правосудја за период 2020–2025. године, *Службени гласник РС* број 101 од 17. јула 2020, <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/strategija/2020/101/1/reg>, приступљено 1. новембра 2021. године.
 28. Устав за Краљевину Србију проглашен 5. јуна 1903 год., обнародован у српским новинама 7. јуна 1903 год., Зборник LVIII, 552 [https://projuris.org/RETROLEX/Ustav%20Kraljevine%20Srbije%20\(1903\).pdf](https://projuris.org/RETROLEX/Ustav%20Kraljevine%20Srbije%20(1903).pdf), приступљено 03. децембра 2020. године.
 29. Устав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца – Видовдански устав, *Службене новине Краљевине СХС*, бр. 142 А/21 <http://mojustav.rs/wp-content/uploads/2013/04/Ustav-iz-1921.-za-sajt.pdf>, приступљено 28. октобра 2020. године.
 30. Устав Републике Србије (2006), https://www.paragraf.rs/propisi/ustav_republike_srbije.html, приступљено 22. јула 2021. године.
 31. Устав Федеративне Народне Републике Србије (1947), http://www.arhivyyu.gov.rs/active/sr-cyrillic/home/glavna_navigacija/leksikon_jugoslavije/konstitutivni_akti_jugoslavije/ustav_fnrj.html, приступљено 30. децембра 2020.

Међународни прописи у области судства:

1. Consultative Council Of European Judges (CCJE), Opinion No. 18 (2015), London, 16 October 2015, "The position of the judiciary and its relation with the other powers of state in a modern democracy", 7, <https://rm.coe.int/16807481a1>, приступљено 08. фебруара 2023. године.
2. European Council, The Hague Programme: Strengthening Freedom, Security and Justice in the European Union, Official Journal of the European Union (2005/C 53/01), [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52005XG0303\(01\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52005XG0303(01)&from=EN), приступљено 20. децембра 2022. године.
3. European Parliament and the Council - Recommendation of the European Parliament and of the Council of 18 December 2006 on key competences for lifelong learning, *Official Journal of the European Union* (2006) L394/10, <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2006:394:0010:0018:en:PDF>, приступљено 11. новембра 2022. године.
4. European Parliament, Judicial Training in the European Union Member States, 2011, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2011/453198/IPOL-JURI_ET\(2011\)453198_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2011/453198/IPOL-JURI_ET(2011)453198_EN.pdf), приступљено 20. децембра 2022. године.
5. IBA Minimum Standards Of Judicial Independence (Adopted in 1982) [https://www.ibanet.org/MediaHandler?id=bb019013-52b1-427c-ad25-a6409b49fe29#:~:text=1%20a\)%20Individual%20judges%20should,not%20subject%20to%20executive%20control.](https://www.ibanet.org/MediaHandler?id=bb019013-52b1-427c-ad25-a6409b49fe29#:~:text=1%20a)%20Individual%20judges%20should,not%20subject%20to%20executive%20control.), приступљено 02. новембра 2022. године.
6. MEDEL - Elements of a European Statute of the Judiciary Palermo Declaration, <https://www.medelnet.eu/images/stories/docs/Palermo.pdf>, приступљено 13. фебруара 2020. године.
7. Preporuka br. R (94) 12 o nezavisnosti, efikasnosti i ulozu sudija, i o značaju njegovih standarda i ostalih međunarodnih standarda za probleme koji postoje u ovoj oblasti, <https://rm.coe.int/ccje-opinion-no-1-serbian/1680a1ca6d>, приступљено 31. октобра 2022. године.
8. Бангалорски принципи судијског понашања, <https://www.vk.sud.rs/sites/default/files/attachments/Bengalorski.pdf>, приступљено 31. октобра 2022. године.
9. Европска повеља о закону за судије, <https://www.vk.sud.rs/sites/default/files/attachments/Evropska%20povelja%20o%20zakonu%20za%20sudije.pdf>, приступљено 31. октобра 2022. године.
10. Основни принципи Уједињених нација (УН) о независности судства <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/basic-principles-independence-judiciary>, приступљено 02. новембра 2022. године.
11. Препорука CM/Rec(2010)12 Комитета министара државама чланицама о судијама: независност, делотворност и одговорности (усвојена од стране Комитета министара 17. новембра 2010. на 1098. састанку заменика министара), <https://www.vk.sud.rs/sites/default/files/attachments/Preporuka%20CM-Rec%282010%29I2%20Komiteta%20ministara%20drzavama%20clanicama%20o%20sudija%20ma%20-%20%20nezavisnost%20C%20delotvornost%20i%20odgovornosti.pdf>, приступљено 31. октобра 2022. године.
12. Препорука бр. R (94) Комитета министара државама чланицама о независности, ефикасности и улози судија, <https://www.vk.sud.rs/sites/default/files/attachments/Preporaka%2094%20R.pdf>, приступљено 31. октобра 2022. године.
13. Софијска декларација о независности и одговорности у правосуђу донета на састанку Генералне скупштине Европске мреже Савета правосуђа [ENCJ] у јуну 2013. године, члан 3 и 4, <https://www.vk.sud.rs/sites/default/files/attachments/Sofijska-deklaracija-2013.pdf>, приступљено 31. октобра 2022. године.

Интернет извори:

1. Aleksandra Petrović, Gradiće se novi sudovi i zatvori, Politika, <https://www.politika.rs/sr/clanak/322585/Gradice-se-novi-sudovi-i-zatvori>, приступљено 06. новембра 2022. године.
2. АКРА: Plate srpskih sudija i tužilaca najniže u regionu, <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/akpa-plate-srpskih-sudija-i-tuzilaca-najnize-u-regionu/>, приступљено 13. фебруара 2023. године.
3. Cambridge Dictionary, Definition of the word *consolidation*, <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/consolidation>, приступљено 06. јануара 2023. године.
4. Cambridge Dictionary, Definition of the word *problem*, <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english-german/problem>, приступљено 06. јануара 2023. године.
5. Cambridge Dictionary, Definition of the word *responsive*, <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/responsive>, приступљено 01. фебруар 2023. године.
6. Cambridge Dictionary, Definition of the word *responsiveness*, <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/responsiveness>, приступљено 01. фебруар 2023. године.
7. Cambridge Dictionary, Definition of the word *unresponsive*, <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/unresponsive>, приступљено 01. фебруар 2023. године.
8. Commentary on the Bangalore Principles of Judicial Conduct, www.unodc.org/res/ji/import/international_standards/commentary_on_the_bangalore_principles_of_judicial_conduct/bangalore_principles_english.pdf, приступљено 10. октобра 2022. године.
9. District Public Prosecutor's Office in Banjaluka, Nove prostorije za saslušanje djece u krivičnom postupku, <https://pravosudje.ba/vstvfo/E/109/article/113685>, приступљено 06. новембра 2022. године.
10. Da li smo dovoljno bogati da imamo nedovoljno plaćeno pravosuđe? – Otvorena vrata pravosuđa, <https://www.otvorenavratapravosudja.rs teme/ostalo/da-li-smo-dovoljno-bogati-da-imamo-nedovoljno-placeno-pravosude>, приступљено 13. фебруара 2023. године.
11. Dnevni evropski servis, <https://dnevnievropskiservis.rs/2-srbija-i-eu/102-vesti/18201-srbija-pala-na-indeksu-demokratije-magazina-ekonomist-i-dalje-manjkava-demokratija>, приступљено 16. фебруара 2023. године.
12. Economist Intelligence, Eiu Report – Democracy Index 2021 – The China Challenge, https://pages.eiu.com/rs/753-RIQ-438/images/eiu-democracy-index-2021.pdf?mkt_tok=NzUzLVJJUS00MzgAAAGCgpnYyexDaXU3NQuM75bQdGGeKmbS4eKEY6HhwEn35ruO7XTCKX93DtBWwP6lHrk8jRkNm0P4lyA2Mo4lrd5GmyRZ7q0SibfzXAOMYX_4PEI1gag, приступљено 16. фебруара 2023. године.
13. Economist Intelligence, Eiu Report – Democracy Index 2022, <https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2022/>, приступљено 16. фебруара 2023. године.
14. EUR-Lex – Access to European Union Law, Accession criteria (Copenhagen criteria), https://eur-lex.europa.eu/summary/glossary/accession_criteria_copenhagen.html, приступљено 26. јула 2021. године.
15. European Commission for Democracy through Law (Venice Commission) – Opinion No. 405/2006 on the Constitution of Serbia, Strasbourg, 19 March 2007, [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2007\)004-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2007)004-e), приступљено 3. новембра 2021. године.

16. European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission) in Cooperation with the Division for Independence and Efficiency of Justice of the Council of Europe CDL(2012)035, The Various Aspects of External and Internal Independence of the Judiciary, Strasbourg 2012, [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL\(2012\)035-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL(2012)035-e), pristupljeno 13. oktobra 2022. godine.
17. European Commission, Revised enlargement methodology: Questions and Answers, Brussels, 5 February 2020, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/fr/ganda_20_182, pristupljeno 26. jula 2021. godine.
18. Evropski pravosudni sistemi – Efikasnost i kvalitet rada pravosuđa, Izveštaj CEPEJ-a br. 23 Izdanje 2016. (podaci iz 2014.), <http://www.coe.int/cepej>, pristupljeno 13. februara 2023. godine.
19. Funkcionalna analiza pravosuđa u Srbiji, Multidonatorski poverenički fond za podršku sektoru pravosuđa u Srbiji, 2014, <https://www.vk.sud.rs/sites/default/files/attachments/Funkcionalna%20analiza%20pravosudja%20u%20Srbiji.pdf>, pristupljeno 13. februara 2023. godine.
20. Forum sudija Srbije – Predlog za unapređenje materijalnog položaja sudija, 2022, <https://forumsudija.org.rs/predlog-za-unapredenje-materijalnog-polozaja-sudija.a228.html>, pristupljeno 13. februara 2023. godine.
21. Freedom House, <https://freedomhouse.org/countries/nations-transit/scores>, pristupljeno 16. februara 2023. godine.
22. Javno tužilaštvo Socijalističke Republike Hrvatske - 1945-1990, Hrvatski državni arhiv, Inventar fonda broj: HR HDA 421, Izradila: Rajka Bućin, Zagreb 2001.
23. Judicial Wellbeing Survey 2021 – Report and Action Plan, https://www.judiciary.uk/wp-content/uploads/2022/03/14.51_Judicial_Wellbeing_Survey_2021_Report_and_Action_Plan_FINAL2_WEB.pdf, pristupljeno 24. januara 2023. godine.
24. Kontekst.io – slični izrazi i sinonimi u savremenom srpskom, hrvatskom i slovenskom <https://www.kontekst.io/srpski/izazovi>, pristupljeno 06. januara 2023. godine.
25. Lyceum iuris, prof. dr Zoran Ivošević, sudija Vrhovnog suda Srbije u penziji – Vrhovni sud Srbije, <https://lyceum.rs/blog/dobro-je-da-je-sudija-tresnjev-progovorio>, pristupljeno 19. oktobra 2021. godine.
26. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC), Judge Victor Reyes, Vicarious trauma experienced by judges and the importance of healing, <https://www.unodc.org/dohadecaration/en/news/2021/26/vicarious-trauma-experienced-by-judges-and-the-importance-of-healing.html>,
27. National Council of Juvenile and Family Court Judges in the United States - Judicial Wellness Initiative, <https://www.ncjfcj.org/judicial-wellness-initiative/>, pristupljeno 08. februara 2023. godine.
28. Office of Democracy and Governance (USAID), Guidance for Promoting Judicial Independence and Impartiality – Revised Edition (PN-ACM-007), 2002, https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PNACM007.pdf, pristupljeno 12. oktobra 2022. godine.
29. Pravni portal – Plate tužilaca u Srbiji, <https://www.pravniportal.com/plate-tuzilaca-u-srbiji/>, pristupljeno 13. februara 2023. godine.
30. Sava Mitrović, Anesa Omeragić, Breaking down Serbia’s 2022 Constitutional Amendments, European Policy Centre, <https://cep.org.rs/en/publications/breaking-down-serbias-2022-constitutional-amendments/>, pristupljeno 05. oktobar 2022.
31. Svetska banka - Multidonatorski fond za podršku pravosuđu, Srbija: Javna potrošnja u pravosuđu - Analiza javne potrošnje i institucija pravosuđa, septembar 2011, [http://www.mdtfjss.org.rs/archive/file/Srbija%20-%20Javna%20potrosnja%20u%20pravosudju%20\(JPEIR\).pdf](http://www.mdtfjss.org.rs/archive/file/Srbija%20-%20Javna%20potrosnja%20u%20pravosudju%20(JPEIR).pdf), pristupljeno 26. oktobra 2021. godine.

32. Sir Gerard Brennan, Chief Justice of Australia, addressing the National Judicial Orientation Programme, Wollongong, Australia, 13 October 1996, https://www.hcourt.gov.au/assets/publications/speeches/former-justices/brennanj/brennanj_wollong.htm, приступљено 08. фебруара 2023. године
33. Towards a Healthy and Sustainable Practice of Law in Canada – Phase I | 2020-2022 Research Report – National Study on the Health and Wellness Determinants of Legal Professionals in Canada, https://flsc.ca/wp-content/uploads/2022/12/EN_Report_Cadieux-et-al_Universite-de-Sherbrooke_FINAL.pdf, приступљено 24. јануара 2023. године.
34. United Nation Office on Drugs and Crime, Judicial independence - The main factors aimed at securing judicial independence, <https://www.unodc.org/e4j/zh/crime-prevention-criminal-justice/module-14/key-issues/1--the-main-factors-aimed-at-securing-judicial-independence.html>, приступљено 12. новембра 2022. године.
35. United Nations Rule of Law Indicators of 2011, http://www.un.org/en/events/peacekeepersday/2011/publications/un_rule_of_law_indicators.pdf, приступљено 10. октобра 2022. године.
36. USAID пројекат владавине права, Анализа спровођења националне стратегије реформе правосуђа за период 2013. – 2018., <https://www.rolps.org/public/documents/upload/%20имплементације%20Националне%20стратегије%20реформе%20правосуђа,%20САЖЕТАК,%20финално,%2001112018.pdf>, приступљено 3. новембра 2021. године.
37. WJP Rule of Law Index – World Justice Project – Global Insights, <https://www.worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/global>, приступљено 10. октобра 2022. године.
38. World Justice Project – Rule of Law Index 2015 https://worldjusticeproject.org/sites/default/files/roli_2015_0.pdf, приступљено 10. октобра 2022. године.
39. World Justice Project – Rule of Law Index 2022 <https://worldjusticeproject.org>, приступљено 17. октобра 2022. године.
40. Quora – What is the difference between a 'problem' and a 'challenge?', <https://www.quora.com/What-is-the-difference-between-a-problem-and-a-challenge>, приступљено 06. јануара 2023. године
41. Апелациони суд у Београду, <http://www.bg.ap.sud.rs/cr/articles/o-apelacionom-sudu/osnivanje-apelacionog-suda/>, приступљено 06. септембра 2022. године.
42. Апелациони суд у Крагујевцу, Информатор о раду за 2022. годину, <http://www.kg.ap.sud.rs/informator-o-radu.html>, приступљено 06. септембра 2022. године.
43. Апелациони суд у Нишу, <http://www.ni.ap.sud.rs/osnivanje%20i%20nadleznost>, приступљено 06. септембра 2022. године.
44. Апелациони суд у Новом Саду, <https://www.ns.ap.sud.rs/nadleznosti-suda/>, приступљено 06. септембра 2022. године.
45. Вредновање рада судија – унапређење ефикасности (ефикасности и квалитета) и независности судија кроз вредновање њиховог рада, Друштво судија Србије, https://www.sudije.rs/files/vrednovanje_rada_sudija_-_cirilica.pdf, приступљено 04. новембра 2022. године.
46. Душанов законик, <https://www.atlantaserbs.com/learnmore/library/DUSANOV-ZAKONIK.pdf>, приступљено 18. септембра 2021.
47. Ђуричић, Зорица Банковић, Миланка Пејовић, *Приручник за примену Закона о парничном поступку*, Форум судија Србије, Београд 2017, <https://pars.rs/images/biblioteka/Prirucnik-za-primenu-ZPP-v5.pdf>, приступљено 3. новембра 2021. године.

48. Европска комисија за демократију путем права (Венецијанска комисија), *Мишљење о Уставу Србије усвојено од стране Комисије на 70. пленарној седници (бр. 405/2006)*, CDL-AD(2007)004, Стразбур 19. март 2007,
[https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2007\)004-srb](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2007)004-srb), приступљено 04. октобар 2022.
49. Историјат Врховног Касационог суда, <https://www.vk.sud.rs/sr/ucmopujam-cyda>, приступљено 26. децембра 2021. године.
50. О адвокатури и судству, Миша Мајић, <https://misamajic.com/2015/12/07/o-advokaturi-i-sudstvu/>, приступљено 20. јула 2021. године.
51. Рената Павешковић, *Анализа утицаја инфраструктурних и људских ресурса на ефикасност рада судства*, Друштво судија Србије,
<https://www.sudije.rs/Dokumenta/Objave/2021%2012%2006%20Analiza%20uticaja%20infrastrukturnih%20i%20ljudskih%20resursa%20na%20efektivnost%20rada%20sudstva,%20Renata%20Pavešković.pdf>, приступљено 5. априла 2023. године.
52. Република Србија – О Вишем суду у Краљеву, <https://www.kv.vi.sud.rs/>, приступљено 11. октобра 2021.
53. Саслушање извршног директора Сундар Пичаија (*Sundar Pichai*) компаније Google од стране Конгреса у Америци, *Google's congressional hearing highlights in 11 minutes*
<https://www.youtube.com/watch?v=-nSHiHO6QJI>, приступљено 11. новембра 2022. године.
54. Списак судија Врховног касационог суда у Србији на да 30. децембар 2022. године,
<https://www.vk.sud.rs/sr/cnusak-sudija-vrhovnog-kasacionog-suda>, приступљено 02. јануара 2023. године.
55. The Venice Commission Rule of Law Checklist of 2016,
www.venice.coe.int/images/SITE%20IMAGES/Publications/Rule_of_Law_Check_List.pdf, приступљено 10. октобра 2022. године.
56. Треће заседање Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије и заседање привремене народне скупштине 7–26 август 1945 – стенографске белешке. <http://www.sistory.si/11686/991>., приступљено 04. новембра 2020. године.
57. Устав Савезне Федеративне Републике Југославије (1974), <http://mojustav.rs/wp-content/uploads/2013/04/Ustav-SFRJ-iz-1974.pdf>, приступљено 1. фебруара 2021.
58. Форум судија, *Blagovremeni izbor sudija – predlog izmena normativnog okvira*,
<https://forumsudija.org.rs/blagovremeni-izbor-sudija-predlog-izmena-normativnog-okvira.a190.html>, приступљено 04. новембра 2022. године.

ПРИЛОЗИ I

1. Списак питања за упитник

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ

УПИТНИК

Поштовани/а судија,

Позивам Вас да учествујете у упитнику - **Изаови консолидације судства као независне гране власти у Србији на почетку 21. века**. Овај упитник је део научног истраживања које спроводим у оквиру израде своје докторске дисертације, са примарним циљем да анализирам карактеристике *судијске културе судија у Србији*.

Свим испитаницима је гарантована **АПСОЛУТНА АНОНИМНОСТ**. Подаци добијени овим истраживањем биће коришћени **искључиво у научне сврхе**, за израду докторске дисертације и писање научних радова. Истраживање је **добровољно**, а приближно време за попуњавање упитника је **од 10 до 15 минута**.

Сви подаци прикупљени путем ове анкете су **ПОТПУНО АНОНИМНИ**, без могућности накнадне идентификације појединаца, а такође и обједињени, како би се искључило евентуално нарушавање поверљивости.

Ако желите да учествујете у истраживању, молим Вас да **ОДГОВОРИТЕ НА СВАКО ПИТАЊЕ** како би упитник био потпун и валидан. Када завршите, вратите упитник у коверту и залепите је. Ако не желите да учествујете или сте већ попунили онлајн упитник, само вратите упитник у коверту и залепите је.

Ово емпиријско истраживање спроводим испред **Правног факултета Универзитета у Београду** и уз подршку декана проф. др Зорана Мирковића. Желим да додам, да је сав мој досадашњи научни рад био посвећен истраживању различитих аспеката судијске независности, са жељом и вером да струка и наука уједињени, могу да унапреде положај судија у Србији, као један од основних темеља правне државе и гарант владавине права. По окончању истраживања, све релевантне податке ћу доставити свим судовима у Србији како бисте могли да се упознате са резултатима истраживања које је реализовано уз Вашу помоћ.

Хвала Вам што ћете одвојити време и попуњавањем овог упитника дати допринос унапређењу и разумевању судијске културе судија у Србији!

МА Валерија Дабетић
Асистенткиња
Правни факултет
Универзитет у Београду

1. Процените у којој мери су следећи разлози утицали на Ваш избор ДА ПОСТАНЕТЕ СУДИЈА? (Заокружите одговор у СВАКОМ РЕДУ)	1 никакав утицај	2 веома мали утицај	3 умерен утицај	4 јак утицај	5 пресудан утицај
Одувек сам знао/ла да ћу ту пронаћи себе	1	2	3	4	5
Друштвени углед	1	2	3	4	5
Жеља родитеља	1	2	3	4	5
Могућност да лично допринесем задовољењу правде	1	2	3	4	5
Сигурност радног места	1	2	3	4	5
Жеља да помогнем другима	1	2	3	4	5
Самосталност у раду	1	2	3	4	5
Добре могућности за напредовање	1	2	3	4	5
Релативно добра примања	1	2	3	4	5
Утицај професора на факултету	1	2	3	4	5
Могућност да се утиче на друштвене токове	1	2	3	4	5
Добри услови рада	1	2	3	4	5
Интересовање за правни поступак	1	2	3	4	5
Нисам имао/ла бољи избор	1	2	3	4	5
Нешто друго	1	2	3	4	5

2. Које би карактеристике по Вашем мишљењу требало да има ИДЕАЛАН СУДИЈА? (Заокружите одговор у СВАКОМ РЕДУ)	1 уопште није важно	2 углавном није важно	3 нити важно, нити неважно	4 углавном је важно	5 изузетно је важно
Теоријско знање потребно за обављање судијске функције	1	2	3	4	5
Практично знање потребно за обављање судијске функције	1	2	3	4	5
Вештине потребне за ефикасну примену специфичних правничких знања у решавању судских предмета	1	2	3	4	5
Моралне особине (поштење, савесност, правичност, достојанственост, истрајност, узорност)	1	2	3	4	5
Чување угледа судије и суда у служби и изван ње	1	2	3	4	5
Свест о друштвеној одговорности	1	2	3	4	5
Независност и непристрасност	1	2	3	4	5
Преузимање одговорности за унутрашњу организацију	1	2	3	4	5
Политичка подобност	1	2	3	4	5
Спремност да се увек изађе у сусрет жељама надређених	1	2	3	4	5
Личне везе и познанства са носиоцима власти	1	2	3	4	5
Личне везе и познанства са важним привредним субјектима	1	2	3	4	5
Познанства и умреженост са људима из струке	1	2	3	4	5

3. Које карактеристике по Вашем мишљењу УОБИЧАЈЕНО ИМАЈУ СУДИЈЕ у Србији? (Заокружите одговор у СВАКОМ РЕДУ)	1 уопште не поседује	2 углавном не поседује	3 нити поседује, нити не поседује	4 углавном поседује	5 готово увек поседује
Теоријско знање потребно за обављање судијске функције	1	2	3	4	5
Практично знање потребно за обављање судијске функције	1	2	3	4	5

Вештине потребне за ефикасну примену специфичних правничких знања у решавању судских предмета	1	2	3	4	5
Моралне особине (поштење, савесност, правичност, достојанственост, истрајност, узорност)	1	2	3	4	5
Чување угледа судије и суда у служби и изван ње	1	2	3	4	5
Свест о друштвеној одговорности	1	2	3	4	5
Независност и непристрасност	1	2	3	4	5
Преузимање одговорности за унутрашњу организацију	1	2	3	4	5
Политичка подобност	1	2	3	4	5
Спремност да се увек изађе у сусрет жељама надређених	1	2	3	4	5
Личне везе и познанства са носиоцима власти	1	2	3	4	5
Личне везе и познанства са важним привредним субјектима	1	2	3	4	5
Познанства и умреженост са људима из струке	1	2	3	4	5

4. У којој мери сматрате да је судство у Србији независно? (Заокружите само један одговор)

уопште није независно						изузетно независно
1	2	3	4	5	6	7

5. Ранија истраживања и пракса су показали да одређени ЕКОНОМСКИ ФАКТОРИ имају утицаја на консолидацију судства као независне гране власти. Молим Вас да за сваки наведени фактор процените у којој мери НА ВАС ЛИЧНО УТИЧЕ, односно колико га опажите као значајну препреку/изазов за независно обављање судијске функције. (Заокружите одговор у СВАКОМ РЕДУ)

	1 никакав утицај	2 мали утицај	3 умерен утицај	4 велики утицај	5 пресудан утицај
Судски буџет (који одређује извршна власти)	1	2	3	4	5
Висина плате	1	2	3	4	5
Каријерно напредовање	1	2	3	4	5
Нespoјивост судијске функције са разним другим пословима	1	2	3	4	5
Материјалне гаранције које пружа висина пензије	1	2	3	4	5
Техничка опремљеност просторија у којима радите	1	2	3	4	5
Дигитална писменост судија тј. способност рада на рачунару и коришћење интернета у циљу обављања радних задатака	1	2	3	4	5
Сигурност радног места (сталност судијске функције)	1	2	3	4	5
Број судијских помоћника	1	2	3	4	5
Број предмета/обим посла	1	2	3	4	5
Законом прописани рок за доношење одлуке	1	2	3	4	5

6. Имајући у виду све претходно излистане факторе, означите које стратегије сте до сада применили у превазилажењу тих изазова, и у којој мери је свака стратегија (коју сте применили) била делотворна. (Заокружите одговор у СВАКОМ РЕДУ)

	0 нисам применио/ла	1 нимало	2 врло мало	3 умерено	4 веома делотворна	5 у потпуности
Помоћ сам тражио/ла у оквирима судске професије (колеге, председник суда, Високи савет судства и слично)	0	1	2	3	4	5
Обратио/ла сам се удружењу судија	0	1	2	3	4	5
Подршку сам потражио/ла од представника других грана власти	0	1	2	3	4	5

Подршку сам потражио/ла ван судске професије (међународне организације, НВО сектор и слично)	0	1	2	3	4	5
Обратио/ла сам се јавности путем медија	0	1	2	3	4	5
Подршку сам тражио/ла у свом приватном окружењу	0	1	2	3	4	5
Никоме се нисам обраћао/ла за помоћ	0	1	2	3	4	5
Нешто друго	0	1	2	3	4	5

7. Уколико нисте применили неку од наведених стратегија, наведите који су били разлози за то (могуће је заокружити више одговора):

Применио/ла сам неку/све од наведених стратегија	А
Задовољан/на сам постојећим <i>de iure</i> и <i>de facto</i> стањем у судству	Б
Судије би требало само да суде	В
Желео/ла сам, али нисам имао/ла времена	Г
Предлози из струке се никад не уважавају, зашто бих се уопште трудио/ла?	Д
Покушао/ла сам, али нисам успео/ла и нећу више покушавати	Ђ
Нешто друго	Е

8. Ранија истраживања и пракса су показали да одређени ДРУШТВЕНО-ПОЛИТИЧКИ ФАКТОРИ могу утицати на Ваш положај и могућност независног рада. Молим Вас да за сваки од наведених фактора процените у којој мери утиче на ВАС ЛИЧНО, односно колико га опажате као значајну препреку/изазов за независно обављање судијске функције. (Заокружите одговор у СВАКОМ РЕДУ)	1 никакав утицај	2 мали утицај	3 умерен утицај	4 велики утицај	5 пресудан утицај
Постојећи законски оквир који регулише област од интереса за Вашу професију	1	2	3	4	5
Друштвено-економски положај странке у поступку (материјално стање, криминолошка прошлост, везе са извршном влашћу)	1	2	3	4	5
Економско-политички положај адвоката	1	2	3	4	5
Различити (ин)директни утицаји колега судија	1	2	3	4	5
Различити (ин)директни утицаји од стране председника суда	1	2	3	4	5
(Ин)директни утицаји од стране хијерархијски виших судијских инстанци	1	2	3	4	5
Постојање злоупотреба у форми криминала и корупције од стране припадника Ваше професије	1	2	3	4	5
(Ин)директни утицај од стране вршилаца извршне и законодавне власти (посланици, министри, државни службеници, полиција)	1	2	3	4	5
Медијско извештавање (коментарисање пресуда и личности судије, афере)	1	2	3	4	5
Утицаји који долазе из Вашег приватног окружења (познаник, пријатељ, члан породице)	1	2	3	4	5
Атмосфера општег притиска на судије	1	2	3	4	5

9. Имајући у виду све претходно излистане факторе, означите које стратегије сте до сада применили у превазилажењу тих изазова, и у којој мери је свака стратегија (коју сте применили) била делотворна. (Заокружите одговор у СВАКОМ РЕДУ)	0 нисам применио/ла	1 нимало	2 врло мало	3 умерено	4 веома делотворна	5 у потпуности
Помоћ сам тражио/ла у оквирима судске професије (колеге, председник суда, Високи савет судства и слично)	0	1	2	3	4	5
Обратио/ла сам се удружењу судија	0	1	2	3	4	5
Подршку сам потражио/ла од представника других грана власти	0	1	2	3	4	5

Подршку сам потражио/ла ван судске професије (међународне организације, НВО сектор и слично)	0	1	2	3	4	5
Обратио/ла сам се јавности путем медија	0	1	2	3	4	5
Подршку сам тражио/ла у свом приватном окружењу	0	1	2	3	4	5
Никоме се нисам обраћао/ла за помоћ	0	1	2	3	4	5
Нешто друго	0	1	2	3	4	5

10. Уколико нисте применили неку од наведених стратегија, наведите који су били разлози за то (могуће је одабрати више одговора):

Применио/ла сам неку/све од наведених стратегија	А
Задовољан/на сам постојећим законским оквиром и <i>de facto</i> стањем у судству	Б
Судије би требало само да суде	В
Желео/ла сам, али нисам имао/ла времена	Г
Предлози из струке се никад не уважавају, зашто бих се уопште трудио/ла?	Д
Покушао/ла сам, али нисам успео/ла и нећу више покушавати	Ђ
Нешто друго	Е

11. Ранија истраживања и пракса су показали да одређени КУЛТУРНО-ПРОФЕСИОНАЛНИ ФАКТОРИ имају утицаја на консолидацију судства као независне гране власти. Молимо Вас процените у коликој мери, по Вашем мишљењу, сваки од фактора доприноси ГЕНЕРАЛНО независном обављању судијске функције. (Заокружите одговор у СВАКОМ РЕДУ)

	1 уопште не доприноси	2 углавном не доприноси	3 нити доприноси, нити не доприноси	4 углавном доприноси	5 изразито доприноси
Учешће у креирању законског оквира од значаја за судијску професију	1	2	3	4	5
Чланство у професионалним удружењима судија	1	2	3	4	5
Активан ангажман у раду судијских удружења	1	2	3	4	5
Заступање интереса удружења у јавном простору	1	2	3	4	5
Законом дозвољено лично и професионално иступање у медијима	1	2	3	4	5
Обраћање грађанима путем друштвених мрежа (блог, кратки клипови)	1	2	3	4	5
Међународна сарадња (интернационалне конференције, контакти са колегама из иностранства)	1	2	3	4	5
Лични и професионални интегритет судије	1	2	3	4	5
Лично усавршавање (учење језика, дигитална писменост, обуке итд)	1	2	3	4	5
Континуирано професионално усавршавање (семинари, стручне праксе итд)	1	2	3	4	5
Непристрасно и независно пресуђивање	1	2	3	4	5
Пасивни отпор (обустава рада, симболички протест, инертан рад)	1	2	3	4	5
Нешто друго	1	2	3	4	5

12. Имајући у виду Ваше мишљење о значају сваког од претходно наведених фактора/активности, молим Вас да наведете које од ових активности сте ВИ ЛИЧНО предузели/спровели у свом досадашњем раду, и процените успешност сваке конкретне активности у унапређењу независности судијске функције из Вашег личног угла. (Заокружите одговор у СВАКОМ РЕДУ)

	0 нисам применио/ла	1 нимало	2 врло мало	3 умерено	4 веома	5 у потпуности
--	---------------------------	-------------	-------------------	--------------	------------	----------------------

Учешће у креирању законског оквира од значаја за судијску професију	0	1	2	3	4	5
Чланство у професионалним удружењима судија	0	1	2	3	4	5
Активан ангажман у раду судијских удружења	0	1	2	3	4	5
Заступање интереса удружења у јавном простору	0	1	2	3	4	5
Законом дозвољено лично и професионално иступање у медијима	0	1	2	3	4	5
Обраћање грађанима путем друштвених мрежа (блог, кратки клипови)	0	1	2	3	4	5
Међународна сарадња (интернационалне конференције, контакти са колегама из иностранства)	0	1	2	3	4	5
Лични и професионални интегритет судије	0	1	2	3	4	5
Лично усавршавање (учење језика, дигитална писменост, обуке итд)	0	1	2	3	4	5
Континуирано професионално усавршавање (семинари, стручне праксе итд)	0	1	2	3	4	5
Непристрасно и независно пресуђивање	0	1	2	3	4	5
Пасивни отпор (обустава рада, симболички протест, инертан рад)	0	1	2	3	4	5
Нешто друго	0	1	2	3	4	5

13. Уколико нисте применили неку од наведених стратегија, наведите који су били разлози за то (могуће је одабрати више одговора):

Применио/ла сам неку/све од наведених стратегија	А
Задовољан/на сам постојећим законским оквиром и <i>de facto</i> стањем у судству	Б
Судије би требало само да суде	В
Желео/ла сам, али нисам имао/ла времена	Г
Предлози из струке се никад не уважавају, зашто бих се уопште трудио/ла?	Д
Покушао/ла сам, али нисам успео/ла и нећу више покушавати	Ђ
Нешто друго	Е

14. Најшире посматрано, на независност судства могу утицати разни економски, политички и културно-професионални фактори. Молим Вас да на понуђеној скали одаберете по један број за сваки од ових фактора. (Заокружите одговор у СВАКОМ РЕДУ)

	1 има највише утицаја	2 нешто мање утиче	3 најмање утиче
Економски фактори	1	2	3
Политички фактори	1	2	3
Културно-професионални фактори	1	2	3

15. Молим Вас да оцените у којој мери би сваки од наведених актера ТРЕБАЛО ДА се ангажује у унапређењу независности судства. (Заокружите одговор у СВАКОМ РЕДУ)

	1 уопште не	2 углавном не	3 и да и не	4 углавном да	5 у потпуности да
Судије Врховног касационог суда	1	2	3	4	5
Судије апелационих судова	1	2	3	4	5
Високи савет судства	1	2	3	4	5
Председници судова	1	2	3	4	5
Струковна удружења судија	1	2	3	4	5
Професори правних факултета	1	2	3	4	5
Министарство правде	1	2	3	4	5
Народна скупштина	1	2	3	4	5
Председник државе	1	2	3	4	5
Судије појединци	1	2	3	4	5
Међународне институције	1	2	3	4	5
НВО сектор	1	2	3	4	5
Грађани	1	2	3	4	5
Неко други	1	2	3	4	5

16. Молим Вас да оцените у којој мери се сваки од наведених актера СТВАРНО ангажује у унапређењу независности судства. (Заокружите одговор у СВАКОМ РЕДУ)	1 уопште не	2 углавном не	3 и да и не	4 углавном да	5 у потпуности да
Судије Врховног касационог суда	1	2	3	4	5
Судије апелационих судова	1	2	3	4	5
Високи савет судства	1	2	3	4	5
Председници судова	1	2	3	4	5
Струковна удружења судија	1	2	3	4	5
Професори правних факултета	1	2	3	4	5
Министарство правде	1	2	3	4	5
Народна скупштина	1	2	3	4	5
Председник државе	1	2	3	4	5
Судије појединци	1	2	3	4	5
Међународне институције	1	2	3	4	5
НВО сектор	1	2	3	4	5
Грађани	1	2	3	4	5
Неко други	1	2	3	4	5

17. Како видите улогу Ваше професије у друштву?

Упишите свој одговор:

18. Шта је потребно урадити како би судство било независно од спољних/унутрашњих утицаја?

Упишите свој одговор:

СОЦИО – ДЕМОГРАФСКИ ПОДАЦИ

1. Пол:

Мушки	А
Женски	Б

2. Колико имате година?

Мање од 35 година	А
Од 36 до 45 година	Б
Од 46 до 55 година	В
Од 56 до 65 година	Г
Преко 65 година	Д

3. Место становања:

Београд	А
Регионални центар (градови до 500.000 становника)	Б
Већи и средњи град (25.000-100.000 становника)	В
Мали град (до 25.000 становника)	Г
Село (испод 5.000 становника)	Д

4. Врста суда у којем радите:

Основни суд	А
Виши суд	Б
Апелациони суд	В

5. Колико година обављате судску функцију?

Од 1 до 5 година	А
Од 6 до 10 година	Б
Од 11 до 15 година	В

Од 16 до 20 година	Г
Од 21 до 25 година	Д
Преко 25 година	Ђ

6. Област у којој судите:	
Кривица	А
Парница	Б
Ванпарница	В
Извршење	Г

7. Која је била Ваша просечна оцена на основним студијама?
Упишите свој одговор:

8. Како бисте на скали од 1-7 оценили своје задовољство послом?						
нисам уопште задовољан						веома сам задовољан
1	2	3	4	5	6	7

9. Којег удружења судија сте члан или сте били члан?
Упишите свој одговор:

10. Уколико сте члан неког удружења судија, који је био Ваш мотив да то постанете (можете одабрати више одговора):	
Нисам члан ниједног удружења	А
Удружење се бави питањима од суштинског значаја за положај судија у нашем друштву	Б
Заступање интереса судијске професије пред надлежним државним органима	В
Веће могућности да унапредимо законски оквир који регулише област судијске професије	Г
Едукације и обуке које се организују у оквиру удружења	Д
Могућност за међународну сарадњу	Ђ
Удружење ме је заштитило када сам био/била нападнут/а	Е
Преко удружења можемо најбоље да комуницирамо са грађанима	Ж
Нешто друго	З

11. Уколико нисте члан ниједног удружења означите разлоге за то (можете одабрати више одговора):	
Члан сам удружења	А
Удружења нам нису била потребна	Б
Судије би требало само да суде	В
Немам поверења у постојећа удружења	Г
Нико из нашег суда није члан, па нисам ни ја	Д
Не желим никоме да се замерам	Ђ
Нешто друго	Е

12. Ваш коментар о истраживању/предлог за унапређење истраживања:
Упишите свој одговор:

13. Ако желите да учествујете у каснијим фазама истраживања и/или добијете неке прелиминарне резултате или сажетак научног рада, можете нам оставити свој контакт:
Упишите свој одговор:

ХВАЛА ВАМ НА ИЗДВОЈЕНОМ ВРЕМЕНУ И ТРУДУ!

2. Водич за интервју

Водич за интервју

- Након личног представљања, на самом почетку разговора објаснити саговорнику каква је ово врста интервјуа (полуструктурирани) и која је његова научна сврха. Нагласити да њихов индивидуални допринос има велики значај за ово истраживање и стварати сигурну атмосферу у којој не постоје „тачни“ или „нетачни“ одговори. Упознати саговорника са правилима истраживачке етике, начинима заштите њихове приватности и анонимности и затражити дозволу, тј. сагласност за снимање разговора.

- Почети разговор са неким уводним питањима – нпр.. „Ако сте сагласни, можда сада можемо да почнемо са интервјуом. Желела бих да сазнам нешто више о вама. Можете ли ми рећи нешто више о својој професионалној каријери и зашто сте одабрали баш овај позив.“

Питања су организована око три групе тема, које треба да испитају постојање, степен и разлоге личног / колективног/ институционалног (не)ангажовања и (не)активизма на унапређењу професионалног положаја судија у Србији

I. Судијска независност и степен њене институционалне остварености

1. Како бисте ви дефинисали *судску независност*? Шта за вас то значи?
2. Шта мислите, какав треба да буде однос судске гране власти са осталима? Зашто? Да ли је ситуација таква у Србији? Ако није, каква је у Србији? Зашто је таква каква јесте?
3. Каква треба да буде улога *судске гране власти у друштву*? (промене, бољитак, прогрес)? Да ли је таква ситуација у Србији? Каква је ситуација у Србији? Зашто?
4. Да ли сматрате да би таква ситуација требала да се *промени*? Ко ту промену може да изврши/иницира и како?

II. Друштвена улога судија као професионалне заједнице

1. Шта мислите, да ли и како судије могу да утичу на промену те ситуације?
2. Шта *треба* да радите да бисте ту ситуацију променили?
3. Да ли судије имају капацитет да се боре за независност?
4. Да ли мислите да су судије као друштвена група активни и ангажовани у конституисању независног правосуђа? Зашто јесу/нису?

III. Шта судија појединац мисли, вреднује и *de facto* ради како би унапредио свој положај?

1. Како изгледа Ваш један *уобичајени радни дан*?
2. Да ли сте члан неког *струковног/професионално удружења судија у Србији/ у иностранству*? Зашто јесте/нисте? Ако јесте, да ли сте на некој позицији у том удружењу (председник, заменик председника, управни одбор, надзорни одбор)? Зашто јесте/нисте?
3. Да ли сте учествовали у *радној групи за израду предлога закона* који се односе на положај судија у Србији? Зашто јесте/нисте?

4. Да ли сте учествовали на *јавним расправама* из области права, правног система и функционисања судства? Зашто јесте/нисте?
5. Да ли сте самостално/са колегама *поднели неку иницијативу или предлог закона* који се односе на положај судија у Србији? Зашто јесте/нисте?
6. Да ли се *додатно едукујете* у области у којој судите? На који начин?
7. Да ли сте написали *неко мишљење, чланак* за домаћи/страни научни часопис?
8. Да ли се *обраћате јавности*? Зашто јесте/нисте? На који начин?
9. Да ли *држите стручна предавања*? Зашто јесте/нисте?
10. Како проводите своје *слободно време*?

Важно је да се интервју оконча у позитивном расположењу, те зависно од саговорника, поставити питања као што су „Према Вашем мишљењу, шта судије треба да раде у будућности како би унапредили свој професионални положај?” или „Да ли мислите да постоје питања која су важна, али која нису обрађена у овом интервјуу?” или „Имате ли Ви неких питања за мене?”.

3. Образац за писмену сагласност испитаника

ПОЗИВ ЗА УЧЕШЋЕ – Овим путем желим да Вас замолим да учествујете у научном истраживању које спроводим самостално у оквиру израде своје докторске дисертације, са примарним циљем да испитам степен судијске културе судија у Србији. Конкретније, у овом истраживању бавим се утицајем економских, политичких и културних фактора на могућности судске власти да се консолидује као независна грана власти, покушавам да установим међусобни однос и интензитет утицаја ових друштвених фактора на независност судија, како бих емпиријски установила какав је положај судијске професије у савременом српском друштву и са којим препрекама се суочавају носиоци ових функција у вршењу правосудних овлашћења.

СВРХА – Подаци добијени овим истраживањем биће коришћени искључиво у научне сврхе, за израду докторске дисертације и писање научних радова, а резултати овог истраживања ће допринети, да се на научно утемељен начин утврди степен судијске културе судија у Србији. Циљ овог истраживања је да открије неке ставове и процесе о којима за сада не постоје систематизовани подаци, те би Ваш допринос као представнике ове струке, много значао.

ТРАЈАЊЕ – Од Вас се очекује да попуните упитник који ће вам одузети око 15-20 мин, или да као саговорник учествујете у интервјуу.

РИЗИК – Учешће у истраживању не носи никакав ризик по Ваше физичко или ментално здравље, нити ће имати утицаја на Ваше расположење или самопроцену.

ДОБРОВОЉНОСТ – Учешће у истраживању је добровољно и од учешћа се може одустати у било ком моменту без потребе да објасните личне разлоге. У случају да се одлучите да учествујете у интервјуу, уз Вашу усмену дозволу, интервју ће бити сниман. Ако то не дозволите, водићу писане белешке.

ПРИВАТНОСТ – АНОНИМНОСТ – Подаци ће се прикупљати и чувати на анониман начин и нико неће моћи да доведе у везу податке са конкретним испитаником/саговорником. На овај начин је свим испитаницима/саговорницима гарантована анонимност, што значи да се ни на једном месту, никада неће написати или поменути Ваше име, нити ће Вам се приписати нека изјава или став. У свим текстовима у којима будем користила Ваше одговоре/наративе, означаваћу их шифрама (нпр. испитаник 1) и само ћу ја, која сам водила интервју и обрађивала добијене податке знати шта сте изјавили. Сходно томе, ни на једном месту се неће појавити нити један податак који повезује Вас лично са анкетом/интервјуом или било којим ставом или одговором који сте дали. На чување тајности и поверљивости података обавезује ме истраживачка етика и вишегодишње истраживачко искуство.

ЗАВРШНЕ ИНФОРМАЦИЈЕ – О осталим информацијама о овом истраживању можете контактирати мене као носиоца истраживања, Валерија Дабетић, свакога радног дана на имејл адресу valerija.dabetic@ius.bg.ac.rs.

Ако одлучите да учествујете у овом истраживању, потписивањем овог документа изјављујете да сте писмено обавештени о овом научном истраживању, да сте у потпуности разумели горе наведене информације и да добровољно узимате учешће у истраживању.

Потпис учесника

Датум и место

Потпис особе која је добила валидну сагласност

4. Информације за учеснике у истраживању

Изјава о чувању анонимности испитаника

Овим путем се обавезујем да ћу све податке прикупљене у оквиру научног истраживања **Изазови консолидације судства као независне гране власти у Србији на почетку 21. века** чувати на адекватан начин, да ћу бринути о заштити приватности учесника и да нико неће моћи да доведе у везу податке са конкретним испитаником/саговорником. Додатно, ни на једном месту, никада нећу написати или поменути име учесника истраживања, нити ћу им приписати неку изјаву или став. У свим текстовима у којима будем користила добијене одговоре/наративе, означаваћу их шифрама (нпр. испитаник 1) и само ћу ја, која сам водила интервју и обрађивала добијене податке знати шта су учесници изјавили. Сходно томе, ни на једном месту се неће појавити нити један податак који повезује учеснике лично са анкетом/интервјуом или било којим ставом или одговором који су дали. На чување тајности и поверљивости података обавезује ме истраживачка етика и вишегодишње истраживачко искуство.

Подаци добијени овим истраживањем биће коришћени искључиво у научне сврхе, за израду докторске дисертације и писање научних радова, а резултати овог истраживања ће допринети, да се на научно утемељен начин утврди степен судијске културе судија у Србији. Циљ овог истраживања је да открије неке ставове и процесе о којима за сада не постоје систематизовани подаци, те би Ваш допринос као представника ове струке, много значио. Како би узорак истраживања био репрезентативан, баш Ви сте изабрани насумичним одабиром тј. методом простог случајног узорка, стога је за добијање реалне слике и објективности резултата пожељно да баш Ви прихватите учешће.

Дозволите ми да Вам се још једном захвалим што ћете одвојити време и учествовати у овом научном истраживању и тиме дати допринос разумевању судијске културе судија у савременој Србији!

Асистенткиња Правног факултета
Универзитета у Београду
МА Валерија Дабетић

Декан Правног Факултета
Универзитета у Београду
др Зоран Мирковић

У Београду,
26. маја 2021. године

5. Молба правосудним институцијама да узму учешће у истраживању

Поштовани/а,

Зовем се Валерија Дабетић и асистенткиња сам на Правном факултету Универзитета у Београду, на предметима Основи социологије права и Правна етика. Обраћам Вам се са молбом да узмете учешће у научном истраживању које спроводим у сврху израде своје докторске дисертације, под називом „**Изазови консолидације судства као независне гране власти у Србији на почетку 21. века**“. У раду се бавим судијском културом судија у Србији као „свим оним што обликује начин на који се обавља и вреднује рад судија у одређеним правним системима“.

У том погледу, од суштинске важности је да сагледам и разумем судијску перспективу и перцепцију наведених фактора, јер сматрам да би без тога мој научни рад био непотпун и без практичне вредности. Сходно томе спроводим упитник на узорку **свих судија који раде у судовима опште надлежности у Србији**. Истраживање је потпуно **анонимно**, а добијени резултати ће бити коришћени **искључиво у научне сврхе**, за израду докторске дисертације и писање научних радова.

Након објављивања свог рада, све релевантне налазе бих доставила и Вашем суду, наравно ако желите, јер сам дубоко уверена да ово истраживање може да да значајан допринос разумевању ставова и мишљења српских судија поводом различитих сегмената судијског рада.

Желим да додам, да се већ 8 година интензивно бавим различитим аспектима судијског рада, са жељом и вером да струка и наука уједињени могу заједно да унапреде положај судија у Србији, као један од основних темеља правне државе и гарант владавине права.

У прилогу Вам достављам:

1. **Позивно писмо** за учешће које је потребно доставити свим судијама у Вашем суду, заједно са следећим линком за онлајн упитник
<https://docs.google.com/forms/d/1EDkvQ3mySJEtYsAxuTTrXIKsN-7GpJOyXEVO1M-U2o/edit>

Додатно достављам и следеће прилоге:

2. Званичну молбу за учествовање у истраживању, потписану од стране декана Правног факултета Универзитета у Београду проф. др Зорана Мирковића;
3. Изјаву о чувању анонимности испитаника на коју ме обавезује истраживачка етика и вишегодишње истраживачко искуство;
4. Своју радну биографију и списак радова;

Стојим Вам на располагању за све додатне информације и унапред се захваљујем што ћете подржати ово научно истраживање.

Срдачан поздрав,

МА Валерија Дабетић
Правни факултет
Универзитет у Београду

6. Потврда Правног факултета о намерама истраживача и оправданости истраживања

Поштоване судије,

Велико ми је задовољство да Вас позовем да узмете учешће у научном истраживању **Изазови консолидације судства као независне гране власти у Србији на почетку 21. века**. Ово истраживање спроводим самостално у оквиру израде своје докторске дисертације, са примарним циљем да испитам карактеристике судијске културе судија у Србији. Конкретније, у овом истраживању бавим се утицајем економских, политичких и културно-професионалних фактора на могућности судске власти да се консолидује као независна грана власти. Такође, покушавам да установим међусобни однос и интензитет утицаја ових друштвених фактора на независност судија, како бих емпиријски установила са којим препрекама се суочавају носиоци ових функција у вршењу правосудних овлашћења.

Подаци добијени овим истраживањем биће коришћени искључиво у научне сврхе, за израду докторске дисертације и писање научних радова, а резултати овог истраживања ће допринети да се на научно утемељен начин утврди степен судијске културе судија у Србији. Циљ овог истраживања је да открије неке ставове и процесе о којима за сада не постоје систематизовани подаци, те би ми Ваш допринос као представника ове струке, у виду учествовања у истраживању много значио. Како би узорак истраживања био репрезентативан, баш Ви сте изабрани насумичним одабиром тј. методом простог случајног узорка, стога је за прикупљање истинитих података пожељно да баш Ви прихватите учешће.

Свим саговорницима је гарантована анонимност, што значи да се ни на једном месту, никада неће написати или поменути Ваше име, нити ће Вам се приписати нека изјава или став. На чување тајности и поверљивости података обавезује ме истраживачка етика и вишегодишње истраживачко искуство, а у наставку Вам достављам и своју Изјаву о анонимности, као и Образац за Вашу писану сагласност о учешћу у истраживању.

Додатно, достављам Вам и своју радну биографију, као и списак радова, где можете видети да се у већини својих објављених радова бавим различитим аспектима судијске професије и да имам вишегодишње истраживачко искуство у овој научној области.

Дозволите ми да Вам се још једном захвалим што ћете одвојити време и учествовати у овом научном истраживању које спроводим као представница Правног факултета Универзитета у Београду, а уз подршку нашег декана професора др Зорана Мирковића.

Асистенткиња Правног факултета
Универзитета у Београду
МА Валерија Даветић

Декан Правног Факултета
Универзитета у Београду
др Зоран Мирковић

У Београду,
26. маја 2021. године

7. Коментари испитаника о спроведеном истраживању

Да су испитаници приступили изради упитника одговорно, говоре и њихови коментари дати у оквиру отворених питања. Као потврда адекватног постављеног теоријског оквира и методолошког задатка, говори податак да је чак 179 судија врло позитивно оценило структуру питања и циљ истраживања, свега 31 судија је имао негативан коментар најчешће везано за прецизност постављених питања и утилитарност и сврху у погледу конкретне, практичне примене добијених резултата, док се преосталих 19 коментара најчешће односило на предлоге за унапређење положаја судија.

Да би било које научно истраживање емпиријског карактера било успешно реализовано, осим адекватног теоријског оквира, мотивисаности истраживача, поштовања истраживачких правила, потребна је партиципација испитаника. Како налаже истраживачка етика, руководиоци истраживања треба учесницима да гарантују добровољност и анонимност. Овако велики број позитивних коментара (179), које смо према сличности садржаја груписали у горе поменуте категорије говори да судије у Србији имају прилично позитиван став према научним истраживања, да су свесни њиховог значаја и да желе да дају свој допринос.

Што се тиче негативних коментара (31), они су нам у великој мери значили за кориговање грешака и унапређење будућих истраживања, те смо у великој мери захвални судијама на критичким сугестијама. Оно што је посебно занимљиво је онај део сугестија који се односи на репетитивност и успешност пређашњих истраживања.

Табела 33. – Коментари испитаника о спроведеном испитаника

	Назив теме	Учесталост одговора (f)	Пример
1.	Позитивни коментари	179	<p><i>Корисно је за јачање самосвести и одговорности судије (као подсећање да се размишља ван граница предмета који суде) и уопште ради едукације грађана и студената (шта је независно судство и да то није неодговорно, самовласно и самоволно судство, како неки то дефинишу).</i></p> <p><i>Увек ћу подржати слична истраживања, јер доприносе сазнању о друштвеном положају судија.</i></p> <p><i>Треба јавно објавити резултате истраживања и они треба да имају практичну примену.</i></p> <p><i>Веома садржајно истраживање, на потпун начин обухваћени проблеми судства.</i></p> <p><i>Резултате доставити струковним удружењима и ВСС.</i></p>
2.	Негативни коментари	31	<p><i>Сви само истражују. Ово је пети упитник који ове године попуњавам, а ништа се не мења.</i></p> <p><i>Прилично детаљно, али су проблеми правосуђа толико комплексни да их је тешко истражити било каквом генеричком анкетом.</i></p>

3.	Разно	19	<p><i>Истраживање са грађанима на тему мишљења о носиоцима правосудних функција... можда више питања везана за селекцију кандидата при избору судија и судијских помоћника, и економског положаја.</i></p> <p><i>Конкретнији одговори би се могли добити у непосредном контакту са судијама (уколико би се омогућило да се тако нешто у пракси оствари), јер потпуна и реална слика на овакав начин не може да се добије.</i></p> <p><i>Нажалост, до сада сличне анкете са истим питањима нису коришћене у анализи положаја судија нити су резултати оваквих анкета коришћени у дебатама и расправама приликом анализе стања у правосуђу и у поступцима измена законске процедуре о судијама.</i></p>
----	-------	----	---

ПРИЛОЗИ II

Биографија

Валерија Дабетић рођена је 22. фебруара 1989. године у Београду. Основну школу и гимназију завршила је са одличним успехом. Правни факултет Универзитета у Београду уписала је 2008. године, а дипломирала 2012. године са просечном оценом (9,2). Током студија била је стипендиста Министарства просвете и науке Републике Србије и носилац награде Свети Сава, коју сваке године додељује Правни факултет својим најбољим студентима.

У октобру 2012. године, уписала је Мастер студије из европских интеграција (*Master in European Integration*) који је успешно завршила са просечном оценом (9,6). Мастер рад на тему *Harmonizing Serbian Environmental Legislation with the European Acquis* одбранила је са највишом оценом (10). Осим мастера на Правном факулету, 2017. године уписала је и Мастер из социологије на Филозофском факултету Универзитета у Београду. Годину дана касније, са оценом (10) одбранила је мастер рад под називом *Врсте притисака на судије у Србији данас и њихови одговори*. У септембру 2018. године, са просечном оценом (9,33) стекла је звање мастер социолог. Школске 2015/16. године уписала је докторске академске студије на Правном факултету Универзитета у Београду – ужа научна област теорија државе и права, социологија права и филозофија права.

У току докторских студија као стипендисткиња програма *SEE|EU Cluster of Excellence in European and International Law*, Валерија је провела укупно пет месеци на истраживачком боравку на *Europa - Institut – Universität des Saarlandes* у Немачкој, и укупно два месеца на Универзитету у Грацу у оквиру програма *Go-Styria Scholarship*. Један од мастер курсева из методологије социолошких истраживања под називом *Socio-Legal Research: Theory and Practice* похађала је 2017. године, на светском центру за социологију права - *Instituto Internacional de Sociología Jurídica de Oñati* у Шпанији (Међународни институт за Социологију права – Оњати) . У јулу 2017. године је похађала курс под називом *The Political Construction of Judicial Independence* на престижном *Institut für Recht und Ökonomik* у Хамбургу (Институт за право и економију).

На Правном факултету Универзитета у Београду, откад је изабрана у звање асистента 2017. године, осим предмета Основи социологије права, учествује у извођењу наставе на предмету Правна етика и у оквиру вештине Номотехника и писање правних аката помаже наставницима у извођењу испита. Тренутно је ангажована на пројектима од националног значаја, као и на међународним пројектима.

Учествовала је на великом броју научних конференција и објавила више научних радова, на српском и енглеском језику, у области социологије права, правне етике и правничког образовања. Од 2021. године чланица је Управног одбора Центра за промоцију науке који има за циљ да кроз различите интерактивне активности промовише науку и технологију широј јавности. Течно говори, пише и чита енглески и шпански језик.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора: Валерија Дабетић

Број индекса: ДС 21-2015

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом
„Изазови консолидације судства као независне гране власти у Србији на почетку 21.
века“

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

У Београду, _____ 2023. године

Потпис аутора

Валерија Дабетић

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора: Валерија Дабетих

Број индекса: ДС 21-2015

Студијски програм: Право

Наслов рада: „Изазови консолидације судства као независне гране власти у Србији на почетку 21. века“

Ментор : проф. др Саша Бован

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањивања у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

У Београду, _____ 2023. године

Потпис аутора

Валерија Дабетих

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

„Изазови консолидације судства као независне гране власти у Србији на почетку 21. века“

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)

3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)
--

4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.

Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

У Београду, _____ 2023. године

Потпис аутора

Валерија Даветић

- 1. Ауторство.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.
- 2. Ауторство – некомерцијално.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.
- 3. Ауторство – некомерцијално – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.
- 4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.
- 5. Ауторство – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.
- 6. Ауторство – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.